Laurențiu Vlad

imagini ale identității naționale

Editura Meridiane

Profesorului ALEXANDRU DUȚU

INTRODUCERE

Identitatea unui subiect, fie el individual sau colectiv, nu poate fi definită decât prin interacțiunea sa cu lumea ce-l înconjoară; în această situație, subiectul în cauză *își reconstruiește continuu ansamblul trăsăturilor definitorii, pentru a putea fi recunoscut în mediul în care se manifestă*[1]. Așadar, actul recunoașterii reprezintă finalitatea oricărei strategii identitare, fie că este vorba de recunoașterea apartenenței acestui subiect la un anumit mediu sociocultural, fie că este vorba de afirmarea specificității sale față de termenul de referință[2]. Lectura participării românești la Expozițiile universale, în speță cele pariziene, în spiritul datelor oferite de psihologia socială explică în bună măsură miza demersului nostru: 1867, 1889, 1900 și 1937 nu au fost decât variațiuni pe tema recunoașterii de către comunitatea internațională a europenității românilor.

În fapt, România a participat la nu mai puțin de 17 Expoziții considerate universale sau mondiale: Paris (1867), Viena (1873), Paris (1889), Bruxelles (1897), Paris (1900), St. Louis (1904), Liège (1905), Milano (1906), Roma (1911), Gand (1913), Barcelona (1929), Bruxelles (1935), Paris (1937), New York (1939), Sevilla (1992), Lisabona (1998), Hanovra (2000), cele mai multe prezențe (patru) fiind înregistrate la manifestările care au fost organizate în capitala Franței. Pornind de la premisele că o Expoziție universală punea în valoare anumite strategii identitare, că scena unde se înfruntau diferite imagini de propagandă a fost aceeași (Parisul celui de-al II-lea Imperiu sau al celei de-a III-a Republici), iar relațiile culturale sau politice dintre

Franța și România nu au avut câtuși de puțin un caracter accidental în secolele XIX-XX, avem în mod cert posibilitatea de a contura o serie istorică de o oarecare coerență. Constatarea făcută ne-a determinat să intreprindem un studiu de caz în care să urmărim dialogul dintre imaginile identității românești (concepute în epoci diferite, cu intenții specifice) și modul cum au fost ele percepute în spațiul cultural francez, care, în prima parte a secolului al XIX-lea, se dovedise destul de sensibil la problemele din Principate, așadar, era familiarizat deja cu anumite stereotipuri și clișee[3].

Demersul nostru are ca punct de plecare un capitol din studiul lui Paul Greenhalgh (*Ephemeral Vistas. The „Expositions universelles", Great Exhibitions and World's fairs, 1851-1939*[4]), care descrie proiectele identitare ale unor participanți la Expozițiile universale (cazul Germaniei, Franței, Marii Britanii, Statelor Unite ale Americii, Rusiei/Uniunii Sovietice). Cercetătorul englez zăbovește într-o mare măsură asupra arhitecturii pavilionare ca o caracteristică de bază a imaginii identitare. Ar merita să aprofundăm întrucâtva această perspectivă.

Într-o carte publicată în 1979[5], Harold Lasswell a analizat conexiunile ce se stabilesc între autoritatea politică și arhitectură. Astfel distinge două perioade istorice: una în care războiul domina întreaga societate, iar autoritatea politică era nevoită să-și organizeze ambientul după regulile acestuia, și o alta, a formării statelor naționale, când simbolul arhitectural se construia exclusiv în jurul prestigiului legitimant al istoriei. În capitolul „Symbolizing Identity", politologul american inventariază o seamă de procedee prin care arhitectura ar exprima sau nu identitatea unui grup. De exemplu, referindu-se la clădirea parlamentului din Toronto, el spune că folosirea liniilor verticale și a ferestrelor mici creează iluzia unei contrucții mai înalte decât în realitate. Sau, pentru a sugera continuitatea istorică și culturală a unei elite politice, președintele mexican încă locuia în palatul construit odinioară de Cortes[6]. Așadar, uzând de astfel de simboluri, arhitectura poate fi înțeleasă ca o interpretare oficială a trecutului sau ca o proiecție, de asemenea oficială, în viitor[7].

Schimbările politice care au dus la dispariția Vechiului Regim, noul sistem de învățământ din domeniul arhitecturii și al artelor frumoase, precum și individualizarea arhitec-

tului în raport cu inginerul în contextul mai larg al redefinirii statutului profesiunilor liberale au iniţiat în secolul al XIX-lea un nou discurs arhitectural care reînvia tradiţia clasicismului grec sau a goticului european occidental. Două idei ar trebui accentuate aici; în primul rând, ar fi vorba de încercarea puterii politice de a conserva demnitatea unei arhitecturi oficiale (neoclasicismul secolului al XVIII-lea) în condiţiile adaptării acesteia la noile tehnici industriale. În consecinţă, neoclasicismul se prelungea în veacul al XIX-lea şi ajungea să se confrunte cu noile tendinţe afirmate în epocă (istoriste, nostalgice, naţionale). În acelaşi timp, progresele făcute de arheologie marcau decisiv profilul unei arhitecturi care-şi căuta stilul. Ideea reconstituirii cât mai aproape de realitate a sitului arheologic şi-a făcut loc şi în arta construcţiei, aşa încât s-a ajuns pe nesimţite la o dictatură a modelului, la o recreare a vechilor forme, pe scurt, la imitaţie şi reproducere, caracteristici care ţin mai degrabă de structura unei producţii la scară industrială. În al doilea rând, învăţământul artelor frumoase a favorizat o anumită concepţie asupra istoriei, care s-a fondat pe arheologia ştiinţifică şi a întărit ideea de identitate naţională. Un capitol esenţial în cadrul acestui tip de învăţământ l-a constituit domeniul monumentelor istorice, care devenise o ramură de sine stătătoare faţă de arhitectură[8]. În plus se contura din ce în ce mai clar ideea de patrimoniu naţional[9], astfel încât fiecare stat îşi apropria arta antică sau medievală ale căror vestigii se regăseau în interiorul frontierelor sale moderne[10].

În secolul XX discursul arhitectural oficial nu a mai conservat caracteristicile romantice ale tradiţiei istorice. După o perioadă în care identitatea dobândise alte înţelesuri în arhitectură (stilul internaţional), în anii '30, statele totalitare recurgeau la o nouă formulă naţionalistă. Imaginea eclectică de la sfârşitul secolului al XIX-lea era înlocuită de un aşa-numit clasicism epurat[11], care îşi construia expresia pe arhetipuri prestigioase. Astfel se explică prezenţa arcurilor romane în arhitectura Italiei Ducelui sau proiectul doric al lui Albert Speer.

Rândurile de mai sus demonstrează că analiza arhitecturii pavilionare şi a raporturilor acesteia cu problematica identităţii nu poate ignora cadrul general al discuţiei relative la fondarea şi afirmarea ideologiei naţionale.

În primul rând, remarcăm gustul veacului al XIX-lea pentru reconstituire istorică, opţiune ştiinţifică ideologizată în

mod evident, căreia i s-a adăugat și *inventarea tradiției folclorice*[12]. Sub impulsul lui Johann Gottfried Herder curentul romantic a parcurs întreaga Europă centrală și răsăriteană punctând începuturile ideologiei naționale, care-și găsea suportul în mitizarea istoriei, a unității de origine, neam și limbă sau în exaltarea spiritualității rurale (toate fiind integrate patrimoniului național). Toate aceste idei, considerate caracteristici ale specificității naționale, intrau în componența oricărei construcții identitare, așa încât, în aproape toate standurile expoziționale aparținând, spre exemplu, Bulgariei, Greciei, Poloniei, României sau Serbiei/Iugoslaviei din 1867, 1889, 1900 și 1937 am regăsit obiecte uzuale sau de artă, precum și produse ale activităților desfășurate în spațiul rural sau vestigii istorice care legitimau politic o putere în funcție. Chiar dacă au constituit prezențe constante în spațiul expozițional, este evident totuși că analiza trebuie făcută punctual, întrucât ponderea lor în competiția economică internațională, precum și semnificația cu care au fost învestite, diferă de la un moment istoric la altul.

În al doilea rând, este vorba de proiecția simbolică oficială cu care pot fi învestite niște edificii, în speță pavilioanele expoziționale; eclectismul romantic al secolului al XIX-lea și clasicismul epurat al anilor '30 ai secolului XX au fost două variante arhitecturale ale unor ideologii identitare ce au conturat o anume imagine națională.

Așadar, arhitectura pavilionară, vestigiile istorice și folclorice din standurile expoziționale, precum și statisticile economice, care conturau împreună imagini ale identității naționale în contextul nevoii de afirmare europeană a Principatelor Unite / României, au fost punctele de interes ale cercetării noastre.

Referitor la studiile care ne-au influențat în mod efectiv[13], în afara celor deja menționate, amintim excelentul inventar al Expozițiilor universale redactat de Anne Rasmussen și Brigitte Schroeder-Gudehus (*Les fastes du progrès. Le guide des Expositions universelles, 1851-1992*[14]), ce abundă în date statistice privitoare la clasificarea, cadrul juridic și palmaresul unor astfel de manifestări; nu trebuie uitate nici volumele lui Pascal Ory (*Les Expositions universelles de Paris*[15]), Florence Pinot de Villechenon (*Les Expositions universelles*[16]) sau Carlo Olmo și Linda Aimone (*Le Esposizioni Universali, 1851-1900*[17]), care analizează fenomenul

expozițional în ansamblu. În fine, există și o altă categorie de lucrări, pe care le-am numi monografice. Acestea aduc în discuție fie caracteristicile generale ale unei singure Expoziții universale (Pascal Ory, *1889. L'Expo universelle*[18]), fie prezența unei țări la o astfel de manifestare (Laurence Auban, „La Russie à l'Exposition universelle de 1889"[19]), fie domenii specifice, remarcate într-un asemenea context, cum ar fi bunăoară arhitectura (Wolfgang Friebe, *Architektur des Weltausstellungen, 1851-1900*[20]), arta (Elisabeth Gilmore-Holt, *The Art of All Nations, 1851-1873*[21]) sau economia socială (dintre studiile publicate de Madeleine Rebérioux amintim „Les Ouvriers et les Expositions universelles de Paris au XIXe siècle"[22]).

În istoriografia română tema noastră a fost abordată de o manieră concretă și inspirată de Ioan A. Roceric, Victor Slăvescu și Ilie Corfus în deceniile 4-5 ale secolului XX. Studiile lor au fost publicate fie în volume distincte (vezi teza de doctorat a celui dintâi: *Expoziții și târguri*, București, Tipografia „Libertatea", 1935, unde găsim importante date privitoare la istoria generală a Expozițiilor universale, precum și la specificitățile acestora sau sinteza aceluiași, *Prin reclamă și propagandă la cunoașterea și valorificarea produselor și muncii românești*, București, Cuvântul românesc, f. a.), fie în *Enciclopedia României*[23] sau în reviste de mare prestigiu precum *Revista Fundațiilor Regale* sau *Arhiva Românească*[24]. Articolele din periodicele amintite ne-au fost de un real folos, chiar dacă erau cantonate cel mai adesea în relevarea unor aspecte politice și diplomatice extrem de punctuale, în centrul atenției situându-se personalitățile care au negociat efectiv condițiile participării Principatelor la Expozițiile universale de la Londra (1851, 1862) și Paris (1867). Parțial Ioan A. Roceric a depășit acest tip de cercetare încercând sinteze istorice ale participării românești la Expozițiile universale sau eseuri critice asupra activității propagandistice.

Accidental, problematica în discuție a fost atinsă și de alți autori; bunăoară, participarea Moldovei la Expoziția londoneză din 1851 era menționată în articolul lui Gh. Georgescu Buzău, „Aspecte ale dezvoltării manufacturilor în Țara Românească și Moldova"[25], iar Catherine Durandin, în teza sa de doctorat (*La Politique française et les Roumains, 1878-1913. À la recherche d'une influence*[26]), trecea fugi-

tiv în revistă câteva date privitoare la ideologia reprezentării României la Expozițiile pariziene din 1867 și 1900.

În anii din urmă arhitectul Augustin Ioan și istoricul Alin Ciupală s-au apropiat într-o oarecare măsură de perspectiva imagologică pe care am imprimat-o studiului nostru. Cel dintâi a analizat în volumul *Celălalt modernism. Spații utopice, butaforie și discurs virtual* anumite fațete ale simbolisticii identitare ale pavilioanelor României din 1937 și 1939[27]. Cel de-al doilea s-a aplecat mai ales asupra problematicii politice a participării românești la Expozițiile de la Paris (1867 și 1889), respectiv Viena (1873)[28], pornind de la anumite sugestii pe care le făcusem în articolele noastre despre construcția și receptarea imaginii identitare românești, respectiv simbolistica arhitecturii pavilionare, publicate în 1994 și 1995 în *Sud-Estul și Contextul European. Buletinul Institutului de Studii Sud-Est Europene*, pe care le-am continuat în cercetările ulterioare ce au văzut lumina tiparului în 1998 și 1999[29].

Așa cum am precizat mai sus cercetarea pe care am inițiat-o are două componente, una legată de construcția identitară, iar cealaltă de receptarea acesteia într-un anumit spațiu cultural; în aceste condiții era și firesc ca demersul nostru să fie bazat pe două categorii de surse, și ele la rândul lor de mai multe tipuri. În continuare, aducem în discuție numai câteva dintre ele, lista completă fiind inclusă în bibliografia studiului nostru.

Întâi ar fi izvoarele interne (edite sau inedite), care emanau de la autoritățile române (ordonanțe, circulare, decrete, rapoarte, corespondență, etc.) și fixau fie cadrul juridic al finanțării participării României la Expozițiile universale, fie condițiile organizatorice necesare colectării obiectelor ce trebuiau să ia drumul Parisului – vezi, spre exemplu, fondurile Ministerul Lucrărilor Publice, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Ministerul Industriei și Comerțului, „Casa Regală", Butculescu de la Arhivele Naționale Istorice Centrale – București, documentația din *Commissiunea Română pentru Expositiunea universale din 1867. Acte officiale*[30], rapoartele lui Gheorghe Bibescu, *Expositiune universală din Paris, 1889. Raport despre lucrările Comitetului Național Român de la 20 Iulie 1888 la 20 Martie 1890*, 1890, respectiv Dimitrie C. Ollănescu, *Raport general asupra participărei României la Expositia universală*

din Paris (1900)[31], în fine, *Monitorul Oficial*, nr. 35, 12 Februarie 1937. Tot la categoria izvoare interne includem și intervențiile din presa română în care se înfruntau diverse opinii asupra ideologiei participării românești la Expozițiile universale și a modului efectiv de administrare a acesteia (*Atheneul Roman*, *Romanulu*, *Epoca*, *Noua Revistă Română*, *Convorbiri Literare*, *Voința Națională* etc.). În fine, imaginea identității de propagandă, așa cum fusese ea concepută în 1867, 1889, 1900 și 1937, este documentată în notele propagandistice de prezentare a României acelor ani, redactate în limba franceză pentru publicul vizitator (*Notice sur la Roumanie principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale*, Paris, A. Frank, 1868; *Notice sur la Roumanie. Produits-Industries*, Paris, J. Kugelmann, 1889; *Catalogue. La Roumanie à l'Exposition universelle de 1900*, Paris, 1900; „Romania", în *Le Livre d'Or officiel de l'Exposition internationale des Arts et des Techniques dans la Vie Moderne*, Paris, 1937, pp. 475-483[32]).

Cea de-a doua categorie de izvoare marchează gradul percepției în opinia publică franceză a identității de propagandă pusă în circulație de statul român. În atenția noastră au stat în primul rând rapoartele tehnice ale Juriilor internaționale, precum și ghidurile sau alte publicații legate direct de Expoziții (spre exemplu, Hippolyte Gautier, *Les Curiosités de l'Exposition universelle de 1867*; *Revue de l'Exposition universelle de 1889*; *Guide illustré du Bon Marché. L'Exposition et Paris au vingtième siècle* sau Paul Dupays, *Voyages autour du monde. Pavillons étrangers et pavillons coloniaux à l'Exposition de 1937*[33]). Informațiile astfel obținute au fost întregite cu intervențiile jurnaliștilor francezi care a comentat pe larg expoziția română (articole din *Le Figaro*, *L'Illustration*, *Journal des Débats*, *Le Monde Illustré*, *Revue Illustrée*, *Le Siècle*, *Le Temps* etc.).

Pentru comparații, dar mai ales pentru deslușirea circulației unor stereotipuri, am recurs și la surse care nu priveau numai domeniul strict al participării la o anumită Expoziție universală, introducând în discuție diverse relatări de călătorie, dicționare enciclopedice, manuale școlare etc. De asemenea, în ideea de a marca o anumită imagine identitară, am utilizat și informațiile din publicațiile vremii referitoare la anumite țări, care ar fi avut un destin apropiat cu cel al României (Grecia, Serbia, etc.), reflectând totodată și asupra poziției sociopolitice și economice pe care România o ocupa în statisticile europene ale timpului.

Capitolul I

EXPOZIȚIILE UNIVERSALE 1851-2000

Într-o istorie a ideii de expoziție anul 1798 este în mod cert o dată esențială. Atunci, François de Neufchâteau, Ministru de Interne al Directoratului iniția în Franța primul concurs industrial cu titlu periodic (o întâlnire anuală), care dura cinci zile și era dotat cu premii onorabile. Din păcate, ritmicitatea nu a putut fi păstrată, cea de-a doua ediție fiind organizată abia în 1801. Nu trebuie însă să ignorăm încărcătura ideologică a inițiativei lui de Neufchâteau; pentru el, *L'Exposition periodique des produits de l'industrie* însemna intrarea Franței în competiția industrială cu Anglia[1] (aceeași perspectivă o întâlnim și în cazul expoziției produselor manufacturiere ale Boemiei organizată la Praga în 1791, care avea drept scop *să stimuleze producția industriașilor și meseriașilor Boemiei în concurența lor cu industriașii Saxoniei și ai Sileziei prusace*[2]). În mod evident ideea de competiție era asociată încă de la început expozițiilor industriale sau agricole, fapt care va marca orice concepție expozițională a secolului al XIX-lea, secol ce a cunoscut revoluția industrială, făcându-i pe oameni să fie încredințați că progresul tehnologic este infinit. Primul Imperiu francez a ignorat acest gen de manifestare publică a competiției industriale, doar o singură expoziție, cea din 1806, fiind legată de numele său. De-abia din 1819 se reia în mod sistematic organizarea de expoziții industriale naționale, ca și dezbaterea asupra periodicității lor; din 1834 până în 1849 expozițiile naționale franceze fiind convocate din cinci în cinci ani.

Dar inițiativa lui François de Neufchâteau nu a răsărit din neant. În 1673, la Luvru, *Académie des Beaux Arts* orga-

niza o expoziţie anuală cu lucrările membrilor săi[3]. Zece ani mai târziu, *Académie des Sciences* începea să prezinte parizienilor, la fiecare două săptămâni câte patru modele funcţionale de maşini[4]. În Anglia manifestările de acest tip au fost influenţate de *Royal Academy of Arts and Manufactures*, înfiinţată în 1754. În 1756 aceasta a organizat prima expoziţie industrială şi agricolă, care a durat 15 zile, iar participanţii cei mai merituoşi au primit premii considerabile. Din 1761 această întâlnire devenea anuală. În 1834 *Royal Academy* stabilea anumite norme de acces în competiţie sau modalităţile de acordare a brevetelor, pentru ca în 1847 să se organizeze prima expoziţie naţională engleză[5].

Expoziţiile industriale şi/sau agricole au proliferat în prima parte a secolului al XIX-lea şi în alte ţări europene (Austria, Bavaria, Belgia, Genova, Milano, Neapole, Prusia, Rusia, Saxa, Spania etc.) sau în Statele Unite ale Americii[6], având ca modele manifestările similare franceze şi engleze. Mai era însă destul până la internaţionalizarea expoziţiilor, deşi semnale în acest sens apăruseră de timpuriu; amintim aici declaraţia fără echivoc a lui François de Neufchâteau din 1798, când voia să angajeze Franţa într-o competiţie economică cu rivala ei de peste Canalul Mânecii, precum şi proiectele unor adepţi înfocaţi ai liberului schimb din vremea Monarhiei din Iulie sau a celei de a II-a Republici[7]. După eşecul francez din 1849, Anglia reginei Victoria (1837-1901) deschidea istoria Expoziţiilor universale (1851), moment care coincidea, în linii mari, cu maturizarea capitalismului liberal, a maşinismului şi a liberului schimb[8].

Dar ce era o Expoziţie universală? Iniţial, o competiţie în care fiecare participant spera să obţină un profit direct prin vânzarea produselor sale. Ulterior însă, ea a devenit o scenă care difuza diferite moduri de viaţă, ideologii sau construcţii politice, adică sisteme coerente de reprezentări, subsumate unei raţiuni globalizante, dar mai ales unei încrederi, împinsă uneori până la misticism, în progresul ştiinţific şi tehnologic al lumii[9]. Formula, postulată încă din veacul al XVIII-lea de Condorcet a fost strălucit continuată de Saint-Simon şi de discipolii săi politehnişti sau economişti; să nu uităm că majoritatea Comisarilor sau Raportorilor generali ai Expoziţiilor pariziene aveau acest background intelectual: optimism, industrialism şi paternalism[10]. Bunăoară, Michel Chevallier (1806-1879), economist şi om poli-

tic a fost unul dintre adepţii experienţelor comunitare în anii '30 (Ménilmontant), pentru ca apoi să devină liber-schimbist. În a doua parte a veacului s-a apropiat de regimul politic instituit de Napoleon al III-lea (1852-1870), fiind pe rând Consilier de Stat, Senator şi Comisar general al Expoziţiei universale din 1855. În aceste condiţii profesorul de la *Collège de France*, cel care a fost considerat mai târziu precursorul socialismului de stat, s-a manifestat ca unul dintre cei mai fervenţi susţinători ai intervenţionismului bonapartist. În ceea ce-l priveşte pe Frédéric Le Play (1806-1882), acesta a fost profesor la *École des Mines*, manifestându-se ca unul dintre iniţiatorii aşa-numitei „economii sociale", fiind totodată şi autor al unor studii de notorietate în epocă: *Les Ouvriers européens, La Réforme sociale* etc. A susţinut, alături de Proudhon, ideea organizării unor Expoziţii universale permanente (*Musée Général*), uzând de o clasificare care să combine atât criteriul tehnologic, cât şi cel naţional. Proiectul său, dezvoltat în *Rapport sur l'Exposition universelle de 1867 à Paris*, nu s-a realizat însă niciodată. Comisarul general al Expoziţiei universale din 1878, Jean Baptiste Sébastien Krantz (1817-1899) a fost inginer de poduri şi şosele, după 1870 făcând o însemnată carieră în Adunarea Naţională franceză. Alfred Maurice Picard (1844-1913) a fost membru al Comisariatului general al Expoziţiei universale de la Paris din 1900, fiind însărcinat cu redactarea rapoartelor Juriilor internaţionale. Ca şi Krantz, era specialist în poduri şi sosele, remarcându-se în special prin lucrarea *Traité sur le chemin de fer*, publicată în 1887. În fine, Edmond Labbé, de profesiune inginer, a îndeplinit funcţia de Director general onorific al Învăţământului tehnic. În calitatea pe care a avut-o în 1937 de Comisar general al Expoziţiei pariziene a editat între 1938-1940 raportul general al acesteia.

În al doilea rând, menţionăm obsedanta raţiune clasificatorie, care avea ca puncte de pornire taxinomiile naturaliştilor, respectiv enciclopedismul iluminist, dar şi pozitivismul ori darwinismul secolului al XIX-lea. Astfel, proliferau reflecţiile teoretice (dicţionarele şi enciclopediile universale) sau construcţiile practice, cum au fost cele din sfera biblioteconomiei sau din domeniul nomenclatorului profesional, industrial şi agricol, pus în lucrare chiar cu ocazia Expoziţiilor universale[11].

Într-o atare perspectivă, urmaşii lui Saint-Simon vulgarizau imaginea progresului tehnologic, întrucât, substituindu-se enciclopediştilor, ei dădeau proba entuziasmului pedagogic al acestora, într-un context istoric favorabil constituirii aşa-numitei culturi de masă. Misiunea pedagogică a Expoziţiilor universale, cel puţin pentru secolul al XIX-lea, a fost susţinută chiar de paternalismul unor regimuri politice, precum cel al lui Napoleon al III-lea. Zeci de congrese şi conferinţe pe teme extrem de diverse au ţinut capul de afiş (numărul lor a crescut continuu: de la 18 în 1878, 69 în 1889 şi 127 în 1900, la nu mai puţin de 400 în 1904, respectiv 602 în 1937[12]), ca să nu mai vorbim de vizitele ghidate, panoramele, sărbătorile populare, banchetele publice sau scutirea de la plata biletului de intrare a unor numeroase grupuri sociale, considerate defavorizate[13].

Aşadar, avem de-a face cu un sistem de reprezentări în care raţiunea clasificatorie avea un rol determinant: pe de-o parte ea ordona după principiul afinităţilor un amalgam heteroclit, pe de altă parte făcea posibilă comparaţia obiectelor expuse reunindu-le în grupe şi clase, acestea fiind supuse examenului unor jurii competente[14]. Dacă iniţial clasificările au vizat exclusiv domeniul economic, singurul interesant pentru societăţile industriale şi liberale, din 1867, dar mai ales din 1878, clasificările şi-au dezvăluit ambiţia enciclopedică, redefinind dintr-o evidentă perspectivă pozitivistă termenii universalităţii. Astfel, la Londra în 1851 toate produsele au fost ordonate după criterii strict tehnice într-un edificiu monumental: *Crystal Palace* (arhitect: John Paxton). Practica s-a perpetuat în timp, numai că, de exemplu, în *Rotunde der Industriepalast* (arhitect: Scott Russell), construit la Viena cu ocazia Expoziţiei universale din 1873 vizitatorii nu au mai găsit compartimente cu categorii de produse, ci adevărate secţiuni economice naţionale[15]. Ulterior, principiul naţional a triumfat pe bătrânul continent (vezi aşa-numitele *Rues des Nations* de la Expoziţiile pariziene din 1878 şi 1900). Aceasta nu înseamnă că tradiţia clasificărilor strict tehnice a apus; ea s-a manifestat îndeosebi peste ocean (Chicago, 1893), în Europa având ca obiect şi elemente care intrau în sfera teoreticului, socialului, exoticului etc. În aceste condiţii, clasificarea pozitivistă nu mai putea face faţă, ea marcând întrucâtva şi criza conceptului de universalitate, datorită specializărilor de tot felul. De altfel, expoziţiile specializate proliferează, cu atât mai mult cu cât reglementările

internaționale o permit. Expozițiile universale sau internaționale deja definite începând din 1928 uzează mai puțin de clasificări sistematice, cât de o divizare tematică legată în special de pavilioanele naționale. Așadar, în secolul XX, vizitatorul unei Expoziții universale, ghidat fiind de o anume temă (spre exemplu, Paris, 1937 – *Les Arts et les Techniques dans la Vie Moderne*; Seattle, 1962 – *Man in the Space Age*; Sevilla, 1992 – *La Era de los Descumbrimientos*), nu s-a mai dovedit a fi un banal comerciant, ci un consumator de concepte, moduri de viață, proiecte de societate sau sisteme politice[16].

Dacă comparăm Expozițiile universale de la Chicago (1893) și Paris (1900) constatăm existența a două profiluri ideologice, extrem de accentuate, specifice fiecărui spațiu cultural care a produs aceste manifestări; pe de o parte mesianismul Lumii Noi, pe de alta, apoteoza naționalistă a bătrânului continent[17]. Expoziția de la Paris din 1900 readucea în prim-plan vechea *Rue des Nations*, pitorească și cosmopolită, care își făcuse pentru întâia dată apariția în 1878. Fiecare țară participantă avea un pavilion oficial pe o stradă a orașului gazdă, care devenea astfel o veritabilă panoramă universală. Inițiativa, la baza căreia stătea gustul secolului al XIX-lea pentru reconstituire istorică, a avut-o Georges Berger, Comisar însărcinat cu secțiunile străine la Expoziția din 1878. Prima *Rue des Nations* avea nu mai puțin de 25 de edificii, ale căror modele se regăseau în întreaga lume. Să amintim câteva dintre ele; fațada Spaniei era o sinteză (desigur redusă ca dimensiuni) a trei monumente, considerate de Comisia regală drept reprezentative pentru arhitectura și istoria iberică: Alhambra, Alcazar și Khalifa, în timp ce Comisia Belgiei a ales și îmbinat trei specimene de case din secolul al XVI-lea provenind din Anvers, Gand și Liège[18]. Reconstituirile, ca și caracterul public al Expozițiilor au făcut posibilă legătura dintre artă și vulgarizare. Tehnicile folosite pentru construcția fațadelor naționale, desemnarea unui anumit stil arhitectonic drept specific unei anumite țări (o opțiune politică, în ultimă instanță), construirea unor decoruri care, în cele din urmă, mimau originalitatea, creau o *iconologie arhitecturală*[19], un clișeu mai mult sau mai puțin penetrant pentru un public lărgit (era vremea când tocmai se năștea cultura de masă). Acest pu-

blic putea sesiza sau nu valențele ideologice, naționale cu care pavilioanele erau învestite.

Naționalismul statelor prezente la Expoziția din 1900 aparținea secolului al XIX-lea, expresia acestuia gravitând în jurul reprezentativității romantice și/sau eclectice care sintetiza întreaga istorie a statului respectiv. În 1937, după un intermezzo modernist (Barcelona – 1929 și parțial Bruxelles – 1935), imaginea propagandei naționale la nivelul pavilioanelor expoziționale s-a schimbat radical. Eclectismul romantic dispăruse, locul său fiind luat de creații arhetipale ale arhitecților de curte ai lui Mussolini sau Hitler. Arhitectura clasică (greacă sau romană) legitima ideologiile fasciste în funcțiune. Țările fără un fundament al discursului totalitar la nivelul Germaniei, Italiei și U.R.S.S. au ales fie să mimeze acest clasicism (România, Polonia, etc.), fie să-l ignore complet, prezentându-se la Paris cu arhitecturi moderne (Cehoslovacia)[20].

Până în 1928 nu a existat o reglementare a Expozițiilor universale sau internaționale. De aceea oricare manifestare expozițională care s-a autodesemnat universală sau internațională a fost considerată ca atare (*Londra-1851, New York-1853/4, *Paris-1855, *Londra-1862, *Paris-1867, Londra-1871/4, *Viena-1873, *Philadelphia-1876, *Paris-1878, Sidney-1879/80, *Melbourne-1880, Amsterdam-1883, Boston-1883/4, New Orleans-1884/5, Anvers-1885, Edinburgh-1886, *Barcelona, Glasgow și Melbourne-1888, *Paris-1889, *Chicago-1893, Anvers-1894, *Bruxelles-1897, *Paris-1900, Buffalo și Glasgow-1901, *St. Louis-1904, *Liège-1905, *Milano-1906, Londra-1908, *Bruxelles-1910, *Gand-1913, *San Francisco-1915, San Diego -1915/6, Tokio-1917)[21]. Dacă în perioada 1851-1873 au fost organizate cinci astfel de expoziții, la sfârșitul secolului al XIX-lea numărul acestora a crescut simțitor (opt în perioada 1888-1900, iar între 1901-1917, 11), ceea ce punea evident în discuție noțiunea de universalitate, bagatelizând-o[22]. În aceste condiții o reglementare internațională era extrem de necesară pentru definirea clară a criteriilor general acceptate după care o expoziție putea fi considerată universală sau internațională.

Într-o atare situație, un rol important l-au avut Comitetele Naționale pentru Expoziții care au luat ființă în această perioadă (Franța, 1895; Belgia, 1903; Italia, 1905; Germa-

nia, Olanda, 1906; Elveţia, Marea Britanie, Ungaria, 1908; Austria, 1910; Japonia, 1911 etc.). După câteva tatonări (Paris-1907; Bruxelles-1908, când a fost constituită Federaţia Internaţională a Comitetelor Naţionale), în 1912 delegaţii a 16 state (Austria, Belgia, Danemarca, Elveţia, Franţa, Germania, Italia, Japonia, Marea Britanie, Norvegia, Olanda, Portugalia, Rusia, Spania, Suedia şi Ungaria) au semnat o Convenţie prin care se reglementa statutul unei Expoziţii universale. Aceasta era considerată oficială, dacă puterile publice o administrau şi îi controlau gestiunea financiară, ea fiind organizată din trei în trei ani în state diferite şi o dată la nouă ani în acelaşi stat. Primul Război Mondial a împiedicat însă punerea în aplicare a Convenţiei[23].

De-abia în 1928 (12/22 noiembrie) problema a fost rediscutată într-o Conferinţă diplomatică la Paris la care au participat 40 de ţări, dintre care 31 au semnat, după zece zile de negocieri, documentul final. Era vorba de Albania, Australia, Austria, Belgia, Brazilia, Canada, Columbia, Cuba, Danemarca, Republica Dominicană, Elveţia, Franţa, Germania, Grecia, Guatemala, Haiti, Italia, Iugoslavia, Japonia, Marea Britanie, Maroc, Olanda, Peru, Polonia, Portugalia, România, Spania, Suedia, Tunisia, Ungaria şi U.R.S.S.[24] Până în 1991 aderaseră la Convenţie, 51 de state, textul iniţial suferind trei ajustări în 1948, 1966 şi 1972. Aşadar, potrivit documentului semnat la Paris, o expoziţie este socotită internaţională atunci când la ea participă mai mult de un stat (art. I); şi universală când face inventarul mijloacelor utilizate, a programelor realizate sau de realizat în viitor în mai multe ramuri de activitate (art. II). Aceeaşi Convenţie a stabilit şi frecvenţa organizării Expoziţiilor universale: de către acelaşi stat, o dată la 20 de ani, de către state diferite, o dată la zece ani (art. IV)[25].

Dar prevederile Convenţiei şi recomandările B.I.E. (*Bureau International des Expositions*) nu au fost respectate în litera lor, dovadă, spre exemplu, manifestările expoziţionale de la Barcelona (1929), Chicago (1933), Bruxelles (1935) şi Paris (1937)[26]. Totodată, pe lângă expoziţiile deja menţionate, au fost organizate şi alte manifestări de anvergură, precum cele de la New York-1939, Bruxelles-1958, Seattle-1962, Montréal-1967, Osaka-1970, Sevilla-1992, Lisabona-1998 şi Hanovra-2000. Lor li se mai adaugă altele, considerate a nu fi neapărat Expoziţii universale: New York-1964/1965 şi 1984, Tsukuba-1985, Vancouver-1986.

Capitolul II

PRINCIPATELE UNITE / ROMÂNIA ȘI EXPOZIȚIA PARIZIANĂ DIN 1867

1. A doua Expoziție imperială

La 1.04.1867 Împăratul Napoleon al III-lea inaugura Expoziția universală, ale cărei preparative începuseră încă din 1863. Pe o suprafață totală de 68,7 hectare (*Champ-de-Mars* și insula Billancourt), dintre care numai palatul central, *Palais Élliptique du Champ-de-Mars*, conceput de Jean Baptiste-Krantz și Frédéric Le Play, ocupa 15,3 hectare, și-au amplasat produsele și instalațiile aproape 52 000 de expozanți (15 969 fiind francezi) din peste 60 de țări și colonii – Egipt, Maroc și Tunisia (Africa); Statele Unite ale Americii (America de Nord); Argentina, Bolivia, Brazilia, Chile, Costa Rica, Ecuador, Haiti, Nicaragua, Noua Granadă, Paraguay, Peru, Salvador, Uruguay și Venezuela (America Latină); Annam, Cambodgia, China, Turcia, Persia, Principatul Liu Kiu și Siam (Asia); Austria, Baden, Bavaria, Belgia, Danemarca, Elveția, Grecia, Hesse, Italia, Luxemburg, Olanda, Portugalia, Principatele Române, Prusia, Regatul Unit al Marii Britanii, Rusia, Spania, Statele Pontificale, Suedia (împreună cu Norvegia), Ungaria și Wurtenburg (Europa); Hawai (Oceania), la care se adăugau Franța și coloniile sale de pe continentele african, american sau asiatic. Timp de 217 zile ei au primit vizita a circa 11-15 milioane de curioși. Prețul de intrare a variat între 1 si 2,50 franci, cu excepția deschiderii oficiale, când un tichet se cumpăra cu 20 de franci. Numai din intrări organizatorii au obținut 9 238 967 FF., numai că, datorită unor cheltuieli foarte mari (22 984 000 FF.), profitul a fost destul de modest (3 130 000 FF. / 125 200 £, 626 000 $ la cursul epocii). Juriul internațional (570 membri, dintre care 260 erau

francezi), precum și celelalte comisii speciale au decernat 19 776 de premii, Imperiul francez obținând 51% din ele[1].

Comisarul imperial Frédéric Le Play a optat pentru o clasificare a exponatelor în 10 grupe și 95 de clase, ordonându-le într-un singur edificiu după modelele *Crystal Palace* din 1851 sau *Palais de l'Industrie* din 1855. Grupele de care vorbeam au fost următoarele: I. *Oeuvres d'art*, II. *Matériel et applications des arts libéraux*, III. *Meubles et autres objets destinés à l'habitation*, IV. *Vêtements (tissus compris) et autres objets portés par la personne*, V. *Produits (bruts et oeuvrés) des industries extractives*, VI. *Instruments et procédés des arts usuels*, VII. *Aliments (frais ou conservés) à divers degrés de préparation*, VIII. *Produits vivants et spécimens d'établissements de l'agriculture*, IX. *Produits vivants et spécimens d'établissements de l'horticulture*, X. *Objets spécialement exposés en vue d'améliorer la condition physique et morale de la population*. Frédéric Le Play a operat cu ele după un sistem care făcea o trecere subtilă de la orizontul brut al materiei la cel al creației intelectuale; în exterior erau amplasate produsele alimentare (la subsol se găseau antrepozite imense și restaurante), urmau apoi, dispuse în cercuri concentrice, standurile materiilor prime, motoarelor, veșmintelor, mobilelor, artelor liberale, iar în centru, vizitatorul admira operele de artă[2]. Noutatea pe care o aducea însă Comisarul imperial în sistemul expozițional din 1867 a fost ideea de pavilion național, model agreat și de Principatele Unite.

2. Alexandru Odobescu, Comisar general al Principatelor

În 1851, când s-a înregistrat prima participare românească la Expozițiile universale, Moldova trimitea la Londra câteva produse pe care le expunea sub pavilion otoman, unele dintre ele neavând înscris nici măcar locul de proveniență[3]. Comitetul de organizare de la Iași, înființat printr-un ofis domnesc din 12 / 24.12.1850 și constituit din postelnicul Gheorghe Asachi, căminarul A. Costantin, H. Gheorghiu, maiorul M. Kogălniceanu și vornicul C. Sturdza a avut vreme să strângă câteva sute de mostre agricole autohtone, precum și un număr modest de tipărituri și litografii: *Harta generală a Moldovii, cu învecinatele țări, Transilvania, Bu-*

covina, Basarabia, după cele mai nouă isvoare (Iaşi, Litografia lui Miller şi Parteni, 1850), o litografie reprezentând un subiect din istoria Moldovei, un *Atlas lingvistic*, *Scriptores Rerum Moldavicarum (Letopiseţele Ţării Moldovei*, II-III, ed. Mihail Kogălniceanu, Iaşi, 1845-1846), *Recueil des communications de S. A. S. le Prince régnant de la Moldavie Michel Stourdza faites aux Assemblées Générales... depuis l'année 1834 jusqu'au 1840* (text român şi francez, Iaşi, Institutul Albinei, 1840), *Notions statistiques sur la Moldavie* (Nicolae Suţu - Iaşi, 1849), *Calendar pentru bunul gospodar* (Ion Ionescu de la Brad - Iaşi, Cantora Foii Săteşti, 1845), *Descrierea Moldovei* (Dimirie Cantemir - ed. a II-a, Iaşi, Tipografia Franţezo-Română, 1851)[4].

După unirea Moldovei cu Ţara Românească, guvernul noului stat, aflat încă sub suzeranitate otomană, a încercat, prin mijlocirea agentului său oficios de la Londra, Vasile Alecsandri, să obţină un pavilion separat de cel al Imperiului la Expoziţia universală din 1862. Comisia de la Bucureşti care avea în componenţă pe Nicolae Băleanu, Simion Marcovici, Alexandru Odobescu, Petrache Poenaru şi Enric Winterhalder[5] îşi începuse deja activitatea specifică, dar intervenţia diplomatică a guvernului turc i-a determinat pe britanici să retracteze, invocând statutul juridic internaţional al Principatelor. În această situaţie notabilii de la Bucureşti au refuzat orgolios participarea în alte condiţii decât cele convenite iniţial[6]. Cinci ani mai târziu, Principatele Unite au avut o iniţiativă asemănătoare, de această dată ea fiind încununată de succes.

În 1865 Imperiul francez invita Principatele Unite să participe la o mare Expoziţie internaţională. Alexandru Ioan Cuza a acceptat invitaţia, iar guvernul român a început pregătirile. Prin referatul nr. 11 203 / 1865, Ioan Emanoil Florescu, titular la Interne, Agricultură şi Lucrări Publice propunea Consiliului de Miniştri o serie de măsuri ce trebuiau luate în vederea participării Principatelor la Expoziţia din 1867. Printre acestea se numărau instituirea unei Comisii, constituită din Theodor Aman, Petre S. Aurelian, Baligot de Bayne, Nicolae Băleanu, Alexandru Costinescu, Carol Davilla, Falquier, colonelul Herţ, Ion Ionescu, Simion Marcovici, prinţul Alexandru Moruzi, Alexandru Odobescu, C. Râureanu, C. Voinescu şi Enric Winterhalder care să se ocupe de pregătirea pavilionului român[7], pre-

cum și desemnarea Comisarului general român, reprezentant al guvernului pe lângă Comisia imperială[8]. Alexandru Odobescu a primit această însărcinare oficială importantă, a doua de anvergură, după ce în 1860-1861 făcuse parte din Comisia instituită de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice în vederea strângerii unor date despre vestigiile istorice românești, devenind ulterior director în cadrul aceluiași departament. Avea 31 de ani și era extrem de ambițios, dovedind o remarcabilă aplecare spre domenile arheologiei (în 1874 a devenit profesor la Facultatea de Litere din București, iar către sfârșitul secolului a publicat opera sa majoră, căreia i-a dedicat o parte importantă din viața sa: *Le Trésor de Petrossa*) și al cercetărilor literare (*Cânticele poporane ale Europei răsăritene în raport cu țera, istoria și datinele românilor*, 1861). În același timp s-a remarcat și ca scriitor (*Mihnea vodă cel Rău*, 1857; *Doamna Chiajna*, 1860).

În decembrie 1865, Alexandru Odobescu înfățișa lui Ioan Emanoil Florescu rezultatele tratativelor sale cu Comisia imperială[9]. Astfel, Principatelor le era destinat în palatul expozițional un spațiu de 405 m² împreună cu Serbia (ambele fiind trecute în nomenclator ca țări dunărene), dar separat de Turcia, puterea lor suzerană. În tratativele sale cu Comisia imperială, Alexandru Odobescu a mai cerut un spațiu de cca. 1100 m² în parcul expozițional. De asemenea, el își înștiința ministrul de faptul că a acreditat pe lângă Comisia română un apreciat arhitect și arheolog francez, Ambroise Baudry, fost elev al celebrei *École des Beaux-Arts*, o persoană oarecum familiarizată cu Principatele întrucât participase în 1860 la o expediție științifică alături de Gustave Boissière, misiune inițiată de reputatul istoric Victor Duruy, Ministru al Instrucțiunii Publice în Franța acelor vremuri. Acesta trebuia să se ocupe de pavilioanele românești în schimbul unei sume care se ridica la aproape 10 % din costul lucrărilor angajate. Ambroise Baudry a fost unul dintre remarcații Expoziției universale din 1867 (pentru meritele sale a fost și recompensat cu titlul de Cavaler al Legiunii de Onoare în 1870), succesul său fiind reeditat și la Viena în 1873.

La sfârșitul memoriului său, Alexandru Odobescu făcea și câteva propuneri referitoare la participarea Principatelor Unite la Expozitia pariziană din 1867. Pe de-o parte, el sugera prezentarea imaginii unei țări deschise, înapoiată tehnologic, dar cu un mare potențial natural și uman care putea să-i

incite pe eventualii investitori europeni[10]. Pe de altă parte, el miza pe tradiția ilustră a istoriei Principatelor:

„Această expozițiune fiind mai mult o adunare de specimene a productelor de tot felul, atât ale naturii cât și ale geniului omenesc, nu este țară pe pământ, care să nu-și găsească într-însa un loc potrivit; se înțelege dar, că România, așa bogată în producte naturale, așa originală în geniul său național, moștenit și păstrat cu sfințenie de la colonii Romani ai Daciei, ea, România zicem, va atrage asupră-și o atențiune particulară printre statele europene. [...] Astfel, multă lumină se va revărsa asupra noastră; capitaliștii din staturile străine vor putea dobândi noțiuni pozitive asupra productelor ce pot extrage din țara noastră și ei nu s-ar mai teme a angaja sume considerabile, spre a exploata toate avuțiile de care noi nu putem profita din cauza lipsei de fonduri necesare. [...] Este cu neputință ca România să nu participe și ea, pe cât îi va sta în putere, la decorarea acelui lăcașu al geniului omenesc, unde toate națiunile vor aduce, pe lângă avuțiile lor materiale, toate productele imaginațiunii și gustului lor. Și aici nu trebue să ne speriem de sărăcia sau de goliciunea noastră; România își are și dânsa tezaurele sale artistice; poporul nostru poartă unul din costumele cele mai grațioase; arta picturii a început să înflorească la noi. În fine, noi posedăm în țara noastră, un monument de arhitectură, demn de a fi admirat de lumea întreagă și în fine, încredințați că o bună și exactă reproducere clasică a bisericii episcopale de la Curtea de Argeș, ar face oareșcare senzație în lumea artistică, mai ales în secolul nostru, când, obosită de stilul clasic și gotic, arhitectura cată cu ardoare în monumentele bizantine, motive de decorațiune de care biserica lui Neagoe Vodă și cea a Tri-Sfetidelor din Iași sunt atât de bogate"[11].

Discursul lui Alexandru Odobescu reprezenta poziția oficială a Bucureștilor[12]. În fapt, miza participării la Expoziția din 1867 era întâi de toate națională. Succesul diplomatic obținut de Comisarul român prin dobândirea dreptului de pavilion național pentru Principate, separat de puterea suzerană, a dat frâu liber inițiativelor politice mascate, simbolice, care depășeau, în mod evident, constrângerile statutului juridic internațional al statului român. Așa era, bunăoară,

sugestia făcută de Alexandru Odobescu colaboratorului său de la Paris, Iancu Alecsandri, prin care îi cerea să înscrie în toate documentele și fișele expoziției române numele România și nu cel oficial, Principatele Unite[13].

După lovitura de stat din 11/23.02.1866, soldată cu abdicarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza, evenimentele politice care au urmat (sosirea la București a principelui Carol de Hohenzollern, adoptarea Constituției, alegerile legislative), precum și anumite reticențe economice, au amânat preparativele deja începute. Dar guvernul prezidat de Ion Ghica a reluat inițiativa în august 1866. S-au alocat din bugetul pe 1866, 300 000 de lei (112 800 FF. la cursul epocii) pentru primele cheltuieli ale Comisiei. Se estimase că 1 500 000 de lei (564 000 FF.) erau de ajuns pentru susținerea participării Principatelor la Expoziție, ceea ce însemna pentru statul român un efort financiar egal cu 1/5 din venitul obținut în urma exportului de vite sau 1/3 din cel dobândit din vânzarea oilor, în fine, 1/6 din cel realizat prin comercializarea porcilor[14]. În cele din urmă s-a dovedit că estimările fuseseră corecte[15]. În același timp, Alexandru Odobescu era reconfirmat în funcția de Comisar general al Principatelor pentru Expoziția universală[16], el făcând parte și din noua Comisie însărcinată cu pregătirile pentru Expoziția universală, alături de Iancu Alecsandri, fost Agent al Principatelor Unite la Paris, Comisar delegat la Paris, Prințul Nicolae Suțu, Comisar adjunct la Iași, Petre S. Aurelian, Comisar general adjunct, membru al Juriului internațional și Raportor general al clasei 74, G. Steriadi, Secretar și Ambroise Baudry, Arhitect și Secretar atașat[17]. Ministerul Lucrărilor Publice, al cărui titular era Dimitrie A. Sturdza și Comisia princiară trimiteau prefecților de județe o serie de instrucțiuni privitoare la operațiunea de colectare a produselor și obiectelor care urmau să ia drumul Parisului. Decretul domnesc din 20.09./2.10.1866 prevedea ca fiecare Consiliu județean să instituie câte o Comisie care să se ocupe cu strângerea și expedierea viitoarelor exponate până la 20.10./1.11.1866[18]. Însă din pricina întârzierilor de tot felul, în special cauzate de alegerile programate la sfârșitul lunii octombrie, al căror rezultat nu a oferit guvernului o majoritate confortabilă, termenul limită a fost amânat pntru 15/27.12.1866[19]. Ulterior, s-a stabilit ca până la 20.10./1.11.1866 să se expedieze în capitală măcar fișele

conținând caracteristicile produselor și producătorilor selecționați pentru a se întocmi un catalog sintetic în măsură să-i prezinte pe expozanții români vizitatorilor Expoziției. În ciuda eforturilor făcute de membrii Comisiei (a se vedea în special propaganda prin presă în care au fost implicate jurnale ca *Amicul Familiei*, *Buletinul Justiției Publice*, *Mama și Copilul*, *Natura*, *Reforma*, *Sentinela*, *Trompeta*, *Voix de la Roumanie*[20]), Principatele Unite s-au găsit în întârziere, ceea ce a făcut ca ele să nu fie înscrise în Catalogul general al Expoziției.

Întârzierea de care vorbeam a fost determinată, pe de-o parte de cursul intens al evenimentelor politice din toamna anului 1866, iar pe de altă parte, de o anumită inerție administrativă, dublată de o reacție reticentă, uneori perfect justificată[21], a producătorilor români sau a celor cărora li se solicitase concursul. Multe din răspunsurile prefecților la circularele lui Alexandru Odobescu care solicitau produse specifice zonei pentru amenajarea pavilionului român erau negative; aceștia motivau fie că în județele respective nu ar exista produsele cerute, fie că, nu ar poseda produse demne de a fi prezentate la o asemenea manifestare, fie că nimeni nu era interesat să participe la Expoziție. Într-o circulară din 10/22.10.1866[22], Comisarul general al Principatelor s-a străduit să demonteze rând pe rând răspunsurile prefecților, mărturisindu-și încă odată profesiunea de credință. El a criticat inerția administrației locale, spunând că este de neconceput să nu se poată găsi în județe, oricare ar fi ele, nici cereale, nici alcooluri, nici costume naționale. Ca și în memoriul său din 1865, Comisarul general susținea că imaginea Principatelor la Expoziție nu trebuia să fie aceea a unei bogății fabricate; era nevoie ca românii să aibă curajul să-și recunoască slăbiciunile. Așadar, cuvintele de ordine pentru Alexandru Odobescu atunci când vorbea despre imaginea economică a românilor erau sinceritate și pragmatism. Iar dacă într-adevăr erau și români care refuzau să participe la această Expoziție universală, atunci, credea el, însemna că nu fuseseră explicate pe de-a-ntregul toate avantajele ce ar putea decurge de aici. În primul rând exporturile, oricât de puține și neînsemnate s-ar dovedi, ele nu ar mai fi monopolul unor negustori străini, mijlocitori între producătorii români și consumatorii din alte țări, întrucât prin intermediul Expoziției producătorii ar putea avea un contact direct cu potențialii clienți. În al doilea rând, Expoziția

putea fi un pretext de atragere a capitalului european (fie prin vânzare, fie prin investiție), capital extrem de necesar economiei române. Pledoaria convingătoare (poate prea puțin practică) pentru competiție și mai ales pentru propagandă comercială, pe care o regăsim și în articolele lui Petre S. Aurelian publicate în diverse periodice ale timpului[23], se încheia în circulara amintită cu un set de angajamente relative la plata sau înapoierea produselor pe care Comisia, și, în consecință, statul român le luau față de cei care consimțeau să participe la Expoziție. Mai mult, Alexandru Odobescu încerca să-i cointereseze pe producători, oferind 150 de premii (50 de premii de 300 de lei, 50 de 200 și 50 de 100) pentru cele mai competitive produse, precum și posibilitatea de a le vinde nestingheriți la Paris sau aiurea. Precizările făcute aveau darul să îndepărteze reținerile producătorilor, care se temeau să nu fie păgubiți de stat prin această acțiune; în fapt autoritatea guvernamentală nu se dorea decât *un mijlocitor între națiunea română și civilizațiunea europeană*[24].

În cele din urmă 1 046 de expozanți din Principate au luat drumul Parisului[25]. Aceștia au fost repartizați după cum urmează; Grupa I - 14; Grupa II - 52; Grupa III - 111; Grupa IV - 310; Grupa V - 277; Grupa VI - 73; Grupa VII - 194; Grupa X - 15. Din pricina întârzierii cu care produsele românești au ajuns în Franța o parte dintre ele nu au fost înscrise în concurs, întrucât Juriile respective încheiaseră deja rapoartele finale. De aceea, deși Principatele n-au înscris pe nimeni în competiția de la Grupa VIII, totuși majoritatea premiilor au fost obținute la clasa 74 din cadrul acesteia. Explicația constă în faptul că Petre S. Aurelian, unul dintre responsabilii acesteia (era secretar - raportor și membru al Juriului internațional), a reușit să transfere unele exponate de la clasele unde fuseseră înscrise inițial la cea cu numărul 74[26].

Deși a avut parte și de aprecieri din partea unor compatrioți[27], Alexandru Odobescu s-a confruntat la întoarcerea în țară cu o avalanșă de plângeri și nemulțumiri, atât din partea celor ce împrumutaseră pentru expoziția română obiecte personale sau de patrimoniu și nu le primiseră înapoi sau le primiseră deteriorate[28], cât și din cea a adversarilor săi publici care au inițiat o amplă campanie de presă având

ca subiect Tezaurul de la Pietroasa. Printr-un memoriu[29] adresat Regelui în decembrie 1868, fostul Comisar general al Principatelor Unite la Expoziția universală încerca să se disculpe de primele acuzații motivând starea proastă a ambalajelor, timpul urât din capitala Franței și lunga călătorie pe care exponatele (cele care nu au fost vândute sau donate la Paris[30]) au trebuit să le înfrunte. Cu acest prilej a schițat și un raport financiar, întrucât planau asupra sa o seamă de suspiciuni referitor la modul cum fuseseră cheltuiți banii la Paris. După cum însuși mărturisea, Alexandru Odobescu ar fi trebuit să dea o mai mare atenție registrelor contabile; în fapt, el a lăsat în seama colaboratorilor săi supravegherea lucrărilor de demolare a pavilionului român și de returnare a obiectelor în țară, preferând să însoțească Tezaurul de la Pietroasa în periplul său londonez din 1867-1868.

În ceea ce privește celebrul tezaur, lucrurile au fost clarificate destul de repede, deși în presa timpului a curs foarte multă cerneală pe tema vânzării sale[31]. În timp ce Alexandru Odobescu trata la Paris condițiile împrumutului acestor antichități la *South Kensington Museum*, în țară, *Trompeta Carpaților* răspândea zvonul vânzării vaselor de aur, acuzând de acest sacrilegiu guvernul prezidat de Ion Brătianu și desigur pe Alexandru Odobescu (30.01./12.02.1868). La puțin timp după acest atac, apărea în *Monitorul Oficial* (2/14.02.1868) un comunicat care încerca să lămurească lucrurile; în urma succesului avut la Expoziția universală, tezaurul fusese împrumutat muzeului *South Kensington*. Dar dezmințirea guvernului nu era de ajuns; ziarul lui Cezar Bolliac a atacat din nou și mai violent susținând că executivul vrea să înșele opinia publică. În articolul destinat acestei chestiuni din 6/18.02.1868 *Trompeta Carpaților* susținea că *South Kensington Museum* nici măcar nu exista, aducând ca dovadă *Dictionnaire universel* al lui Bouillet, care nu menționa această instituție. Aici trebuie să precizăm că lucrarea lui Bouillet vedea lumina tiparului în 1854, muzeul amintit fiind inaugurat în 1855. Au urmat o serie de apeluri ale redacției către senatori, deputați, publiciști etc. pentru ca aceștia să convingă guvernul să readucă în țară tezaurul. Rumorile s-au stins către sfârșitul lunii februarie și ele au fost definitiv înlăturate de Alexandru Odobescu prin *Darea de seamă despre ducerea și expunerea Tezaurului de la Pietroasa, la Paris și la Londra, în anii 1867 și 1868*,

publicată în *Opiniunea Constituțională* (14.10.1869) și *Traian* (16.09.1869).

3. Câteva date statistice: Principatele Unite/România deceniului șapte

Dar cum arătau Principatele Unite/România în anul de grație 1867? Din punctul de vedere al dreptului internațional, statul era sub suzeranitate otomană (plătea Porții un tribut anual de 1 000 000 FF.) și se găsea sub garanția colectivă a puterilor semnatare ale Tratatului de la Paris din 1856 (Austria, Franța, Marea Britanie, Prusia, Rusia, Sardinia și Turcia). Din punct de vedere politic, Principatele aveau un regim constituțional (statutat prin actul fundamental de la 1866), care asigura românilor egalitatea în fața legilor, precum și libertatea conștiinței, instrucției, presei și întrunirilor. Puterea legislativă aparținea Principelui, Adunării Deputaților și Senatului, iar cea executivă, guvernului, alcătuit din șapte ministere. Principele Carol I provenea dintr-o ilustră familie domnitoare germană, Hohenzollern-Sigmaringen, tronul său fiind ereditar în linie coborâtoare directă și legitimă din bărbat în bărbat, potrivit ordinului de primogenitură. Camera Deputaților era alcătuită din deputați aleși în patru colegii electorale; cel dintâi grupa persoanele care aveau un venit funciar minim de 300 de ducați[32] pe an, al doilea, pe cele care obțineau un venit anual mai mare de 100 de ducați, al treilea se compunea din comercianți și locuitori ai orașelor, iar cel din urmă din toți indivizii care plăteau un cât de mic impozit statului. Senatorii erau aleși în două colegii (rural/urban), câte doi de fiecare județ[33].

Potrivit statisticilor oficiale (prezentate publicului Expoziției universale), tânărul stat român avea o suprafață de peste 121 000 km^2 / 12 120 425 hectare care era divizată în 33 de județe și 163 de arondismente în interiorul cărora ființau 3 018 comune rurale și 62 urbane[34]. Cele 33 de județe erau: Argeș, Bacău, Bolgrad, Botoșani, Brăila, Buzău, Cahul, Covurlui, Dâmbovița, Dolj, Dorohoi, Fălciu, Gorj, Ialomița, Iași, Ilfov, Ismail, Mehedinți, Muscel, Neamț, Olt, Prahova, Putna, Râmnicul Sărat, Roman, Romanați, Suceava, Tecuci, Teleorman, Tutova, Vaslui, Vâlcea și Vlașca.

Populaţia ţării[35], conform aceloraşi statistici, se ridica în jurul anului 1860 la 4 424 961 locuitori, dintre care 2 276 558 bărbaţi şi 2 148 403 femei. Trebuie remarcat în acest context şi numărul covârşitor mai mare al populaţiei rurale (3 463 782) faţă de cel al populaţiei urbane (781 179), ceea ce contura un anumit profil socioeconomic al Principatelor; la 1 000 de locuitori statistica oficială înregistra 702 ocupaţi în agricultură, 62 în industrie, 32 în comerţ etc. În aceeaşi perioadă (1861-1870), Grecia avea o populaţie de sub 1 500 000 locuitori (ca şi Serbia)[36], în timp ce Olanda număra 3 529 108 în 1865[37], Turcia, 11 480 000[38], Ungaria aproximativ 15 200 000 în 1867[39], Prusia, 24 633 966 în 1871, iar Austria şi Franţa, peste 35 000 000[40].

În funcţie de religie şi etnie, majoritari erau românii ortodocşi; doar 180 947 de persoane aparţineau altor culte (134 168 israeliţi, 28 903 protestanţi, 8 375 lipoveni, 8 178 armeni şi 1 323 mahomedani), respectiv 51 427 altor etnii (28 136 austrieci, 9 545 greci, 3 658 prusaci, 2 823 englezi şi supuşi englezi din insule, 2 706 ruşi, 2 631 turci, 1 142 francezi, 167 italieni, 569 alte naţionalităţi)[41].

În capitolul despre populaţie, *Notice sur la Roumanie* (1867) trecea în revistă şi instituţiile de învăţământ; în cele 1 867 şcoli elementare rurale, 141 şcoli primare publice din oraşe, şapte colegii, opt şcoli speciale şi două universităţi erau înscrişi aproximativ 70 000 elevi şi studenţi, aflaţi în grija a 3 562 cadre didactice[42], cifre superioare faţă de cele înregistrate în Serbia[43], comparabile cu situaţia din Grecia (în 1866 exista o universitate, 16 licee, 1 067 şcoli elementare cu o populaţie şcolară de peste 60 000 elevi şi studenţi)[44], dar inferioară faţă de structura educaţională din ţări precum Austria (nouă universităţi, 225 licee, 17 000 şcoli elementare) sau Olanda (trei universităţi publice - Leyden, Utrecht şi Groningen – 63 de colegii, 22 şcoli secundare, 3 614 şcoli primare publice şi 1 056 private erau frecventate de aproape 450 000 elevi şi studenţi)[45].

Urmau apoi statisticile relative la instituţiile sanitare (în cele 35 de spitale ale Principatelor erau îngrijiţi anual 18 276 de bărbaţi şi 12 609 femei[46]), efectivele armatei (45 433 soldaţi, cifră comparabilă cu cea reprezentând contingentele olandeze – 48 677)[47], precum şi numărul delincvenţilor din cele 47 de penitenciare (2 730, dintre care 103

femei), care dezvăluiau o rată a criminalității mai mică decât în țări precum Franța sau Prusia[48].

Din întreaga suprafață a Principatelor Unite aproximativ o jumătate o reprezentau terenurile cultivate[49]: 12 638 618 pogoane[50]/cca. 6 000 000 hectare, care aveau o valoare funciară de 189 549 270 ducați (cele mai întinse suprafețe erau pășuni și fânețe, 7 693 910 pogoane, urmau apoi terenurile arabile, 4 442 924 și, în fine, livezile, grădinile, viile, 499 784). Pădurile ocupau 4 029 947 pogoane din suprafața țării (16 219 788 ducați - valoare funciară) și aduceau venituri însemnate: în 1863 exportul de lemn a atins cifra de 3 171 910 piaștri, cei mai avizi cumpărători dovedindu-se Turcia, Austria și Rusia. Dincolo de valoarea funciară propriu-zisă a terenurilor agricole (crescută de la 3 la 15 ducați/pogonul între 1830-1860) foarte important era și venitul realizat de pe urma exploatării acestor terenuri. El se ridica în 1861 la 285 605 076 piaștri, cifră realizată în 146 852 proprietăți, dintre care 107 682 realizau un venit mai mic de 10 ducați și numai 204 aveau un venit mai mare de 3 000.

Ce cultivau românii pe pământurile lor? Cele mai întinse culturi erau de departe cele de porumb (2 069 510 pogoane, cu o producție totală într-un an mediu de 2 984 059 kile, patru kile la hectar) și grâu (1 119 119, cu o producție într-un an mediu de 2 217 343 kile, trei kile la hectar); le urmau, la mare distanță, culturile de orz (453 928 pogoane, cu o producție de 1 169 243 kile). Prețul de vânzare al grâului varia între 9 și 14 franci hectolitrul, iar cel al porumbului, între 5 și 10 franci aceeași cantitate. Potrivit acestor date cultura cerealieră în general depășea pe cea similară din Austria, Belgia, Germania, Grecia, Irlanda, Italia sau Olanda, fiind inferioară însă celei realizate în Ungaria[51].

Un loc important în producția agricolă a Principatelor Române l-au ocupat grădinile de legume și fructe (300 477 pogoane), precum și cultivarea viței de vie (191 307). Remarcăm aici producțiile de fasole, mazăre (12 816 502 ocale[52]) și de cartofi (9 247 943). Exporturile de legume însă nu aduc venituri impresionante statului, ele ridicându-se doar la modesta sumă de 293 572 piaștri. Mai mult, trebuie să remarcăm în acest context că utilizarea cartofului nu era o obișnuință în lumea rurală, producția destul de mare pe care am remarcat-o mai sus fiind destinată populației ur-

bane și producerii rachiului. Însă, în principal țuica sau rachiul se făceau din prune; cele 1 687 de distilerii produceau anual în valoare de 24 490 095 piaștri (prețul vedrei[53] variind de la 6 la 12 piaștri). Producția de vin era încă și mai mare; s-a stabilit o medie de 4 208 754 vedre (323 748 hectolitri)[54]; dintre acestea doar 72 275 se duceau la export, restul fiind consumat în țară (prețul unei vedre varia de la 2 la 32 piaștri). Existau patru zone de prim rang care produceau un vin de o calitate superioară, după cum o calificau la vremea respectivă Petre S. Aurelian și Alexandru Odobescu în a lor *Notice sur la Roumanie* (1867): Cotnari (Iași), Drăgășani (Vâlcea), Dealu Mare (Prahova - Buzău) și Odobești (Putna). Lor li se alăturau soiurile secundare de Nicorești (Tecuci), Greci și Costești (Tutova), Drăgănești (Olt), Pitești (Argeș și Muscel), Greaca (Vlașca), Huși (Fălciu), Socola (Iași), Văcărești (aproape de București), Oravița (Mehedinți) etc. În total valoarea medie anuală a produselor brute vegetale era de 1 496 067 201 piaștri.

Economia rurală a Principatelor Române cuprindea și sectorul creșterii animalelor. *Notice sur la Roumanie* (1867) insista de la început pe tradiția creșterii cailor în Moldova, fiind evocați cumpărători celebri ca regii Danemarcei și Prusiei, amintind totodată și maxime bine cunoscute în epocă, precum aceea atribuită turcilor care spuneau că *nimic nu este mai presus de un tânăr persan și un cal moldovenesc*. Însă această rasă, de care vorbea și Dimitie Cantemir în *Descrierea Moldovei* nu mai exista în secolul al XIX-lea. Totuși, Principatele aveau în preajma Expoziției universale din 1867, 506 104 cai (doi cai la 100 pogoane; în Franța și Anglia raportul era de trei cai la 100 pogoane, în condițiile în care un cal costa aproape 150 franci în Occident, aproape de două ori mai mult decât în Principate). Exportul cailor aducea un venit global de 1 320 194 piaștri, fiind căutați mai cu seamă în Austria și Turcia.

Însă românii creșteau mai ales oi (numărul acestora fiind estimat la 4 824 900; de aproape cinci ori mai mic decât în Prusia și de mai bine de șapte ori față de cel înregistrat în Franța[55]), porci și vite (1 088 737 capete, respectiv 2 659 489; în 1872 Prusia avea o producție de patru ori mai mare[56]). Carnea, produsele lactate și lâna oilor, exportate în Austria, Rusia și Turcia, aduceau un venit de 14 393 478 piaștri. La același nivel (14 610 420 piaștri) se situa și venitul obținut din exportul porcilor, anual fiind vânduți în Austria 162 338.

Cu totul, într-un an, valoarea produselor animale se ridica la 457 808 486 piaştri, ceea ce dădea o medie de producţie pe pogon de 20 piaştri, mai puţin de jumătate din cât realiza Franţa pe aceeaşi suprafaţă. Aşadar, venitul realizat din produsele agricole şi zootehnice brute în Principate se ridica la 1 953 875 387 piaştri.

În ceea ce priveşte industria[57] aceasta era în special reprezentată de industria uşoară, alimentară, extractivă şi a prelucrării primare a produselor brute. Existau în epocă 12 867 stabilimente industriale, care produceau un venit de 74 404 374 piaştri. Numărul acestor fabrici a fost în creştere: de la 2 986 în 1830-1840 la 12 867 în 1863. Majoritatea proprietarilor erau români (12 171); îi urmau foarte departe grecii (222) şi austriecii (208).

Produsele vegetale, animale sau cele prelucrate de mica industrie română erau comercializate destul de bine[58], partenerii predilecţi pentru exporturile din Principate în perioada 1866-1870 fiind în ordine Turcia, Austria, Franţa, Marea Britanie, Italia şi Rusia[59]. Referitor la importuri trebuie precizat că partenerii majori rămâneau în linii mari aceiaşi: Austria, Marea Britanie, Franţa, Turcia, Prusia, Rusia şi Italia[60]. Interesant este faptul că în perioada 1840-1867 balanţa comercială a Principatelor a fost excedentară (în 1863 valoarea exporturilor s-a ridicat la 326 475 924 piaştri, iar cea a importurilor la 194 775 167). Cercetând profilul exporturilor din Principate în anul 1863 (situaţie prezentată de *Notice sur la Roumanie* -1867) ne lămurim, dacă mai era nevoie, asupra orientării economice a ţării; peste 250 000 000 piaştri fuseseră obţinuţi din vânzarea materiilor vegetale: cereale, legume, fructe, produse alimentare vegetale, lemn, lemn prelucrat etc. Se importau în special produse din piele, postavuri, hârtie, mobile, trăsuri, obiecte din sticlă, instrumente, maşini, obiecte din fier, bijuterii, etc. (peste 105 000 000 piaştri). În 1866-1867 situaţia era în linii mari aceeaşi, importurile de produse finite ale Principatelor ridicându-se la peste 80% din total, exporturile de materii prime sau prelucrate sumar atingând aproximativ acelaşi nivel[61] Un rol important în comerţ îl avea şi poziţia privilegiată a Principatelor, care aveau o cale fluvială navigabilă extrem de solicitată[62].

Încheiem scurta prezentare a imaginii statistice a Principatelor Române cu structura finanţelor ţării[63]; în 1866 la capitolul venituri statisticile oficiale înscriau cifra de 126 800 000 piaştri, cheltuielile ridicându-se la 190 628 028. De aici rezulta un deficit bugetar de 63 828 028 piaştri fără a mai socoti cei 89 320 555 datorie curentă. Veniturile se constituiau în cea mai mare parte din contribuţii directe (47 383 844 piaştri), taxe / domenii (40 532 155) şi contribuţii indirecte (29 455 750). Ministerul de Finanţe era cel mai cheltuitor departament din guvernul român (45 529 373 piaştri); îl urmau Războiul (39 713 394), Cultele şi Instrucţiunea Publică (22 460 089), Internele (21 879 258), Agricultura, Comerţul şi Lucrările Publice (17 120 000), Justiţia (9 693 790) şi, în fine, Ministerul Afacerilor Străine (1 765 514).

4. Amintiri imperiale: Dacia romană şi Bizanţul

Imaginea Principatelor Unite şi a locuitorilor săi prezentată la Expoziţia universală de la Paris din 1867 punea în circulaţie conceptul de *specific românesc*, constituit dintr-un amestec romantic de latinitate şi ruralism[64]. Spre exemplu, înapoierea tehnologică a Principatelor, manifestă în cazul agriculturii, putea deveni într-un alt sistem de justificări, un argument ideologic viabil; plugul ţăranilor români, chiar dacă rudimentar, avea o valoare simbolică de excepţie, întrucât amintea de vremurile lui Virgiliu:

> „Tant par les objets qui sont éxposés dans notre section que par les notions que nous avons réunies ici, nous croyons avoir représenté la Roumanie sous sa véritable physionomie. Ce pays, que bien des personnes, mêmes instruites, identifient volontiers avec les autres contrées de l'Orient, est sous le triple rapport de son développement économique, de son état social et de ses origines, un état sui-generis, qui ne peut être confondu avec ceux dont il est entouré. Enclavés au milieu de peuples de race slave (Russes, Serbes, Bulgares et Polonais), ouralienne (Magyares) et mongole (Turcs), les Roumains ont cependant conservé, plus que bien d'autres peuples latins, le type de leurs ancêtres, les Romains: le costume, les traditions, les moeurs, la langue, tout chez eux affirme

cette parenté. C'est ainsi par exemple que, dans bien des localités, on retrouve aujourd'hui encore les mêmes formes de charrues et les mêmes procédés d'assolement que ceux qui étaient en usage du temps de Virgile"[65].

Textul de mai sus caracterizează cel mai bine, în opinia noastră, profilul cultural al Principatelor Unite în anul 1867, aşa cum au dorit guvernanţii lor să-l popularizeze la Paris. Scenariul era complet; o insulă de latinitate (marca incontestabilă a apartenenţei la o tradiţie europeană ilustră) într-un spaţiu dominat în special de slavi. Viziunea insulei izolate în marea slavă sau turcă, care nu de puţine ori a înghiţit ţărmul, nu constituia decât perpetuarea în plan internaţional a unui vechi stereotip care parcurgea imaginarul cultural românesc: *cetatea asediată*[66]. În plus, publicul francez făcea adesea confuzie între aceste populaţii şi români, fapt ce trebuia rapid îndreptat pentru ca Principatele să nu mai fie în ochii occidentalilor o ţară *sui-generis*[67], ci una cu o identitate precisă şi cu o perspectivă concretă (vezi şi alegoria lui G. Tattarescu din standurile Grupei I – *Renaşterea României*).

Cum putea fi dovedită latinitatea românilor fără putinţă de tăgadă, în afara probelor lingvistice? Petre S. Aurelian îi încredinţa pe contemporani că erau de ajuns colecţiile de antichităţi ale maiorului Papazoglu sau cele ale lui Cezar Bolliac, Dimitrie A. Sturdza ori Nicolae Mavros[68]. Acestea au şi fost expuse în Galeria *Histoire du Travail*, de ordonarea lor ocupându-se personal Alexandru Odobescu, Comisarul general român, în calitatea sa de arheolog. De altfel, el a redactat şi *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, în care concepea un parcurs istoric al culturii şi civilizaţiei pe teritoriul Principatelor, din vremea romanilor până în 1867. În *Catalogue des objets exposés dans la Galerie Histoire du Travail*, exponatele erau grupate în trei categorii: orfevrărie; stofe şi broderii; manuscrise, imprimate şi picturi. Ele proveneau fie din colecţii particulare (ale lui Iancu Alecsandri, familiei Odobescu sau baronului de Ruckmann, care se adăugau celor ale lui Cezar Bolliac şi maiorului Papazoglu, deja evocate de Petre S. Aurelian în articolul său din *Atheneul Roman*), fie din colecţii publice (Muzeul de antichităţi, Biblioteca de la Sf. Sava). Cronologic, expoziţia ro-

mână din Galeria *Histoire du Travail* acoperea intervalul cuprins între secolele II-IV p. Chr. și veacul al XVIII-lea.

Cele mai cunoscute piese au fost cele care constituiau Tezaurul de la Pietroasa; dar nu putem neglija nici antichitățile romane descoperite în Țara Românească (Celei, Desa, Reșca etc.) sau obiectele și cărțile de cult religios. Cele din urmă proveneau de la bisericile din Bistrița, Cotroceni, Cozia, Curtea de Argeș, Govora și Horezu. De remarcat că o parte dintre bisericile citate au fost cercetate în amănunt de Alexandru Odobescu în călătoria sa prin județele Argeș și Vâlcea făcută în 1860 din însărcinarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice[69]. Însoțitorul său, pictorul elvețian Henric Trenk, a realizat cu această ocazie un *Album pittoresque et archéologique des couvents de la Roumanie*, expus, de asemenea, în Galeria *Histoire du Travail*. Era vorba de un număr de 60 de planșe cu imagini de la Arnota, Bistrița, Cozia, Cornetu, Govora, Horez, Jghiabu, Mânăstirea Dintr-un Lemn (Vâlcea); Cotmeana, Curtea de Argeș, Flămânda, Ostrov, Râmniç, Scăoani, Tutana, (Argeș); Antim, Biserica metropolitană, Biserica Sfântul Elefterie, Biserica Tuturor Sfinților, Capela lui Bucur, Colțea, Stavropoleos (București). După cum se observă, majoritatea acestor lăcașuri de cult datează din secolele XV–XVIII.

În ciuda frazeologiei, componenta latină a imaginii de propagandă a Principatelor la Expoziția din 1867 lăsa de dorit, cel puțin după investigarea acestui catalog. Mult mai bine reprezentată părea dimensiunea artistică de sorginte bizantin-ortodoxă. Se pare că în anul de grație 1867 trei modele dominau această perspectivă: Biserica lui Vasile Lupu, Trei Ierarhi, imortalizată de Ștefan Emilian din Iași, care expunea în cadrul Grupei I câteva planșe semnificative; Biserica Stavropoleos și, în special Biserica episcopală de la Curtea de Argeș, modelul lui Carol Storck pentru macheta din *Galerie des Machines*, sau al arhitectului francez Ambroise Baudry, care a proiectat pavilionul de pe *Champ-de-Mars*. De altfel, într-unul din memoriile adresate lui Ioan Emanoil Florescu, Alexandru Odobescu susținea explicit că modelele decorative bizantine de la Curtea de Argeș și de la Trei Ierarhi ar face senzație în lumea artistică, obosită, spunea el, de stilurile clasic sau gotic.

Pentru edificarea pavilionului din *Champ-de-Mars*, Ambroise Baudry a folosit lucrarea eruditului arheolog, geograf și meteorolog Ludwig Reissenberger, profesor la liceul să-

sesc din Sibiu, care avea ca subiect Biserica de la Argeş[70], planşele din albumul lui Henric Trenk şi alte câteva desene şi fotografii ce i-au fost trimise de la Bucureşti (14 fotografii ale Bisericii de la Argeş; două fotografii şi un desen al Bisericii Stavropoleos)[71]. Diferenţele între model (plan în cruce greacă, naos triconc, pronaos dreptunghiular) şi pavilion au fost însă semnificative: acesta din urmă nu conserva planul în cruce, arhitectul optând pentru unul rectangular, cu o cupolă de mari dimensiuni şi un vestibul, precedat de un pridvor, deasupra vestibulului ridicându-se alte două cupole mai mici, de formă elicoidală. De asemenea, decoraţia era parţial reprodusă, renunţând în special la figurile de sfinţi şi la scenele religioase; au fost păstrate totuşi câteva decoraţii conjuncturale (care aminteau şi de Stavropoleos), fiind specifice stilului uzitat în lumea orientală. Textul catalogului expoziţiei române făcea analogii cu bisericile ruseşti, accentuându-se astfel şi filiaţia bizantină a construcţiei din parcul expoziţional[72]. Raţiunea pentru care Comisia princiară a optat pentru Biserica de la Argeş ca simbol identitar se regăseşte în *Notice sur les antiquités de la Roumanie*. Inventariind antichităţile, Alexandru Odobescu construia o continuitate ideală de la epoca romană (ale cărei vestigii se găseau pe teritoriul anticei Dacii, teritoriu naţionalizat deja de statul român modern) la cea a ortodoxiei medievale cu pandantul ei bizantin. Procedeul acesta prin care un stat îşi apropria un patrimoniu cultural, antic sau medieval, dezvoltat în limitele frontierelor sale moderne, era curent în secolul al XIX-lea. În acest scop, spre exemplu, în Franţa a fost înfiinţată Comisia Monumentelor Istorice (1837), care a uzat insistent de stereotipurile ideologiei naţionale[73]. În România, un atare organism s-a născut de-abia în 1892; până atunci i-au premers o serie de iniţiative particulare şi publice, având în esenţă aceleaşi atribuţii (vezi misiunea ştiinţifică trimisă în Principate de Victor Duruy, cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse de Cezar Bolliac la mijlocul veacului al XIX-lea sau călătoria efectuată în 1860 de Alexandru Odobescu şi Henric Trenk în judeţele Argeş şi Vâlcea, despre care am amintit ceva mai devreme).

Înainte de a prezenta arhitectura religioasă de pe teritoriul Principatelor, Comisarul general zăbovea îndelung asupra tezaurului ostrogoţilor de la Pietroasa. Concluziv, el sugera o anumită influenţă bizantină care, în economia textului respectiv, se lega de afirmaţia potrivit căreia prin arhitec-

tura religioasă s-ar reface firul tradiției artistice pe teritoriul României[74]. Reînnodarea acesteia văzută dint-o atare perspectivă punea în circulație și alte componente ale simbolisticii identitare: religia și Biserica. Potrivit opiniei arhitectului Dimitrie Berindei, citat de Alexandru Odobescu (părea să aibă statutul unei autorități în materie; publicase în 1862 în paginile *Revistei Române* un studiu despre arhitectura religioasă în Principate), istoria Bisericii române, legată strâns de Biserica creștin-orientală, precum și relațiile românilor cu Imperiul răsăritean, moștenitor, chiar dacă grecizat, al vechii Rome, au făcut ca în arhitectura religioasă să prevaleze tipul specific bizantin definitivat prin secolul al X-lea (planul în cruce greacă), ce a fost utilizat cu larghețe în întreaga lume ortodoxă. Și era firesc să fie așa, continua Dimitrie Berindei, căci Imperiul Bizantin fusese un focar civilizator. Așadar, Bizanțul constituia un pașaport de prestigiu în fața Europei, mai ales din perspectiva unei religiozități secular asumate, care definea istoric ideea națională. În plus, lupta împotriva Islamului, în bună măsură sinonim cu Orientul și barbaria[75], nu mai era doar o confruntare pentru independență politică, ci dezvăluia vocația românilor de *apărători ai civilizației*, adică, în limbajul timpului, ai Europei:

> „La religion a été pour les Roumains la base sur laquelle ils ont appuyé leur existence nationale. Dans les temps les plus anciens, nous les voyons attachés à conserver, comme un palladium sacré, les croyances de leurs pères; il en résulta pour eux une force de résistance contre laquelle vinrent se briser, comme sur un rocher, les flots des barbares; les hordes envahissantes passèrent sur eux sans les abattre. [...] Les droits de la nation basés sur la foi s'affirmèrent encore davantage dans les temps plus modernes. En face de l'islamisme conquérant, ils se sont donné la tâche de défendre leur indépendance et de lutter pour la civilisation: aussi le signe de la conquête, la mosquée mahométane, ne put-elle jamais s'élever sur le sol de la Roumanie"[76].

În încheierea notelor referitoare la antichitățile de pe teritoriul Principatelor, Alexandru Odobescu scria câteva pagini despre istoricul artelor minore și al tipografiilor, ordonând astfel un posibil muzeu al artei medievale. Cu această ocazie stabilea și posibilele vârste de aur ale civilizației ro-

mâne, acestea fiind legate de numele lui Radu cel Mare, Neagoe Basarab (în special), Bogdan al III-lea, Petru Rareş (secolul al XVI-lea), iar mai târziu de cele ale lui Vasile Lupu şi Matei Basarab (secolul al XVII-lea). Nu ignora nici sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul veacului al XVIII-lea, panteonul său fiind întregit de domnitorii Gheorghe Duca, Şerban Cantacuzino, Dimitrie Cantemir şi Constantin Brâncoveanu. Lor li se adăugau Vladislav I, Ştefan cel Mare, Radu cel Frumos, Petru Cercel sau Mihai Viteazul[77], ultimul fiind numit erou naţional şi având o carieră strălucită în imaginarul socioeducaţional al acelor vremuri[78]. De asemenea, în cadrul Grupei I, Henric Trenk expunea câteva reproduceri după portretele murale ale fondatorilor de la Argeş[79] (Radu Negru şi principesa Ana, Neagoe Basarab, Despina şi copii lor, Radu de la Afumaţi şi soţia sa Roxanda etc.). Aceste imagini, care reprezentau personaje de prim plan în istoria şi civilizaţia română medievală se găseau alături de portretele domnitorului Carol, realizate de Verussi, respectiv Szatmary sau de proiectul de reşedinţă princiară al lui Montoreanu. Urmând logica lui Alexandru Odobescu (continuitatea), remarcăm sugestia unei idei dinastice incipiente (un viitor mit[80]), deşi nu am găsit vreun text explicit în acest sens.

Istoria Principatelor Române intra într-un con de umbră în vremea domniilor fanariote; ele renăşteau după revolta din 1821[81]. Ca orice intelectual din vremea sa, Alexandru Odobescu era convins că epoca fanariotă n-a produs nimic remarcabil pentru spiritul naţional (vezi clişeele negative din cultura română referitoare la această perioadă[82]). Concluzionând, observăm că Alexandru Odobescu privilegia în propria construcţie istorico-identitară pe sprijinitorii artelor şi nu pe cavalerii în zale, astfel că vârstele istoriei sale erau eminamente culturale.

Dacă aceasta era moştenirea, cine erau moştenitorii? Ţăranii români, susţinea Alexandru Odobescu şi nu se îndepărta deloc de opinia generală; să amintim aici doar studiul său asupra cântecelor populare europene în care cerceta legendarele *glasuri ale popoarelor*, pornind de la studiile lui Herder, Fauriel sau Karadzic[83].

Fiind agresată de timpuriu de cultura savantă, cultura populară a fost concepută ca un stadiu inferior într-o ierarhie a modelelor de civilizaţie. În secolul al XVIII-lea cerce-

tarea societătilor primitive extra-europene punea în circulație imaginea mitică a unei culturi naturale, a unei vieți inocente și a unui spațiu al fericirii autentice. Treptat, mitul bunului sălbatic a fost adus pe continent; poporul, în anumite variante, țăranul, în orice caz, comunitățile rurale, declarate esența naționalității[84], au devenit depozitarul unic al autenticității și al naturaleții originare. O astfel de cultură populară, concepută restrictiv, a justificat în parte propaganda națională a secolului al XIX-lea. Fervoarea cu care erau căutate vestigiile vieții patriarhale a națiunilor a marcat profund cercetarea științifică (culegerea folclorului, lingvistica, istoria etc.) care a slujit acestei propagande, cu atât mai mult în centrul și sud-estul Europei unde era nevoie întâi de conceperea Statului național (cazul cehilor, polonezilor, grecilor și sârbilor) sau de refondarea lui pe baze moderne (Principatele Române, Turcia)[85].

Și datele statistice justificau cu prisosință răspunsul lui Alexandru Odobescu, nu numai ideologia vremii; din 4 424 961 locuitori (1860), 3 463 782 se găseau în mediul rural; 702 lucrători, dintr-o medie de 1 000, erau ocupați în agricultură, ca să nu mai vorbim de veniturile obținute în această ramură economică[86]. De aceea, în documentele informative și de propagandă au fost puse în valoare ocupațiile, veșmintele și obiceiurile populației rurale. Notițele explicative redactate de Comisarul general al României și publicate în *Catalogue spécial des produits exposés dans la section roumaine* justificau *in-extenso* opțiunea pentru o astfel de reprezentare.

Alexandru Odobescu a vrut inițial să ridice pe *Champ-de-Mars* o fermă țărănească. Proiectul nu s-a materializat în cele din urmă. Totuși planșele care ar fi servit ca plan acestui pavilion au fost expuse de către autorul lor, F. Theodory, în cadrul Grupei VI. Era vorba de o casă cu temelie de piatră, construită din cărămidă, precum și de alte facilități gospodărești, legate de viața producătorilor agricoli (un hambar, un coșar, un grajd și un coteț); casa avea prispă și cinci încăperi: două pentru locuit, o cămară, o băcănie și, în fine, alta care adăpostea două războaie de țesut[87]. În general, după textul lui Alexandru Odobescu, casele țărănești aveau câte trei încăperi, iar mobilierul era destul de sărac: paturi de lemn, acoperite cu rogojini și covoare, lavițe de-a lungul zidurilor, mese simple, dulapuri de dugheană și, desigur, icoanele care împodobeau pereții[88].

Dincolo de ambient, *Notice sur la Roumanie* (1867) prezenta și câteva detalii despre modul de viață și înfățișarea țăranilor români. Sobri și harnici, ei nu puteau fi atât de productivi precum confrații lor belgieni, francezi sau englezi, în special din pricina unui regim alimentar care aproape că excludea carnea. Legumele, lactatele și mămăliga constituiau hrana zilnică. Rareori beau vin, și dacă o făceau, acesta trebuia să fie neapărat vin nou. Aveau totuși obișnuința să bea țuică înainte de masă[89].

Cum se îmbrăcau românii? Pictorii și sculptorii Ștefan Dobrentz, Fokschaner, Nicolae Grigorescu sau Carol Szatmary, ale căror lucrări erau expuse în cadrul Grupei I, aduceau câteva detalii în acest sens. În plus, la clasa 92 fuseseră expuse manechinele unor bărbați și femei având haine ce se purtau uzual în Principate. Ele reprezentau un mocan, un plăieș din Bacău, un cosaș din Olt, un călugăr de la Neamț, doi surugii din preajma Argeșului și Târgoviștei, un pescar de pe Dunăre, o țărancă bătrână din Suceava, o tânără din Câmpulung, cu o doniță pe cap, o mireasă din Turnu Severin, o femeie torcând și o secerătoare din Romanați, respectiv Vlașca, o călugăriță de la Pasărea și o bulgăroaică din Basarabia.

Țărăncile din România anului de grație 1867 purtau cămăși lungi până la glezne din in, bumbac sau voal de mătase (borangic) țesute în casă și brodate cu culori vii, uneori și cu fir de aur. În față și în spate atârnau două șorțuri de lână: vâlnicul sau catrința respectiv fota sau svelca. La gât purtau salbe de galbeni, iar pe cap, în special femeile măritate aveau câte o maramă. Iarna îmbrăcau scurteici din piele de berbec brodate, schimbându-și opincile cu niște pantofi grosolani.

Bărbații aveau veșminte variate în funcție de anotimp și regiune; la muncile agricole purtau cămăși albe care cădeau pe deasupra unui pantalon de pânză încheiat la brâu cu o cingătoare de lână. În picioare aveau opinci. Iarna, își schimbau pantalonii subțiri cu unii de flanelă albă, cămașa fiind de asemenea înlocuită cu niște veșminte groase de postav. Pe deasupra aveau o scurtă, tot de postav grosolan (zeghe, suman, dulamă etc.), care nu acoperea mijlocul. Purtau uneori și niște jiletci fără mâneci (ilice) sau niște pelerine lungi fie din postav roșu (ipingea, bundă), fie din lână albă (sarică). În fine, în picioare aveau cizme de piele. După cum susțineau Petre S. Aurelian și Alexandru Odobescu, toate

acestea erau o mărturie vie a istoriei romane/latinității[90], a apartenenței la un anumit climat cultural european (analogii cu vestimentația spaniolilor, bretonilor, italienilor, maghiarilor sau slavilor), chiar dacă mai răzbăteau și câteva accente orientale[91].

Dacă despre femeile române se spunea că erau extrem de frumoase, înfățișarea bărbaților (în special țăranii) părea apropiată de cea a bretonilor, care purtau părul adus în față și tăiat drept, pe spate atârnându-le pletele. Majoritatea își lăsau mustață, barba fiind apanajul strict al bătrânilor. Locuitorii de pe malurile Dunării își rădeau uneori părul, înlocuindu-și *boneta națională*, căciula, cu un fes, accesoriu eminamente oriental[92].

De la romani, țăranii români au moștenit și cele mai frumoase petreceri; ele erau întotdeauna însoțite de muzica țiganilor lăutari și de dans. Dintre dansuri, Alexandru Odobescu amintea Hora, Mocăncuța (care se apropia, spunea el, de Tarantela italiană) și Călușarii, al cărui caracter viril și eroic îi sugerase savantului ardelean Samuil Micu *persistența serbărilor vernale ale preoților salieni romani*, știut fiind că unul dintre colegiile acestora se numea *Salii Colinii*. De aici și până la identificarea numelui acestui colegiu cu cel al Călușarilor nu a mai fost prea mult[93]. Comisarul general încheia notița privitoare la petrecerile țăranului trecând în revistă și cântecele populare; în acest context, el îi asemuia pe haiducii din baladele epice, aflați întotdeauna în luptă cu turcii, cu acei *outlaws* din Scoția medievală[94], relevând astfel și însușirile eroice ale românilor.

Așadar, identitatea românilor se legitima de la strălucirea bizantină a evului de mijloc. Este relevant însă că acest Ev Mediu era mai degrabă cultural decât eroic în viziunea lui Alexandru Odobescu. Ideea originii latine, sugerată de o serie de vestigii romane, expuse în Galeria *Histoire du Travail*, marcau continuitatea unei civilizații ilustre într-un spațiu teritorial și confesional naționalizat. Însă mărturia cea mai consistentă referitoare la tradiția latină în Principate o aduceau românii înșiși. Indiferent de analogiile de circumstanță cu alte popoare (scoțieni, bretoni, italieni, spanioli, maghiari, slavi sau orientali) de care a uzat Comisia princiară, în opinia acesteia țăranii români nu-și dezmințeau nicidecum originile lor romane în ceea ce privește limba, obiceiurile sau comportamentele. Remarcăm totodată că aportul dac

era destul de palid; doar câteva referințe fizice, exterioare, și desigur, numele Dacia, binecunoscut în epocă.

Inventarea tradiției folclorice, *vârstele de aur* ale istoriei naționale, purismul/naționalismul lingvistic al începutului de secol XIX erau constante ale ideologiilor care cuceriseră centrul și sud-estul Europei. O astfel de atitudine politiza achizițiile științifice reale din domeniul umanist, creionând imaginea unei specificități naționale, fondată pe criterii genetice, etnice, teritoriale și culturale, care avea drept scop realizarea coeziunii interne a națiunilor din acest spațiu geopolitic, dar și afirmarea lor europeană. Dacă un Palacky rememora misiunea universală a lui Jan Hus, integrând-o într-o istorie a grandorii cehilor[95], iar un Giannopulos, destinul Atenei lui Pericle[96], românii, la rândul lor, își concepuseră un trecut idilic, care avea în prim plan Dacia lui Traian, moment de evidentă preeminență culturală europeană, deci de apartenență la Europa. În textul său, Comisarul general al Principatelor Unite cita pe unul dintre reprezentanții de frunte ai Școlii Ardelene, care a inițiat o reflecție profundă asupra latinității civilizației române. Dacă exagerările lingvistice au fost în linii mari respinse la sud și la est de Carpați, influența curentului latinist s-a materializat prin intensificarea studiilor istorice și folclorice, știută fiind propensiunea ideologiei naționale pentru aceste discipline. Așadar, notațiile lui Alexandru Odobescu nu erau singulare; mai mult, în a doua parte a veacului al XIX-lea foarte mulți folcloriști sau alți oameni de cultură (dintre care amintim pe Ioan G. Sbierea, Teodor T. Burada, Grigore Tocilescu, Simion Florea Marian, Nicolae Densușianu, etc) se ocupau tocmai de depistarea surselor latine ale creației populare, considerată a fi singurul martor credibil al trecutului. Însuși Bogdan Petriceicu Hașdeu, în ciuda faptului că era adeptul declarat al autohtonismului dac, susținea această poziție (vezi demonstrațiile sale relative la filiațiile latine ale colindului, horei, strigării peste sat sau la persistența unor personaje antice în mitologia populară: Aurelian, Traian etc.[97]).

5. *Între Orient și Occident*

Dar cum a fost receptată prezența românească la Paris? Pe de o parte trebuie subliniat faptul că producătorii din Prin-

cipate au primit doar 86 de premii (patru medalii de aur, nouă de argint, 35 de bronz și 38 de mențiuni onorabile[98], adică 0,45 % din totalul de 19 776 acordate cu acel prilej, depășind dintre țările europene numai Grecia, Luxemburgul și Statele Pontificale, acestea fiind însă reprezentate de un număr mult mai mic de participanți: 442, respectiv șapte și 186. Din datele pe care le deținem, Principatele Unite au fost depășite în acest clasament de numai trei state situate pe alte continente decât cel european: Brazilia, Turcia și Statele Unite ala Americii[99]. Dintre premiile obținute, 30 au fost atribuite expozanților de la Grupa V (*Produits, bruts et oeuvrés, des industries extractives*), 12 celor de la Grupa VII (*Aliments, frais ou conservés, à divers degrés de préparation*) și 22 celor înscriși în ultima clipă la Grupa VIII (*Produits vivants et spécimens d'établissements de l'agriculture*), dar care concuraseră efectiv la cea de dinainte. Țesăturile și veșmintele, în special cele tradiționale, s-au bucurat de un relativ succes în fața Juriilor obținând 15 premii, în timp ce artele liberale n-au dobândit decât trei[100]. Constatăm, așadar, recunoașterea internațională a profilului economic al Principatelor, care era evident marcat de agricultură și exploatarea primară a resurselor naturale, așa cum reieșea și din datele statistice publicate în *Notice sur la Roumanie* (1867); de asemenea, era o evidență și faptul că aplicațiile artelor liberale sau industria nu însemnau prea mult într-o competiție de un asemenea nivel.

Rapoartele oficiale au acordat spații destul de modeste exponatelor din Principate, aprecierile fiind în bună măsură tehnice și, de cele mai multe ori, neutre. În acest context amintim capitolele relative la industria textilă, considerată destul de înapoiată din punct de vedere tehnologic[101] sau la cea a lemnului, unde specialiștii au cotat exponatele drept neconcludente pentru capacitatea forestieră a Principatelor[102]. Tot atât de modest au fost reflectate în documentele oficiale secțiunile agricole[103]; bunăoară la clasa 73 erau remarcate doar două soiuri de vin: un muscat sec (*Tămâioasă*) care nu păstra decât aroma strugurelui nu și dulceața acestuia și un altul (de Oravița), care aducea cu cel de Madera[104].

Un spațiu mult mai amplu a fost acordat exponatelor din Galeria *Histoire du Travail*[105], dar mai ales pavilionului din parcul expozițional și modelului său de la Curtea de Argeș[106]. Descriind cele două edificii, raportorul Armand

St.-Yves, inginer de poduri și șosele, se oprea mai mult asupra stilului bizantin al bisericii de la Argeș ca și asupra decorației sale foarte bogate, cu analogii în lumea arabă (pavilionul Bosforului sau Alhambra[107]). Remarca de asemenea și luminozitatea foarte slabă din interior, care-i sugera un mod de viață specific monahal, ce ar fi influențat concepția arhitecturală[108].

Pe de altă parte, o serie de surse ocazionale aduceau în prim plan și alte fațete ale imaginii identitare românești. Apreciind dărnicia solului și abundența unor culturi agricole[109] sau meșteșugul culorii și al ornamentației[110] acestea se străduiau să amelioreze mediocritatea performanțelor oficiale. Cele mai elogioase opinii le-a suscitat expoziția română din Galeria *Histoire du Travail*; arheologul și omul politic francez Ferdinand de Lasteyrie aprecia fără rezerve standul Principatelor din Galeria *Histoire du Travail*[111], iar Charles de Linas, cavaler al Legiunii de Onoare, membru al Comitetului Imperial al Lucrărilor Istorice aprecia inspirata punere în valoare a antichităților românești, importanța lor istorică, precum și finețea alegerii făcute de Alexandru Odobescu, care *au ridicat tânărul stat la nivelul realizărilor marilor puteri în domeniu*[112] (ambii oameni de știință francezi au devenit la începutul anilor '70 ai secolului al XIX-lea membri ai Societății Academice Române). După Charles de Linas elementele de substanță ale expoziției române erau Tezaurul de la Pietroasa și edificiul din *Champ-de-Mars*, mai ales Biserica de la Argeș ce i-a servit drept model. Tezaurul era deja de notorietate în lumea savantă franceză fiind semnalat și descris de Charles de Linas în a sa *Orfèvrerie mérovingienne* publicată în 1864. Un an mai târziu, în decembrie 1865 la invitația profesorului Émile Egger, ce-i fusese dascăl lui Alexandru Odobescu, acesta din urmă avea să țină la Paris, la *Académie des Inscriptions et Belles Lettres* două importante comunicări pe această temă[113]. Ele au avut un ecou semnificativ, atât Charles de Linas, cât și Ferdinand de Lasteyrie amintindu-le în studiile lor referitoare la Galeria *Histoire du Travail*. Ferdinand de Lasteyrie a reînnodat cu această ocazie firul reflecțiilor începute doi ani mai devreme asupra descoperirii ce nu se putea compara *ca bogăție și importanță decât cu cea a mormântului lui Chilperic de la Tournai sau cu coroanele vizigoților găsite la Guarrazar, lângă Toledo*[114].

Referitor la edificiul românesc din *Champ-de-Mars* remarcăm că unii observatori au accentuat caracterul său bizar[115], majoritatea recunoscând fără echivoc tradiția bizantină a arhitecturii sale. Nu scăpau din vedere nici componentele orientale mai mult sau mai puțin pronunțate (spre exemplu, stilul ornamentației, care era fie hispano-maur[116], fie pur și simplu arab[117] sau oriental în general[118]). Aducea cu Sfânta Sofia, cu Kremlinul[119], dar și cu catedralele goticului flamboaiant, după cum îi asigura pe contemporanii săi, Théophile Bilbaut, un literat portughez, Șef al Secretariatului primăriei din Douai și Cavaler al Ordinului Militar Regal al lui Cristos[120]. Cu toții însă subliniau că stilul pavilionului Principatelor era expresia tipică a unei arhitecturi aflate la confluența a două lumi extrem de diferite: Orientul și Occidentul[121].

Deși era conceput să exprime altceva, deși avea în spatele său o ideologie care trimitea mai degrabă la prestigiul civilizației bizantine, decât la moravurile delăsătoare ale Orientului, pavilionul Principatelor n-a reușit să nuanțeze prea mult opiniile francezilor despre români. Se știe că la începutul preparativelor pentru Expoziția universală, Comisia princiară a luat în discuție și proiectul amplasării în parc a unei gospodării țărănești. Ideea a fost abandonată până la urmă; totuși, printre exponatele românești s-au regăsit câteva planșe și planuri ale unei astfel de gospodării. Pendularea între universul credinței și cel al lumii rurale, păstrătoare a tradițiilor romane, cum se considera la acea dată, a constituit, în opinia noastră, miezul propagandei identitare românești la Expozițiile universale din secolul al XIX-lea. Riscul asumat al ortodoxiei aducea cu sine câștigul unei idei prestigioase: sursa artistică bizantină. Pe când acareturile primitive ale unei gospodării rurale, chiar cu plugurile sale din vremea lui Virgiliu nu arătau nicidecum de la sine că acei țărani își aveau strămoșii în vechea Romă.

Observatorii și jurnaliștii din Franța nu au deslușit asemenea detalii. Pentru unii dintre ei era de neconceput ca un popor latin să opteze pentru biserica de rit grec (*schismatică*)[122], indiferent de vicisitudinile istorice, insistent clamate de propaganda românească și în bună măsură recunoscute de francezi[123]. Alții nu vedeau în expoziția română (adesea considerată primitivă[124] - un stereotip cu circulație în secolul al XIX-lea referitor la zona Balcanilor[125]), sau în tot ce purta sigla Principatelor decât culorile țipătoare cu care

statele din Orient, fie ele chiar din zona europeană, încercau să-şi ascundă *mizeria intelectuală şi materială.* Remarcau totodată languroasele moravuri orientale şi frumuseţea incitantă a femeilor din Principate[126]. În privinţa bărbaţilor, trebuie să spunem că unii oaspeţi ai expoziţiei române îi considerau deopotrivă luptători curajoşi în vremuri tulburi, dar şi muncitori harnici ai ogoarelor la ceas de tihnă[127]. Aceste stereotipuri, la care se adăuga şi cel al ospitalităţii populare, aveau o istorie de cel puţin câteva decenii, Raoul Perrin, Jean A. Vaillant, Aloyse de Carlowitz, Appert, Hénoque-Meleville sau G. Le Cler[128], care vizitaseră Ţara Românească şi Moldova în perioada 1830-1867 aducându-le la cunoştinţa publicului francez. Şi germanii, după ştiinţa noastră, erau familiarizaţi cu aceste clişee mentale[129].

O cu totul altă semnificaţie aveau gravurile din *Le Monde Illustré* care-i figurau pe români în vecinătatea *curiozităţilor* Expoziţiei universale, alături de evrei, turci şi germani. În aceeaşi categorie intrau şi asiaticii sau africanii[130], percepţia celor din urmă fiind generalizată ca atare la nivelul opiniei publice, întrucât aparţineau unor spaţii excentrice, exotice, sinonime cu un mod de existenţă ieşit din canoanele cultural-europene.

Tradiţia latinităţii românilor nu era o enigmă pentru o bună parte a contemporanilor Expoziţiei universale[131]. Majoritatea diplomaţilor, literaţilor şi publiciştilor francezi (dar şi alţi europeni[132]) aflaţi în misiune la Dunărea de Jos sau în Balcani în primele decenii ale veacului al XIX-lea aveau percepţia latinităţii (premisă a apropierii culturale de Franţa), precum şi a necesităţii elaborării unui proiect politic coerent pentru Principate, fondat pe ideea *emancipării şi regenerării naţionale* (Saint-Marc Girardin, Félix Colson, Jean A. Vaillant, Hippolyte Desprez, A. Ubicini etc)[133]. Ca să nu mai vorbim şi de manualele de istorie romană din anii 1850-1860[134]. Însă dialogul cultural dintre Roma şi Principatele Unite favorizat de Expoziţia universală din 1867 (standurile celor două state se găseau unul în faţa celuilalt în *Galerie des Machines*) dezavantaja net statul român:

„Rome, singulier hasard, regarde la Roumanie, qui lui a emprunté son nom, mais qui ne lui a pas pris ses magnificences et ses délicatesses. Une exposition presque sauvage, rudes fourrures, des echantillons empaillés de

la faune des bois et des montagnes, des vêtements d'hommes en peau brodés, des laines de couleurs diverses, vives et tranchées, quelques robes de femme où déjà l'on pressent l'Orient, et c'est tout ..."[135].

România aparținea, așadar, Orientului, fiind descrisă alături de țări ca Maroc, Siam sau Turcia[136]; un Orient sălbatic[137], dar în același timp un tărâm al grației feminine[138], *al voluptății și al fanteziei, al originalității poetice*[139].

O altă categorie de percepții favoriza imaginea unei ambiguități identitare a Principatelor pornind tocmai de la melanjul artistic Orient-Occident sau de la ideea că acestea ar fi un fel de *punte* între cele două spații culturale[140]. *Contrastele* unei societăți *hibride, bastarde*, influențată masiv de civilizația orientală, datorită condițiilor politice vitrege, dar deschisă occidentalizării și dispusă să se modernizeze, cel puțin la nivelul elitelor erau clișee cu circulație în Franța la mijlocul veacului al XIX-lea (Alphonse Royer[141], Saint-Marc Girardin[142], Adolphe Billecocq sau Charles Doussault[143] etc.). Poate de aceea un François Ducuing, membru al Juriului internațional, vorbind despre pavilionul românesc avea în față deopotrivă Mecca și Kremlinul; pentru el, această arhitectură, *jumătate importată, jumătate impusă*, nu-și găsea nicidecum locul, așa cum nu și-l găsea nici țara ce o reprezenta[144]. Într-o perspectivă asemănătoare se înscriau și gândurile jurnalistului Victor Cosse care, descriind costumele tradiționale românești, conchidea:

„[...] Tandis que la paysanne de Romanatzi se rapproche par son costume des femmes d'Europe, celle de Vlachka semble au contraire conserver le souvenir des moeurs d'Orient. Ces deux femmes ne sont-elles pas comme une transition entre l'Asie et l'Europe?
Et, au surplus, les populations roumaines, placées aux confins de l'Europe, ne sont-elles pas, elles-mêmes, par leur caractère, leurs aptitudes, leurs aspirations, vers les arts, les sciences, la législation, les moeurs de la vieille Europe, comme un trait d'union entre notre monde et ces nations encore à moitié sauvages qui occupent d'immenses teritoires de la Turquie à la Perse? Soutenue par les puissances de l'Europe, la Roumanie ne pourrait-elle pas un jour régner à son tour sur ces voisins qui ménacent incessament son indépendance? Il y a, on n'en peut douter, un grand avenir dans ce peuple

si jaloux de son individualité, et qui, pour fonder son existence politique n'a voulu d'autres bases que les principes sociaux proclamés par notre Révolution"[145].

Aşadar, o artă hibridă şi o identitate naţională care nu-şi găsise încă expresia. Totuşi Principatelor li se recunoştea o identitate politică certă, pe care prinţul de Hohenzollern le-o conferise, după cum spunea Théophile Bilbaut[146]; rămânea ca naţiunea română, considerată foarte tânără, având o mare dorinţă de afirmare şi o energie debordantă, dar mai ales un viitor extrem de promiţător pe bătrânul continent[147], să confirme aşteptările europenilor[148]. Însă aceasta însemna, în opinia lui Victor Cosse, asumarea unui destin practic, mai puţin grandios, este adevărat, precum şi o completă detaşare de istorie, aşa cum făcuseră deja ţări ca Belgia sau Elveţia. *Astfel România putea deveni în Europa un mare centru de producţie*[149].

Capitolul III

PRINȚUL GEORGE BIBESCU ȘI EXPOZIȚIA CENTENARULUI

1. A doua Expoziție republicană[1]

Anul 1889 era pentru francezi anul Centenarului Revoluției. Sub semnul acestei aniversări a fost organizată și Expoziția universală. Datorită încărcăturii politice care a făcut din evenimentul în discuție o sărbătoare exclusiv republicană, majoritatea regatelor europene n-au onorat invitația guvernului francez. Doar Grecia, Norvegia și Serbia dintre acestea au venit la Paris în mod oficial, restul, printre care și România, n-au făcut-o, lăsând însă loc inițiativelor particulare. Au participat, așadar, cu titlu oficial următoarele state: Capul Bunei Speranțe, Republica Sud-Africană și Maroc din Africa; Statele Unite ale Americii din America de Nord; Argentina, Bolivia, Chile, Columbia, Costa-Rica, Ecuador, Guatemala, Honduras, Mexic, Nicaragua, Paraguay, Republica Dominicană, Salvador, Uruguay și Venezuela din America de Sud; Japonia, Persia, Siam și Turcia din Asia; Andorra, Elveția, Grecia, Monaco, Norvegia, San Marino și Serbia din Europa; Hawai, Noua Zeelandă, Tasmania și Victoria din Oceania. Acestora li s-au adăugat Franța și coloniile sale. Cu titlu neoficial s-au găsit pe *Champ-de-Mars* și expozanți din Egipt (Africa); Brazilia, Haiti și Peru (America de Sud); China (Asia); Austro-Ungaria, Belgia, Danemarca, Germania (Alsacia și Lorena), Italia, Luxemburg, Marea Britanie, Olanda, Portugalia, România, Rusia și Finlanda, Spania și Suedia (Europa).

Expoziția, pregătită cu minuțiozitate încă din 1884, a fost inaugurată pe 5.05.1889 de Președintele Franței, Sadi Carnot și a durat șase luni (până pe 31.10.1889). Pe o suprafață de 96 hectare (*Champ-de-Mars*, *Esplanade des*

Invalides, colina Chaillot, malul drept şi stâng al Senei în zona respectivă) s-au întâlnit 61 722 expozanţi (33 937 erau francezi), ale căror produse au fost ordonate, în funcţie de clasificarea oficială în zece grupe (I. *Oeuvres d'Art*; II. *Éducation et enseignement. Matériel et procédés des arts libéraux*; III. *Mobilier et accessoires*; IV. *Tissus, vêtements et accessoires*; V. *Industries extractives. Produits bruts et oeuvrés*; VI. *Outillage et procédés des industries mécaniques. Électricité*; VII. *Produits alimentaires*; VIII. *Agriculture, viticulture et pisciculture*; IX. *Horticulture*; X. *Économie sociale*) şi 99 de clase. Ei au primit vizita a nu mai puţin de 32 250 297 persoane (25 398 609 plătitori)[2]. Juriul internaţional compus din 1 075 membri a recompensat 55 % dintre participanţi pentru calitatea standurilor lor, acordând 33 889 de premii, dintre care 18 834 pentru francezi. Repetând experienţa din 1878, guvernul Franţei a patronat nu mai puţin de 69 de Congrese internaţionale, care s-au bucurat de o interes desosebit. Organizatorii au cheltuit 41 000 000 FF., încasând 49 500 000, obţinând, aşadar, un profit de 8 000 000 (1 600 000 $; 320 000 £), la care s-a adăugat un activ imobiliar reprezentat de *Tour Eiffel* (1 500 000 FF.), cea mai controversată construcţie a Expoziţiei universale[3] şi *Galerie des Machines* (7 500 000).

2. Comitetul Naţional Român

Aşa cum am precizat, autorităţile de la Bucureşti nu s-au implicat în participarea României la Expoziţia universală. Întâi guvernul Ion Brătianu, iar apoi cel prezidat de Petre P. Carp au declinat invitaţiile oficialilor francezi ai Expoziţiei. Primul a invocat slaba dezvoltare a industriei din România, incapabilă, în opinia sa, să facă faţă unei competiţii de anvergură, în timp ce premierul conservator a avut în vedere încărcătura ideologică aniversară a manifestării. Au existat însă două iniţiative particulare care în scurt timp au intrat în conflict pe tema componenţei Comitetului Naţional.

Practic au existat două astfel de comitete; cel dintâi era prezidat de Prinţul George Bibescu, fiul Principelui Gheorghe Bibescu (1842-1848). După cum se ştie, acesta şi-a făcut studiile liceale la Paris, absolvind apoi Şcoala Militară de la St. Cyr. Ca ofiţer activ al armatei imperiale a participat la expediţiile din Mexic (1862), Algeria (1867) şi la răz-

boiul ce a dus la căderea lui Napoleon al III-lea (1870-1871). Cavaler al Legiunii de Onoare și membru al Academiei Franceze, Prințul a fost totodată și un prolific autor de studii istorice și politice, din care cităm, *Campagne de 1870. Belfort, Reims, Sedan. Le 7-e Corps de l'Armée du Rhin* (Paris, Plon, 1874), *Histoire d'une frontière. La Roumanie sur la rive droite du Danube* (Paris, Plon, 1883 / traducere în limba română, 1883) sau *Règne de Bibesco. Correspondance et documents* (Paris, 1893-1894 / traducere în limba română, 1894). Datele biografice prezentate explică, în mare măsură, imaginea extrem de bună a lui George Bibescu în Franța. Celălalt Comitet fusese inițiat de deputatul Dimitrie Butculescu, un om politic cultivat, cu studii la Paris și cu preocupări serioase în domeniul economic (a militat pentru înființarea Societății Cooperative, care avea ca scop încurajarea meseriilor și industriei autohtone).

Comitetul de la Paris, cum mai era numit organismul condus de George Bibescu, obținuse recunoașterea oficială din partea autorităților franceze, așa încât era singurul în măsură să reprezinte România la Expoziția universală. Nu se bucura însă de sprijinul producătorilor autohtoni, care optaseră deja pentru varianta Dimitrie Butculescu. Aceste poziții, greu de conciliat[4] au fost aduse la un moment dat la același numitor în urma insistențelor Ministrului francez la București, Georges de Coutouly și ale celui care negociase în 1888 locul pentru produsele și pavilioanele României la Expoziția pariziană, Alexandru Ciurcu. Poziția de negociator a celui din urmă i-a fost facilitată și de prestigiul de care se bucura la Paris, unde se stabilise după expulzarea sa din România (1881), devenind foarte cunoscut ca inventator al unui motor cu reacție, realizat împreună cu Just Buisson (brevet francez în 1886 și american în 1889). La aceasta se adăuga și experiența dobândită în anii cât a fost jurnalist la București (fondator, alături de E. Galli, al periodicului, *L'Orient*, numit din 1879 *L'Indépendance Roumaine*).

Astfel, pe 3.09.1888 se perfecta fuziunea celor două organisme în formula următoare: Dimitrie Brătianu, George Gr. Cantacuzino și Mihail Kogălniceanu, Președinți de onoare, George Bibescu, Comisar general la Paris și Dimitrie Butculescu, Comisar general în țară[5]. Dar nici această soluție nu a fost de natură să stingă conflictul dintre cei doi[6].

În cele din urmă, Comitetul parizian a rămas singurul partener de dialog cu Comisia franceză pentru Expoziția universală. El avea un număr impresionant de membri (165) grupați în funcție de secțiunile tematice ale Expoziției, lucrările sale fiind coordonate de un birou executiv al cărui Președinte era tocmai George Bibescu, acesta fiind secondat de Președintele interimar (Ioan Emanoil Florescu), șase vicepreședinți (Nicolae Blaremberg, Vasile Boerescu, Ion Lahovari, George Mârzescu, George Paladi și Conaki Vogoride) și un secretariat compus din Hommaire de Hell, publicistul Milon Lugomirescu și profesorul Sabner-Tuduri[7]. Comitetul începea pregătirile în august 1888[8], fiind susținut de numeroase mijloace de informare (*L'Indépendance Roumaine*, *La Liberté Roumaine*, *L'Express Orient*, *Adevərul*, *Epoca*, *Naționalul*, *Poporul*, *Resboiul Vechiu*, *România*[9]). De colectarea exponatelor s-au ocupat cele șapte comitete regionale (Bârlad, Caracal, Craiova, Câmpulung, Iași, Turnu Măgurele și Vaslui), care nu au avut concursul administrației locale, așa cum se întâmplase anterior, cu ocazia preparativelor pentru participarea la Expozițiile universale de la Paris (1867) sau Viena (1873). Tot în luna august, George Bibescu obținea, după o scurtă corespondență cu Georges Berger, membru al Comisariatului general al Expoziției universale, un spațiu mai mare pentru amplasarea pavilioanelor și produselor românesti, față de cel negociat inițial de Alexandru Ciurcu (906 m^2 față de 375 m^2 / acestora li s-au adăugat și alte concesiuni ajungându-se în cele din urmă la 1 146 m^2)[10]. Începând din aprilie 1889, exponatele românești, încărcate în 11 vagoane, având o greutate de 71 840 kg. au ajuns la Paris prin intermediul Companiei Schenker. Meritul revenea, după spusele Prințului, eficienței cu care acționaseră unii membri ai Comitetului Național (G. Beldiman, Prefectul de Ilfov, care a pus la dispoziția organizatorilor vechea clădire a Prefecturii din București, colonelul Dally, Grant, Pluvier și Hommaire de Hell, care au coordonat activitatea de recepție, clasificare și ambalare a produselor venite din teritoriu, precum și cea de returnare a lor din Franța către proprietari)[11].

Însă problema cea mai delicată cu care s-a confruntat George Bibescu a fost aceea a fondurilor. Chiar dacă nu era vorba de o participare oficială, Parlamentul României a votat în decembrie 1888 o lege care acorda Comitetului Național Român 200 000 FF. pentru o participare decentă.

Probabil că inițiativele similare ale Belgiei, Portugaliei sau Spaniei au cântărit mult în balanța votului[12]. Gestul Camerei, îndată remarcat de presa franceză[13], a fost motivat prin discursul deputatului Ioan Lahovari, care sublinia în special datoria morală pe care o avea România față de Franța, indiferent de conjuncturile politice de moment, votul fiind în opinia lui expresia *recunoștinței și simpatiei poporului român pentru marea națiune franceză*. El rememora momentele istorice din 1856 care au pus bazele statului român, facilitând unirea Principatelor sub ocârmuirea lui Alexandru Ioan Cuza, iar mai apoi realizarea domniei ereditare sub Carol I, momente în care, spunea el, Imperiul francez a oferit *sprijinul său cel mai generos și dezinteresat*[14]. Din pledoaria lui Lahovari în favoarea votării subvenției de stat nu lipseau nici argumentele integrării României în *familia comercială a lumei*[15] sau cele care pledau pentru o mai bună propagandă în exterior, atâta vreme cât țara încă nu era atât de bine cunoscută. Cuvintele deputatului conservator exprimau în fond o stare de spirit; în general, autoritățile române sau conaționalii lor din străinătate remarcau imaginea vagă pe care o aveau occidentalii despre România. Iată bunăoară cum își motiva Alexandru Ciurcu intervenția sa în fața Premierului Theodor Rosetti căruia îi cerea ajutor financiar și înlesniri de transport pentru Comitetul Național Român:

> „Ca națiune, suntem încă puțin cunoscuți în Occident, cu tot zgomotul ce făcurăm la Plevna în 1877-78. Cărui Român, călătorind în străinătate, nu i s-a întâmplat să întâlnească oameni, dealtminteri luminați, neștiind să facă deosebirea între noi și Bulgari, Sârbi, Greci etc., întrebând de ce rasă suntem, ce religiune avem, ce limbă vorbim, cu un cuvânt, tratându-ne ca pe un soi de sălbatici încă puțin cunoscuți de pe țărmurile Nigrului sau ale lacului Tanganika! Și acestea ni se întâmplă nouă, Românilor, nu numai în țările foarte depărtate de a noastră, ca Francia, Englitera, Germania, etc., dar chiar și la vecinii noștri, în Austria.
>
> Nu mai departe de alaltăieri, aflându-mă la principele George Știrbey, în minunatul și feericul său castel de la Courbevoie, fui prezentat unui bătrân amiral francez care a făcut de mai multe ori ocolul pământului și pentru care globul pământesc mai că nu mai are nici un secret. Vorbind de România deodată amiralul mă întrebă: Ce religie aveți? Religia greacă, domnule amiral. – Din

păcate, adăugă principele. Văzui îndată că bătrânul amiral cunoştea mai bine popoarele de pe coastele Africei decât pe Români"[16].

Cei 200 000 FF. acordaţi de stat erau însă insuficienţi, aşa încât suma a fost completată cu alte venituri obţinute dintr-o loterie (145 549,52 FF.), subscripţii particulare (71 665)[17], donaţii ale expozanţilor (13 095,25), reprezentaţii teatrale, baluri, concerte organizate în diferite oraşe ale României, precum şi o seamă de chirii (32 068,85). Din acest fond (462 378,62 FF. – aproape 1 / 350 din veniturile estimate ale bugetului României pe anul 1889-1890[18]), Comitetul a cheltuit cei mai mulţi bani cu ridicarea şi instalarea standurilor şi pavilioanelor (159 979,20), precum şi cu transportul exponatelor şi salariile personalului (114 918,48). Cheltuieli însemnate s-au făcut efectiv cu publicitatea; un calcul simplu ne-a relevat suma de 73 578,98 FF. care a fost necesară pentru întreţinerea lăutarilor şi a fetelor care serveau la restaurant, propaganda prin presă, organizarea banchetelor, imprimarea de albume şi fotografii etc. Cert este că totalul cheltuielilor s-a ridicat la suma de 396 839,36 FF., în consecinţă rămânând un sold de 65 539, 26[19]. Albumele cu 54 de planşe reprezentând diverse secţiuni ale expoziţiei române sau scene de la banchetul dat de Comitetul Naţional Român în onoarea membrilor guvernului francez au fost dăruite în toamna anului 1889 Preşedintelui Republicii, Primului Ministru, Miniştrilor Instrucţiei Publice şi Afacerilor Străine, Comisarului general şi Bibliotecii Naţionale. De altfel, multe alte exponate au fost donate Capelei române din capitala Franţei, Institutului Agronomic, Şcolii de Mine, Conservatorului de Arte şi Meserii din Paris, Şcolii Naţionale de Agricultură din Grignon, Manufacturii Naţionale a Tutunului, Muzeului etnografic Trocadéro, Comitetelor japonez, elveţian şi portughez etc.[20]

Potrivit Catalogului din *Notice sur la Roumanie* (1889) la Expoziţia universală au participat 732 de expozanţi[21]. Cei mai mulţi participanţi s-au înscris la Grupele IV – 338 şi VII – 150, unde expuneau ţesături, articole de îmbrăcăminte şi încălţăminte, respectiv cereale sau băuturi. Observăm, aşadar, că profilul economic al României era dominat şi de această dată de domeniul prelucrării primare a produselor agricole. Un număr însemnat de expozanţi au fost înscrişi la grupele industriale (III - 71, V – 65 şi VI – 37),

prezentându-se în acest cadru cu o serie de obiecte de mobilier, decorațiuni interioare, mostre minerale sau prelucrate, diferite unelte și procedee mecanice și chiar la cele artistice (I – 22 / 18 și II - 45; expozanții Grupei I, așa cum au fost înregistrați în mod defectuos de George Bibescu, erau Chettner, Emilian, Galleron, Georgescu, Ghica, Gottereau, Grigorescu, Mirea, Obedeanu, Pascali, Popovici, Rainike, Sentieri, Stăncescu, Stork, Tattarescu, Valbudea și Voinescu).

Oricum, impresia generală a fost aceea că George Bibescu a mizat mai mult pe convivialitate decât pe o prezență sobră, încărcată de simboluri. Încă de la inaugurare (30.05.1889) această fațetă a imaginii României s-a făcut simțită prin dineul oferit notabililor francezi, la care a participat însuși Premierul Tirard. Punctele de atracție ale expoziției concepute de Prințul Bibescu au fost cele două pavilioane (specimene de arhitectură rurală) realizate după planurile arhitectului Ion Mincu, un împătimit al artei tradiționale, ce nu se lăsase furat de eclectismul și academismul practicat la Academia de Arte Frumoase din Paris pe care o absolvise în 1884[22]. La proiect au mai colaborat generalul Cerchez, respectiv arhitecții francezi Gottereau și Le Coeur, cel care a condus lucrările de construcție fiind Oscar André[23]. Indiferent însă de perspectiva concepției generale, fațada secțiunii române din palatul expozițional conserva discursul grav, național punând în valoare câteva specimene de domuri și porticuri caracteristice arhitecturii religioase. Înăuntru erau reproduse interioare de biserici, iar o bună parte a exponatelor, ca și vitrinele unde se găseau, aduceau în prim plan tradiția bizantină a artei românești.

Reacțiile compatrioților lui George Bibescu n-au fost însă deloc elogioase la adresa expoziției române. Acuzat că ar fi filorus sau că ar fi cheltuit *banii României ca să construiască restaurante*[24], Prințul a fost atacat insistent de presa fidelă lui Dimitrie Butculescu. Un critic vehement al lui George Bibescu și al întreprinderii sale a fost și Vasile Alecsandri, care în câteva scrisori adresate lui Ion Ghica, o considera de-a dreptul *ridicolă*[25]. Mai cu seamă retorica naționalistă a Prințului era ridiculizată de venerabilul poet, care își închipuia că nu mai era mult până ce acesta ar fi intrat el însuși într-o vitrină îmbrăcat în costumul lui Mihai Viteazul[26]. Și mai savuroasă era descrierea expoziției române pe care același Vasile Alecsandri o făcea lui Dimitrie C. Ollănescu:

„Vină dar cât mai curând și nu te vei căi de vizita ce ne-i face, căci vei aduna suvenire neșterse pentru toată viața. Toate semințiile ce locuiesc pământul au aice reprezentanți care formează un grup etnografic din cele mai interesante. Numai noi, adică numai prințul Bibescu, au găsit de cuviință a aduce lăutari țigani și patru fete culese de prin mahalalele Bucureștilor spre a arăta lumei specimene de neamul românesc! Un francez examinându-i cu atențiune, a declarat că *ce sont des Moldo-Canaques*; altul însă, mai deștept, membru al Academiei, i-a răspuns: *Malheureux aveugle, tu ne reconnais donc pas le vrai type latin? ... regarde celui qui joue de la flûte de Pan, on dirait que c'est l'empereur Dioclétian. Et les femmes! C'est Cornélie, c'est Julie, c'est Néere... tout crachées...*
Pavilionul românesc este un soi de crâșmă în care prințul comisar al expoziției noastre domnește în toată splendoarea, pregătindu-se astfel la o altă domnire a cărei imagină iluzorie îl va duce în curând la Mărcuța. Ai citit negreșit cuvântul ce l-a ținut la banchetul ce l-a dat la crâșmă? El singur se intitulează *le porte-drapeau de son pays (lequel?), le trait d'union entre la Roumanie et la France* - și în fine o buclandisește prin nicovala nemuririi, *l'enclume de l'immortalité*... Se zice că Jules Simon ar fi observat *que pour trouver cette enclume, il faut avoir un coup de marteau*"[27].

Nu trebuie însă să ne închipuim că n-au existat și alte opinii. Jurnale precum *Democratul*, *Epoca*, *Adevărul*, *Universul* sau *L'Indépendance Roumaine* (în parte menționate și de George Bibescu în lista organelor de presă ce l-au sprijinit) au apreciat în bună măsură *cocheta și interesanta* expoziție română, prezentând pe larg întâlnirile Prințului cu oficialitățile franceze, care au pus în special accentul pe valoarea morală a prezenței românești în Parisul ce-și sărbătorea Centenarul Revoluției[28].

3. Câteva date statistice: după 22 de ani

Regatul României a fost prezentat publicului francez prin broșura *Notice sur la Roumanie. Productions-Industries*. Constituția din 1866, precum și modificările sale din 1879 și 1884 constituiau fundamentul politic al acestuia: suve-

ranitate a națiunii, libertăți cetățenești, reprezentanță națională (Senat și Cameră compuse din 120, respectiv 178 de membri) etc. Din punct de vedere administrativ, România era divizată la acea dată în 32 de județe, respectiv 164 de plase, care aveau 62 de comune urbane și 3 020 rurale[29]. Modificarea numărului unităților administrative față de momentul 1867 ținea de schimbările teritoriale ce au avut loc după Tratatul de la Berlin (1878). Astfel, Cahul, Ismail și Bolgrad intrau în componența Rusiei, locul lor fiind luat de cele două județe dobrogene: Constanța și Tulcea.

Potrivit aceleiași statistici[30] pe o suprafață de 12 073 222 hectare trăiau 5 376 000 de locuitori, dintre care doar o cincime rezidau în orașe. Față de 1867 creșterea cea mai semnificativă s-a înregistrat tot în mediul rural[31]. În general, România avea o populație mai mare decât Bulgaria (3 154 000 locuitori în 1888), Grecia (2 187 000 în 1889) sau Serbia (2 162 000 în 1890) din sud-estul Europei, devansând totodată în acest clasament european și Danemarca, Elveția, Finlanda, Irlanda, Islanda, Luxemburg, Norvegia, Olanda, Portugalia, Scoția și Suedia. Din datele pe care le deținem cele mai populate țări ale Europei în acea vreme erau, în ordine, Germania, Franța și Marea Britanie[32].

În continuare, *Notice sur la Roumanie* (1889) preciza că din punct de vedere etnic majoritatea locuitorilor erau români (4 575 711 – înainte de Congresul de la Berlin); urmau în ordine israeliții (400 000), germanii (39 000), ungurii (29 500), grecii (9 545), armenii (8 000), englezii (2 628), rușii (2 703), turcii (2 631), francezii (2 000) etc., cifre care nu diferă prea mult față de cele din 1867, cu o singură excepție: israeliții, al căror număr a crescut de la 134 168 la 400 000[33]. Din punct de vedere religios cei mai numeroși erau ortodocșii (4 800 425), apoi israeliții (400 000), catolicii (126 428), protestanții (28 903), lipovenii (8 375), armenii (8 167) și, în fine, mahomedanii (1 534)[34].

După ce trecea în revistă cele mai mari orașe ale țării, a căror populație nu a crescut prea mult față de 1867, ba chiar în anumite situații a scăzut (doar Bucureștiul a înregistrat o creștere foarte pronunțată: de la 121 754 la 250 000 de locuitori)[35], *Notice sur la Roumanie* (1889) făcea inventarul instituțiilor sanitare[36] și de învățământ finanțate de stat: 1 975 școli primare rurale, 246 urbane, 34 școli secundare,

23 de instituții de învățământ special, trei școli militare, respectiv două universități. Acestora li se adăugau cele 200 de școli din rețeaua privată. Statistica preciza, de asemenea, că la un număr de 1 000 locuitori erau înregistrați 20 de elevi[37]. În *1889. Exposition universelle. La Roumanie*[38], George Bibescu avansa alte cifre întemeindu-se pe statisticile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice: 2 912 școli primare rurale și 173 urbane, 60 de școli secundare și speciale. Școlile primare rurale erau frecventate de 122 863 elevi, iar cele urbane de 40 354, în timp ce instituțiile secundare înregistraseră 10 227 elevi, cifre care situau România la un nivel scăzut în Europa timpului, fiind comparabile doar cu cele din Bulgaria, Grecia și Serbia[39].

În *Notice sur la Roumanie* (1867) existau capitole speciale dedicate armatei române și sistemului penitenciar. Textul similar din 1889 nu le-a mai păstrat. Totuși instituția militară a fost prezentată în cea de-a doua lucrare a Prințului George Bibescu dedicată participării țării sale la Expoziția universală. După ce a prezentat tradițiile militare medievale ale Țării Românești și Moldovei, autorul a zăbovit asupra sistemului de recrutare și duratei serviciului militar. Orice cetățean român între 21 și 46 de ani trebuia să-și satisfacă serviciul militar, acesta fiind stabilit la trei ani în armata permanentă, șase în cadrul rezervei, respectiv nouă-zece ani în armata teritorială. Efectivele militare pe timp de pace se ridicau la aproximativ 40 000 de soldați, iar pe timp de război la aproape 200 000[40].

Apoi *Notice sur la Roumanie* (1889) trecea în revistă câteva date referitoare la agricultura românească. Nu mai puțin de 1 557 262 tone erau exportate în medie anual de pe urma lor dobândindu-se un venit de 198 948 052 FF. Cele mai mari producții erau cele de grâu (20 819 850 hectolitri în 1886, producție obținută de pe o suprafață de 1 129 685 hectare), respectiv porumb (17 157 905 hectolitri / 1 845 603 hectare). La o distanță apreciabilă urmau orzul și secara, acestea având însă o productivitate mai ridicată la unitatea de teren[41]. În general, producția cerealieră se dublase în perioada 1867 - 1889[42], motiv pentru care România era una dintre puținele țări europene cu excedent de export, alături de Rusia, Bulgaria, Austro-Ungaria și Serbia[43]. Aceste performanțe situau România pe un onorant loc cinci în

ierarhia europeană în ceea ce privește cantitatea de cereale recoltate într-un an raportată la numărul de locuitori (7, 23 hectolitri), după Danemarca (16, 21), Suedia (8, 25), Ungaria (7, 49) și Rusia (7, 38), toate peste media bătrânului continent de 5, 74[44].

Remarci speciale se făceau și în ceea ce privește cultura viței de vie și calitatea vinului din podgoriile de la Cotnari, Nicorești, Odobești, Dealu Mare, Drăgășani, Golul Drâncea și Oravița[45]; de pe o suprafață de 163 700 hectare se obținea o producție anuală de 8 726 604 hectolitri de vin cu o valoare de 260 898 400 FF. După anumite surse franceze[46], producția ar fi fost de numai 1 500 000 de hectolitri, situație în care România se clasa pe locul 11 în Europa în domeniul respectiv, după Franța, Italia, Spania, Austro-Ungaria, Germania, Portugalia, Rusia, Turcia (la care se adăuga Cipru), Serbia și Grecia. Dintre statele enumerate mai sus, Austro-Ungaria importa cel mai mult din România, iar Franța era principalul distribuitor de vinuri în regatul dunărean. Exportul aducea însă venituri modeste în comparație cele dobândite în urma consumului intern. Era însă mai mare decât cel obținut din exportul de animale; bunăoară, în 1887 au fost încasați din vânzarea vinului 16 516 387 FF., față de numai 7 772 976 realizați din comercializarea animalelor[47]. De remarcat că domeniul creșterii animalelor situa România pe poziții onorabile în statisticile europene de la începutul deceniului nouă (în 1882 ocupa locurile șapte și opt la producția de bovine, respectiv de ovine[48]).

În urma coroborării acestor informații cu alte date statistice putem avansa o concluzie preliminară, și anume, valoarea producției agricole vegetale a crescut față de momentul primei participări românești la o Expoziție universală cu peste 50 % (670 500 000 de lei între 1886-1889 față de 424 500 000 în perioada 1867-1874), în timp ce valoarea producției animale aproape s-a dublat (207 100 000 lei în 1889 față de 107 300 000 de lei în perioada 1862-1874)[49].

Dintre industriile cele mai importante pentru România sfârșitului de secol XIX, în afara celor legate de activitățile agricole sau de artizanat (industriile alimentară, materialelor de construcție, porțelanului și sticlăriei, mobilei de lux, papetăriei și imprimeriei, textilelor, etc.[50]), amintim pe cea extractivă și forestieră. Referitor la ramura extractivă se cuvine să stăruim asupra performanțelor salinelor, care

aduceau un venit net statului de 3 000 000 FF., sarea fiind exportată în Bulgaria, Turcia, Rusia și Serbia[51], respectiv asupra celor realizate într-un sector relativ nou, cel petrolier, care făcea din România una dintre cele mai importante țări europene în producerea și exportarea țițeiului[52]. În legătură cu ramura forestieră, George Bibescu preciza că țara sa se afla pe locul opt în Europa în ceea ce privea suprafața împădurită (2 025 731 hectare), după Rusia, Suedia, Germania, Austria, Ungaria, Spania și Norvegia[53]. Cu toate acestea importurile de lemn depășeau exporturile, urmare a stadiului înapoiat al acestei ramuri industriale[54]. În finalul acestui capitol din *Notice sur la Roumanie* (1889), Prințul trecea în revistă activitatea celor mai performante întreprinderi industriale din țară, enumerând printre acestea Arsenalul armatei, Casa Menachen Fermo și Fiii în domeniul prelucrării cuprului, tăbăcăria B. Weithose C-ie., distileriile deschise la Ulmeni (Buzău) și Berheci (Fălciu) din inițiativa Companiei franceze J. Naville, Casa Capșa, ale cărei produse de cofetărie și patiserie puteau rivaliza, în opinia Prințului, cu acelea ale marilor case europene etc.[55]

George Bibescu nu a redactat în *Notice sur la Roumanie* (1889) un capitol special relativ la situația exporturilor și importurilor României în perioada premergătoare anului 1889, așa cum făcuse Petre S. Aurelian în cazul Expoziției din 1867. Putem însă să-l reconstituim din datele oferite de cercetările economice actuale[56], care precizează că balanța comercială era deficitară din 1877, valoarea exporturilor ridicându-se în 1888 la 256 789 000 de lei, în 1889 la 274 167 000, importurile situându-se pentru aceiași ani la nivelul de 310 378 000 de lei, respectiv 367 944 000, de două și chiar de trei ori mai mare decât în momentul 1867. Din păcate procentele care exprimau ponderea produselor primare la export și a celor finite la import se situau în jurul acelorași valori semnalate pentru 1867. O schimbare însemnată pentru profilul comerțului românesc a constituit-o modificarea importanței partenerilor tradiționali de tranzacție, precum și lărgirea câmpului partenerial. Astfel, în perioada 1886-1890 exporturile României se adresau în special Marii Britanii (peste 50 %), urmând apoi, Belgia, Franța, Austria, Italia (cu peste 5 %), Germania, Turcia, Olanda, Rusia, Bulgaria, Grecia, Spania, Elveția, Serbia și Suedia, în timp ce importurile aceleiași perioade prove-

neau din Germania, Marea Britanie (peste 25 %), Austria (18,2 %), Franța, Belgia (peste 5 %), Elveția, Turcia, Rusia, Italia, Olanda, Bulgaria, Grecia, Egiptul și Serbia.

În fine, bugetul de stat pe anul 1889-1890 (de două ori mai mare decât cel din 1866) era echilibrat, previziunile de cheltuieli nedepășind pe cele ale veniturilor (159 628 000). Monopolurile statului (42 000 000 FF.), contribuțiile indirecte (36 805 000 FF.) și cele directe (27 500 000 FF.) alimentau aproape 2/3 din veniturile bugetului. O contribuție însemnată aducea și Ministerul Agriculturii, Comerțului, Industriei și Domeniilor (22 950 000 FF.), deși nu cheltuia decât 3 763 598. Din cele opt ministere cheltuielile cele mai serioase le aveau Războiul (34 169 180 FF.), Finanțele (21 248 487), Cultele și Instrucțiunea Publică (15 056 816), Internele (10 827 032), Lucrările Publice (5 211 520), Justiția (4 722 950) și Afacerile Străine (1 473 012)[57].

4. *Cea mai occidentală țară din Balcani*

Titlul de mai sus parafrazează una din afirmațiile tranșante ale Președintelui Comitetului Național Român. Vorbind despre structura politico-administrativă a României, despre latinitatea trăsăturilor, moravurilor, costumelor și limbii locuitorilor ei, George Bibescu nu ezita să puncteze:

> „De tous les États des Balkans, la Roumanie est celui qui se rapproche le plus de l'Occident et de sa civilisation"[58].

În esență avem în față aproximativ același demers ca în 1867, România fiind considerată o țară de tradiție latino-bizantină, cu o istorie glorioasă și cu un potențial material de excepție, încă neexploatat. Paginile dedicate de George Bibescu agriculturii și industriei românești erau extrem de elogioase și festiviste, chiar dacă în mod efectiv rezultatele nu erau de excepție. Un exemplu grăitor în acest sens ar fi prezentarea pompoasă a rezoluției unui Congres internațional al cerealelor din august 1889, care s-a pronunțat simplu asupra calității bune a grâului românesc[59].

În opinia lui George Bibescu trăsăturile identității românești se dezvăluiau cel mai bine în caracterul oamenilor, în special al țăranilor. Cu un mod de viață autarhic și un regim alimentar destul de frugal (legume, mămăligă, rareori pro-

duse lactate și carne, iar ca băutură, în special țuică), țăranii români nu erau excesiv de muncitori ca aceia din câmpiile romane sau din Sologne, cu care aveau destule analogii din punct de vedere fizic și intelectual[60]. Suplineau această lipsă prin inteligență, imaginație și aptitudini artistice, manifestate în poezie, arta povestirii, muzică și artizanat. În general, românii erau ușor de guvernat, credea George Bibescu, ei fiind răbdători și fataliști. Însă sobrietatea și curajul[61] făceau din ei excelenți soldați. Tot atât de idilic erau descrise și femeile, Prințul remarcând suplețea taliei și frumusețea chipului, ca și predecesorul său din 1867[62]. Întocmai precum Alexandru Odobescu, el trecea în revistă dansurile populare românești (*Hora, Chindia, Zoralia, Brâul, Cum se bate Dunărea, Mocăncuța, Călușarii*), fără să neglijeze pentru unele dintre ele filiațiile cu lumea romană, pe care savanții timpului le stabiliseră[63]. În finalul reflecțiilor caracteriologice autorul zăbovea puțin asupra populației urbane, în rândurile căreia identifica numai două categorii: o clasă politică luminată, laborioasă, onestă, devotată binelui public și o clasă muncitoare care se apropia tipologic de țărănime[64]. Impresia noastră este că George Bibescu identifica țăranul român cu românul, identificare valabilă de altfel, atâta vreme cât 4 / 5 din populația țării locuia în mediul rural[65].

Astfel stând lucrurile era firesc ca organizatorii expoziției române să apeleze în construirea pavilioanelor reprezentative la specimene de arhitectură rurală, excepție făcând fațada exterioară a secțiunii din *Palais des Industries Diverses*, care era de sorginte bizantină. Pavilionul vinului era construit din trunchiuri de brad suprapuse, acoperișul fiind de paie, în timp ce restaurantul (*un specimen elegant al stilului național*[66]) aducea mai mult cu un han țărănesc, cu ziduri proprii, streașină, prispă, lambriuri, grinzi de lemn detașate de restul construcției. În interior, pereții erau încărcați de covoare și stofe colorate sau ceramică ornamentată de Brătești, Câmpulung, Gorgota, Oboga și Vaslui. Sticlele de țuică sau de vin rânduite în spatele tejghelei, cerute cu insistență de oaspeți, tinerele îmbrăcate în costume tradiționale care serveau mâncăruri românești, ca și muzica tarafului de lăutari conduși de Sava Pădureanu, autorul unei *Sârbe a Expoziției*[67], creau o atmosferă pe care nici bogăția standurilor, nici retorica discursului identitar nu puteau să o contureze. Aceste momente de viață veritabilă dădeau, în opinia noastră, nota de originalitate a prezenței românești în Parisul anului 1889.

Discursul din *Notice sur la Roumanie* (1889) nu neglija istoria, care dobândea aproximativ același curs ca și 22 de ani mai devreme sub pana lui Alexandru Odobescu. George Bibescu amintea de un *mecenat* al domnilor români, atât în domeniul artei tipografice, al culturii juridice sau al celei religioase, punând în circulație și un *panteon voievodal*: Neagoe Basarab, Bogdan al III-lea, Petru Rareș (sec. XVI), Matei Basarab și Vasile Lupu (sec. XVII). Cu familia Duca, cu Cantemirii, Cantacuzinii și Brâncovenii (sec. XVII-XVIII) *România își cucerea locul printre națiunile luminate*[68], numai că în timpul regimului fanariot cultura națională nu a făcut nici un progres și de-abia după 1821 s-ar fi reluat cursul firesc al istoriei românești prin opera de *regenerare națională*.

Mult mai detaliată era concepția istorică a lui George Bibescu în volumul publicat în 1890. El distingea în istoria Valahiei și Moldovei șase mari perioade: *perioada de formare până la sfârșitul dominației romane*, cea a *luptelor românilor împotriva invaziilor barbare*; urma apoi momentul *constituirii statelor feudale*, continuat de *perioada vasalității* și de cea a *pincipilor fanarioți*. În fine, cursul istoriei se încheia cu epoca *renașterii naționale*[69].

Cea dintâi secțiune istorică stătea mărturie, în opinia Prințului, pentru descendența românilor din daci și romani[70]. Urmau apoi secole de-a rândul când pământul vechii Dacii era călcat de barbari, românii rezistând eroic în fața năvălitorilor, *protejând Occidentul*[71]. În veacul al XIII-lea Basarabii și Mușatinii fondau statele feudale Țara Românească, respectiv Moldova; Radu Negru, Mircea, Dragoș, Bogdan, Alexandru cel Bun și Ștefan au fost figurile centrale ale acestei epoci[72]. Perioada vasalității a fost marcată de numeroase confruntări politice și militare între turci și principii români (Vlad Țepeș, Bogdan al III-lea, Radu de la Afumați, Radu Șerban, Matei Basarab, Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, Ștefan Cantacuzino). Momentul glorios ale acestor confruntări purta pecetea lui Mihai Viteazul, iar cel mai tragic era fără-ndoială supliciul Brâncovenilor[73]. Dintre principii fanarioți, George Bibescu îi recupera pentru panteonul național aulic pe luptătorul cu destin nefericit, Grigore Ghica și pe reformatorii Constantin Mavrocordat și Ioan Caragea[74].

Ultima perioadă, cea a *renașterii naționale*, avea ca punct de plecare mișcarea *eroică* și *patriotică* a lui Tudor Vla-

dimirescu. Era vorba în fapt de o dublă renaştere, culturală şi politică, întrucât, spunea George Bibescu, nu putea fi concepută *naţiunea fără literatură*. La înfăptuirea ei au concurat o întreagă generaţie de literaţi, deopotrivă politicieni, precum Vasile Alecsandri, Grigore Alexandrescu, Gheorghe Asachi, Nicolae Bălcescu, Alexandru Beldiman, Dimitrie Bolintineanu, G. Creţeanu, A. Donici, Gheorghe Lazăr, Costache Negruzzi, Ion Heliade-Rădulescu, Alecu Russo, care nu şi-a uitat nicicând înaintaşii cărturari (Neagoe Basarab, Grigore Ureche, Miron şi Nicolae Costin, Radu Greceanu, Radu Popescu, Dimitrie Cantemir, Enache Kogălniceanu, Ienăchiţă Văcărescu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Samuil Micu). Deopotrivă, renaşterea naţională a fost sprijintă politic de toţi domnii români din secolul al XIX-lea: Ioniţă Sandu Sturdza, Grigore IV Ghica, Mihail Sturdza, Alexandru Dimitrie Ghica, Gheorghe Bibescu, Grigore Alexandru Ghica, Barbu Ştirbei, Alexandru Ioan Cuza şi Carol I[75].

În concluzie, care era imaginea României pe care Prinţul George Bibescu o concepuse pentru Expoziţia din 1889? Ilustraţia de pe coperta cărţii sale din 1890 ne dă răspunsul complet la întrebarea noastră. În plan apropiat se văd tricolorul şi un arc de triumf, ornamentat cu diverse motive artistice, în majoritate copiate de pe pereţii exteriori ai bisericilor româneşti. La picioarele acestuia stau un dorobanţ, mărturie a luptelor purtate de armata lui Carol I în 1877-1878, un lăutar şi două ţărănci tinere. În plan secund se zăreşte un han, alături de o coloană de sare, una din cele mai însemnate bogăţii ale subsolului României, şi un dom, de dimensiuni medii, care avea destule similitudini cu arhitectura religioasă şi arta bizantină.

5. *Orientul Europei*

Bilanţul participării României la Expoziţia din 1889 nu a fost dintre cele mai strălucite, deşi Prinţul s-a străduit să-l afişeze într-o lumină extrem de favorabilă comparativ cu iniţiativele anterioare. În 1867, 1 046 de expozanţi români primeau 86 de premii, iar în 1873, din 1 498 de participanţi, au fost recompensaţi 237. Rezultatele obţinute în 1889 îi păreau lui George Bibescu remarcabile, cu atât mai mult cu

cât prezența românească la Paris nu avea girul și sprijinul efectiv al statului[76], iar printre membrii Juriului internațional se găseau destul de puține persoane care să pledeze cauza exponatelor venite de la București. Cu eforturi deosebite, Prințul a reușit să formeze o echipă convenabilă, care s-a achitat onorabil de sarcină, echipă constituită din Nicolae Blaremberg, Alexandru Ciurcu, colonelul Dally, Féry d'Esclandes, consilier la Curtea de Conturi, de Moissac, Fessard, Inspector al pădurilor, Grant, Baronul Groeb, Heilbuth, ofițer al Legiunii de Onoare, doctorul Barbu Iscovescu, doctorul Khonya și Macé[77]. Dintr-un număr de 732 de expozanți, 278 au fost recompensați de Juriul internațional (două mari premii, 24 medalii de aur, două de argint aurit, 65 de argint, 121 de bronz și 64 de mențiuni onorabile). Cifra, susținută de Președintele Comitetului Național Român, nu corespunde însă altor statistici; bunăoară, Anne Rasmussen și Brigitte Schroeder-Gudehus[78] avansează un număr ceva mai mic de recompense (265). În orice caz diferențele nu sunt semnificative, așa încât, indiferent ce statistică avem în vedere, România depășea dintre țările europene Andorra, Austro-Ungaria, Danemarca, Elveția, Luxemburg, Monaco, Norvegia, San Marino și Suedia, situându-se în cele din urmă pe locul 16 din 54 de state participante, respectiv 11 între țările europene. Pe primele zece poziții în acest clasament pe națiuni, s-au situat în ordine: Franța (cu 18 834 recompense), Spania (1 471), Portugalia (1 270), Belgia (1 211), Marea Britanie (1 151), Statele Unite ale Americii (963), Mexic (928), Rusia și Finlanda (698), Argentina (687) și Brazilia (579). România a fost depășită de departe de statele din sud-estul Europei aflate în mod oficial la Expoziție: Grecia (538 de recompense) și Serbia (373).

Cele mai multe premii (79) au fost obținute în concursul de la grupa VII (*Produits alimentaires*)[79]. Urmează apoi, în ordine, cele de la grupele IV (*Tissus, vêtements et accessoires*) - 58, V (*Industries extractives, produits bruts et ouvrés*) - 46, III (*Mobilier et accessoires*) - 33. Indiferent de creșterea evidentă a numărului premianților, în condițiile prezenței mult mai firave a expozanților, constatăm că profilul economic de excelență al României nu se modificase între 1867 și 1889. O notă aparte se impune, credem noi, în ceea ce privește bilanțul participării românești din 1889 la grupele I (*Oeuvres d'art*) și II (*Éducation et enseigne-*

ment, matériel et procédés des arts libéraux). Practic, artele liberale progresau de aproape opt ori în 1889 comparativ cu 1867, dobândind 22 de premii față de numai trei, iar în domeniul artistic performanța era și mai importantă (17 premii), atâta vreme cât în 1867 acesta nu stârnise nici o reacție din partea Juriului internațional. Expozanții din România au mai primit 18 premii la Grupa VI (*Outillage et procédés des industries mécaniques*) și două la Grupa VIII (*Agriculture, viticulture et pisciculture*).

Aceste premii au fost dublate de o serie de aprecieri onorabile pe care Juriul internațional le-a făcut în rapoartele sale. Uneori notele raportorilor depășeau cadrul strict tehnic al unei asemenea lucrări; bunăoară, la cea de-a treia clasă a grupei artistice (*Sculpture et gravure en médailles*), Dr. Kaempfen, Director al Muzeelor Naționale și al Muzeului Luvru remarcând lucrările sculptorilor Costa, Stork și Valbudea, făcea și o serie de afirmații generale, extrem de măgulitoare pentru România, considerând-o o țară *tânără*, *viguroasă*, cu un viitor *promițător*. Notele lui Kaempfen erau expresia unor locuri comune, destul de frecvente în publicațiile franțuzești din perioada 1867-1889[80]:

> „La Roumanie a l'activité des pays jeunes qui ont bonne envie de vivre, de grandir et de faire parler d'eux dans le monde. Les esprits y sont en éveil, les imaginations en travail. On y a toutes les belles ambitions, toutes les nobles ardeurs. Les artistes roumains n'ont eu garde de manquer à l'appel de la France. [...] L'amour et la soif de progrès sont au coeur de ce généreux petit pays de Roumanie. Il n'est pas surprenant qu'un de ses artistes lui ait dédié une statue"[81].

O bună impresie au lăsat raportorilor editorul Haimann (București), ale cărui cărți aveau, după spusele specialiștilor, gravuri satisfăcătoare și cromolitografii de fabricație germană, fabricantul de hârtie și carton A. Bermann-Reicher (Iași), precum și Casa Lindner (București), care expunea, printre altele, patru volume din operele Președintelui Comitetului Național Român[82].

Nu tot atât de bine receptate au fost articolele expuse de România la Grupele III și IV, deși au fost obținute în total 91 de premii; totuși câteva elemente au atras atenția raportorilor: Ecaterina Lucescu cu broderiile sale, George Bibescu cu standul său de covoare și cuverturi de lână[83] și țesătu-

rile lui Alcaz, ale lui Avram Juster, ale Societății Furnica și cele provenite de la mânăstirea Agapia[84]. Nu sunt notabile nici aprecierile raportorilor Grupei V la adresa standurilor românești cu produse miniere, de pescuit, de blănărie sau tutun, deși Juriul internațional le-a acordat recompense însemnate[85].

Cele mai stufoase comentarii din partea specialiștilor le-au întrunit produsele alimentare și agricole expuse la Grupele VII și VIII. După prezentarea generală a producției de vin și a culturii viței de vie în România (date reunite după *Notice sur la Roumanie* – 1889 și informațiile Ministerului Afacerilor Străine), raportorul clasei 73 (*Boissons fermentées*) observa că domeniul vinicol era într-un progres evident față de 1867, mărturie stând și palmaresul impresionant al expozanților: din 33 de participanți 27 au fost premiați (cinci medalii de aur, șapte de argint, patru de bronz și 11 mențiuni onorabile)[86]. Aceeași remarcă o făcea și Paul Taquet, Director al jurnalului *Revue Vinicole*, care a dedicat României un capitol însemnat în lucrarea sa *Universel – Vinicole. Les Boissons dans le monde entier*[87]. În ceea ce privește Grupa VIII, raportorul Juriului internațional a redactat un capitol special despre agricultura din România, în care se exprima în termeni superlativi la adresa expoziției în sine și a principalului său organizator, George Bibescu, semnalând totodată medalia de aur primită de Comitetul Național pentru ansamblul produselor agricole prezentate la Paris. Trebuie să precizăm în acest context că numai Argentina, Australia, Chile, Danemarca, Japonia, Mexic, Portugalia, Statele Unite ale Americii, Uruguay și Venezuela au mai beneficiat de atâta atenție din partea specialiștilor[88].

Expoziția română, deși de mici dimensiuni, ceea ce i-a făcut pe unii autori de ghiduri să renunțe la prezentarea ei[89], a fost bine primită în 1889. Vizitând-o, Președintele Franței, i-a admirat *eleganța, distincția* și *varietatea* exponatelor. S-a arătat interesat în special de țesături, broderii, ceramică, de diferite produse ale Arsenalului, ca și de obeliscul de sare din fața cupolei centrale[90]. De altfel, guvernul francez a felicitat, prin intermediul lui Georges de Coutouly, Comitetul Național Român *pentru strălucitorul succes al secțiunii române la Expoziție și pentru rezultatele sale de-a dreptul surprinzătoare*[91]. *Surprinzătoare*, dar și *promițătoare* în același timp, susținea *L'Indépendance Belge* din 19.07.1889[92],

în timp ce un anume Léon Frager[93] relua efectiv afirmația Prințului George Bibescu din *Notice sur la Roumanie* (1889) într-o broșură apărută cu ocazia Expoziției Centenarului: *dintre balcanici, românii erau cei mai occidentali.* În același timp, unii observatori au revenit asupra stereotipurilor retrospective precum descendența latină și eroismul românilor[94]. De altfel, multe publicații din Franța de după 1867 au perpetuat aceste informații despre România[95]. Astfel, percepția succesului prezent și a perspectivelor de viitor ale României au fost explicate în mod logic prin profilul genetic ilustru al cetățenilor ei:

„...l'oeil cherchait à travers l'horizon les monts d'Herculesbade ou les rochers des Portes de Fer; ou l'on errait par la pensée dans ces contrées si variées [...], parmi ces races qui descendent des soldats de Trajan, et qui forment une si noble et si fière nation"[96].

Elogiile acestea se datorau cu siguranță și excelentelor raporturi pe care George Bibescu le întreținea cu clasa politică franceză și cu lumea mondenă pariziană; într-o scrisoare adresată de Georges de Coutouly lui Dimitrie Butculescu, Ministrul francez la București elogia *relațiile și farmecul personal al Prințului de care Comitetul Național avea nevoie* în îndeplinirea misiunii sale[97]. Discursurile cu retorica lor festivistă relative la înrudirea spirituală a Franței și României pronunțate de Președintele Carnot (2.07.1889), Premierul Tirard (30.05.1889), George Bibescu sau notațiile de același tip ale presei franceze au marcat nu de puține ori aceste raporturi. Este evident că Prințul avea o imagine foarte bună în Parisul sfârșitului de secol XIX; era considerat *un fiu devotat deopotrivă patriei sale naturale, România, și patriei sale adoptive, Franța*[98], *cel mai francez și cel mai iubit dintre prinții străini*[99] sau *doar prinț în România, dar erou al armatei franceze*[100].

Însă cea mai consistentă reacție a stârnit-o pavilionul-restaurant al României, al cărui succes a fost atât de mare, încât *toată societatea elegantă din Paris*, toți artiștii și oamenii de litere, precum și capetele încoronate aflate în trecere prin capitala Franței (prințul și prințesa de Walles, regele George I al Greciei, Isabela a Spaniei etc.) au ținut să-l viziteze, după cum nota *L'Illustration*[101]. La inaugurarea expoziției române (30.05.1889), Comitetul Național Român a oferit aici un dineu unui număr impresionant de

oficialități franceze, membri ai guvernului, ai Comisariatului Expoziției universale și ai Academiei Franceze. Au fost prezenți Primul Ministru al Franței, Tirard, Președintele Camerei, Méline, Miniștri ai Justiției, Thévenet, Finanțelor, Rouvier, Instrucțiunii Publice, Fallières, Agriculturii, Faye, Lucrărilor Publice, Guyot, Inspectorul general al Armatei, Billot, Președintele Curții de Casație, Barbier, Președintele Curții de Apel, Périvier, Academicienii Mézières și Jules Simon, etc. Printre invitați s-a aflat și istoricul Victor Duruy; acesta a declinat însă invitația transmițând însă lui George Bibescu afecțiunea sa, de altfel recunoscută, pentru *descendenții lui Traian* (numiți în presa vremii și *parizieni ai Orientului*[102]), dar mai ales pentru *strălucirea și vitalitatea economică a Franței orientale*[103]. Analogiile de acest tip nu lipseau în epocă, România fiind uneori considerată Belgia sau Elveția Orientului[104], în special datorită peisajului pitoresc sau perspectivelor economice care i se deschideau. Inaugurarea expoziției române a fost pretextul unui cuprinzător articol din *Le Figaro* relativ la expoziția română, considerată *extrem de cochetă și variată*[105]. Jurnalistul francez aprecia deopotrivă *ingeniozitatea* ordonării exponatelor, precum și *progresele enorme* ale României înregistrate în ultimii zece ani[106], în timp ce pavilionul-restaurant îi părea de o *armonie* totală, atât în ceea ce privea *eleganța* arhitecturală, cât și atmosfera din interior, deloc străină lumii orientale:

> „Tout, d'ailleurs, est harmonie là dedans. On y sable le *Cotnar* et le *Tamaïosa*, on y mange la *Mamaliga*, la *Fleica* (ventre de boeuf à la roumaine), on y déguste les confitures de roses de Văleni, des *rakat-loukoum*, *helva*, *baclava*, *cataïf*, bercés par cette étrange musique des lautars [...] Le chef de la bande, Sava Pădureanu, un superbe gars à la Richepin, trace sur le violon le dessin mélodique autour duquel la flûte de Pan -ou *Naïu*- enroule ses variations, comme des arabesques folles, tandis que les cobzas, les contrebasses et les autres violons l'accompagnent en marquant le rythme. Parmi leurs aires nationaux, il y en a vous plongent dans une divine mélancolie; il y en a d'autres qui vous donnent des fourmillements aux jambes et vous font regretter de ne pouvoir mettre en action la *Hora*, cette danse roumaine par excellence. [...]

Ah! les types exquis de vierges roumaines! Teint bronzé, chevelure d'ébène aux reflets bleus, dents éblouissantes, œil profond et d'une troublante ingénuité.
L'Orient enfoui sous leurs fauves prunelles, elles vont à travers les tables, impassibles et graves comme des sphinx, évocation délicieuse du Paradis de Mahomet"[107].

Nota de *pitoresc*, de *culoare* locală (*orientală*[108]), a restaurantului şi a pavilionului vinului (*care aducea fie cu o casă ţărănească din România, fie cu o izbă rusă*[109] *sau o cabană tiroleză*[110]) a fost remarcată şi de alte publicaţii franceze, care s-au oprit rând pe rând asupra frumuseţii femeilor din România (unii încercau să demonteze clişeul caracterului lor uşuratic[111]) şi a costumelor viu colorate ce le purtau[112], asupra bucătăriei tradiţionale, care ar fi rivalizat cu cea franceză[113] sau au lăudat muzica *stranie şi dulce* a lăutarilor lui Sava Pădureanu şi Angheluş Dinicu[114]. Taraful lui Pădureanu a fost recompensat chiar de Juriul internaţional cu Diploma de onoare şi Medalia de aur, palmares ce i-a înlesnit un însemnat angajament la Londra în 1891[115]. În mod evident, George Bibescu a speculat informaţiile şi stereotipurile pe care publicul parizian le avea despre România[116].

Dincolo de cuvintele de circumstanţă din publicaţiile pariziene relative la legăturile genetice şi culturale dintre români şi francezi[117], de aprecierile amabile ale unor oameni politici din Franţa sau de performanţele obţinute în mod real în 1889 în domenii inexistente în 1867, trebuie să spunem că prezenţa românească la Paris a determinat şi o seamă de reacţii critice. Tendinţele manifeste de copiere a Occidentului în vestimentaţie şi artizanat, domenii în care ar fi trebuit să prezinte cele mai convingătoare dovezi ale autenticităţii româneşti au fost cotate în cele din urmă ca nişte eşecuri[118].

Din punct de vedere al discursului identitar George Bibescu a recurs, ca şi predecesorul său, Alexandru Odobescu, la tradiţia latină a culturii poporului român, precum şi la ideea moştenirii artistice bizantine (faţada monumentală din *Palais des Industries Diverses* sau vitrina centrală a standului românesc care era o reproducere a domului *faimoasei catedrale de la Argeş*[119] - opţiunea bizantină marcase şi o altă concepţie expoziţională, cea a Serbiei[120]).

Constante ale propagandei Principatelor încă din prima parte a secolului al XIX-lea, ele au devenit stereotipuri care populau imaginarul francezilor în a doua parte a veacului, fiind imediat recunoscute în 1889, când propaganda românească a recidivat. În 1867 pavilionul lui Ambroise Baudry avusese ca model Biserica episcopală de la Curtea de Argeș, ca specimen de arhitectură, iar ca ornamentație, ctitoria lui Ioanichie arhimandritul, Stavropoleos. Latinitatea era exclusiv legată de vestigiile expuse în Galeria *Histoire du Travail*, ca și de obiceiurile, costumele sau modul de viață ale românilor pe care Alexandru Odobescu le-a prezentat în *Notice sur la Roumanie* (1867). Aceeași tendință s-a manifestat și în 1889, chiar dacă dovezile savante ale latinității românilor lipseau în cea mai mare parte, fiind în proprietatea statului. În aceste condiții, George Bibescu a optat pentru prezentarea moștenitorilor Daciei romane așa cum se comportau în viața de zi cu zi. Astfel, pavilionul-restaurant, construit în stilul unei case țărănești (proiectul la care a renunțat Odobescu în 1867), a fost unul dintre punctele de atracție ale Expoziției universale[121], pitorescul atmosferei și convivialitatea gazdelor fiind percepute ca atare de toți cei care l-au frecventat. La rândul ei, presa franceză a apreciat această fațetă a expoziției române, punctând însă explicit caracteristicile ei orientale, nicidecum *barbare* sau *țipătoare* cum erau percepute în 1867, însă părea că ignoră afirmația tranșantă a lui George Bibescu, potrivit căreia românii erau *cei mai occidentali dintre balcanici*. Făcea totuși o concesie: ei se găseau într-un *Orient elegant, amabil, vesel, pitoresc și civilizat* – era *Orientul Europei*[122].

Capitolul IV

ROMÂNIA LA ORA *BILANȚULUI SECOLULUI*

1. *Bilanțul secolului*

Expoziția universală, instituită prin decret prezidențial emis pe data de 13.07.1892, a fost concepută ca o *sinteză* a veacului al XIX-lea, dar mai ales ca un punct de plecare pentru filozofia celui următor, de aceea a stat sub semnul bilanțului (tema generică a manifestării). Nu trebuie să uităm că europenii erau încă absorbiți de mistica progresului infinit, iar atmosfera de *Belle Epoque* își avea în aceste manifestări expoziționale una dintre cele mai expresive forme de existență[1]. Nu degeaba Gustave Flaubert nota în al său *Dictionnaire des idées reçues* că *expoziția era un subiect de delir al secolului al XIX-lea*[2].

În plus, stânga politică, ajunsă de curând la putere în Franța, a impus Expoziției și câteva festivități menite să celebreze *Republica* și reintegrarea acesteia în *concertul națiunilor* (vezi boicotul din 1889). Contextul a imprimat dreptei naționaliste o atitudine politică virulentă îndreptată împotriva însuși principiului expozițional, invocând ideea că manifestarea în sine era o afacere strict pariziană, nu avea nimic de-a face cu provincia (cu atât mai mult cu cât aceasta din urmă trecuse la dreapta după alegerile din mai 1900), nefiind decât un nou mijloc de distrugere a Franței rurale, păstrătoare a valorilor tradiționale[3].

Pe fundalul acestor dispute, Expoziția[4] a fost inaugurată la 15.04.1900 de Președintele Franței, Émile Loubet. Ea a fost amplasată pe o suprafață de 120 de hectare în capitală, spațiul cuprins între *Esplanade des Invalides*, *Champ-de-Mars*, colina Chaillot, respectiv 110 hectare în parcul Vincennes. Timp de șase luni cât a fost deschisă Expoziția,

nu mai puțin de 50 000 000 de oameni au vizitat standurile celor 41 de țări participante (Liberia, Maroc, Republica Sud-Africană, Republica Orange – Africa; Statele Unite ale Americii - America de Nord; Ecuador, Guatemala, Mexic, Nicaragua, Peru, Salvador - America Latină; China, Coreea, Japonia, Persia, Siam – Asia; Andorra, Austria, Belgia, Bosnia și Herțegovina, Bulgaria, Danemarca, Elveția, Germania, Grecia, Italia, Luxemburg, Marea Britanie, Monaco, Norvegia, Olanda, Portugalia, România, Rusia, San Marino, Serbia, Spania, Suedia, Turcia, Ungaria, la care se adăuga țara gazdă, Franța – Europa). Cei 83 047 expozanți, dintre care 32 253 erau francezi au fost repartizați, conform clasificării oficiale, în 18 grupe și 121 de clase, după cum urmează: I. *Éducation. Enseignement*; II. *Oeuvres d'art*; III. *Instruments et procédés des lettres, sciences et arts*; IV. *Matériel et procédés généraux de la mécanique*; V. *Électricité*; VI. *Génie civil. Moyens de transport*; VII. *Agriculture*; VIII. *Horticulture. Arboriculture*; IX. *Forêts. Chasse. Pêche. Cueillettes*; X. *Aliments*; XI. *Mines. Métallurgie*; XII. *Décoration et mobilier des édifices publics et des habitations*; XIII. *Fils. Tissus. Vêtements*; XIV. *Industrie chimique*; XV. *Industries diverses*; XVI. *Économie sociale. Hygiène, assistance publique*; XVII. *Colonisation*; XVIII. *Armée de terre et de mer*. Juriul international, compus din 2 335 membri a acordat 45 905 premii, mai bine de jumătate fiind dobândite de francezi (23 619). Organizatorii, care au inițiat pe parcursul Expozitiei și 127 de congrese științifice, au obținut un profit net de peste 7 000 000 FF. (220 000 £/1 110 000 $), având și un activ imobiliar de peste 30 000 000, reprezentat de *Grand Palais*, *Petit Palais* și *Pont Alexandre III*.

2. De la Petru Poni la Dimitrie C. Ollănescu

România a fost invitată să participe la Expoziția universală încă din 1895. Primul Ministru din acea vreme, Petre S. Aurelian a încercat să inițieze câteva măsuri în vederea participării, adresându-se lui Ion Kalinderu ca să preia demnitatea de Comisar general. Acesta din urmă, contactat în același scop și de Dimitrie A. Sturdza[5], nu a dat curs solicitării, astfel că răspunsul oficial la invitație s-a amânat. De-abia în 1898 guvernul Dimitrie A. Sturdza notifica ofi-

cial participarea României la Expoziţia universală[6], nominalizând pe senatorul Petru Poni în funcţia de Comisar general, la puţin timp după votarea în Parlament şi publicarea legii prin care se stabilea suma alocată de Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor (1 300 000 lei) pentru participarea României la Expoziţia universală[7]. Petru Poni studiase în Franţa la *Sorbonne* şi *Collège de France*, specializându-se în chimie, fizică şi mineralogie. A fost pe rând profesor la Liceul Naţional (1865), apoi la Şcoala Militară (1866) şi, în fine, titular al catedrei de chimie minerală în cadrul Universităţii din Iaşi (1878). Un an mai târziu devenea membru al Academiei Române, pentru ca în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea să fie în două rânduri Ministru al Cultelor şi Instrucţiunii Publice din partea Partidului Naţional Liberal. O dată cu numirea lui Petru Poni s-a constituit şi un Comitet executiv pus sub preşedinţia Comisarului general, care era format din V. Brătianu, Director general al Regiei Monopolurilor Statului, G. Duca, Directorul lucrărilor din portul Constanţa şi D. Protopopescu, funcţionar superior la Creditul Funciar Rural. Alături de Comisarul general şi Comitetul executiv mai erau însărcinate cu pregătirea participării româneşti la Expoziţia universală o Comisie centrală consultativă, precum şi toate comisiile judeţene. Aceste organisme se găseau sub autoritatea Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor.

Conservatorii, aflaţi în opoziţie în 1898, au atacat iniţiativa guvernului liberal, considerând că se cheltuiau prea mulţi bani pentru o expoziţie care era, în opinia lor, doar *a doua statuie a lui Brătianu*[8]. Răpunsul liberalilor nu a întârziat, purtătorul lor de cuvânt fiind jurnalul *Voinţa Naţională* care, sub masca patriotismului[9], reproducea de fapt punctul de vedere oficial, deja pus în circulaţie (mai 1898) de o circulară a Ministrului Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor, Anastase Stolojan, care motiva decizia guvernului său, schiţând şi profilul viitoarei expoziţii române:

„...Pe lângă că este o cestiune de cuviinţă internaţională de a respunde la chemarea unei ţări amice, interese politice şi economice de *întâiul ordin* ne impuneau datoría de a participa la această exposiţiune. [...]
Vom expune după o metodă clară, toate produsele pe care le exportăm şi pe acelea ce am putea exporta, pen-

tru ca să putem nu numai păstra debuşeurile noastre de astăzi, ci să ne deschidem şi altele noue.

Vom trimete materiile noastre prime, cu toate explicaţiile necesare pentru *a atrage capitaluri străine în ţară* în marele folos şi al lor şi al nostru. Fără să avem pretenţia de a concura cu ţările înaintate în industrie, vom expune şi produsele fabricelor noastre însoţite de datele necesare, spre a arăta progresul repede ce am făcut şi în această privire de la promulgarea legii pentru încuragiarea industriei. În înţelegere cu Ministerul Instrucţiunii Publice se va organiza şi partea aceea a expoziţiei noastre, care va avea ca scop să arate simţul artistic al poporului român, să facă cunoscute artele noastre şi mai ales să dovedească că cu organizarea ce ne-am dat, am intrat pe calea unei mari dezvoltări culturale!"[10]

Motivaţiile lui Anastase Stolojan reproduceau în linii mari pe cele ale demersurilor anterioare de acest tip. Datoria morală faţă de o ţară prietenă, interesul economic şi necesitatea ca România să se facă mai bine cunoscută publicului european erau imperativele momentului. Relativ la cel din urmă aspect, cel care i-a succedat lui Petru Poni în funcţia de Comisar general, Dimitrie C. Ollănescu, doctor în drept, ştiinţe politice şi administrative (1873) după un periplu universitar european (Franţa, Belgia, Germania), diplomat de carieră, care a avut ocazia să se confrunte deseori cu insuficienta sau chiar greşita cunoaştere a României în Europa, aducea în discuţie într-o conferinţă ţinută la Bucureşti în 1901, o seamă de mostre de ignoranţă ale observatorilor occidentali, cu care a fost întâmpinat în timpul mandatului său oficial din vremea Expoziţiei:

„Oare prezidentul Grévy nu ne confunda cu - vorbind cu Alecsandri - cu Rumelia orientală, şi reposatul Ministru Tirard nu m-a întrebat pe mine: *dacă, pentru a merge în România, trebue să treci prin Bucureşti?* Oare geografia lui Elysée Reclus nu tratează Ţara Românească ca pe un fel de paşalâc turcesc [...] Vrea să zică, dacă de aproape 50 de ani suntem naţie de sine stătătoare [...], dacă trăim subt un regim de libertate mai larg şi mai generos decât al unei republici şi subt ocârmuirea celui mai înţelept rege am săvârşit, pe tărâmurile vieţei publice progrese în 30 de ani cât alţii în trei veacuri, atâta de puţin trag toate acestea în cumpăna altora că

pot - fără de nici un scrupul - să le treacă subt tăcere, sau să le necunoască, mărginindu-se a spune - ca un lucru prea de ajuns pentru noi - că România produce mult grâu, că Bucureştii sunt un port la Dunăre, cum anunţa într-o telegramă de astă earnă ziarul *Le Siècle*, sau că, personagii din societatea aleasă să te întrebe - cum m-au întrebat - dacă suntem slavi ori unguri şi dacă umblăm în ţară îmbrăcaţi tot cu haine ca cele ce purtam la Paris?!"[11]

Din neferîcre, continua Dimitrie C. Ollănescu, românii nu prea au luat în seamă această situaţie[12]; s-au mulţumit doar să spună că *francezii nu ştiu geografie*. Însă vina nu o purta sistemul francez de învăţământ, ci conaţionalii Comisarului general prin indolenţa şi dezinteresul de care au dat dovadă în opera de propagandă. Publicarea de broşuri, monografii, hărţi, reviste sau albume în limbile Europei, într-un stil clar şi la preţuri modice, ca să fie accesibile cât mai multor persoane, îi părea diplomatului român singura soluţie prin care se putea ameliora această situaţie. Fidel acestei concepţii, Dimitrie C. Ollănescu a publicat textul *Le Royaume de Roumanie. Notice historique, économique et statistique*, cu care se deschidea Catalogul expoziţiei române din 1900, tipărit într-un tiraj de 10 000 exemplare. Mai mult, a iniţiat şi tipărirea unor lucrări ştiinţifice de popularizare, care să contribuie la mai buna cunoaştere a societăţii şi economiei româneşti în Europa: *Notice sur les forêts de Roumanie, État de l'arboriculture en Roumanie, Recherches sur les céréales roumaines* (autori: V. Cârnu-Munteanu şi C. Roman), *Le Sous-sol de la Roumanie, Le Sel-Gemme* (autor: H. Cremer), *Les Pétroles en Roumanie* (autori: D. Edeleanu şi Filiti), *Les Routes en Roumanie, Le Pont „Regele Carol", L'Enseignement public en Roumanie, L'Armée roumaine, Les Monopoles de l'État, Ephorie des hôpitaux civils, Notice sur la Société géographique roumaine* etc.[13]

În vara anului 1899, Camerele au dat în sfârşit curs solicitărilor organizatorilor expoziţiei române, suplimentând fondurile deja alocate cu 650 000 lei[14]. Iniţiativa aparţinea lui Petru Poni, ea fiind făcută publică încă din februarie 1899[15]. Aşadar, fondul de care a beneficiat Comisariatul general român pentru participarea la Expoziţia universală din 1900 s-a ridicat la 1 950 000 lei, ceea ce reprezenta aproximativ 0,65 % din cheltuielile bugetare ale anului 1900-1901[16]. Dintre aceştia, cei mai mulţi au fost cheltuiţi pentru ridicarea pavilioanelor (528 069,50 lei), diurnele

personalului (458 659), subvențiile diferitelor administrații publice (343 983,30), achiziționarea mobilierului, la care s-au adăugat instalațiile secțiunilor românești (204 906,90), precum și pentru transportul obiectelor (145 444,58). O sumă relativ însemnată (74 285,45 lei) a fost destinată propagandei prin intermediul publicațiilor: *Buletinul Expoziției* (editat în 14 fascicule), articole în presă, cataloage, imprimate pentru Agenția comercială etc.[17]

Noul Comisar general, instalat în funcție la 14.05.1899 de guvernul conservator al lui George Gr. Cantacuzino, a făcut câteva modificări în structurile organizatorice puse în lucrare de Petru Poni[18]. Din rațiuni economice, a suprimat Comitetul executiv, activitatea acestuia fiind preluată de un Comisar special în țară, care putea să-l înlocuiască în caz de absență pe Comisarul general, în persoana inginerului N. St. Cucu, Secretar general al Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor și un Delegat principal la Paris, anume, arhitectul George P. Sterian[19]. Totodată, Comisarul general dădea însărcinări unor delegați onorifici la Paris (G. Bengescu la presă, Al. Bibescu la păduri, F. Ghica la congrese internaționale, G. Th. Ghâță la agricultură și alimentație, N. Grigorescu la arte frumoase și Gr. Lahovari la petrol), desemnând și pe cei 17 membri ai Juriului internațional din partea României (R. Antonescu – păduri; G. Bengescu – librărie, editură; M.G. Cantacuzino – economie socială; A.G. Carissy – vinuri și spirtoase; H. Cremer – mine; N.St. Cucu – decorații edificii; A.C. Cuza – învățământ superior; Th.D. Florescu – tăbăcărie; G.Th. Ghâță – făină și derivate; I. Istrati - armată; C.C. Manu - cofetărie; G.D. Mirea - țesături; G. Nicoleanu – produse agricole; Al. Obreja – asistență publică; L. Racine - vânătoare; G. Sterian – pescuit; Th. Tomescu – învățământ primar)[20]. De asemenea, pentru operativitate a fost instituită o Comisie consultativă restrânsă[21], care colabora direct cu Dimitrie C. Ollănescu și cu N.St. Cucu, constituită din numai cinci membri: N. Filipescu, G.Al. Mavrocordat, I. Mincu, M. Șeulescu și N. Zanne[22].

În conformitate cu modificările operate, Comisarul special trebuia ajutat în activitatea sa de opt agenți regionali: J. Alpar pentru Vâlcea și Gorj; N. Fleva pentru Tulcea, Covurlui, Brăila și Buzău; Al.I. Ghica pentru Dorohoi, Botoșani, Suceava și Fălciu; G.Th. Ghâță pentru Vaslui, Tutova, Tecuci, Putna și Râmnicu Sărat; A. Davila pentru Constanța, Ialomița, Ilfov, Dâmbovița și Prahova; I.N. Poli-

hroniade pentru Teleorman, Romanați, Dolj și Mehedinți; R. Romalo pentru Bacău, Piatra, Roman și Iași; D. Suțu pentru Vlașca, Argeș, Muscel și Olt. Ulterior numărul lor a scăzut la șase, A. Davila și N. Fleva retrăgându-se, iar din rațiuni economice n-au mai fost înlocuiți. Agenții regionali preluaseră sarcinile comisiilor județene având competențe concrete în pregătirea, clasarea și expedierea la București a obiectelor susceptibile de a figura în standurile românești de la Paris. Ei au asistat în județe (septembrie 1899), dar și în capitală (octombrie 1899) la lucrările unor jurii care au decis care dintre obiectele colectate vor lua efectiv drumul Expoziției universale[23]. Din 2 915 declarații de intenție au fost reținute în final 2 146, număr ce corespundea cu 2 057 de expozanți[24]. Obiectele au fost depozitate în perioada noiembrie 1899 - aprilie 1900 la Geagoga, fiind expediate la Paris în 56 de vagoane (1 560 colete ce cântăreau 286 909 kg.)[25]. Aici ele au fost expuse în cele patru pavilioane naționale (pavilionul regal, restaurantul, chioșcul tutunului și pavilionul petrolului), respectiv opt standuri tematice, pe o suprafață totală de 2 955 m^2, obținută după negocieri îndelungate ale ambelor echipe care s-au ocupat de organizarea participării României la Expoziția universală. Cele mai întinse spații destinate expoziției române au fost: 1 000 m^2 în parcul Vincennes pentru petrol; 550 m^2 pe *Quai d'Orsay*, lângă *Pont de l'Alma*, pentru pavilionul regal; 360 m^2 pentru produsele agricole și alimentare, respectiv 350 m^2 pentru țesături și veșminte în cadrul pavilioanelor tematice; 225 m^2 pentru pavilionul-restaurant și chioșcul tutunului etc.[26]

Venind în întâmpinarea celor interesați în stabilirea unor relații comerciale cu producătorii români, Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor a înființat pe lângă Comisariatul general, o Agenție comercială[27], care a promovat în special industria forestieră, minieră și petrolieră. Succesul acesteia l-a făcut pe Dimitrie C. Ollănescu să recomande înființarea mai multor organisme similare, în regim permanent, pe lângă legațiile României din diferite capitale europene[28].

Din totalul celor 18 grupe ale clasificării oficiale a Expoziției universale, România s-a prezentat în concurs la nu mai puțin de 17. Majoritatea participanților s-au înscris la Grupele VII – 342, X – 180, XIII – 98 (adică peste 1 500 de persoane, întrucât numărătoarea noastră nu a făcut deosebire

între expozanții individuali și cei colectivi), adică la secțiunile agricolă, alimentară și vestimentară, astfel că profilul economic al României anului 1900 părea asemănător celor prezentate parizienilor în 1867 sau 1889. Însă existau diferențe sensibile, atât cantitative, cât și calitative; dincolo de industriile tradiționale (alimentară sau textilă), întotdeauna prezente într-o atare competiție, au apărut și câteva noutăți efective în domeniu (zece expozanți la Grupele IV și V, mașini-unelte mecanice sau aparate electrice), precum și un număr considerabil mai mare de produse sau procedee industriale în domeniile chimiei, minelor, metalurgiei, transporturilor, geniului civil, artelor liberale, mobilierului și decorațiunilor, etc. Un număr mare de piese (120) și-au găsit loc în expoziția retrospectivă, organizată de Muzeul Național de Antichități din București, ca și în cea a artelor frumoase (113), chiar dacă numărul expozanților a fost limitat (42)[29]. Ca și în 1867 sau 1889, după încheierea Expoziției, Comisariatul român a făcut o serie de donații unor instituții de binefacere, unor societăți culturale și unor muzee (Muzeul etnografic din palatul Trocadéro sau Muzeul comercial din Philadelphia), astfel încât numărul obiectelor care s-au întors în țară a fost sensibil mai mic: doar 798 colete, cântărind 116 000 kg., care au fost încărcate în 16 vagoane[30].

3. Câteva date statistice: România la cumpăna veacului

Volumul de prezentare a României la Expoziția universală din 1900 se oprea în introducere asupra poziției geografice și populației. Situată în sud-estul Europei, între 43°58' și 48°50' latitudine nordică, respectiv 20°20' și 27°10' longitudine estică, România se întindea pe o suprafață de 131 353 km² (fără diferențe notabile față de situația din 1889), fiind mai mare decât Bulgaria (95 704 km²), Grecia (64 688 km²) și Serbia (48 382 km²), indiferent de fluctuațiile lor teritoriale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, dar mult mai mică în comparație cu puternicii săi vecini, Rusia (22 430 000 km²) și Austro-Ungaria (622 269 km²)[31].

Din punct de vedere politico-administrativ, preciza același volum, România era o monarhie ereditară de tip constituțional, în care puterea executivă o exercita atât regele, cât

şi guvernul. Acesta din urmă era constituit din opt ministere: Afaceri Străine; Agricultură, Comerţ, Industrie şi Domenii; Finanţe; Culte şi Instrucţiune Publică; Interne; Justiţie; Lucrări Publice; Război. Un parlament bicameral, ales în cinci colegii electorale (trei pentru Cameră şi două pentru Senat) îndeplinea funcţia legislativă. Aveau dreptul de vot cei care împliniseră vârsta de 21 de ani (volumul nu mai specifica şi alte prevederi ale legii electorale în vigoare la acea vreme). Deputaţii erau aleşi pe o perioadă de patru ani, iar senatorii pe opt ani, jumătate din numărul celor din urmă reînnoindu-se la încheierea unei legislaturi. De asemenea, textul la care am făcut referinţă insista şi asupra faptului că în România erau garantate toate libertăţile individuale şi civile acceptate în teoria constituţională liberală, ele fiind stipulate în legea fundamentală din 1866, precum şi în modificările ulterioare aduse acesteia în 1879 şi 1884. Nu lipseau din prezentarea situaţiei politice notele asupra familiei regale de România şi domeniului coroanei, care avea chiar un catalog şi un stand special în interiorul pavilionului regal[32].

În fine, trebuie amintit că teritoriul regatului era divizat în judeţe, 32 la număr. Guvernul numea în fruntea acestora prefecţi, care aveau în subordine pe subprefecţi, diriguitorii plăşilor (numărul acestora a scăzut de la 163 în 1867 şi 164 în 1873 la 119 în 1900). De remarcat şi creşterea numărului de comune urbane: de la 62 (1867) la 71 (1900), precum şi scăderea celui al comunelor rurale (de la 3 020 în 1873 la 2 906 în 1900)[33].

În a doua parte a secolului al XIX-lea, populaţia României a fost în creştere sensibilă. Cifrele vehiculate cu ocazia Expoziţiilor universale vorbesc de la sine. Semnificativă ni se pare intenţia autorităţilor de la Bucureşti de a contura imaginea unei cât mai cuprinzătoare pieţe de desfacere şi a unei specificităţi economice care ocupa majoritatea forţei de muncă; toate acestea fiind puse în slujba politicii de atragere a capitalului străin. Astfel, au fost prezentate statistici cu structura populaţiei pe profesii şi pe mediu de locuire (1867, 1873). Procentajul net superior al populaţiei rurale, ocupată în agricultură faţă de cel al populaţiei urbane, cu locul de muncă în industrie, comerţ sau având profesiuni liberale marcau profilul economic al ţării. În 1900 nu s-a mai procedat la o astfel de statistică, insistându-se mai mult asupra progreselor şi capitalurilor anga-

jate în anumite domenii de activitate industrială, chiar dacă populația urbană, cea în mod tradițional angajată în industrie rămânea la un nivel foarte scăzut (aproximativ 15 % din totalul populației înregistrată la recensământul din 1899). În 1899 România avea 5 912 520 locuitori, dintre care 5 023 289 erau rezidenți rurali, situându-se printre țările mici ale Europei. În 1900 Austria avea o populație de 26 150 599 locuitori, Ungaria, de 19 254 559, iar Germania, de 56 367 178. Pentru 1901 statistica arăta că în Franța trăiau 38 961 945 de oameni, iar în Anglia, 41 458 721. Față de statele din sud-estul continentului, România avea de aproximativ două ori mai mulți locuitori; spre exemplu, în Grecia erau 2 430 807 (1896), iar Bulgaria și Serbia numărau, în 1900, 3 373 189, respectiv 2 493 770 de rezidenți[34]. Din punct de vedere religios nu se înregistrau modificări importante comparativ cu 1867, erau tot cam 45 000 de catolici și vreo 30 000 de protestanți, excepție făcând numărul israeliților (400 000 față de 134 168). Referitor la numărul practicanților cultului mozaic, trebuie să precizăm că statisticile de la începutul veacului XX situau România pe locul cinci în Europa, cu un număr mult mai redus însă decât cel înscris în *La Roumanie* (1900), anume, 266 652 persoane[35].

Referindu-se la situația din învățământ, *La Roumanie* (1900) aducea în discuție datele statistice relative la populația școlară. Dacă în 1867 școlile primare erau frecventate de 49 545 elevi, iar în 1889 de aproximativ 60 000, în 1900 numărul lor a crescut sensibil: școlile primare rurale aveau în total 220 410 elevi, iar cele urbane, 77 863 (aceasta și datorită funcționării unei rețele mult mai însemnate de școli[36]), ceea ce ducea la un total care depășea populația școlară din ciclul primar a Bulgariei, Greciei și Serbiei[37]. În învățământul secundar numărul elevilor trecea cu puțin de 20 000 (comparativ cu cifrele din 1867 – 1490, respectiv 1889 – 6 000), în timp ce în 1897-1898 Universitatea din Iași școlariza 423 studenți, iar cea din București, 2 141 (față de 107 cât erau în 1867), mai mulți decât în Bulgaria, Danemarca, Grecia, Norvegia, Portugalia și Serbia în același an[38]. În aceeași ordine de idei remarcăm și performanțele în timp ale celor două universități: din 1864 în capitala țării au fost școlarizați nu mai puțin de 13 397 studenți, acordându-se 1 182 de licențe în drept, 268 în litere, 129 în științe, 69 în teologie și 499 în medicină; în aceeași perioadă, la Iași, au

fost susţinute 239 de licenţe în drept, 110 în litere, 52 în ştiinţe şi 95 în medicină[39].

La începutul secolului XX serviciul sanitar funcţiona ca o Direcţie generală sub autoritatea Ministerului de Interne. Aceasta supraveghea întreaga practică medicală umană a celor 856 de medici, 652 de farmacişti sau licenţiaţi în farmacie şi 62 de dentişti, respectiv activitatea unui număr de 162 de veterinari. Se mai ocupa cu igiena publică, cu poliţia sanitară, cu salubritatea, controlând totodată şi gestiunea administrativ-financiară a instituţiilor medicale de stat. Cele 33 de spitale care funcţionau în România erau de trei tipuri, şi anume, cele aflate sub administraţia Eforiei spitalelor civile, spitalele judeţene şi, în fine, aşezămintele private de felul celor întreţinute de Fundaţia Brâncoveanu sau Eforia Sfântul Spiridon din Iaşi. Spitalele private aveau o capacitate de 2 680 paturi, iar cele de stat, 2 945[40].

Catalogul României mai înregistra la capitolul populaţie şi câteva statistici privitoare la efectivele militare şi la situaţia justiţiei. După ce trecea în revistă sistemul de recrutare[41], autorul zăbovea asupra contingentului 1897, din care recrutaseră 55 973 tineri, 5 753 fiind respinşi datorită unor maladii sau infirmităţi. Apoi erau prezentate cele patru corpuri militare care constituiau armata română, una dintre cele mai numeroase şi competitive din sud-estul Europei, măcar din punctul de vedere al efectivelor: România putea pune pe picior de război nu mai puţin de 168 000 de militari, rezervele şi armata teritorială variind între 70 000 şi 270 000 soldaţi şi ofiţeri. Pentru comparaţie precizăm că efectivele militare ale Greciei se ridicau pe timp de pace la aproximativ 24 000 soldaţi şi ofiţeri, iar pe timp de război la 66 250 (1893); armata bulgară avea sub arme între 28 800 şi 88 843 militari la sfârşitul secolului al XIX-lea, iar Serbia conta pe timp de pace pe 30 000 de soldaţi, efectivele triplându-se în eventualitatea unui conflict. În fine, Turcia avea cea mai numeroasă armată din zona Europei orientale (350 000 de oameni, armata activă, la care se adăugau armatele teritoriale şi rezerva, 550 000). Aceasta în condiţiile în care Austria întreţinea o armată permanentă de 800 000 soldaţi şi ofiteri, Germania ridica în total 449 250 militari (1885), fără a socoti că în vreme de război putea mobiliza peste 1 000 000, iar în Rusia, unde contingentul anual depăşea de

aproape 16 ori pe cel din România, armata pe timp de pace se apropia de 1 000 000 de soldaţi şi ofiţeri, cea din timp de război numărând aproape 3 500 000 (1900)[42].

În perioada 1866-1896, România a avut o medie anuală a delincvenţei de 3 964 de condamnaţi, statistica indicând pentru 1898 un total de 3 994 bărbaţi şi 128 femei care executau pedepse în cele 48 de închisori regionale sau centrale[43]. Faţă de 1867 creşterea era semnificativă, în special la numărul delictelor comise de bărbaţi (2 730)[44]. În afara sistemului penitenciar şi al delincvenţei, *La Roumanie* (1900) prezenta componenţa Curţii de Casaţie, curţilor de apel, tribunalelor şi judecătoriilor de pace. Bunăoară, Curtea de Casaţie avea un prim-preşedinte, doi preşedinţi de şedinţă, 14 consilieri, un prim-procuror, un procuror, un grefier-şef, doi grefieri şi doi aprozi; curţile de apel, patru la număr (Bucureşti, Iaşi, Craiova şi Galaţi), aveau patru prim-preşedinţi, cinci preşedinţi de şedinţă, 45 de consilieri, patru procurori generali, nouă procurori, nouă grefieri şi 14 aprozi; tribunalele (în fiecare reşedinţă de judeţ) aveau şase prim-preşedinţi, 37 de preşedinţi, 50 de judecători, 43 de supleanţi, 52 de judecători de instrucţie, 36 de judecători sindici, şase prim-procurori, 37 de procurori, 26 de substituţi, 43 de grefieri şi 128 de aprozi. În România existau în preajma anului 1900, 141 de judecători de pace şi tot atâţia adjuncţi, iar numărul avocaţilor se ridica la 1700[45].

În 1900 România avea nu mai puţin de 5 584 288 hectare de teren arabil, cu 3 362 826 mai mult decât în 1867[46]. În consecinţă a scăzut suprafaţa fâneţelor şi păşunilor, dar a crescut producţia cerealieră (la grâu şi la porumb aceasta aproape s-a dublat, ajungând la sfârşitul veacului al XIX-lea la 19 606 600 hectolitri, respectiv 24 549 000, practic cele mai mari producţii din Europa vremii, după calculele lui B.R. Mitchell[47]). La un nivel relativ constant s-au menţinut suprafeţele împădurite (aproximativ 2 000 000 hectare), în schimb au crescut cele cultivate cu viţă de vie (139 220 hectare în 1900, faţă de 95 653 în 1867)[48]. Acestea din urmă aduceau o producţie medie anuală de 4 500 000 hectolitri de vin, de aproximativ şapte ori mai mare decât media din 1867[49].

O preocupare constantă a agricultorilor români a rămas creşterea animalelor; în general nu s-au înregistrat mari

diferențe comparativ cu nivelul anului 1867. Explicația rezidă în restrângerea suprafețelor pășunilor și fânețelor, ca și în oprirea exportului de vite în Austro-Ungaria după 1882[50]. Spre exemplu, în 1867 numărul ovinelor era de 4 824 900, al bovinelor, 2 659 489, al porcinelor, 1 088 737, iar al cabalinelor, 506 104; 33 de ani mai târziu, *La Roumanie* (1900) înregistra 5 002 380 capete ovine, 2 520 380 bovine, 926 124 porcine și 594 962 cabaline, cifre superioare producțiilor similare realizate în Bulgaria Serbia, Elveția sau Olanda, dar inferioare în comparație cu țări ca Austria, Ungaria, Franța sau Germania (1890-1900)[51].

Un capitol extrem de important din catalog era dedicat industriei românesti, care era într-un avânt remarcabil în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea; de altfel, după unii observatori[52], secțiunea industrială a României la Expoziția din 1900 diferenția net imaginea acesteia în comparație cu antecedentele din 1867 și 1889. Erau trecute în revistă 171 de întreprinderi industriale, care aveau un capital de cel puțin 50 000 FF. (în condițiile unei echivalențe perfecte între leu și franc[53]) și care beneficiau de o serie de facilități din partea statului, fiind sub incidența legii pentru încurajarea industriei. O statistică din 1901-1902[54] înregistra un număr 61 953 de unități industriale care funcționau în România. Dintre acestea 625 erau întreprinderi ale industriei mari, care utilizau în procesul tehnologic mașinile, având un capital investit în mijloace fixe de minim 10 000 de lei și creând locuri de muncă pentru 39 746 de muncitori. 54 405 întreprinderi cu 105 031 angajați, erau încadrate în sectorul industriei mici (ateliere meșteșugărești), restul, până la un total de 61 953 de unități productive fiind întreprinderi rurale (fierăstraie, mori, pive), care ocupau un număr de 17 853 de muncitori.

Domeniile predilecte în care se manifestau investitorii români sau străini erau industriile alimentară, chimică, forestieră, textilă, a materialelor de construcție și a petrolului. Din lista respectivă Societatea „Steaua Română" avea cel mai mare capital (20 000 000 FF.). Desigur că aceste întreprinderi nu epuizau toate sectoarele industriale a României; mai existau 98 de mori (cu un capital de 24 000 000 FF.), 632 de puțuri și sonde de petrol (Austria, România și Rusia fiind singurele țări europene exportatoare de petrol[55]), patru mine de sare etc[56]. Enumerarea ar putea da senzația că autorii catalogului au pus accentul pe numărul și diversitatea între-

prinderilor industriale pentru a suplini, în fapt, inexistența unor domenii sau faza incipientă în care se găseau altele. Dar câteva note din text marcau și performanțele recunoscute ale produselor industriale românești; spre exemplu, era evocat premiul I obținut de făina prelucrată în România la Expoziția de la Rotterdam din 1899, într-o competiție la care au luat parte toți producătorii europeni[57].

Astfel de performanțe au dus la conturarea unor domenii de excelență în economia românească, iar produsele lor au luat calea exportului. Bunăoară, dintr-un total de 283 181 567 FF. proveniți din exporturi în 1898, nu mai puțin de 241 415 465 erau aduși de cereale și făină; urmau apoi la mare distanță fructele, produsele alimentare, lemnul, animalele vii, combustibilii, materiile textile, metalele și articolele din metal etc. În același an importurile depășeau exporturile cu 93 184 053 FF. Cele mai căutate produse din import erau materiile textile (149 709 711 FF.) și metalele (92 000 000); urmau apoi colonialele (25 000 000), articolele din piele (17 000 000), produsele chimice (13 000 000), combustibilii minerali (11 000 000) etc[58]. Primii zece parteneri comerciali ai României în 1898 erau în ordine, Austro-Ungaria, Germania, Belgia, Anglia, Franța, Italia, Turcia, Rusia, Olanda și Elveția. Cele mai valoroase exporturi românești erau cele cu destinația Belgia, Austro-Ungaria, Anglia, Italia, Turcia și Germania (peste 12 000 000 FF.), iar cele mai costisitoare importuri, cele care proveneau din Austro-Ungaria, Germania, Anglia, Franța, Turcia, Belgia și Italia (peste 14 000 000)[59].

Imaginea statistică a României nu putea fi completă fără câteva date privitoare la finanțele publice. În structura bugetului pe anul 1900-1901, veniturile estimate ale statului se ridicau la 245 325 400 FF., iar cheltuielile ar fi trebuit să atingă suma de 238 278 376[60]. Defalcate pe categorii aceste venituri și cheltuieli se repartizau în aceeași ordine, desigur cu valori diferite, ca și în cazul bugetului pe anul 1889-1890. Așadar, veniturile se realizau din contribuții directe - 41 030 000 FF., contribuții indirecte - 71 760 000, monopoluri de stat - 56 400 000, veniturile Ministerelor / Domenii - 24 227 000, Lucrări Publice - 21 964 437, Interne - 11 253 963, Finanțe - 4 690 000, Război - 1 113 000, Afaceri Străine - 216 000, Culte și Instrucțiune Publică

- 260 000, Justiție - 431 000, venituri diverse - 11 910 000. La capitolul cheltuieli bugetul înregistra datoria publică - 92 772 092 FF., cheltuielile Ministerelor / Război - 45 940 609, Finanțe - 30 867 737, Instrucțiune Publică și Culte - 29 905 577, Interne - 19 148 770, Lucrări Publice - 4 795 000, Justiție - 6 408 456, Domenii - 5 083 153, Afaceri Străine - 1 796 460, Consiliul de Miniștri - 72 380, fonduri pentru deschiderea de credite suplimentare și extraordinare - 1 448 141.

4. *Mărturia civilizațiunii*

Una din particularitățile importante ale imaginii identității românești la 1900 a fost ideea dinastică. În 1867, când principele Carol sărbătorea un an de domnie, Alexandru Odobescu și Petre S. Aurelian elogiau *impulsul luminat*[61], care ar fi determinat participarea Principatelor la Expoziția universală. În plus, era sugerată continuitatea unei tradiții politice între prestigioșii domni români din Evul Mediu și noul suveran[62]. La Expoziția Centenarului, date fiind participarea neoficială a României, ca și ambițiile politice ale prințului George Bibescu[63], imaginea dinastiei a fost în mod evident estompată. În 1900, broșurile de informare[64] prezentau pe larg familia regală și Domeniul Coroanei. Acesta din urmă fusese înființat în baza unei legi speciale din 1884 (care avea modele în legislația franceză a lui Ludovic al XVIII-lea, Carol al X-lea și Ludovic-Filip[65]), fiind constituit din 12 proprietăți, și anume, Mălini, Sabasa, Fărcașa, Borca, Bicaz, Clăbucetul-Taurului, Dobrovăț, Rușet, Gherghița, Cocioc, Segarcea și Sadova. Pe cuprinsul lor, administratorul Ioan Kalinderu, doctor în drept la Paris, înființase o serie de ferme model, exploatate după cele mai moderne tehnici agricole, precum și câteva întreprinderi industriale[66]. În plus, pentru ameliorarea condițiilor de viață ale locuitorilor de pe Domeniu, administrația a făcut eforturi însemnate ridicând și întreținând biserici, școli (chiar și pentru adulți), biblioteci (în ale căror săli de lectură se țineau conferințe populare) sau instituții sanitare[67].

Aceleași documente de informare, care prin paragrafele de interpretare a istoriei naționale, de ideologizare a realităților sociopolitice și culturale ale momentului deveneau texte exclusiv propagandistice[68] precizau că sub domnia lui

Carol I țara cunoștea o epocă stabilitate și ordine, situație la care aspirase de foarte multă vreme. Atacurile în valuri ale goților, hunilor, gepizilor, bulgarilor, ungurilor și turcilor n-au dat o clipă de răgaz urmașilor lui Traian (declarat *cuceritor al Daciei*) și Aurelian. Cu toate acestea, atât Țara Românească, cât și Moldova au cunoscut perioade de grație în vremea lui Mircea cel Bătrân, Radu de la Afumați, Mihai Viteazul (sec. XIV-XVII), respectiv Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare (sec. XV-XVI). Panteonul național eroic era completat cu Radu Negru, Bogdan I, Bogdan al III-lea, Grigore al III-lea Ghica, Tudor Vladimirescu, Grigore al IV-lea Ghica, Ioniță Sandu Sturdza, Alexandru Ghica, Gheorghe Bibescu, Mihail Sturdza, Barbu Știrbei, Grigore Al. Ghica și Alexandru Ioan Cuza (sec. XIII-XIX). Sugestia continuității între voievozii români din evul de mijloc și Carol I nu era nici de această dată expres formulată. Remarcăm totuși ponderea pe care momentul 1857 a dobândit-o în cadrul discursului oficial, știut fiind că solicitările Divanurilor ad-hoc au constituit unul din miturile politice fondatoare ale ideologiei conservatoare, participarea României la Expoziția pariziană fiind opera unor guverne cu asemenea orientări, cel puțin între 1899 și 1900[69]. În aceeași ordine de idei, discursul oficial istoriciza problematica statutului unui principe dintr-o dinastie străină pe tronul României, făcând din ea un loc comun al gândirii politice autohtone.

Notele istorice ale imaginii identitare românești nu se limitau doar la cele câteva rânduri din *La Roumanie* (1900). Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice inițiase un proiect de redactare a unui volum de *Istoria României* în trei limbi europene[70]. La rândul său, Muzeul Național de Antichități de la București expunea în secțiunea retrospectivă a pavilionului regal modelele monumentului de la Adamclisi, rezultatele săpăturilor lui G. Tocilescu din 1898-1899 de la Turnu Severin și Cernavodă sau orfevrăria, broderiile și imprimatele din secolele XV-XVII, care proveneau, ca și în 1867, de la Bistrița, Căldărușani, Cotroceni, Cozia, Curtea de Argeș, Doamnei, Dobrovăț, Govora, Horezu, Mărgineni, Mihai Vodă - București, Sfântul Gheorghe - București, Sfântul Nicolae - Iași, Slatina, Stavropoleos, Tismana și Văcărești[71]. Aceste exponate, la care s-a adăugat Tezaurul de la Pietroasa, amplasat din motive de siguranță la Luvru[72], întregeau perspectiva istorică a imaginii de propagandă, recompunând tradiția națională de la sursele ei cele mai autorizate și prestigioase: Imperiul Roman și Bizanțul.

Revenind la proiectul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice trebuie să spunem că lucrarea era concepută în opt părţi, iar responsabilii fiecărui capitol erau membri marcanţi ai vieţii ştiinţifice româneşti: I. *Înainte de romani. Epoca romană* (Dimitrie Onciul); II. *Invazia barbarilor. Evul Mediu până la întemeierea Principatelor* (Dimitrie Onciul); III. *Principatele în timpul lui Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul* (Alexandru D. Xenopol); IV. *De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu* (Nicolae Iorga); V. *Cultura si literatura până în secolul al XVIII-lea* (Ioan Bogdan); VI. *Epoca fanariotă* (Alexandru D. Xenopol); VII. *Renaşterea* (C. Colescu-Vartic); VIII. *Cultura şi literatura modernă* (Ion Bianu). Din simpla lectură a tablei de materii, remarcăm faptul că autorii au încercat să aducă în discuţie atât civilizaţia, cât şi eroismul românilor de-a lungul istoriei lor. Dacă în 1867, Alexandru Odobescu opta pentru o periodizare mai degrabă pe criterii artistice, în 1889, prinţul George Bibescu se orientase mai mult spre componenta eroică a istoriei naţionale. Ca şi în multe alte situaţii care au marcat prezenţa României la Expoziţia din 1900, cele două concepţii au fost combinate. Prezenţa printre autori a publicistului de orientare liberală, C. Colescu-Vartic, a stârnit criticile lui Titu Maiorescu, care nu-l considera competent să redacteze partea de istorie contemporană[73]. Venirea la putere a conservatorilor a dus la suspendarea proiectului din pricina controverselor ideologice[74].

Una dintre cele mai inspirate expresii ale tradiţiei artistice bizantine a constituit-o arhitectura pavilioanelor proiectate de cunoscutul arhitect francez, restaurator al monumentelor galo-romane din sudul Franţei şi medievale (bisericile din Poitiers, St. Savin, Chauvigny, precum şi abaţia de la Conques), Jean Camille Formigé. Din 1885 el a îndeplinit funcţia de arhitect al oraşului Paris, ocupându-se de promenade, cimitire şi metrou. În 1889 a proiectat *Palais des Beaux-Arts et des Arts Libéraux* pentru Expoziţia Centenarului. Edificiul reprezentativ al României era amplasat pe *Quai d'Orsay*, pe partea dreaptă a celebrei *Rue des Nations*, cum vizitatorii traversau *Pont de l'Alma* spre *Dôme des Invalides*. Eclectic, ca întreaga arhitectură a timpului, pavilionul regal îmbina câteva tipuri arhitectonice ecleziastice din secolele XVI-XVII, pe care Jean Camille

Formigé le cunoscuse la fața locului, fiindu-i prezentate de însoțitorii săi, tinerii arhitecți C. Băicoianu și G. Sterian[75]. Modelul principal a rămas, ca în 1867, Catedrala de la Curtea de Argeș, arhitectul francez dând viață la Paris și câtorva detalii stilistice ale mânăstirii Horezu sau bisericilor Stavropoleos și Trei Ierarhi, toate considerate capodopere ale artei bizantine[76]. Intrarea principală a edificiului care reproducea ușile de la Horezu ducea într-o încăpere vastă (asemănătoare pronaosului aceleiași biserici), având în centru o scară dublă care conducea la galeriile de la etaj. Acestea se încheiau cu două turnuri răsucite de felul celor de la Curtea de Argeș. Alături, corespunzător vestibulului de la parter, constructorul amplasase o cupolă înaltă de circa 30 de metri. Ferestrele și decorațiile exterioare aduceau aminte de Stavropoleos și Trei Ierarhi. Parterul era rezervat standurilor artelor liberale, exploatării subsolului, metalurgiei, mecanicii, la etaj fiind amplasate exponatele Domeniului Coroanei, industriile diverse, mobilele, decorațiile exterioare, țesăturile, geniul militar, expoziția retrospectivă, etc. Cel de-al doilea pavilion al României (restaurantul) înfățișa o casă boierească de țară, coloanele pridvorului fiind copiate de la Antim, iar ciubucele și înfloriturile smălțuite de la Hârlău și Sfântul Nicolae din Iași[77]. Aceste construcții erau, în opinia Comisarului general român, *simbolul / sinteza* artei autohtone[78], deși mulți observatori păreau a fi de altă părere, criticând atât superficialitatea documentării în România a lui Jean Camille Formigé, cât și stilul amestecat, fără personalitate al pavilioanelor[79]. Al treilea pavilion (Chioșcul tutunului) a fost executat după planurile arhitectului Petre Antonescu, laureat al Academiei de Arte Frumoase din Paris. El a proiectat un edificiu de forma unei fântâni monumentale, cu corespondențe în arta medievală autohtonă. În fine, pavilionul petrolului de la Vincennes avea două componente: un turn ce avea în vârf tricolorul și un corp principal care avea forma unui rezervor de petrol pe pereții căruia erau înscrise numele celor mai importante exploatări petroliere din România.

În 1900, pe *Rue des Nations*, fuseseră construite nu mai puțin de trei pavilioane care se revendicau de la tradiția artistică bizantină. Alături de cel al României, Grecia și Serbia optaseră la rândul lor pentru modele ale arhitecturii eclezi-astice. Bunăoară, bisericile Sfântul Gheorghe și Sfântul Teodor din Atena, datând din secolul al IX-lea, au stat la baza

planurilor întocmite de arhitectul Lucien Magne pentru pavilionul elen[80]. Coloanele acestui edificiu aminteau însă de Antichitatea clasică. De altfel, ideologia națională greacă a oscilat întotdeauna între cele două tradiții ilustre, ceea ce a marcat și propaganda identitară la nivelul Expozițiilor universale. În 1878 și 1889 a predominat modelul antic cu frize care reproduceau scene de pe Acropole și edificii care puneau în valoare coloane înalte, bine fasonate ale căror capiteluri dorice, ionice sau corintice au făcut deliciul neo-clasicismului și stilului uzitat în arhitectura Atenei din a doua parte a secolului al XIX-lea[81]. La cumpăna veacului, universul simbolic al naționalismului grec se schimbase; dacă ideologia Luminilor și apoi cea a renașterii naționale din primele decenii ale secolului al XIX-lea privilegia ca mit fondator al Greciei moderne civilizația antică, excluzând-o pe cea bizantină, la sfârșitul veacului noua definiție a grecității trimitea la ortodoxie și, în consecință, la istoria bizantină, postulând o continuitate ideală între Atena lui Pericle, Imperiul lui Iustinian și timpurile moderne[82].

În 1867, dar mai ales în 1889, imaginea de propagandă a României fusese întregită cu caracteristicile lumii rurale, aceasta din urmă fiind considerată moștenitoarea directă, autentică a străvechii Dacii romane. În 1900 nuanța nu dispăruse, însă ea nu avea în concepția lui Ollănescu tot atâta pondere cu cât o investiseră Alexandru Odobescu sau prințul George Bibescu odinioară. Artizanatul țărănesc și industriile mărunte erau în continuare bine reprezentate în standurile României[83]. De asemenea și culoarea locală, succesul restaurantului român din 1889 reiterându-se în 1900, atmosfera fiind creată de același Sava Pădureanu, căruia i s-a asociat un alt cunoscut lăutar, Cristache Ciolac[84]. Însă atenția sporită acordată compartimentelor strict productive ale agriculturii și industriei comparativ cu secțiunea artistică (pragmatism)[85], apariția mai consistentă a lumii urbane (a se vedea veșmintele orășencelor[86]) în conturarea identității românești a începutului de veac XX conturau în mod evident o nouă perspectivă în concepția expozițională. Noutatea de care vorbim și-a pus amprenta și pe modul în care a fost pusă în valoare secțiunea artistică a expoziției române. Aceasta nu mai justifica pur și simplu o acțiune colectivă (ca în 1867, când aproape fiecare reper propagandistic își găsea suport în exponatele Grupei I), ci era expresia unei

efervescențe creatoare, concurențiale, într-un câmp artistic matur și cuprinzător. Poate tocmai de aceea prezența românească în standurile Grupei II a Expoziției din 1900 a fost atât de mare (pictorii Titus Alexandrescu, Jean Alpar, Constantin C. Aricescu, Constantin Artachino, Pericle Capidan, Irène Deschly, George Eliade, Nicolae Grant, Nicolae Gropeanu, Olga Corna, Kimon Loghi, Ștefan Luchian, Mărculescu, Th. Pallady, V. Râmniceanu, Arthur Segall, Dumitru Serafim, Mihai Simonidi, Emil Sperlich, Ipolit Strâmbulescu, Nicolae Tintoreanu, Nicolae Vermont, Arthur Verona, Eugen Voinescu; gravorii și litografii Carniol, Alexandrina Fălcoianu, Arthur Mandel, Gabriel Popescu; sculptorii Constantin Bălăcescu, Vladimir Hegel, Filip Marin, D.D. Mirea, O. Spaethe, C. Stork, F. Stork; respectiv arhitecții Petre Antonescu, Nicolae Ghica, George Sterian).

Simpla apartenență la civilizația romană nu se mai măsura doar prin puritatea moravurilor sau a limbii vorbite de țăranii români. Dimitrie C. Ollănescu introducea în discuție ideea că veteranii lui Traian avuseseră în Dacia nu numai datoria de a apăra hotarele îndepărtate ale Imperiului, ci și aceea de civiliza Orientul. În momentul când conștiința națională românească și-a apropriat *moștenirea romană* era firesc ca ea să-i păstreze și legatul civilizator. Așadar, România anului 1900 nu mai putea fi doar o țară a pitorescului rustic, a nostalgiei naive după gloria apusă. Prin noul statut politic (și aici rolul suveranului și al dinastiei era frecvent evidențiat[87]), prin avântul cultural fără precedent, dar mai ales prin perspectivele economice, România era *mărturia civilizațiunii*. Cuvintele acestea, rostite de Dimitrie C. Ollănescu într-o conferință publică, aveau ca punct de plecare afirmațiile din 1867 ale directorului Muzeului Luvru, dr. Kaempfen relative la *orientalismul barbar* și *sălbăticia* expoziției române de atunci. Comisarul general era convins că dacă dr. Kaempfen ar fi scris în 1900 un alt articol despre România nu ar fi putut să nu observe progresele acestei țări, expoziția de la cumpăna veacului fiind în mod sigur expresia apropierii sale, *pe calea progresului, de betrânele națiuni din apus*[88], dovedindu-se astfel *avantgarda civilizațiunii occidentale* în Europa orientală:

„[...] Iată una din cele mai liberale organizațiuni politice din Europa, cu gratuitatea învățământului am respândit lumina în toate păturile poporului, Universitățile noas-

tre pot fi la înălţimea marilor Universităţi străine, şcolile de comerţ, de arte şi meserii, şcolile de poduri şi şosele (politecnica noastră) pot rivaliza cu acelea ce le-au servit de modele. [...] Iată avem peste 3 000 de kilometri de drum de fer, aproape 20 000 de kilometri de şosele, avem cel mai frumos pod peste Dunăre, şi un port din cele mai însemnate pe Marea Neagră; avem flotilă de războiu şi flotilă de comerciu; avem judecători luminaţi şi independenţi; avem bănci şi institute de credit, aşezăminte de binefacere; avem medici şi juristconsulţi eminenţi; avem reviste şi ziare politice, comerciale şi literare. Mişcarea ştiinţifică şi literară este tot mai vie, mai rodnică şi mai substanţială.

[...] Când Traian încredinţă legiunilor sale paza hotarelor celor mai îndepărtate ale Imperiului, el nu întemeiă pe coastele Carpaţilor şi pe ţermii Dunării o gardă militară numai, ci dete sarcină legionarilor sei de a purta pe lângă spada puterii romane şi făclia civilizaţiunii occidentale în răsărit.

Coborâtori ai străvechilor războinici care au impus lumii legile, năravurile şi limba Romei, noi am moştenit îndatorirea ce le hărăzise lor măreţul Imperat şi suntem astăzi purtători ai făcliei de propăşire în Orient.

Din ziua în care-după atâtea suferinţi am recâştigat, prin propria noastră energie, conştiinţa originii strălucite şi menirii noastre în lume, am reintrat întregi în vechia tradiţiune.

Am realizat visul glorios al fondatorului coloniei romane de la Dunăre, suntem avantgarda civilizaţiunii occidentale, suntem un element de ordine şi progres, suntem un centru de pace şi lumină.

Iată aceea ce trebuia să dovedim lumii şi iată aceea ce am dovedit la Expoziţia din Paris“[89].

5. În Europa

Recompensele acordate României de Juriul internaţional (1 090, dintre care 47 mari premii, 226 medalii de aur, 356 de argint, 312 de bronz şi 149 menţiuni onorabile[90]) au situat-o pe locul zece din 41 de ţări participante (respectiv opt în Europa), după Franţa (23 619 premii), Statele Unite ale Americii (2 379), Italia (2 017), Germania (1 983), Marea

Britanie (1 865), Rusia (1 754), Ungaria (1 351), Portugalia (1 331), Japonia (1 307).

La clasele 39 (*Produits agricoles alimentaires d'origines végétales*), 56 (*Produits farineaux et leurs dérivés*) și 61 (*Sirops et liqueurs, spiritueux divers et alcools d'industrie*) exponatele din România au ocupat prima poziție[91]. Palmaresul oficial a înregistrat și alte performanțe notabile: locul doi după Portugalia la clasa 41 (*Produits agricoles non-alimentaires*), trei la clasa 50 (*Produits des exploitations et des industries forestières*), în urma Portugaliei și Ungariei, patru la clasa 60 (*Produits alimentaires d'origine viticole. Vins et eaux-de-vie*), devansată doar de Portugalia, Italia și Ungaria[92]. Așadar, agricultura și industria alimentară sau cea legată direct de exploatările rurale păreau a fi cele bine reprezentate la Expoziția universală – amintim în acest context și clasarea pe locul șase la clasa 89 (*Cuirs et peaux*), respectiv nouă la clasa 35 (*Matériel et procédés des exploitations rurales*)[93]. Lor li s-au adăugat realizările din domeniile minier - locul șase la clasa 63 (*Exploitations des mines, minières et carrières*), după S.U.A., Anglia, Mexic, Rusia și Portugalia; al învățământului primar - locul șapte la clasa 1 (*Education de l'enfant; enseignement primaire; enseignement des adultes*), după Italia, Rusia, S.U.A., Anglia, Ungaria și Belgia; al decorațiunilor edificiilor publice - locul opt la clasa 66 (*Décoration fixe des édifices publics et des habitations*), după Germania, Anglia, S.U.A., Rusia, Italia, Austria și Belgia, al igienei, asistenței publice - locul zece la clasele 111-112 (*Hygiène. Assistance publique*), după S.U.A., Germania, Italia, Rusia, Belgia, Austria, Ungaria, Anglia si Elveția și, în fine, al artelor - locul 18 la Grupa II (*Oeuvres d'art*); în cel din urmă caz România devansa dintre țările europene doar Serbia, Bulgaria, Luxemburg, Bosnia și Herțegovina[94].

Premiile au fost decernate în cadrul unei ceremonii fastuoase (15.08.1900), la care au luat parte nu mai puțin de 30 000 de asistenți. Cu această ocazie o serie de membri ai Comisariatului român (Comisarul general, Comisarul special, Delegatul principal și Directorul Cancelariei) au fost învestiți cu titlurile de Mare Ofițer, Ofițer și Cavaler ai Legiunii de Onoare[95].

Exponatele sau expozanții recompensați de Juriul internațional figurau și în rapoartele acestuia. Abundau detaliile tehnice, care urmau de regulă informațiile oficiale[96],

dar răzbăteau din când în când și câteva aprecieri impresioniste referitoare la calitatea excelentă a vinurilor și a grâului din România[97] sau la preparatele din carne și legume ce se *apropiau de calitatea celor franțuzești*[98]. De o bună apreciere s-au bucurat și țesăturile din lână, care au dovedit că pot intra în competiție cu produsele similare din Austria sau Germania[99]. De asemenea, raportorii Juriului internațional remarcau dezvoltarea căilor de comunicație[100] și a transportului feroviar[101] din România.

Prezența României la Paris în anul de grație 1900 a suscitat o seamă de intervenții în publicațiile franceze ale timpului. Arhitectura pavilionului, standurile sau perspectivele pe care noul secol le deschidea *francezilor de la Dunăre*, cum îi numea Președintele Émile Loubet pe români[102], s-au regăsit în paginile ghidurilor Expoziției (*Guide illustré du Bon Marché, Guide Lemercier*[103]) sau ale jurnalelor precum *Bulletin des Halles, Le Figaro, Journal des Débats, L'Illustration, Le Monde Illustré, Revue Encyclopédique, Revue Illustrée* și *Le Temps*[104].

Atenția observatorilor francezi a fost atrasă în principal de pavilionul regal, inaugurat pe 5/18.05.1900 alături de o mie de invitați, dintre care peste 30 de jurnaliști, ce nu au contenit să laude *bogăția* țării, *metoda și măiestria* expoziției, care i-a adus României o *binemeritată izbândă*. Festivitățile, dineul și taraful lui Sava Pădureanu, care cânta alternativ *La Marseillese* și imnul național[105], i-au făcut pe oaspeții parizieni să fie încredințați că gazdele lor *sunt maeștri în arta ospitalității*[106].

Majoritatea publicațiilor au făcut elogiul lui Camille Formigé, semnalând totodată că edificiul reprezentativ al României nu era câtuși de puțin caracteristic viziunii cunoscutului arhitect francez[107]. Cu toate acestea, Camille Formigé reușea să dea *o lecție de măsură și gust în policromia sălbatică a Invalizilor*[108]. Însă alții aveau o altă părere; un bătrân profesor la Sorbona, unul din personajele imaginate de Adolphe Brisson într-un text publicat în *Revue Illustrée*, era plin de năduf împotriva Expoziției, susținând că nu poate exista frumusețe fără armonie. Or, ce armonie domnea pe *Rue des Nations* când decalajul între capacitatea geo-politică sau economică a unor țări și pavilionul acestora era atât de mare (excepție făceau, în opinia sa, doar pavilioanele Austriei, Italiei, Norvegiei și Ungariei):

„La Turquie écrase les États-Unis, la Roumanie humilie la Perse. Et rien n'est comique comme de voir une petite Angleterre à côté d'un immense Monaco"[109].

Proporţionat sau nu, pavilionul regal era în ochii parizienilor o transpunere pe *Quai d'Orsay* a arhitecturii româno-bizantine[110]. Desigur că au existat şi nuanţe, unii remarcând orientalismul şi stilul religios[111] sau arta bizantină[112], alţii, caracteristicile tipic româneşti ale construcţiei[113]. În orice caz, aproape toţi recunoşteau modelele care l-au inspirat pe Camille Formigé.

Un alt punct de interes al expoziţiei române l-a constituit secţiunea agricolă: *Le Temps*[114] remarca exploatările model de pe Domeniul Coroanei, precum şi realizările efective din domeniul cerealier, în general în *Europa orientală* (Bulgaria, România şi Serbia), precizând că această zonă era grânarul întregului continent, chiar dacă randamentul la hectar era mai mic decât în Occident, în timp ce *Bulletin des Halles*[115] aprecia calitatea grâului. Émile Loubet a fost atras de instalaţiile din standul de profil al României, declarându-i pe români, *excelenţi agricultori*, expoziţia lor fiind, în opinia Preşedintelui Franţei, *superbă*[116].

În general, toate instalaţiile din pavilioanele româneşti au fost trecute în revistă de publicaţiile pariziene, fără să se facă judecăţi de valoare stricte sau evidenţieri; referinţele cele mai precise s-au înregistrat în cazul expoziţiei retrospective (Tezaurul de la Pietroasa, Evanghelia ornamentată cu miniaturi de Carmen Sylva[117]), respectiv în cel al salinei amplasate la subsolul restaurantului[118]. Dimitrie C. Ollănescu era şi el remarcat ca traducător în limba română al lui Horaţiu şi Victor Hugo[119].

Dacă în 1867, Alexandru Odobescu îşi propusese să atragă pur şi simplu atenţia asupra existenţei Principatelor, în 1900, Dimitrie C. Ollănescu voia să marcheze cu certitudine poziţia economică, intelectuală şi politică a României în Europa vremii[120]. Distincţiile obţinute, care au situat-o pe un excelent loc opt între ţările bătrânului continent[121] erau o reflectare a intenţiilor Comisarului general; în plus, presa însăşi vorbea cu dezinvoltură, deşi accentele ei păreau adesea generale sau formale, de accesul la civilizaţia occidentală a României sau de apartenenţa ei nu la

Orient, ci la Europa estică[122]. Cu toate acestea, frumoasele perspective ale României, precum şi clasicele (deja) tradiţii latine sau bizantine (în general stereotipuri legate de mitul unei istorii glorioase), pe care presa pariziană, în general, opinia publică franceză nu le-a uitat[123], păreau înnegurate de firea puţin dificilă a locuitorilor ei; într-o discuţie particulară pe care a avut-o cu Dimitrie C. Ollănescu, baronul de Rotschild i-a confirmat acestuia propriile ipoteze; românii erau cheltuitori, fanfaroni, pretenţioşi, snobi şi uşuratici[124]:

> „Il est evident que votre pays est riche et que beaucoup de ses richesses restent inactives, que votre peuple est brave, intelligent, travailleur et hospitalier, il ressemble au notre sous ce rapport, mais il lui manque deux de nos principales qualités: le fruit de l'épargne et l'esprit d'économie. Vous manquez d'argent et vous ne savez pas le conserver quand vous le possédez. Vous êtes par trop généreux, pour ne pas dire trop dépensiers. Il faut rémédier à tout cela par un surplus de travail et par un esprit de suite, mieux entendu dans vos rapports d'affaire..."[125].

Capitolul V

1937. Orgoliul lui Carol al II-lea

1. Sub semnul lui Descartes

Expoziția din 1937[1], a cărei istorie începe la sfârșitul anului 1929 cu inițiativa deputatului radical Julien Durand, celebra 300 de ani de la apariția celei mai cunoscute lucrări a lui René Descartes, *Discours de la méthode*. În conformitate cu nomenclatorul B.I.E. ea se situa pe treapta Expozițiilor generale de categoria a doua, însă amploarea pe care a dobândit-o în timp a făcut-o mult mai prestigioasă. A fost desemnată oficial cu titulatura: *Les Arts et les Techniques dans la Vie Moderne*.

Amplasamentul expozițional parcurgea centrul Parisului, anume, *Champ-de-Mars*, de o parte și de alta a Senei (între *Esplanade des Invalides* și noul palat de pe colina Chaillot, construit în locul mai vechiului *Palais de Trocadéro*, ridicat în 1878), având anexe la Sceaux, Porte Maillot și pe bulevardul Kellerman; totul pe o suprafață de 105 hectare. În cele 185 de zile cât a fost deschisă (25.05 - 25.11. 1937), 31 040 955 de vizitatori, dintre care 26 702 295 plătitori, au trecut în revistă standurile a 11 000 de expozanți din 48 de țări: Egiptul și Uniunea Sud-Africană din Africa; Canada și Statele Unite ale Americii din America de Nord; Argentina, Brazilia, Haiti, Mexic, Peru, Republica Dominicană, Uruguay și Venezuela din America de Sud; Levantul, Irakul, Japonia și Siamul din Asia; Albania, Austria, Belgia, Bulgaria, Cehoslovacia, Danemarca, Elveția, Estonia, Finlanda, Germania, Grecia, Italia, Iugoslavia, Letonia, Lituania, Luxemburg, Marea Britanie, Monaco, Norvegia, Olanda, Polonia, Portugalia, România, Spania, Suedia, Statele Pontificale, Ungaria, Uniunea Sovietică, precum și țara gazdă, Franța din Europa; Australia din Oceania. De

reținut că au fost două participări neoficiale, anume Chile și China, precum și mai multe pavilioane coloniale.

Juriul internațional al Expoziției, constituit din 1 729 de persoane, a atribuit 16 705 recompense paticipanților, reprezentanții țării organizatoare obținând peste 60 % dintre ele. În timpul Expoziției s-au desfășurat 602 congrese internaționale pe diverse teme, organizate în general în concordanță cu clasificarea sa oficială în 14 grupe și 114 clase: I. *Expression de la pensée*; II. *Questions sociales*; III. *Formation artistique et technique*; IV. *Diffusion artistique et technique*; V. *Urbanisme. Architecture*; VI. *Arts graphiques et plastiques*; VII. *Bâtiment*; VIII. *Décoration intérieure et mobilier*; IX. *Métiers d'art*; X. *Éditions, livres et revues*; XI. *Parure*; XII. *Transports et tourisme*; XIII. *Fêtes. Attractions. Cortèges. Sports*; XIV. *Publicité*. Veniturile obținute de organizatori s-au cifrat la 1 661 024 345 FF., cheltuielile depășind și ele cota miliardului. Oricum, excedentul a fost destul de important, el s-a cifrat la 217 735 953 FF. (8 660 000 $).

2. Dimitrie Gusti și Expoziția din 1937

În ședința din 10.02.1937 a Consiliului de Miniștri s-au stabilit condițiile legale ale participării României la Expoziția de la Paris[2]. Fundațiile Culturale Regale erau însărcinate cu organizarea acestei manifestări, iar Dimitrie Gusti, recomandat de strălucita sa activitate științifică, a fost numit în funcția de Comisar general, numire care intra în vigoare retroactiv, începând cu 1.04.1936. În ceea ce privește activitatea sa trebuie să precizăm că și-a făcut studiile în Germania (doctorat în 1904) și Franța, unde a intrat în contact cu W. Wundt sau E. Durkheim. În scurt timp, Dimitrie Gusti a devenit figura centrală a sociologiei românești, fiind întemeietorul Școlii Sociologice de la București, care a introdus și promovat în cercetarea sociologică metoda monografică. A organizat echipe de specialiști (începând cu 1925), apoi de studenți (din 1934) din diferite discipline (agronomie, educație fizică, medicină, medicină veterinară, menaj și sociologie) care s-au deplasat pe teren încercând să depisteze în lumea rurală elementele sale de originalitate, să le înțeleagă din interior și în același timp să amelioreze în cunoștință de cauză anumite neajunsuri, pentru ca apoi

să facă mai uşor conexiunea cu civilizaţia secolului XX. Scopul declarat era instituirea unei *ştiinţe a naţiunii române*, deziderat posibil în opinia lui Dimitrie Gusti[3]. A fost profesor la Universităţile din Iaşi şi Bucureşti, membru al Academiei Române, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe Morale şi Politice din Paris (1939), Doctor Honoris Causa al Universităţii din Leipzig (1934), conferenţiar la Chicago, Harvard, Sorbona, Wisconsin, Yale etc. Printre colaboratorii[4] apropiaţi ai lui Dimitrie Gusti amintim pe Ioan Gheorghiu (Comisar general adjunct), N. Pillat (secretar general şi consilier tehnic), colonelul C. Douglas Căpităneanu, I. Luculescu, Victor Orăscu (consilieri tehnici), Henri H. Stahl, Alexandru Tzigara-Samurcaş, Ilarie Voronca etc.

Pentru buna desfăşurare a activităţii de pregătire a participării româneşti la Expoziţia pariziană din 1937, Consiliul de Miniştri trebuia să aprobe bugetul întocmit de organizatori, iar Ministrul Finanţelor să-l pună la dispoziţia acestora cu titlu de subvenţie. Referitor la concepţia expoziţiei române, guvernul României îi lăsa lui Dimitrie Gusti libertatea de opţiune. Mai mult, în afară de subvenţiile promise, care au fost destul de însemnate (109 548 171 lei, adică 1/6 din excedentul bugetar pe anul 1937-1938[5]), guvernul scutea de taxe vamale toate importurile sau exporturile necesare Comisariatului pentru Expoziţie, singura pretenţie a oficialilor de la Bucureşti fiind ca inventarul procurat din fondurile Ministerului Finanţelor să rămână în proprietatea statului român. Subvenţia Ministerului Finanţelor a fost întregită cu alte fonduri care proveneau de la Uzinele Reşita (5 000 000 lei), guvernul francez (3 511 200), Societatea „Mica" (1 500 000), Asociaţiile industriale petrolifere (1 000 000), Ministerul Economiei Naţionale (500 000) şi Asociaţiile industriale forestiere (250 000). Din totalul de 121 300 371 lei alocaţi pentru participarea României la Expoziţia din 1937, Comisariatul a cheltuit 45 108 091 pentru construcţia pavilioanelor, 18 596 577 pentru lucrări de montaj şi organizare, respectiv 14 545 236 pentru publicitate şi propagandă. Acestora li s-au adăugat 13 366 853 lei (funcţionarea instalaţiilor), 12 848 781 (comenzi), 11 424 290 (transport), 2 840 518 (lichidarea standurilor), 2 814,719 (ministere) şi 105 000 (muzeul expoziţiei). Soldul disponibil la Bucureşti şi Paris s-a ridicat în cele din urmă la suma de 3 599 305 lei.

În perioada aprilie-decembrie 1936, Comisariatul general a căutat să convingă opinia publică de necesitatea parti-

cipării României la Expoziţia din 1937, apelurile sale din presă şi de la radio mobilizând numeroşi artişti şi oameni de ştiinţă, care i-au sprijinit iniţiativele. Concursurile organizate în acest an (pentru proiectul pavilionului oficial, pentru alegerea celor mai buni decoratori, a celor mai buni artişti din ţară sau de la Paris, a celor mai buni editori sau legători de cărţi, etc.) au dus la o selecţie extrem de riguroasă a talentelor de care dispunea România la acel moment. În decembrie 1936 au fost definitivate discuţiile pe marginea amplasării restaurantului românesc (*instrument de propagandă prin excelenţă*, cum îl numea Comisarul general român într-o conferinţă radiofonică[6]), stabilindu-se totodată şi perioada desfăşurării *Săptămânii româneşti* (2-9 iulie 1937)[7]. Tot atunci, în cadrul unei ceremonii la care au participat, printre alţii, Dimitrie Gusti, Victor Antonescu (Ministrul Afacerilor Străine în guvernul Gheorghe Tătărescu), Edmond Labbé (Comisarul general al Expoziţiei din 1937) şi Pierre Bastid (Ministrul Comerţului din Franţa), a fost pusă piatra de temelie a pavilionului oficial al României[8].

În fine, Comisariatul român a selectat 129 de expozanţi (particulari sau colectivi) care au făcut deplasarea la Paris. Ei au fost înscrişi în competiţie la 12 din cele 14 grupe ale clasificării oficiale. Dintre aceştia, mai bine de 30% ocupau standurile pavilionului oficial al României, restul fiind amplasaţi în cadrul unor expoziţii colective din pavilioanele presei, comunicaţiilor, meseriilor, locuinţei rurale, etc., precum şi în cadrul secţiunii industriei casnice, organizată la Muzeul de Artă Naţională. Majoritatea expozanţilor (53) au fost înregistraţi la Clasa 9 (*Artisanat*) a Grupei II, în timp ce la celelalte, numărul lor varia între unu şi zece[9].

În seara zilei de 29.03.1937 ascultătorii postului naţional de radio erau informaţi de Dimitrie Gusti de stadiul pregătirilor pentru Expoziţia de la Paris. După spusele sale, pavilionul României începuse să prindă contur, iar sculptorii şi pictorii însărcinaţi cu decorarea sa şi a restaurantului amplasat în vecinătate, aproape îşi încheiaseră lucrările. Pavilionul a fost proiectat de Duiliu Marcu, absolvent al Academiei de Arhitectură din Bucureşti şi al *École des Beaux-Arts* (Paris). Lucările sale, extrem de variate, au traversat cu uşurinţă procedeele academismului de şcoală franceză, experimentele moderniste sau cele de inspiraţie naţională. Din prima categorie enunţată face parte o casă particulară de pe

Bd. Ana Ipătescu (nr. 54), din cea de-a doua, Academia Militară, Biblioteca Academiei sau Palatul Victoria, iar din cea de-a treia, Teatrul Naţional din Timişoara.

Cu aceeaşi ocazie, Comisarul general preciza că trofeele de vânătoare ale secţiunii turistice erau depozitate la Topliţa, urmând să ia drumul Parisului împreună cu cei patru stâlpi şi plafonul de sare care se găseau atunci la Slănic Prahova, precum şi cu obiectele aparţinând secţiilor economică şi culturală ale expoziţiei române, respectiv cele ale meseriaşilor, care au figurat în cadrul Pavilionului Internaţional.

Tot atunci, profesorul Dimitrie Gusti, care studiase atent câteva modele expoziţionale (Barcelona-1929, Vincennes-1931 etc.[10]), schiţa şi profilul participării româneşti la Expoziţia pariziană, considerată a fi expresia clară a celor mai acute contradicţii ale anilor '30: *contradicţii între principiul autorităţii absolute şi tendinţele democratice, între naţionalismul exclusivist şi aspiraţiile internaţionale, între pozitivismul ştiinţific, în sensul viu şi precis al „tehnicii" şi misticismul contemporan, între apologia păcii şi pregătirea de fiecare clipă pentru război*[11]:

> „În cadrul acestui program ideologic, astfel înţeles de noi, vom aşeza pavilionul României.
> Planul de organizare şi funcţionare a pavilionului nostru naţional va avea ca punct de plecare, desigur, starea de fapt - încorporarea fidelă a României contemporane. Vom înţelege prin aceasta un realism înaintat, avântat şi îndrăzneţ, care să reflecteze epoca de fermentare în care se află România [...], scoţând la iveală principiile active şi fecunde care animă aspiraţia României de astăzi către o Românie de mâine! Pavilionul României de la Expoziţia de la Paris nu va exprima numai static prosperitatea şi echilibrul de forţe economice şi spirituale actuale, ci şi mişcarea lor, în ordinea gândirii şi acţiunii, către o evoluţie ascendentă. Într-un cuvânt, pavilionul României de la Paris va avea un caracter mai mult dinamic decât static. El va exprima credinţe şi speranţe în propăşirea ilimitată a ţării în toate domeniile; convingeri şi certitudini în realizarea imenselor posibilităţi de dezvoltare a ei"[12].

Aşadar, în opinia Comisarului său general, participarea României la Expoziţia internaţională din 1937 trebuia să fie *o probă de vitalitate, energie şi speranţă*, inventarul trecu-

tului și al prezentului având darul să puncteze *grația și forța națiunii*, precum și *programul ei de viitor*[13]. În fapt, Dimitrie Gusti voia să realizeze la Paris, așa cum a făcut-o și la New York, doi ani mai târziu, expoziția sociologică, teoretizată și realizată parțial prin lucrările Seminarului de sociologie, precum și prin înființarea Muzeului Satului Românesc (1936)[14].

La întoarcerea în țară, Comisarul general a fost sărbătorit de Academia Română într-una din ședințele sale din 1938, unde au luat cuvântul Alexandru Lapedatu și Ioan Petrovici, care s-au întrecut în elogii[15]. Nici presa nu s-a lăsat mai prejos; într-o intervenție radiofonică despre pavilionul României de la Paris, publicistul N.N. Petrașcu mărturisea că *pentru prima oară în 19 ani, de când colinda lumea, s-a simțit mândru că este român*[16], în timp ce jurnalul lui Nicolae Iorga remarca în termeni superlativi capacitatea lui Dimitrie Gusti de a îmbina într-o coerentă construcție propagandistică materialitatea tehnicilor industriale (în fond, opțiunea Expoziției din 1937) și spiritul artistic autohton, *icoana impresionantă a unității naționale*[17].

3. Câteva date statistice: anii '30

Dacă anterior datele statistice referitoare la România erau prezentate compact în *Notice sur la Roumanie* (1867, 1889) sau *La Roumanie* (1900), în 1937 acestea au fost efectiv integrate în expoziția propriu-zisă, prea puține fiind înscrise în textul propagandistic *Romania*, publicat în *Le Livre d'Or officiel de l'Exposition Internationale des Arts et des Techniques dans la Vie Moderne*[18], pe care noi îl considerăm de aceeași factură cu cele enumerate mai sus. Concepția lui Dimitrie Gusti a făcut ca secțiunea economică a țării sale să aibă o dinamică proprie, o prezentare cinematografică, în care diagramele în relief, proiecțiile și fotografiile uzau mai mult de comparații plastice decât de cifre seci. Spre exemplu, oficialii români precizau că filonul de sare de la Slănic avea aceeași suprafață cu capitala Franței, iar producția anuală de petrol putea fi încărcată într-un tren-cisternă lung de la Paris la Bombay[19].

Totuși, cum arăta România acelor timpuri? Încercăm să realizăm un profil statistic, servindu-ne de alte surse decât

cele legate de participarea sa la Expoziția pariziană, marcând de fiecare dată momentele când anumite cifre se regăsesc și în documentele informative sau de propagandă ale Comisariatului general român. Așadar, din punct de vedere politico-administrativ, România avea un regim politic democrat întemeiat pe Constituția din 1923, care reprezenta în fond punerea în acord cu noile realități de după Primul Război Mondial a celei din 1884[20]. Se menținea sistemul bicameral, introducându-se votul universal, ceea ce a dus la majorarea substanțială a corpului electoral: bunăoară, în perioada 1927-1937 cei 387 de deputați ai României erau aleși în medie de aproximativ 3 000 000 de alegători, față de numai circa 90-100 000 în perioada 1901-1911[21]. De asemenea, nici caracteristicile teritoriale ale statului român nu mai erau cele de dinainte de 1918, Vechiul Regat fiind întregit cu Basarabia, Bucovina și Transilvania. Sporul de teritoriu a determinat creșterea numărului unităților administrative față de 1900, România având 71 de județe, 429 de plăși, 179 de orașe și 15 981 de sate. Cele 71 de județe erau: Alba, Arad, Argeș, Bacău, Baia, Bălți, Bihor, Botoșani, Brașov, Brăila, Buzău, Cahul, Caliacra, Caraș, Câmpulung, Cernăuți, Cetatea-Albă, Ciuc, Cluj, Constanța, Covurlui, Dâmbovița, Dolj, Dorohoi, Durostor, Făgăraș, Fălciu, Gorj, Hotin, Hunedoara, Ialomița, Iași, Ilfov, Ismail, Lăpușna, Maramureș, Mehedinți, Mureș, Muscel, Năsăud, Neamț, Odorhei, Olt, Orhei, Prahova, Putna, Rădăuți, Râmnicul Sărat, Roman, Romanați, Sălaj, Satu Mare, Severin, Sibiu, Someș, Soroca, Storojineț, Suceava, Târnava Mare, Târnava Mică, Tecuci, Teleorman, Tighina, Timiș, Trei Scaune, Tulcea, Turda, Tutova, Vaslui, Vâlcea și Vlașca[22]. Acestea se întindeau pe o suprafață de 295 049 km^2 (2,52 % din întreaga Europă), ceea ce făcea ca România să ocupe locul zece între țările bătrânului continent.

Referitor la populație, trebuie să spunem că ea atingea la 1.01.1936, un număr de 19 196 071 locuitori (populația satelor întrecând de cinci ori pe cea din orașe)[23], statisticile anilor '30 situând-o, din acest punct de vedere, doar în urma U.R.S.S., Germaniei, Franței, Italiei, Marii Britanii, Poloniei și Spaniei[24]. Specialiștii au estimat și repartiția etnică a populației, ajungând la concluzia că din total, aproape 8 % erau unguri, peste 4 % erau evrei (germanii aveau cam același procent), aproximativ 2,5 % erau bulgari (ru-

tenii, respectiv ruşii atingeau un procent apropiat), turcii şi tătarii însumând şi ei 1,3 %[25]. Din punct de vedere confesional, majoritatea cetăţenilor ţării erau erau ortodocşi (peste 70 %), lor urmându-le în statistică, la începutul deceniului patru, greco-catolicii (7,9 %) şi romano-catolicii (6,8 %)[26].

Învăţământul avea un statut privilegiat în politica statului român, fiindu-i alocate în medie (1921-1932) peste 10% din buget, ceea ce a contribuit la creşterea sensibilă a populaţiei şcolare, ajungând în 1936-1937 la aproape 2 500 000 de elevi în ciclul primar, respectiv 200 000 în cel secundar. Într-un clasament european, România se situa, potrivit datelor enunţate, înaintea unor ţări europene precum Bulgaria, Cehoslovacia, Danemarca, Elveţia, Finlanda, Grecia, Iugoslavia, Norvegia, Olanda, Portugalia, Scoţia, Spania, Suedia şi Ungaria[27]. Din păcate procentul de promovabilitate era destul de redus, dacă ar fi să ne luăm după calculele din *Enciclopedia României*[28]. În ceea ce priveşte numărul de studenţi, statistica a înregistrat circa de 30 000, cifră inferioară doar Franţei, Germaniei, Italiei, Marii Britanii, Poloniei şi Spaniei, între ţările europene[29].

De o dezvoltare considerabilă s-au bucurat şi sistemul medical. Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale întreţinea 379 de spitale mixte sau de specialitate (24 696 de paturi), la care se adăugau instituţiile similare aflate sub administraţiile Eforiei Spitalelor Civile, Aşezămintelor Brâncoveneşti şi Epitropiei Sfântul Spiridon care însumau aproximativ 2 250 de paturi[30].

În privinţa armatei române, statisticile înregistrau o creştere majoră a efectivelor faţă de 1900, sporul de populaţie fiind un factor determinant în acest sens. Astfel, armata activă număra aproximativ 700 000 de soldaţi, în timp ce rezerva dispunea de 2 000 000 de oameni, cărora li se mai adăugau 1 000 000 din contingentele miliţiei. Totodată consemnăm şi o creştere calitativă a logisticii, tehnicii şi organizării militare[31].

Potrivit noii situaţii politice a României după Primul Război Mondial, organizarea judecătorească a fost reglementată prin legea din 1924, care prevedea existenţa a trei

categorii de judecătorii (urbane, rurale, mixte), a 72 de tribunale, respectiv a 12 curţi de apel. Existau şi curţi cu juraţi, pe lângă fiecare tribunal şi o Înaltă Curte de Casaţie şi Justiţie. În mod evident, numărul celor implicaţi în actul de justiţie era mult mai mare comparativ cu anul 1900[32]. În acest context trebuie să aducem în discuţie şi regimul penitenciar (reglementat prin legea din 1929), care cunoştea o diversificare considerabilă în funcţie de gravitatea, natura şi apartenenţa de grup a infracţiunilor comise şi pedepselor aplicate[33].

În 1936-1937 producţia cerealieră depăşea 105 000 000 de chintale (peste 35 000 000 la grâu şi mai bine de 50 000 000 la porumb), cifre reţinute şi de presa franceză[34]. În cel din urmă caz, spre exemplu, se obţinuse cea mai mare producţie din Europa, deşi randamentul la hectar calculat pentru perioada 1935-1939 era sub media continentală[35]. Crescătorii de animale aveau şi ei performanţe notabile: 12 372 000 capete ovine, 4 184 000 bovine, 3 170 000 porcine şi 2 065 000 cabaline (cifre valabile pentru 1937). De precizat că numărul cabalinelor la 100 hectare situa România pe plan european în urma Danemarcei, Poloniei, Angliei, dar înaintea Cehoslovaciei, Iugoslaviei, Bulgariei, Austriei, Albaniei, însă statistica bovinelor dădea rezultate mai modeste, doar crescătorii din Albania, Bulgaria şi Grecia fiind devansaţi de români[36].

În privinţa dinamicii producţiei industriale prelucrătoare în intervalul de timp cuprins între 1913 şi 1938, România se situa înaintea Cehoslovaciei, Ungariei, Germaniei, Franţei şi Poloniei[37]. Ramurile tradiţionale (alimentară, forestieră, materialelor de construcţie, pielăriei, textilă, etc.) îşi continuaseră drumul ascendent[38], numărul mare de întreprinderi din aceste sectoare stând de altfel mărturie: dintr-un total de peste 3 553 de unităţi (1936), aproximativ 1 034 aparţineau industriei alimentare, în jur de 709, industriei de prelucrare a lemnului, peste 558 celei textile, peste 355 celei metalurgice şi de prelucrare a metalelor, etc[39]. În 1937, la Paris, oficialii români au prezentat numai cifrele care marcau sectoarele de maximă eficienţă economică. Cu toate că multe astfel de sectoare se găseau tot în domeniul agricol este evident că profilul economic românesc era

sensibil schimbat față de 1900. Spre exemplu, Comisia română a insistat asupra producției de petrol, care situa România pe locul patru în lume după Statele Unite ale Americii, Venezuela și U.R.S.S. (1935-1936)[40], în 1937 ea fiind devansată de Iran, Indonezia, respectiv Mexic[41]. Publicațiile franceze[42] au mai reținut din diagramele prezentate la secțiunea economică a expoziției române sau din alte surse și câteva statistici reprezentând producția de sare (350 000 de tone), de cărbune (2 000 000 de tone) sau de aur (5 000 de kilograme). În acest context nu putem ignora reclama pe care *Le Figaro* a făcut-o unor întreprinderi românești de vagoane și construcții metalice în numărul special al suplimentului său din 27.06.1937 dedicat în exclusivitate României („Astra" din Arad, „Unio" din Satu Mare, „Vulcan" din București etc.).

Așa cum precizau textele de informare și propagandă, România cunoștea *o extraordinară dezvoltare industrială*, importându-se din ce în ce mai puține produse finite și din ce în ce multe materii prime. Afirmația era însă contrazisă de alte statistici. În 1938 ponderea ce mai mare în exportul românesc o aveau produsele petroliere și cerealele (împreună reprezentau 67, 7 % din total). Importurile de produse finite se ridicau la 74,4 %, iar materiile prime și semifabricatele la 20,2 %[43]. În orice caz, francezii aflaseră cu ocazia Expoziției că balanța comercială a României avea un excedent de 12 000 000 000 de lei, iar bogăția sa era estimată la 100 000 000 000 franci-aur[44]. Cele mai consistente exporturi românești în 1936-1937 au luat drumul Germaniei, Angliei, Austriei, Belgiei și Danemarcei, în timp ce importurile din Cehoslovacia, Franța, Italia, Ungaria și Grecia au fost de departe cele mai însemnate[45].

În fine, chiar dacă sursele legate de Expoziția din 1937 nu insistau asupra chestiunilor bugetare, trebuie să spunem totuși că România avea un excedent bugetar de 1 444 000 000 de lei în 1936-1937. Dintr-un total de 58 820 200 000 de lei (1936-1937), 23 949 100 000 (40,6 %) erau destinați departamentelor economice, 17 566 400 000 (29,9 %) administrației, ordinii publice și armatei, 13 794 800 000 (23,4 %) învățământului, culturii și sănătății, iar 3 509 900 000 (6 %) repezentau anuitatea datoriei publice[46].

4. *Noua Românie*

Operă a lui Duiliu Marcu, *arhitect de curte* al regelui Carol al II-lea, pavilionul central al României de la Expoziția internațională din 1937 era perfect integrat în proiectul arhitectural oficial al anilor '30[47]. Modernist într-o oarecare măsură[48], dar mai ales *naționalist*, discursul arhitectonic de care a uzat edificiul românesc din grădina Trocadéro se apropia ca sens și concepție de cele ale Germaniei lui Hitler sau Italiei lui Mussolini. Desigur, nu mai era vorba de *naționalismul romantic* care popula Parisul anului 1900, când se îmbinau diverse stiluri arhitecturale considerate reprezentative pentru identitatea culturală a țării respective. De această dată recursul identitar era mitologizat, clasicizat, de tip arhetipal: iată bunăoară opțiunea lui Albert Speer pentru *stilul doric* (*arian* prin excelență) sau cea a lui Boris Iofan pentru *realismul socialist* (sinteză a *progresismului* tuturor stilurilor care s-au succedat în istorie)[49].

Încadrat de pavilioanele Germaniei, Egiptului, Luxemburgului, Palestinei, Ungariei și U.R.S.S., edificiul lui Duiliu Marcu, cu fațada în arcade ce fusese îmbrăcată în marmură de Rușchița, avea intrarea principală străjuită de un arc înalt de 22 de metri, de sorginte *romano-bizantină*[50]. Sub arcade erau montate mozaicurile Norei Steriade reprezentând legendele raiului și iadului din basmele populare românești cu Ileana Cosânzeana[51], iar în curte vizitatorii puteau admira trei basoreliefuri cu conotații simbolice: Dacii (Margareta Cosăceanu), Romanii (I. Basarab) și Nașterea poporului român (Paul Scorțescu).

Interiorul pavilionului era expresia cea mai fidelă a unei *țări în plin avânt*[52]. Subsolul fusese ocupat cu secțiunea turistică, unde capul de afiș era ținut de o dioramă de dimensiuni apreciabile (16 metri lungime, trei înălțime și patru adâncime) care reprezenta flora și fauna Deltei Dunării, acel *Eden melancolic*, cum îl prezentau oficialii români[53]. Perspectiva asupra turismului era însă ceva mai largă; ea concentra și alte componente ale unei construcții identitare: lumea rurală și istoria. Ambele aveau un numitor comun: arta, pe de o parte, arta țărănească, autentică și vie, pe de alta, arta religioasă, cu tot florilegiul de influențe romanice, gotice, bizantine, grecești sau orientale. Sugestia continuității artistice[54], precum și aceea a contopirii civilizației populare cu cultura de expresie ortodoxă (a se vedea ilustra-

țiile cu troițe și cruci de piatră așezate la răspântiile drumurilor sătești sau cele cu bisericuțele transilvane de lemn[55]) au constituit piesele centrale ale imaginii unei *României organice și profunde*. Exponatele specifice lumii rurale românești și-au găsit loc și în cadrul Pavilionului Internațional[56] sau la Centrul locuinței rurale de la Porte Maillot[57]. În Pavilionul Internațional, Alexandru Tzigara-Samurcaș, fost Comisar general al României la Expozitia universală de la Bruxelles (1935), concepuse o serie de standuri de artă țărănească. În același timp, la Porte Maillot, Henri H. Stahl, unul dintre cei mai cunoscuți colaboratori ai lui Dimitrie Gusti, amenajase o expoziție care avea două secțiuni: una prezentând, pe baza cercetărilor monografice, situația de fapt a locuințelor rurale în România, iar cealaltă inventariind acțiunile întreprinse de Fundația Principele Carol pentru ameliorarea celor constatate pe teren. În centru era amplasată macheta Muzeului Satului, inaugurat la București în 1936. Astfel se populariza la Paris concepția gustiană asupra „satului-model"[58], cu instituții comunale (biserica, primăria și școala), gospodării de țărani fruntași, mijlocași sau codași de la șes, deal sau munte, spații pentru demonstrații agricole, etc. O parte a acestui stand a figurat și la Expoziția internațională de la Londra din 1938.

La parterul pavilionului regal, ale cărui plafon și coloane erau construite din lespezi de sare, într-un inspirat joc de lumini și proiecții cinematografice, organizatorii expoziției române au marcat punctele de maxim interes economic: producția de cereale și cea de petrol. Căile de comunicație, ca și centrele industriale, agricole, carbonifere, etc. figurate într-o serie de hărți de mari dimensiuni erau scoase în relief cu ajutorul unor tuburi luminoase. Așadar, alegoria artistică s-a dovedit unul dintre cei mai buni vulgarizatori ai imaginii identitare românești. Remarca este potrivită nu numai pentru secțiunea economică a României, ci și pentru standurile situate la etaj. În fapt, aceasta era noutatea absolută în ceea ce privea concepția expozițională, comparativ cu experiențele anterioare (1867, 1889, 1900)[59].

De asemenea, a fost creionată imaginea unei Românii mult mai puțin dependentă de importul de produse finite, ceea ce dovedea în mod cert *evoluția țării în domeniul industrial*, deși majoritatea românilor erau încă ocupați în agricultură[60]. În fine, la etajele I și II erau expuse materiale care proveneau de la Oficiul de Educație al Tineretului, Institutul Social Român și Fundațiile Regale, respectiv

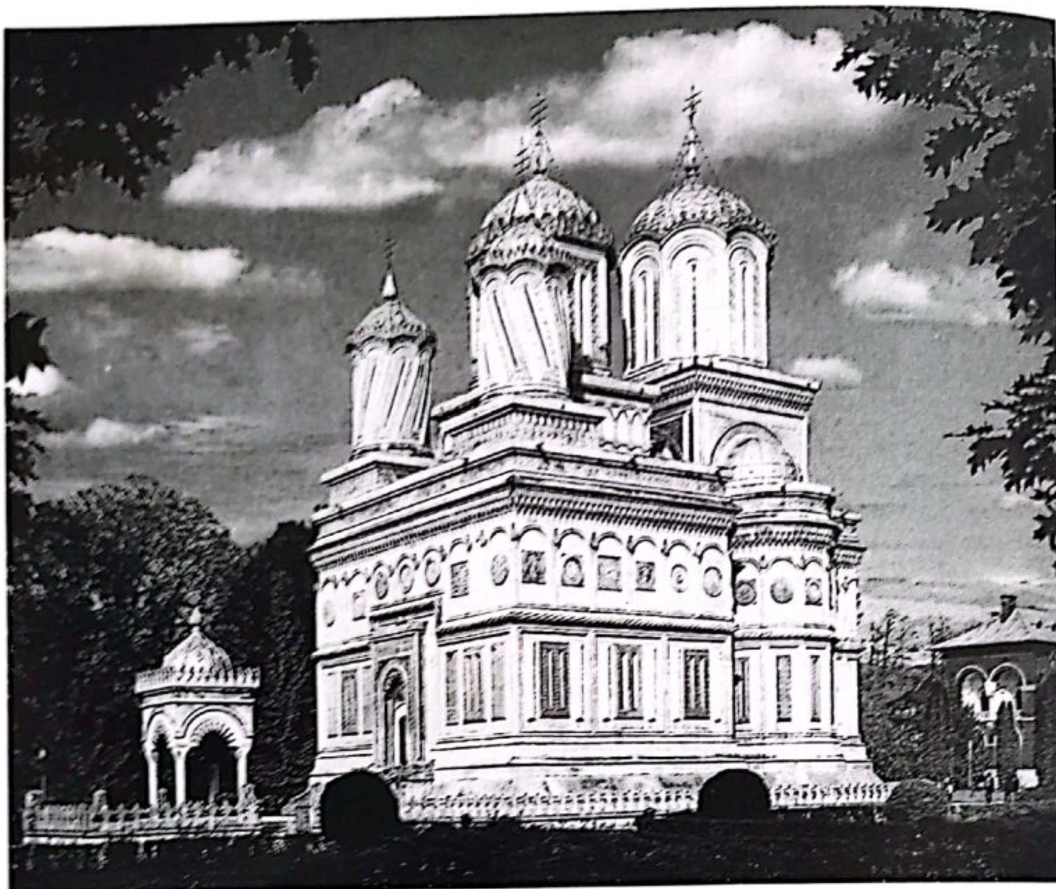
lucrări ale artiştilor plastici români. Au fost reţinute picturi de D. Băjenaru, L. Demetriade-Bălăcescu, H. Catargi, A. Ciupe, Nicolae Dărăscu, M. Enea, Lucian Grigorescu, M. Iancu, I. Iorgulescu, Iosif Iser, H. Maxy, A. Moscu, S. Mützner, Theodor Pallady, G. Petraşcu, C. Petrescu, E. Popea, St. Popescu, V. Popescu, Camil Ressu, Al. Steriadi, Teodorescu-Sion, Nicolae Tonitza sau sculpturi de D. Atanasescu, Constantin Baraschi, M. Cosăceanu, Oscar Han, Ion Jalea, Cornel Medrea, S. Medrea, M. Petraşcu, F. Storck etc.[61]

Institutul Social Român, care luase fiinţă în 1921 pornind de la mai vechea Asociaţie pentru Studiu şi Reformă Socială, era coordonat chiar de Comisarul general al României pentru Expoziţia universală. Activităţile sale s-au materializat printr-o serie de cercetări monografice ale lumii rurale şi prin detectarea unor modalităţi practice de ameliorare a vieţii ţărăneşti, realizate cu ajutorul unor echipe de specialişti şi apoi de studenţi, care au participat voluntar la programul iniţiat de Dimitrie Gusti. Satul românesc era primul obiectiv în concretizarea proiectului gustian, extrem de ambiţios, de instituire a *ştiinţei naţiunii*; urmau apoi studiul oraşelor, al celorlalte unităţi administrative, pentru ca, în cele din urmă, să poată fi asamblat întregul[62] (o imagine similară ne oferă *Enciclopedia României*, redactată sub coordonarea ştiinţifică a aceluiaşi Dimitrie Gusti). O dată constituită ştiinţa în discuţie, ea determina *etica şi politica specifică naţiunii*[63]. Poate de aceea Carol al II-lea a urmărit cu atât interes activitatea Institutului Social Român; el a sprijinit-o prin intermediul Fundaţiei Principele Carol (înfiinţată pe vremea când nu avea demnitatea regală), care a organizat în sate centre de educaţie axate pe domeniile sănătăţii individuale şi colective, moralei civice şi religioase, muncii, pregătirii intelectuale[64]. Practic au fost înfiinţate biblioteci săteşti, dispensare, au fost construite şi amenajate drumuri, diguri şi fântâni, au fost organizate cursuri de tehnică agricolă, de igienă, etc. Cifrele erau extrem de semnificative: 160 000 consultaţii în decurs de câţiva ani, 152 de kilometri de drum, 2 585 de poduri, 2 382 de metri de dig şi 740 de fântâni[65]. A venit în scurt timp şi sprijinul etatic; în 1938 a fost conceput Serviciul Social, organism al statului, pus sub preşedintia reputatului Dimitrie Gusti. Astfel Carol al II-lea îşi construia imaginea de *rege al ţăranilor*[66]; în fond oficialii români de la Paris nu s-au sfiit să susţină imaginea naţiunii române ca o naţiune

A. Expoziția universală din 1867

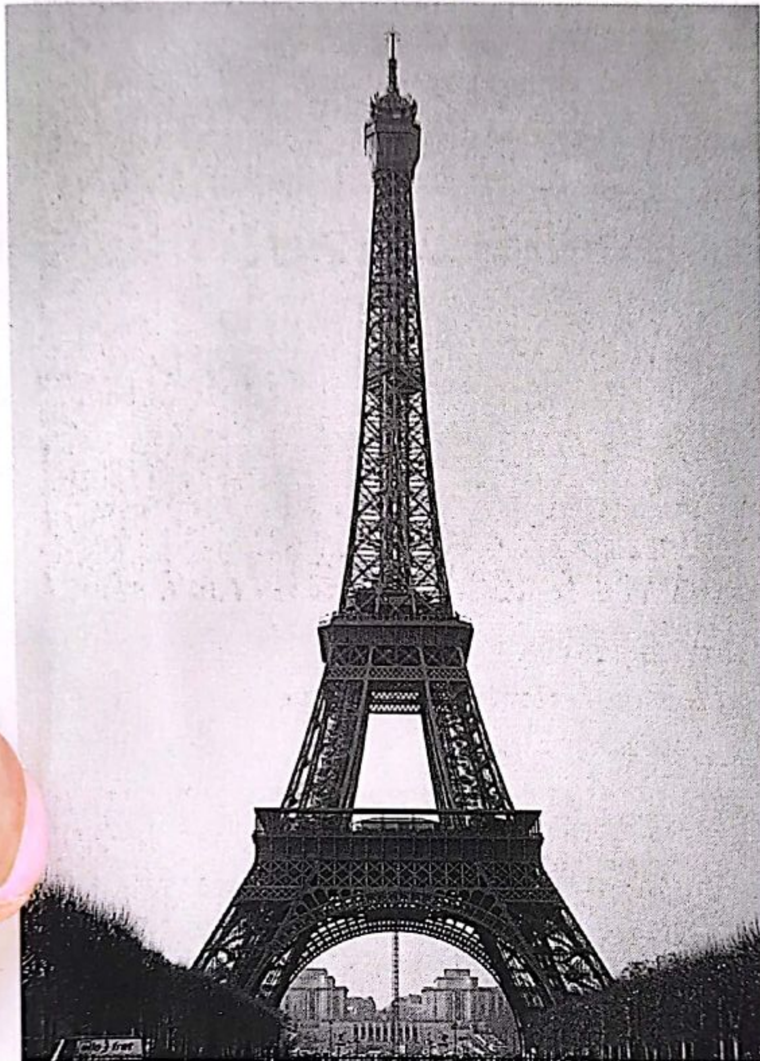
1. Pavilionul Principatelor Unite

2. Modelele pavilionului Principatelor:
   a. Biserica Mânăstirii Curtea de Argeș
   b. Biserica Stavropoleos

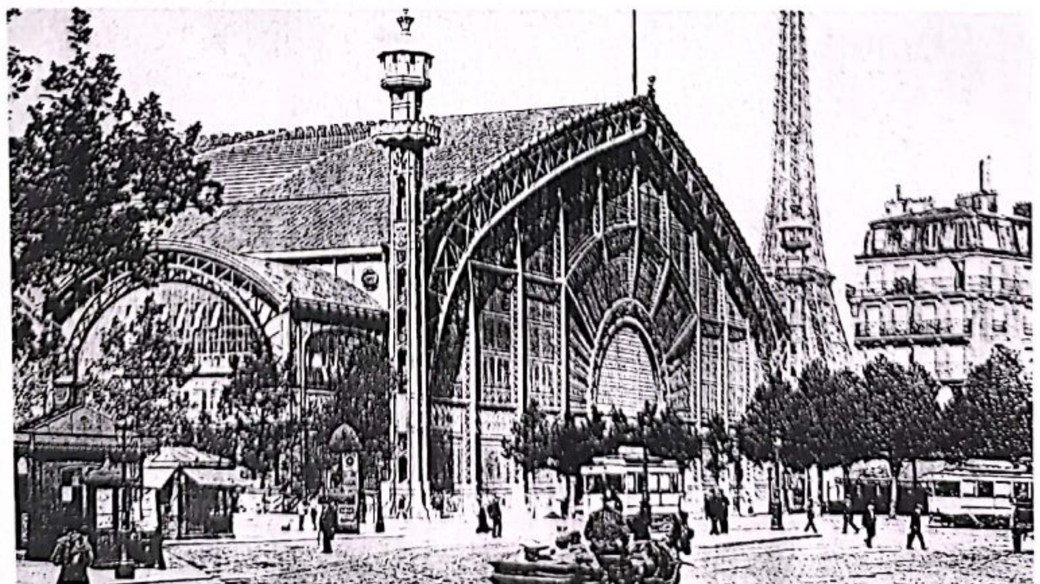

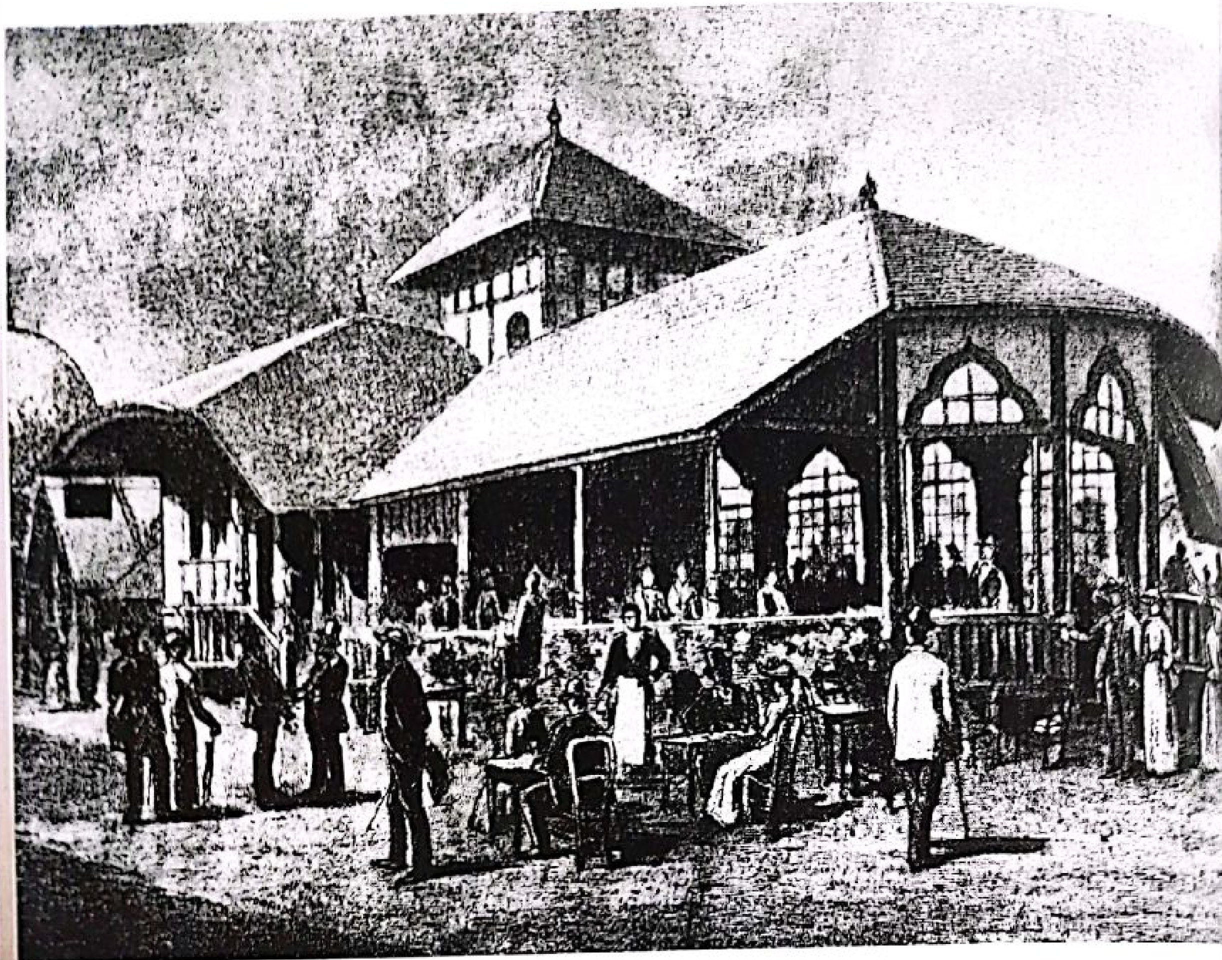
B. Expoziția universală din 1889

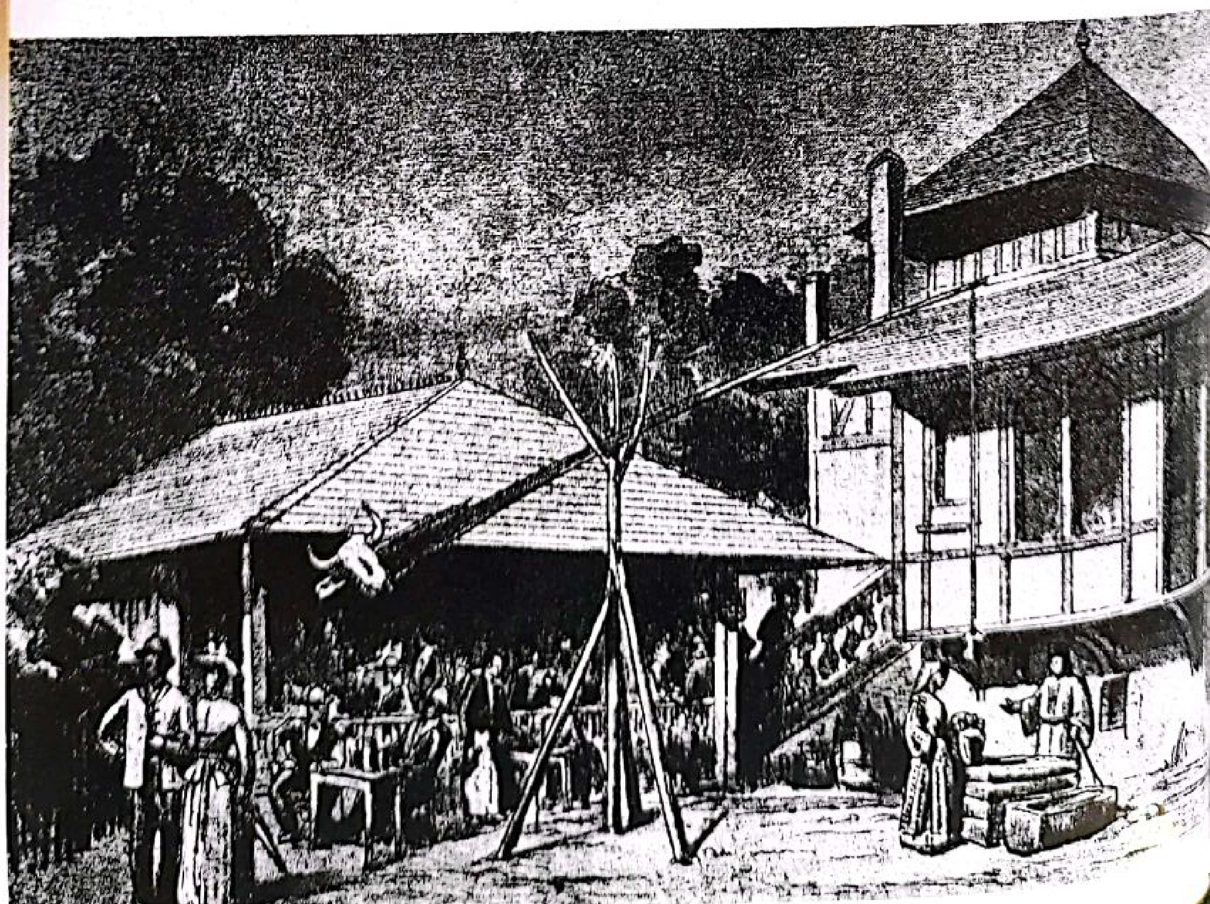
3. *La Tour Eiffel*

4. *La Galerie des Machines*

5.-6. Pavilioanele României

C. Expoziția universală și internațională din 1900

7. Vedere generală a Expoziției

8. *Le Petit Palais* și *Le Grand Palais*

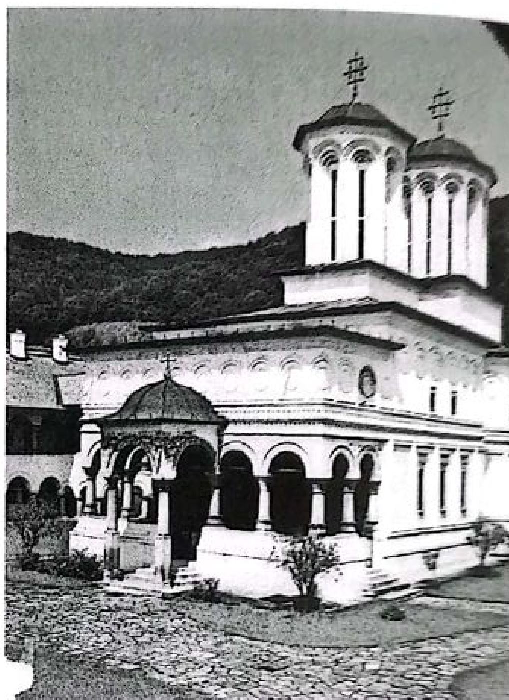

9. Pavilionul regal al României

10. Modelele pavilionului regal al României:

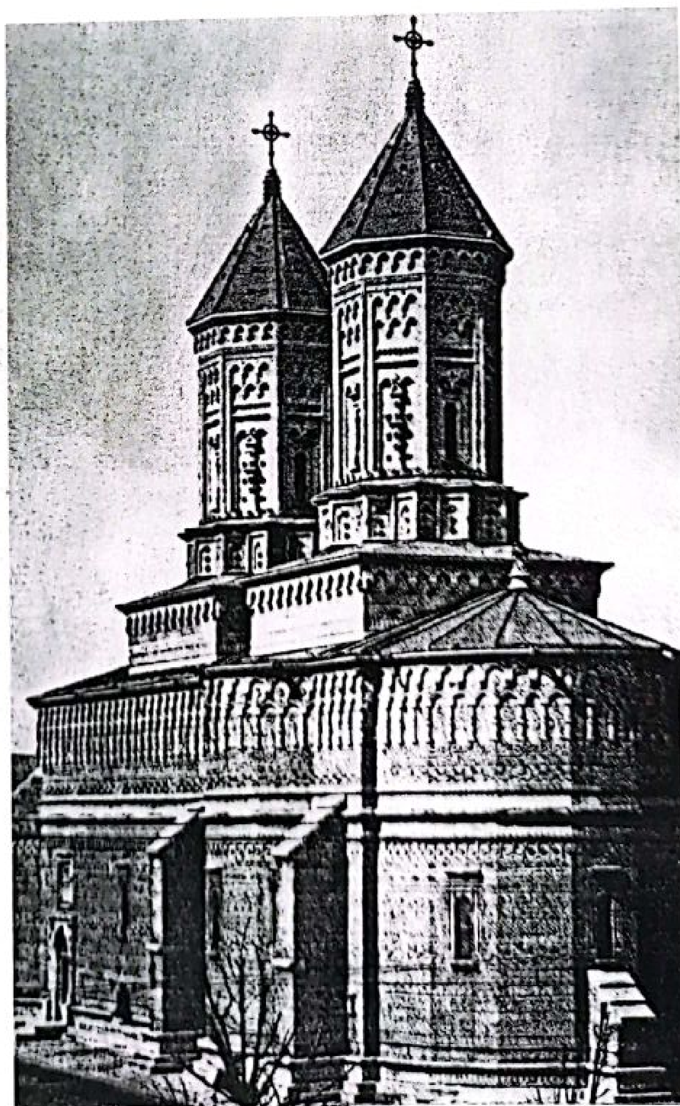
a. Biserica Mânăstirii Hurezi

b. Biserica Mânăstirii Curtea de Argeș

c. Biserica Stavropoleos

d. Biserica Trei Ierarhi

11. Pavilionul petrolului din cadrul Pavilionului României

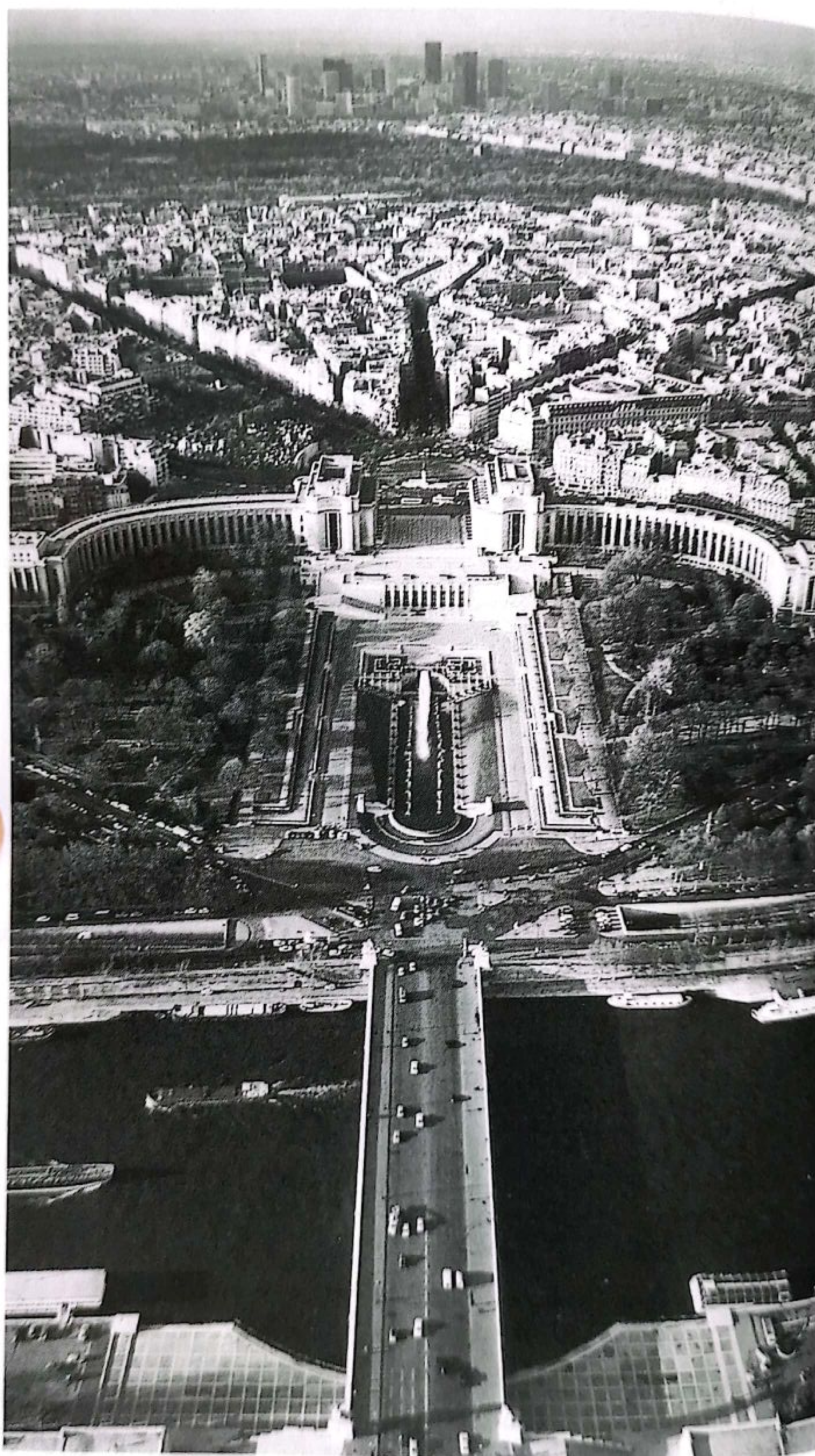

12. Pavilionul Greciei la Expoziția universală din 1900

13. Pavilionul Serbiei la Expoziția universală din 1900

14. Le Palais de Chaillot

15. Pavilionul regal al României

16. Interiorul restaurantului din cadrul Pavilionului României, decorat de Ana și Aurel Jiquidi

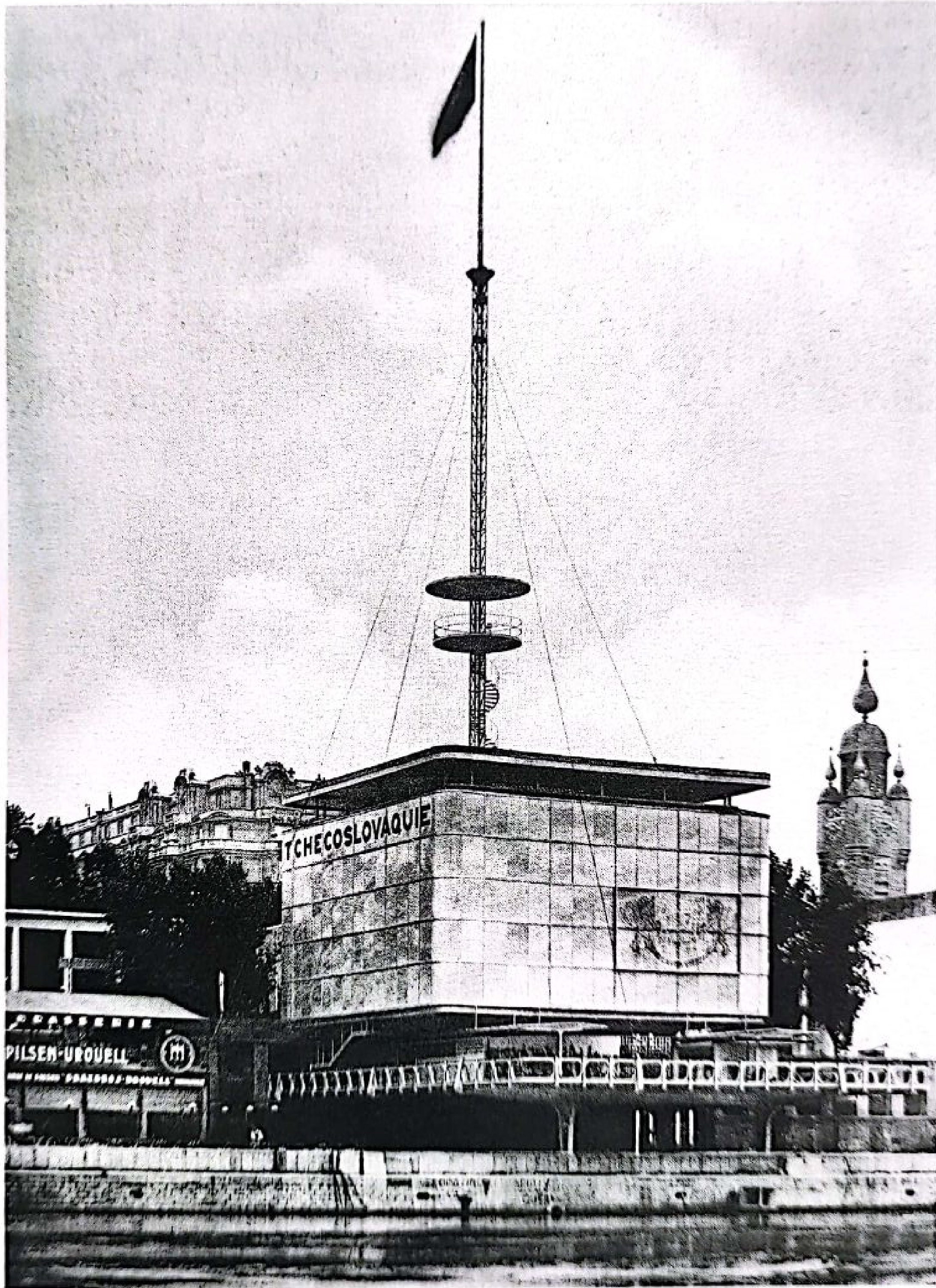

17. Pavilionul Bulgariei

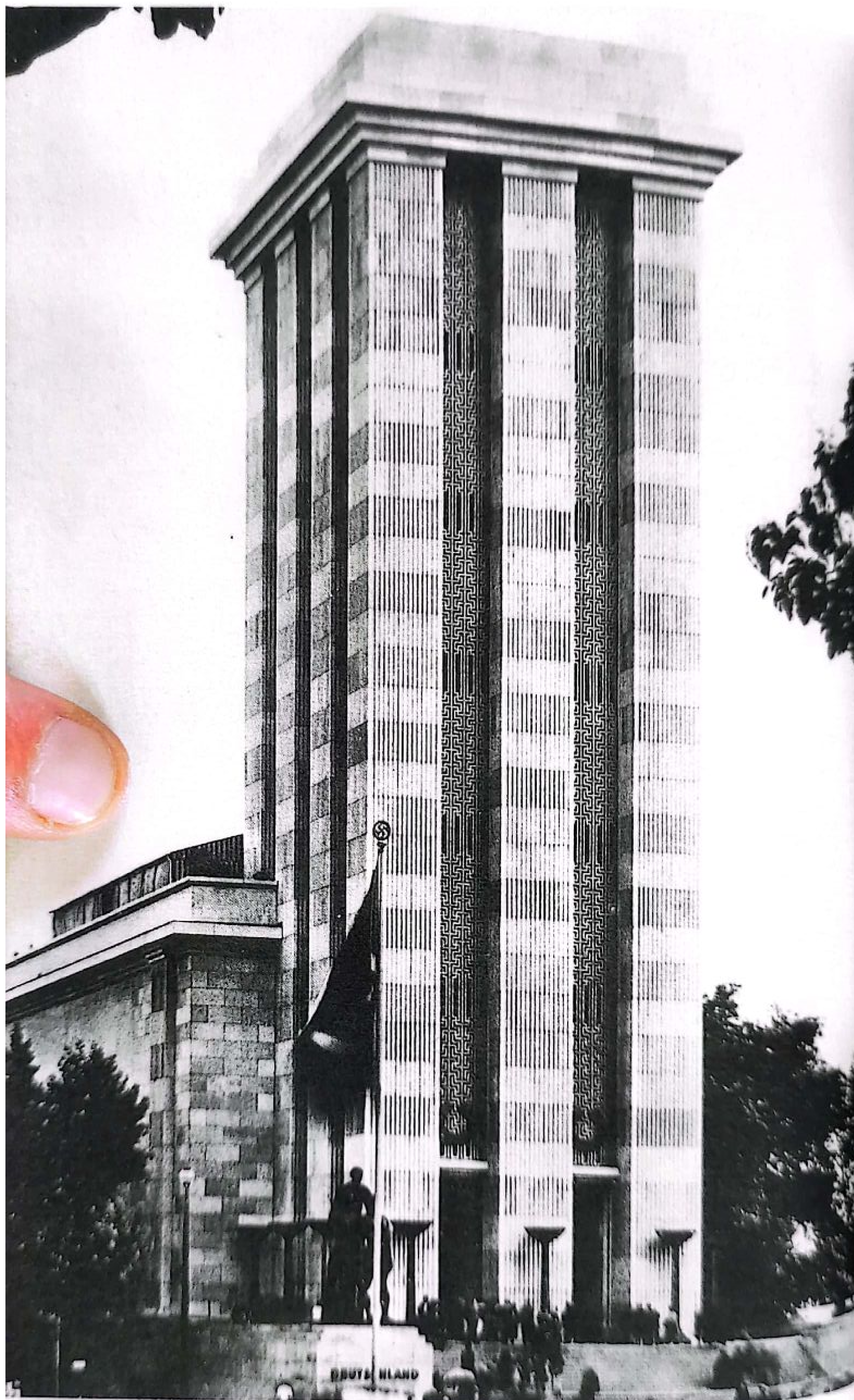

18. Pavilionul Greciei

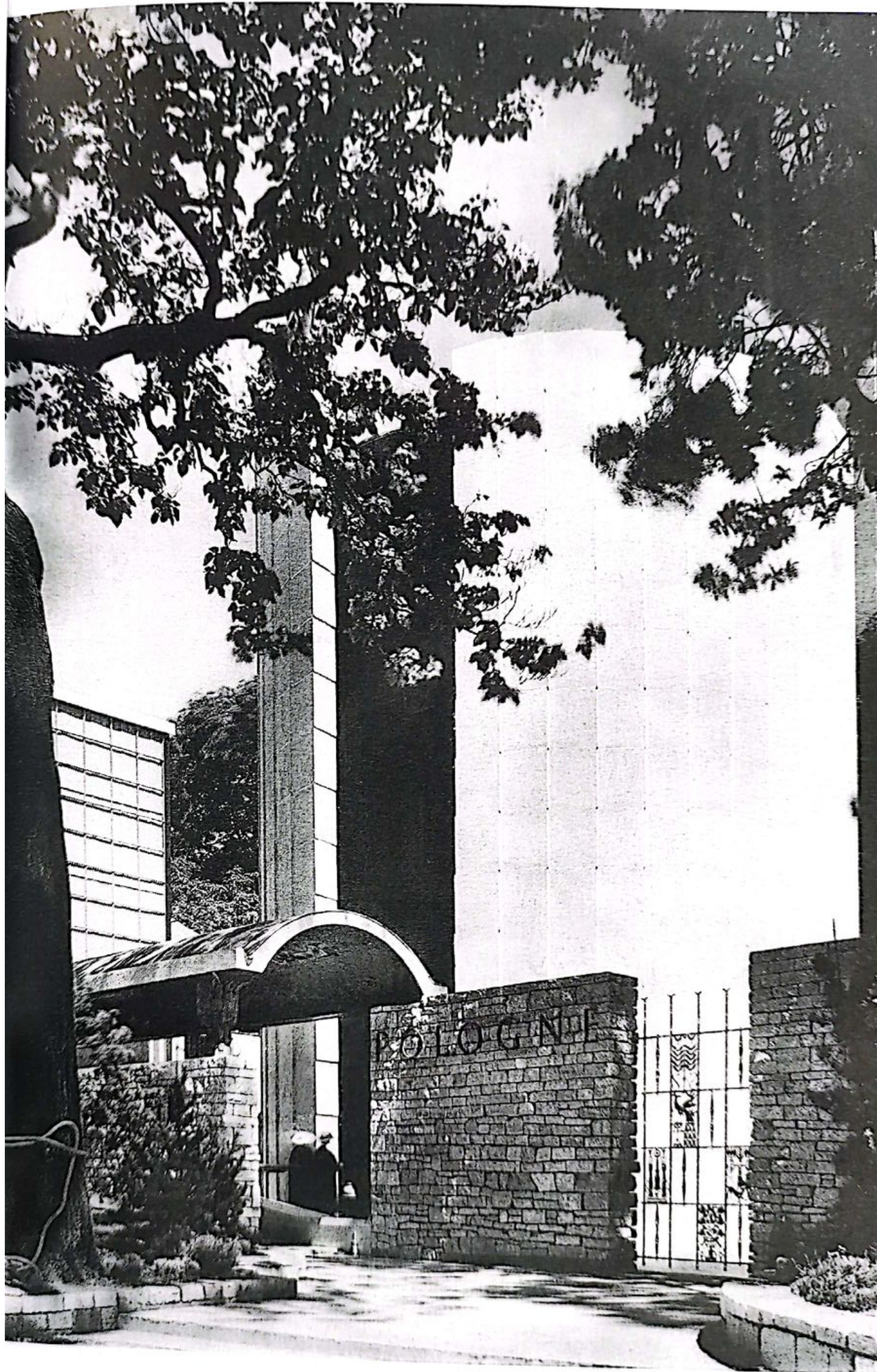

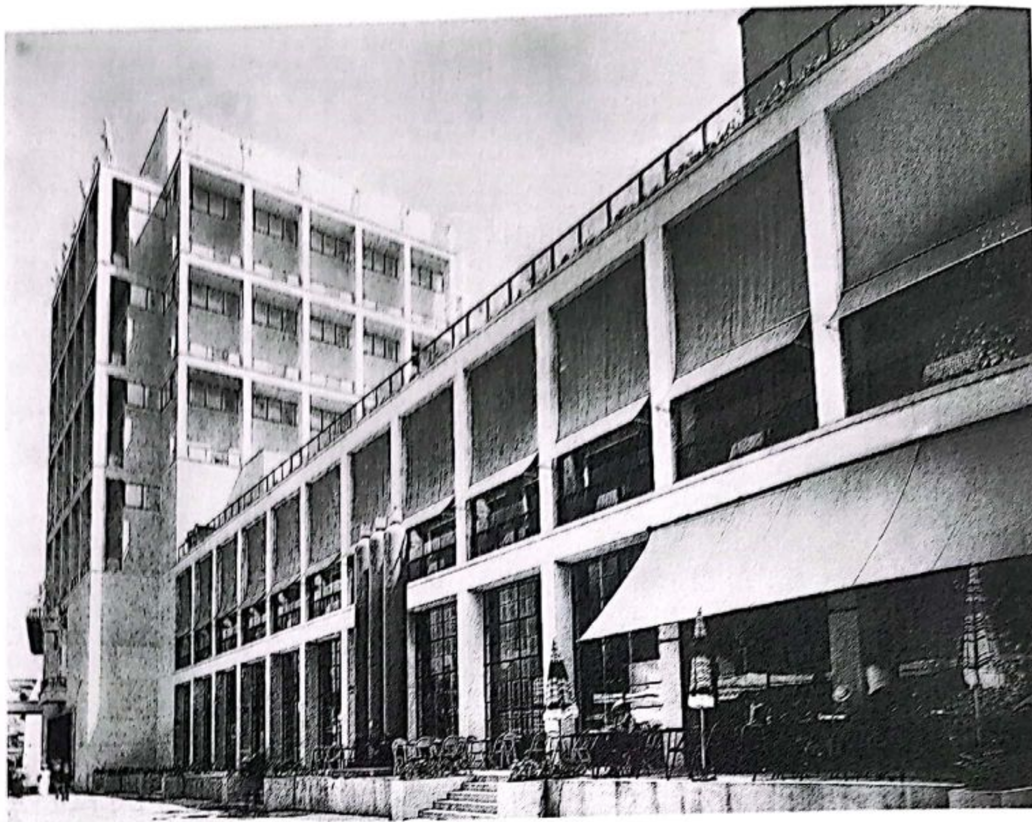
19. Pavilionul Cehoslovaciei

20. Pavilionul Germaniei

21. Pavilionul Poloniei

22. Pavilionul Italiei

23. Pavilionul U.R.S.S.

de țărani[67], chiar dacă se străduiau să convingă că România cunoștea un proces de intensă industrializare și urbanizare. În fapt, nu era nici o contradicție; Dimitrie Gusti și, în consecință, susținătorul său politic, regele[68], nu urmăreau decât integrarea în modernitate a lumii rurale, o lume vie, reală, a cărei imagine se voia complet eliberată de idilismele naive ale secolului al XIX-lea.

Din 1937 Carol devenea și unicul *Mecena* al culturii române, prin concentrarea celor patru Fundații Regale existente (Fundația Carol I, cu sediul la Bucuresti, Fundația Ferdinand I, cu sediul la Iași, Fundația Carol al II-lea, cu sediul la Cluj și Fundația Principele Carol). Fundațiile Regale, care expuneau la cel dintâi etaj al pavilionului, conturau o anume identitate politică a Regelui; o identitate activă, puternic ancorată în contemporaneitate. Imaginea acesteia a fost insistent promovată de propaganda regală prin articolele publicate în periodicele pariziene, care aduceau în discuție *determinarea, entuziasmul, implicarea* sau *geniul* suveranului investite fără rezerve atât în activitatea de zi cu zi din țară, manifestată practic în toate domeniile (rural, urban, educativ, literar, etc.), cât și în participarea României la Expoziția din 1937. Iată ce spunea în acest dens Dimitrie Gusti într-un interviu acordat cotidianului *Le Figaro*:

> „Le visiteur du pavillon roumain à l'Exposition de 1937 [...] pourra trouver l'image la plus complète et la plus suggestive des forces créatrices d'un pays qui semble promis au plus magnifique avenir.
> De la charrue à la grande industrie, du tabac aux moyens de production de pétrole et à son raffinage, de l'extraction du sel à celle de l'or et du charbon, la participation roumaine permet d'apprécier les résultats obtenus grâce au travail obstiné de tout un peuple.
> Mais comment ne pas reconnaître, dans cet essor de la Roumanie, l'action du roi Carol II, dont on retrouve l'influence et l'autorité dans tous les domaines de la vie nationale“[69].

Desigur că o asemenea imagine nu putea să subziste fără o legitimare retrospectivă. Pe coloanele coridorului care lega sala Oficiului de Educație al Tineretului de hall-ul Fundațiilor Regale erau ilustrate în frescă (autor: Magda Iorga) figurile voievozilor și regilor români (secolele XIV-XX): Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Radu

cel Mare, Neagoe Basarab și Doamna Milița, Petru Rareș și Doamna Elena, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu, Dimitrie Cantemir, Nicolae Mavrocordat, Grigore al III-lea Ghica, Alexandru Ioan Cuza, Carol I, Ferdinand I și Carol al II-lea. Panteonul național era exclusiv aulic (coordonatele eroice și culturale fiind evident asociate) și se încheia apoteotic cu cel care se socotea *inițiatorul legitim al operei* de construcție a *Noii României*. Același sens îl avea și rotonda secțiunii destinate Fundațiilor Regale. Organizatorii amplasaseră în centru statuia lui Carol, iar pe pereți erau figurate în două planuri, scene ale istoriei Românilor, precum și numeroase figuri de tineri țărani care păreau că-și protejează suveranul cu trupurile lor sau se îndreaptă către el cu recunoștință. Sugestia era evidentă: Carol era garantul prezentului și viitorului României, un prezent și un viitor care nu putea fi conceput fără eternitatea civilizației rurale și învățămintele istoriei. Astfel mitul dinastic își urma cursul: Carol I, care era considerat *Făuritorul regatului* și Ferdinand I, *Înfăptuitorul României Mari*, avuseseră un urmaș demn în persoana lui Carol al II-lea, a cărui propagandă făcuse din el artizanul *României Veșnice*, *Părintele satelor și al plugarilor*, *Regele tinerilor și al culturii*[70].

Astfel de construcții retrospective, care legitimau un prezent politic se regăseau și în cuprinsul altor pavilioane; cea mai apropiată formulă de cazul românesc părea aceea pentru care au optat oficialii expoziției poloneze. Prima încăpere a pavilionului (un turn având în vârf o femeie cu o acvilă în mâna stângă - *Polonia Restituta*) găzduia șapte statui monumentale reprezentând *șapte secole de istorie și civilizație poloneză*: regii Boleslaw și Jagello, savantul Copernic, revoluționarul Kosciuszko, poetul romantic Mickiewicz, muzicianul Chopin și mareșalul Pilsudski, conducătorul de atunci al Poloniei[71]. Fresca Magdei Iorga din pavilionul regal a prefigurat-o pe cea de pe pereții Ateneului Român din 1938, an în care Carol al II-lea instituia regimul de dominație personală. Panteonul național reprodus la Ateneu era însă ceva mai cuprinzător și se apropia din punct de vedere al concepției de ansamblu mai degrabă de grupul statuar polonez descris mai sus. În afară de recuperarea istoriei antice prin figurarea lui Traian și a lui Apolodor din Damasc, remarcăm efortul de a ieși întrucâtva din spațiul exclusiv aulic; astfel au apărut alături de chipurile

voievozilor români şi un Gheorghe Lazăr, fervent susţinător al culturii şi şcolii naţionale din prima parte a secolului al XIX-lea sau un Avram Iancu, cunoscut revoluţionar paşoptist.

În fine, pavilionul-restaurant construit după planurile arhitectului Octav Doicescu, a cărui sală mare fusese decorată de Ana şi Aurel Jiquidi, aducea cu sine alte imagini ale României anului 1937. Dincolo de sobrietatea unui banchet oficial la care au participat Regele Carol al II-lea şi Preşedintele francez, Albert Lebrun (15 iulie 1937), care n-a scăpat presei franceze[72], restaurantul a constituit unul din punctele de atracţie ale expoziţiei române; mâncărurile tradiţionale şi vinurile dulci, studentele îmbrăcate în costume olteneşti şi munteneşti, care-i însoţeau pe vizitatori, dar mai ales, muzica orchestrei lui Grigoraş Dinicu, naiul lui Fănică Luca, jocul Căluşarilor selectaţi din toată ţara de Harry Brauner şi Constantin Brăiloiu, cântecele Mariei Tănase au creat o atmosferă jovială, destinsă[73].

Aşa cum am arătat ceva mai devreme, publicitatea şi propaganda României la Expoziţia din 1937 au costat guvernul Gheorghe Tătărescu nu mai puţin de 14 545 236 de lei dintr-un fond total de 121 300 371[74]. Doar pentru construcţia pavilioanelor şi montarea unor instalaţii s-au cheltuit mai mult decât pentru propagandă. Sublinierea este importantă cu atât mai mult cu cât doi ani mai devreme, la Bruxelles, statul român cheltuise cu întreaga participare 8 000 000 lei[75]. Nu posedăm o informaţie directă, dar înclinăm să credem că banii aceştia au fost folosiţi pentru organizarea *Săptămânii româneşti*[76], o manifestare culturală care a avut loc în luna iunie şi care a cuprins două concerte de muzică simfonică din creaţiile compozitorilor Dimitrie Cuclin, Sabin Drăgoi, George Enescu, Stan Golestan, Mihail Jora, Dinu Lipatti, M. Mihailovici, N. Ottescu, Ionel Perlea şi Theodor Rogalski în interpretarea orchestrelor *Colonne* şi *Lamoureux*, ambele dirijate de George Enescu[77]; unul de muzică populară al corului *Carmen*, condus de Ioan D. Chirescu; două audiţii de muzică românească de cameră cu lucrări de Andricu, Borgovan, Brăiloiu, Brediceanu, Chiriac, Constantinescu, Cucu, Enacovici, Enescu, Kleper, Lazăr, Negrea şi Nottara, având concursul lui George Enescu, Dinu Lipatti şi al cvartetului *Amati*[78]; un spectacol de operă (*Oedip*)

și, în fine, o reprezentație teatrală (*Omul cu mârțoaga*) la Compania *Pitoeff*.

Putem afirma însă cu certitudine că din aceste fonduri au fost publicate în tiraje masive o serie de pliante și cărți poștale despre vestigiile arheologice de pe teritoriul României, monumentele medievale, creația populară etc.; spre exemplu, un pliant cu titlul *România* fusese tipărit în 500 000 de exemplare, iar o lucrare generală pe același subiect, publicată de Direcția Presei, în 600 000[79]. De asemenea, au fost traduse în limba franceză și puse la dispoziția vizitatorilor numeroase lucrări științifice și de popularizare românești la care au contribuit specialiști din diverse discipline: *Histoire des Roumains* (Nicolae Iorga), *Le Pays et le peuple roumain* (Simion Mehedinți), *La Transylvanie dans l'histoire et la culture roumaine* (Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, R. Vuia, C. Petran), *La Bessarabie et la Bucovine dans la culture roumaine* (Ion Nistor), *Droit roumain* (Andrei Rădulescu), *La Collection royale d'art* (Alexandru Busuioceanu), *L'Art paysan* (George Oprescu), *L'Album des coutures roumaines* (Enăchescu), *La Réforme agraire en Roumanie* (Gheorghe Ionescu-Sisești), *L'Archéologie roumaine* (Ion Andrieșescu, Scarlat Lambrino, Dașcovici, Teodorescu, Sauciuc-Săveanu, Panaitescu), *Richesses industrielles de la Roumanie* (C. Popescu), *La Roumanie au travail* (Al. Bădăuță), *Les Français et la Roumanie* (Jacques Lassaigne, Paul Desfeuilles) etc.[80]. Totodată, menționăm că pasajele de prezentare generală a României din publicațiile Expoziției au avut aceeași sursă financiară[81].

Așa cum am observat din cele câteva repere prezentate mai sus, participarea României la Expoziția din 1937 avea niște particularități evidente față de manifestările similare anterioare. În primul rând era vorba de o nouă concepție expozițională; în fapt nu conta produsul în sine sau cantitatea, ci modul cum acesta era integrat într-un circuit productiv și de consum. Expoziția română din 1937 nu voia să prevină Europa asupra posibilelor domenii de interes pentru investitori, ci mai degrabă era interesată să pună în lumină un mod de viață specific și un stadiu de civilizație. Tocmai de aceea lipseau statisticile greoaie, exponatele nu mai erau simple mostre de produse, iar numărul participanților net inferior față de 1900, chiar dacă pozi-

ţia ocupată în clasamentul oficial putea fi comparabilă. Din această perspectivă deducem şi specificitatea pavilionului lui Duiliu Marcu, care devenea un proiect arhitectural în sine, având o cu totul altă funcţionalitate decât edificiul emblemă din 1900. În 1937 pavilionul central adăpostea efectiv un muzeu naţional. Aşadar, istoria identităţii româneşti nu se mai putea citi pe pereţii exteriori ai unei clădiri eclectice; vizitatorul trebuia neapărat să intre pentru a o înţelege.

În fine, remarcăm că în definirea identităţii României anului 1937 oficialii de la Bucureşti nu au renunţat la clişeele uzuale (latinitatea, în virtutea căreia apropierea de Franţa era evidentă din punct de vedere cultural[82], acesta era şi sensul cărţii lui Jacques Lassaigne şi Paul Desfeuilles, care trecea în revistă mărturiile a 83 de cărturari şi oameni politici francezi despre România[83], tradiţia artistică bizantină, continuitatea eroică a poporului, prospeţimea şi originalitatea vieţii rurale):

> „Mais ce qui, malgré tout, nous a aidés à conserver notre originalité et notre puissance créatrice a été la conscience limpide, de faire partie aux côtés de la France, d'une même communauté de race, de langue et d'âme. Notre latinité nous donnait le droit sacré de nous rapprocher de la France et lui imposait presque comme un devoir de nous accueillir.
>
> Nous sommes, de l'héritage latin, la branche la plus lointaine. Dans cet Orient, où nous avons été placés par nos ancêtres romains comme un mur de défence de l'Empire, nous sommes restés jusqu'à aujourd'hui, accomplissant la même mission, en dépit des vagues qui ont déférlé sur nous au cours des siècles. [...]
>
> La Roumanie qui vit actuellement dans ses frontières légitimes, entend participer à l'Exposition de Paris avec tout ce que son peuple a de plus caractéristique, des Carpathes à la Mer Noire et du Dniester à la Tissa. Peuple des grands carrefours, les Roumains ont pourtant une civilisation propre ayant des profondes racines dans une nation des paysans et une brillante efflorescence citadine"[84].

Toate aceste note retrospective legitimau prezentul asumat de un *rege energic* (Carol al II-lea), timp în care o naţiune *frumoasă şi puternică* îşi construia viitorul[85].

5. *Grație orientală și prestigiu european*

România a obținut 236 de premii la Expoziția din 1937, ocupând locul 11 din 48 de țări participante, situându-se în urma Franței, Germaniei, Italiei, Belgiei, Austriei, Olandei, Cehoslovaciei, Statelor Unite ale Americii, Poloniei și Ungariei[86]. Aprecierile Juriului internațional s-au materializat totodată și în cele 11 volume ale raportului general care a văzut lumina tiparului după încheierea Expoziției[87]. Aprecierea de care s-a bucurat România la Paris poate fi măsurată și prin numărul mare de oaspeți ai standurilor sale. De exemplu, pe 25.09.1937 au fost înregistrați nu mai puțin de 110 000 vizitatori, iar o zi mai târziu numărul lor se apropia de 120 000. Un episod impresionant pentru responsabilii români l-a constituit prezența în pavilionul României a 30 de elevi de școală primară veniți împreună cu institutorul lor, un anume J. Vial. Ulterior, acesta le-a sugerat copiilor o temă în care să descrie pavilionul care i-a impresionat cel mai mult. În scrisoarea pe care i-a adresat-o lui Dimitrie Gusti, J. Vial mărturisea că 21 dintre elevii săi au ales ca temă a compoziției libere, România[88].

Dincolo de recompensele și aprecierile Juriului internațional sau de afluența de public, trebuie să remarcăm faptul că standurile si pavilioanele României au avut la Paris o presă excelentă. Dintre cele mai importante publicații periodice care s-au interesat de prezența României la Expoziția din 1937 amintim: *Beaux-Arts*, *Le Figaro*, *Gringoire*, *La Flèche*, *L'Illustration*, *Le Jour*, *Le Journal des Débats*, *Les Nouvelles Littéraires*, *L'Ordre*, *Paris-Midi*, *Paris-Soir*, *Le Temps*, *Voix Européennes*[89]. Acestea au avut în centrul atenției pavilionul central, exponatele habitatului rural, artele culte, restaurantul și secțiunea economică.

Considerat a fi *un ansamblu național reușit*[90], *o minune în care artiștii români au făcut sinteza între tehnicile Occidentului și tradițiile naționale*[91], în care *splendorile civilizației bizantine*[92] se îmbinau fericit cu *poezia și culoarea* contemporană[93], edificiul reprezentativ al României din grădina Trocadéro se situa fără tăgadă *printre cele mai somptuoase* ale Expoziției[94]. Construit într-un *stil sobru*, din marmură de Rușchița, pavilionul lui Duiliu Marcu părea pentru redactorii de la *L'Illustration*[95] tocmai întruchiparea durabilă a frumuseții, deși lui Philippe Diolé, de la *Les Nouvelles Littéraires*, îi părea puțin trist[96]. Una dintre cele mai

cuprinzătoare descrieri[97] făcută edificiului reprezentativ al României o datorăm conservatorului Muzeului Luxembourg, L. Hautecour[98]. Într-un articol publicat în *Beaux-Arts* (număr special din septembrie 1937 dedicat României), acesta făcea o incursiune în istoria arhitecturii românești punctând rând pe rând influențele care au marcat planul bisericilor (Bizanțul, Serbia), maniera specială de susținere a cupolelor (Armenia), înălțimea sanctuarelor și robustețea contraforților (stilul gotic), motivele ornamentale (Persia, prin intermediar otoman). Toate acestea, chiar dacă proveneau din spații culturale atât de diferite, formau, în opinia lui L. Hautecour, un ansamblu coerent, care îmbina *robustețea țărănească și eleganța naturală*. Pavilionul lui Duiliu Marcu păstra, în opinia lui L. Hautecour, caracteristicile arhitecturii clasice românești, în care planul interior, constituit dintr-un vestibul urmat de un pasaj flancat de scări și apoi de o sală imensă, aducea cu dispoziția bisericilor medievale. În același timp, spunea el, prin arcul monumental de la intrare, edificiul din grădina Trocadéro se apropia de construcții italiene ale anilor '30.

Lumea rurală reprezenta una din componentele majore ale imaginii României. Pe de o parte, observatorii au remarcat exponatele artei țărănești, considerată a fi de *cea mai curată tradiție indigenă*[99]. În fapt, F. M. Calmont, care comenta în *La Flèche* expoziția Muzeului Național Carol I[100] din Pavilionul Internațional, își însușise concepția lui Alexandru Tzigara-Samurcaș, organizatorul standului, privitoare la tradiția neolitică a artei populare, singura originală și unitară stilistic, spre deosebire de arta de curte, care era rezultatul întâlnirii motivelor bizantine cu cele gotice (opinia aceasta fusese susținută public și la Expoziția universală de la Bruxelles din 1935)[101]. Perspectiva nu era atât de netă din partea conservatorilor de la Muzeul Național al Artelor și Tradițiilor Populare, André Varagnac și Georges-Henri Rivière, care, analizând artizanatul, meșteșugurile și costumele tradiționale, dar mai ales elementele culturii popular-ortodoxe, remarcau influențe care erau specifice Orientului, Asiei meridionale[102].

Pe de altă parte, presa a fost impresionată de interesul Fundației Principele Carol pentru ameliorarea condițiilor de viață ale țăranilor, precum și de activitatea efectivă, cu rezultate remarcabile, desfășurată de echipele studențești conduse de Dimitrie Gusti. Majoritatea jurnalelor și ocazio-

nalelor au preluat informațiile din materialele de propagandă românești[103], apreciind civilizația rurală nu numai în sensul *prospețimii unei vieți patriarhale*[104], ci și în cel al apartenenței la modernitate. Astfel, comentând statisticile prezentate de Fundațiile Regale relative la lumea rurală, Jacques Lassaigne remarca faptul că exista aproape câte o casă pentru fiecare familie (3 232 434 de case / 3 280 361 de familii), ceea ce era, în opinia sa, *semnul unei civilizații extrem de evoluate* (în realitate fiind vorba de modul de alcătuire al familiei), iar Paul Morand, sublinia la rându-i că satul românesc își păstra trăsăturile originale, chiar dacă modernitatea își făcea simțită din ce în ce mai mult prezența[105]. În plus, activitatea tinerilor intelectuali pusă în slujba ameliorării condițiilor de viață ale țăranilor era și *o școală de moralitate, devotament și solidaritate. Coeziunea și participarea tuturor claselor unei națiuni la o operă comună* era de fapt obiectivul lui Carol al II-lea. Jacques Lassaigne, câștigat de originalitatea proiectului, l-a identificat și i-a creionat perspectivele:

> „Avec le temps, une telle oeuvre peut apporter une grande modification à la vie générale de la Roumanie par l'amélioration de l'habitation rurale et la réalisation de profondes réformes sociales et juridiques, en même temps qu'elle assurera une véritable solidarité entre les classes de la nation. S.M. le Roi Carol II et M. D. Gusti sont ainsi parvenus à édifier une institution sociale qui, par le réalisme de ses méthodes et l'idéalisme de ses buts, est certainement l'une des plus intéressantes de l'Europe"[106].

Într-un articol din *Beaux-Arts*[107], Jean Alazard, Profesor la Facultatea de Litere și Conservator la Muzeul Național de Arte Frumoase din Alger, afirma că *nu putea fi conceput pavilionul unei țări cu o cultură atât de rafinată ca România, fără o expoziție artistică*. Elogiul lui Jean Alazard nu era singular; spre exemplu, *Journal des Débats*[108] remarca la rându-i *arta plină de tinerețe și vitalitate* a pictorilor și sculptorilor români, personalitatea puternică a acestora, chiar dacă uneori trăda surse de inspirație franceză. Pe primul plan erau situați Iosif Iser și Theodor Pallady, pe care publicul francez deja îi cunoștea. Urmau apoi Petrașcu (*unul dintre cei mai marcanți artiști ai Europei contemporane*), Steriadi, Popescu și Dărăscu, care păreau influențați de școala impresionistă franceză și, în fine, tânăra generație consti-

tuită din artişti, precum Catargi, Maxy sau Ciucurencu, care se înscriau în tradiţia înaintaşilor.

Aceeaşi presă excelentă a avut-o şi muzica românească; în special reprezentaţia lui *Oedip* la Opera pariziană a provocat o mare emoţie în lumea muzicală, marcând *triumful* lui George Enescu pe tărâm francez. Trebuie să precizăm totodată că succesul lui s-a datorat în bună măsură şi faptului că publicul parizian deja îl cunoştea, întrucât compozitorul român studiase în capitala Franţei cu Fauré, Gédalge, Massenet şi Marsick, iar lucrările sale făceau parte din repertoriile societăţilor muzicale din Franţa[109]. Dar şi alţi compozitori români, cum ar fi Stan Golestan sau D. Kiriac, familiarizaţi la rându-le cu şcoala franceză, erau apreciaţi de cunoscători[110].

Ca şi în 1889 sau 1900 atmosfera pavilionului-restaurant a reprezentat unul dintre punctele de atracţie ale expoziţiei române. Pe pereţii sălii mari, o frescă uriaşă – elogiată în mai multe publicaţii ale vremii precum *Le Moment* sau *Beaux-Arts* – aducea în prim plan scene din viaţa cotidiană a ţăranilor din provinciile istorice, în timp ce tavanul fusese decorat de soţii Jiquidi cu stemele tuturor judeţelor ţării. Lăutarii şi mesele copioase organizate de Comisariatul român i-au încântat pe francezi. Este ştiut că restaurantul nu a putut să facă faţă cererilor; în fiecare seară cele 500 de locuri de care dispunea erau ocupate, cele mai mari încurcături producându-se la mesele din preajma orchestrei, motiv pentru care oficialii români au hotărât ca acestea să se rezerve în regim *de abonament* pe toată durata Expoziţiei[111]. Nu era prima oară; femeile frumoase, muzica lăutarilor şi mâncărurile tradiţionale au fost remarcate în capitala pariziană încă din a doua parte a secolului al XIX-lea cu ocazia Expoziţiilor universale din 1867, 1889 si 1900[112]. Într-o manieră personală, Paul Morand, statornic amic al României, a desluşit pentru contemporanii săi farmecul unei atmosfere, cu totul necunoscută parizienilor[113]. Elogiul lui Morand nu era singular; multe publicaţii pariziene lăudând prestaţiile lăutarilor români sau *savuroasele* preparate ale bucătăriei autohtone[114], deşi unii observatori sugerau că nu erau diferenţe prea mari între meniurile diferitelor restaurante ale Expoziţiei[115].

În concluzie, constatăm că imaginea de propagandă a României anului 1937 era aproape în totalitate reflectată în paginile presei pariziene, situaţie nemaiîntâlnită până

acum. Așadar, România rămânea pentru francezi *o prințesă îndepărtată, a cărei grație orientală se îngemăna cu gloria latină*[116], *europeană*[117]. O țară ai cărei oameni, în majoritate țărani, păstrau în sufletul lor reminiscențe ale caracterului sciților, sarmaților, dacilor, grecilor, romanilor, bizantinilor, slavilor sau fanarioților, fiind totodată *cei mai parizieni dintre popoarele lumii*[118]. Acestor note, să le spunem clasice[119], li se adăugau cele care conturau *noua Românie industrială ce a luat locul imaginii vechii Românii agricole* (*o expoziție bogată și variată*)[120], marcând totodată prezentul unei națiuni solidare în jurul suveranului său, împreună cu care își construia viitorul:

„Roumanie, un nom si doux qui chante sur les lèvres, un pavillon de marbre aux portes de bronze, tel est le double aspect que revêt la participation roumaine à l'Exposition des Arts et des Techniques. Toute la poésie et toute la force d'un pays ami et allié!
Ce n'est pas sans raison que, pour bâtir le Pavillon de la Roumanie, on a choisi le marbre, cette pierre qui symbolise le mieux la durée de la beauté. *A thing of beauty is a joy for ever*, disait Keats. Solidement construit en marbre roumain de Ruschita par l'architecte Marco Duiliu, dans un style très sobre aux lignes pures, le Pavillon de la Roumanie est un de ceux que l'on voudrait ne pas voir disparaître quand l'Exposition prendra fin. En attendant, on le visite et l'on fait bien.
Force et beauté! Telle est l'impression qui se dégage d'une promenade à travers les salles. La force d'un pays sur lequel veille son roi: un roi jeune et, comme son peuple, ardent au travail; un roi animateur dont se retrouve l'influence et l'autorité dans tous les domaines, mais qui, noblement, sentant qu'il a le devoir de créer l'avenir, s'est comme réservé l'éducation nationale. Compréhension rapide, volonté, courage des responsabilités, beauté de l'acte net: il ne risque pas sa signature, mais on est toujours sûr de la trouver là où il faut qu'elle soit. Ce roi moderne, dévoué à sa tâche est au courant de tout ce qui peut améliorer le bien-être de son peuple. Il commande, mais il prévoit, il organise. Car, à maint détail, l'organisation du pays, voilà ce que reflète avec force, et dans une technique vraiment neuve, le Pavillon roumain."[121].

Capitolul VI
CÂTEVA CONCLUZII

Studiul nostru a căutat să descrie un dialog cultural între două tipuri de reprezentări politice, a cărui miză a fost apartenența României la cultura și civilizația europeană; pe de o parte, o imagine identitară de natură propagandistică, construită de autoritățile de la București cu ocazia Expozițiilor universale pariziene (1867, 1889, 1900, 1937), iar pe de alta, o reflectare a acesteia în diferite medii de informare franceze.

În 1867, imaginea oficială a Principatelor Unite a fost aceea a unei țări ce își dobândise de curând o identitate politică europeană, conferită de noul său suveran și care avea un serios potențial uman și economic, în special în domenile industriilor ușoară, extractivă și alimentară (de altfel, 29, 63 % din totalul expozanților români aveau standuri în cadrul grupei țesăturilor, 26,48 % în cea a produselor miniere brute sau prelucrate, în fine, 18,54 % aduseseră la Paris produse alimentare proaspete sau conservate). Din punct de vedere cultural, Principatele se revendicau de la două dintre cele mai strălucite civilizații antice și medievale (Roma și Bizanțul). Nu în ultimul rând, responsabilii de la București însărcinați cu reprezentarea țării la Expoziția din 1867, aduceau în discuție și componenta eroică a istoriei românești. Protagoniștii ei, cărora romanii le hărăziseră *curajul și vigoarea* lor, erau considerați *viteji apărători ai credinței ortodoxe*. Aceasta devenise în timp, după cum spunea Alexandru Odobescu, Comisarul general al României la Paris, citându-l pe arhitectul Dimitrie Berindei, *fundamentul existenței naționale*.

Eforturile depuse de Comisia princiară nu şi-au găsit însă ecoul aşteptat în opinia publică franceză. Slab dezvoltate din punct de vedere tehnologic, Principatele n-au obţinut rezultate spectaculoase în competiţie: locul 18 între ţările europene din 22 de participante, respectiv 21 în lume, dintr-un total de 49. Însă mulţi vizitatori ai standurilor româneşti, fie specialişti, fie diletanţi, au remarcat perspectivele economice ce li se deschideau Principatelor, *cu condiţia detaşării lor totale de constrângerile istorice*, fapt care ar fi putut face din ele *Belgia sau Elveţia Orientului.* Primul pas fusese realizat prin aducerea pe tron a principelui Carol de Hohenzollern, un suveran dintr-o familie domnitoare a Europei, care trebuia să elibereze spiritul autohton de obsesiile retrospective ce nu le sugerau observatorilor decât o identitate culturală hibridă. Adesea, aceştia identificau spaţiul românesc fie cu *o punte între Orientul poeziei, al femeilor frumoase, al trăirilor voluptuoase şi Occidentul tehnicist, sobru, performant*, fie cu *mediul asiatic care-şi înveşmânta ignoranţa în culori ţipătoare şi sălbatice.* Şi toate acestea în condiţiile acceptării aserţiunii propagandei oficiale relative la apartenenţa românilor la aria culturală latină; rămânea însă o întrebare fără răspuns: *cum a fost posibil ca un popor latin să frecventeze biserica de rit grec (schismatic)*?

Cu ocazia Expoziţiei Centenarului, Comitetul Naţional Român aflat sub preşedinţia lui George Bibescu, a pus în circulaţie imaginea unei ţări care se dorea a fi *cea mai occidentală din Balcani*, mărturie în acest sens stându-i progresele economice realizate în anii '80-'90 ai veacului al XIX-lea. În acelaşi timp, urmându-l pe predecesorul său din 1867, Prinţul George Bibescu a mizat pe aceleaşi stereotipuri: România era o ţară de tradiţie culturală romano-bizantină, cu o istorie glorioasă şi cu un potenţial material şi uman de excepţie (în frunte se găseau industria uşoară şi cea alimentară, 46,37 %, respectiv 20,51 % din numărul total al expozanţilor români ilustrând aceste domenii).

Palmaresul Expoziţiei universale din 1889 a înregistrat o clasare mai bună a României comparativ cu 1867 (locul 11 între ţările europene, prezente la Paris în mod oficial sau neoficial în număr de 22, respectiv 16 în lume, din 54). Totodată publicistica franceză, care a fost încă destul de reţinută la adresa pavilioanelor româneşti, excepţie făcând restaurantul, extrem de apreciat de lumea mondenă a Pari-

sului, și-a apropriat în bună măsură stereotipurile predilecte ale propagandei de care a uzat Prințul George Bibescu. Mai mult, a ținut să situeze simbolic România în interiorul spațiului cultural european: nu era nici *Orientul barbar* sau *puntea între Asia și Europa*, nici *cea mai occidentală țară din Balcani*, era de fapt, *Orientul Europei*.

Anul 1900 a marcat câteva noutăți în modul de definire al identității de propagandă. Pe lângă clișeele uzuale, Comisarul general al României, a redimensionat imaginea dinastiei, care a lipsit în 1889, a adăugat câteva note privitoare la dezvoltarea ramurilor industriei extractive, precum și la apariția unor noi domenii industriale, necunoscute în 1867 sau 1889 (sectoarele reprezentative până atunci și-au consolidat pozițiile: 55,12 % dintre expozanții români erau înscriși la grupele agricole și alimentare, iar 15,41 % se găseau în standurile destinate țsăturilor). În opinia lui Dimitrie C. Ollănescu, România anului 1900 era *mărturia civilizațiunii europene (occidentale)*, de la începuturile sale prestigioase (Dacia traiană), până în contemporaneitatea începutului de secol.

Premiile acordate de Juriul internațional al Expoziției universale au situat România pe locul opt între cele 25 de țări europene prezente la Paris, respectiv 11 în lume, din 41 de participante. Presa a reflectat în bună măsură programul propagandistic al oficialilor români. Percepția unei Românii de curând redate civilizației occidentale, căreia în fond îi aparținea, se asocia cu situarea concretă a acesteia din punct de vedere geopolitic și cultural în răsăritul Europei. Noutatea era evidentă, întrucât în formulările anterioare (1867, 1889) clișeele *oriental* sau *balcanic* se regăseau destul de frecvent. Însă nu toate opiniile care s-au exprimat la Paris au fost pozitive; unii observatori au sesizat și anumite vicii ale caracterului românilor, nu numai bravura pe câmpul de luptă sau cumințenia în vreme de pace, vicii de care însuși Dimitrie C. Ollănescu era conștient: compatrioții săi se dovedeau adesea *delăsători, fanfaroni, pretențioși, risipitori și snobi*.

După aproape patru decenii, Dimitrie Gusti, Comisarul general român la Expoziția din 1937, construia imaginea identității naționale fără a renunța la elementele care o consacraseră în 1867, 1889 sau 1900. Însă concepția sa avea o

coerență net superioară, punctele ei de reper fiind cadrul natural și istoria care defineau material și psihologic lumea rurală, respectiv civilizația urbană (industrială, în speță - statisticile erau extrem de generoase și concludente în acest sens). Cele patru repere se înscriau în mod evident în schema care a stat la baza redactării *Enciclopediei României*, fiind totodată și etape de cercetare necesare în procesul edificării *științei, eticii și politicii națiunii* (poate de aceea majoritatea exponatelor românești se găseau în standurile generoase ale Grupei II, care avea ca obiect chestiunile sociale). Înțelegem astfel prezența în miezul proiectului identitar a susținătorului politic al lui Dimitrie Gusti, regele Carol al II-lea. Putem spune, așadar, că toate aceste note *legitimau România unui suveran energic, explicau solidaritatea poporului în jurul său, marcând totodată forța și grația unei națiuni, care-și construia viitorul.*

Imaginea de propagandă a României anului 1937 era în totalitate reflectată în paginile presei pariziene, chiar până la reproducerea panegiricelor din publicațiile bucureștene. O explicație ar putea fi dată de spiritul participării sale la Expoziție, complet eliberat de complexul europenității proprii. De asemenea, un rol important poate că l-au avut calitatea și performanțele prezenței românești în pavilioanele și standurile expoziționale; ca urmare a premiilor obținute, România se găsea pe locul zece în Europa, din 29 de țări participante, respectiv 11 în lume, din 48. Însă nu trebuie să neglijăm și importantele cheltuieli făcute cu propaganda prin presă de guvernul de la București; de altfel, cu ocazia Expoziției de la Paris acestea s-au ridicat la aproximativ 11 % din totalul alocat pentru întreaga manifestare.

Așadar, din rememorarea câtorva elemente care au concurat la edificarea identității de propagandă a României în contextul studiat, constatăm existența unui fond de stereotipuri, care parcurg discursurile oficiale din 1867, 1889, 1900 sau 1937 și care sunt preluate în linii mari, cu anumite nuanțe, pe care le-am marcat la momentul potrivit, de publicațiile franceze (moștenirea latină și tradiția artistică bizantină a culturii poporului român, eroismul și continuitatea lui istorică, legate strâns de apartenența la confesiunea ortodoxă, valorile arhetipale și prospețimea lumii rurale, etc.). În afara acestora, Comisarii generali români au căutat să

impună și o serie de imagini-cadru, care ar fi caracterizat momentul istoric în care se afla țara lor; dacă în 1867, Principatele Unite trebuiau să ofere imaginea unui stat tânăr care-și dorea recunoașterea sa europeană, în 1889 și 1900, miza a fost mai mare, precizându-se măsura în care România făcea parte din Europa timpului, treapta (stadiul de dezvoltare / statutul politic), pe care o ocupa în sistemul respectiv și nu modalitatea de acces în interiorul acestuia. Nu întotdeauna percepția francezilor a coincis cu intenția propagandei românești, așa încât publicațiile din Franța, tributare unor prejudecăți formate în prima parte a veacului al XIX-lea și poate chiar mai devreme, au colportat tot felul de imagini relative la apartenența Principatelor Unite / României fie la un *Orient sălbatic sau poetic* ori la un *spațiu cultural care îngemăna Asia și Europa* (1867), fie la un *Orient al Europei* (1889) sau la *Europa estică, atrasă de valorile civilizației occidentale* (1900). Nimic din toate acestea nu mai regăsim în 1937. Propaganda extrem de bine orientată a României i-a făcut pe observatorii francezi să fie fascinați de eficiența unui sistem politic și social care crease solidarități atât de profunde în jurul lui Carol al II-lea. România era conștientă că se găsește în Europa și de aceea nu avea nevoie să o afirme. Își construia viitorul pe fundația unui trecut autentic, patriarhal (lumea rurală) și pe un prezent girat de Carol al II-lea, cel care va fi devenit *regele tinerilor și al țăranilor*, adică grupurile cele mai dinamice și mai importante din punct de vedere numeric în România anilor '30.

NOTE

Introducere

1. E. M. LIPIANSKI, I. T. LEONETTI, A. VASQUEZ, „Introduction à la problématique de l'identité", în *Stratégies identitaires*, Paris, P. U. F., 1990, pp. 7-26 (p. 22).

2. J. KASTERSZTEIN, „Les Stratégies identitaires des acteurs sociaux: approche dynamique des finalités", în *Ibidem*, pp. 27-41 / (p. 32).

3. Vezi, spre exemplu, GEORGE OPRESCU, *Țările Române văzute de artiști francezi (secolele XVIII-XIX)*, București, Cultura Națională, 1926; V.V. HANEȘ, *Formarea opiniunii franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, Craiova-București, Scrisul Românesc, 1929 sau NICOLAE ISAR, *Publiciști francezi și cauza română, 1834-1859*, București, Editura Academiei, 1991, respectiv *Istoria modernă a Românilor. Imaginea societății românești în Franța, 1774-1859*, București, Editura Universității, 1992. De asemenea, date importante referitoare la subiectul în discuție pot fi găsite și în NICOLAE IORGA, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Anghelescu, București, Editura Eminescu, 1981; DAN A. LĂZĂRESCU, *Imaginea poporului român în conștiința europeană*, București, Editura Sport-Turism, I / 1985, II / 1986, III / 1995 (Oradea, Editura Cogito), IV / 1999 (București, Editura Agir), etc.

4. Manchester University Press, 1988. Capitolul „The National Profile", pp. 112-141.

5. *The Signature of Power. Buildings, Communication and Policy* (în colaborare cu MERITT B. FOX), Transaction Books, New Brunswick, New Jersey.

6. *Ibidem*, p. 91.

7. *Ibidem*, p. 90.

8. DANIEL RABREAU, „Le XIX-e siècle", în *Le Grand Atlas de l'Architecture Mondiale*, Paris, Encyclopaedia Universalis France S. A., 1988, pp. 337-338.

9. ANDRÉ CHASTEL, „La Notion de patrimoine", în *Les Lieux de la mémoire. La Nation*, Paris, Gallimard, 1986, pp. 405-450 (pp. 424-432).

10. Vezi, de exemplu, ERIC DE SOMMERARD, *La Commission française des Monuments Historiques à l'Exposition de Vienne*, Paris, Imprimerie Nationale, 1876. Expedițiile de cercetare și inventariere a vestigiilor arheologice și monumentelor istorice de la mijlocul veacului al XIX-lea, conduse de Cezar Bolliac sau Alexandru Odobescu erau animate de aceleași idei, chiar dacă atunci în Principate nu ființa o Comisie a Monumentelor Istorice.

11. AUGUSTIN IOAN, *Celălalt modernism. Spații utopice, butaforie și discurs virtual în anii treizeci*, București, Institutul de Arhitectură „Ion Mincu", 1995, pp. 19-52.

12. ALEXANDRU DUȚU, „Inventarea tradiției folclorice", în *Viața Românească*, LXXXIX, nr. 1, București, 1994, pp. 1-9.

13. Alte detalii în bibliografia studiului nostru.

14. Paris, Flammarion, 1992. volumul are numeroase informații despre România.

15. Paris, Ramsay, 1982.

16. Paris, P. U. F., 1992.

17. Umberto Allemandi & C., 1990. În continuare citām din ediția franceză, Paris, Belin, 1993.

18. Paris, Complexe, 1989.

19. *Cahiers du monde russe*, vol. XXXVII (3), Juillet-Septembre 1996, Paris, Édition de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, pp. 349-367.

20. Leipzig, 1983. Nu trebuie uitate aici nici sintezele de istoria arhitecturii, care au consistente capitole referitoare la filozofia arhitecturală a Expozițiilor universale (LEONARDO BENEVOLO, *Storia dell'architectura moderna*, Roma-Bari, Laterza, 1960 sau MICHEL RAGON, *Histoire de l'architecture et de l'urbanisme modernes*, Paris, Casterman, 1986).

21. New-York, 1981.

22. Articol publicat în *Le Livre des Expositions universelles*, Paris, Éditions des Arts Décoratifs-Herscher, 1983, pp. 197-208.

23. Articolul „Expozițiile" publicat în volumul IV, București, Imprimeria Națională, 1943, pp. 277-325 (autori: I.A. ROCERIC și HORIA OPRESCU).

24. VICTOR SLĂVESCU, „Participarea Moldovei la Expoziția universală din Londra în anul 1851. Rolul lui Mihail Kogălniceanu", în *Arhiva Românească*, VI, București, 1941, pp. 77-81; „Alexandru Odobescu la Expoziția de la Paris", în *Revista Fundațiilor Regale*, nr. 5, București, 1942, pp. 396-405; „România la Expoziția universală din 1862. Acțiunea diplomatică a lui Vasile Alecsandri", în *Ibidem*, nr. 4, București, 1943, pp. 163-177; ILIE CORFUS, „Moldova la Expoziția de la Londra din 1851. Misiunea lui Mihail Kogălniceanu", extras din *Arhiva Românească*, X, București, 1946.

25. *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960.

26. Thèse pour le doctorat d'État préparée sous la direction de Monsieur le Professeur Georges Castellan, Paris, 1980, II, pp. 361-364.

27. AUGUSTIN IOAN, *Op. cit.*, p. 36, 47.

28. „O operă eminamente națională, în interesul țării. Participarea României la Expoziția universală de la Viena-1873" și „Un nou pas spre

Europa. Românii la Expoziția universală din anul 1889 de la Paris", în *Erasmus*, nr. 7 și nr. 8, București, 1998, pp. 34-41, respectiv 34-42; „Românii și Europa. Participarea României la Expoziția universală din 1867", în *Timpul Istoriei-Memorie și Patrimoniu. In honorem emeriti Dinu C. Giurescu*, coordonatori: IOAN SCURTU și MIHAI SORIN RĂDULESCU, București, Universitatea din București - Facultatea de Istorie, 1998, pp. 185-203.

29. „România la Expoziția universală de la Paris din 1867. Imaginea identității naționale. Propagandă și receptare" și „Arhitectura efemeră și imaginea identității. O istorie a pavilioanelor României la Expozițiile universale pariziene, 1867-1937", în *Sud-Estul și Contextul European. Buletinul Institutului de Studii Sud-Est Europene*, coordonator: ALEXANDRU DUȚU, culegere îngrijită de Elena Scărlătoiu, II / III, București, 1994 / 1995, pp. 21-29, respectiv pp. 61-86 (vezi și varianta din *Arhitectura care nu există (imaginar, virtual, utopie)*, coordonator: AUGUSTIN IOAN, București, Editura Paideia, 1999, pp. 143-169); „Latinitate, ortodoxie și ruralism în construcția identitară. Principatele Române la Expoziția universală de la Paris din 1867", în *Timpul istoriei – Memorie și Patrimoniu. In honorem emeriti Dinu C. Giurescu*, pp. 169-184; „Images de l'identité. La Roumanie de Carol II aux Expositions universelles", în *Pouvoirs et mentalités*, textes réunis par Laurențiu Vlad à la mémoire du Professeur Alexandru Duțu, Bucarest, Babel, 1999, pp. 137-155.

30. Bucuresci, Imprimeria Statului, 1866.

31. Bucuresci, Tipografia Curței Regale, F. Göbl și Fiii, 1890, respectiv Bucuresci, I. V. Socecu, 1901.

32. În continuare vom face referință la aceste titluri după cum urmează: pentru primele două, *Notice sur la Roumanie* (1867) respectiv *Notice sur la Roumanie* (1889), iar pentru celelalte două, *La Roumanie* (1900) și *Romania* (1937).

33. Paris (1867), Paris (1889), Paris (Le Bon Marché, 1900), respectiv Paris (H. Didier, 1937).

Capitolul I

1. IOAN A. ROCERIC, *Expoziții și târguri*, p. 56.

2. *Hundert Jahre Arbeit Bericht über die Alg. Ausstellungen. Prag.*, Praga, 1892. *Apud Ibidem*, p. 55.

3. *Ibidem*.

4. LINDA AIMONE, CARLO OLMO, *Op. cit.*, p. 13.

5. *Ibidem*, pp. 17-19.

6. IOAN A. ROCERIC, *Expoziții și târguri*, pp. 59-63; LINDA AIMONE, CARLO OLMO, *Op. cit.*, pp. 20-21.

7. PASCAL ORY, *Les Expositions universelles de Paris*, p. 12.

8. *Ibidem*.

9. Vezi ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, p. 7, sau FLORENCE PINOT DE VILLECHENON, *Op. cit.*, p. 6.

10. PASCAL ORY, *Les Expositions universelles de Paris*, pp. 18-20.

11. ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op cit.*, p. 21.

12. *Ibidem*, pp. 100, 138, 197. Vezi şi IOAN A. ROCERIC, *Expoziţii şi târguri*, p. 307.

13. FLORENCE PINOT DE VILLECHENON, *Op. cit.*, pp. 10-12.

14. ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, p. 21.

15. LINDA AIMONE, CARLO OLMO, *Op. cit.*, pp. 53-62.

16. *Ibidem*, pp. 37-38

17. SIMONA CORLAN, „American Messianism and European Nationalism. World Exhibitions: Chicago, 1893-Paris", 1900, în *Analele Universităţii Bucureşti*, Seria Istoric, Anii XLII-XLIII, Bucureşti, 1993-1994, pp. 113-119.

18. LINDA AIMONE, CARLO OLMO, *Op. cit.*, p. 124.

19. *Ibidem*.

20. AUGUSTIN IOAN, *Op. cit.*, p. 41.

21. ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit*, Anexa A, p. 238. Am marcat printr-un asterisc expoziţiile care, în opinia celor două autoare, au avut anvergura unor manifestări cu adevărat universale.

22. *Ibidem*, p. 40.

23. *Ibidem*, pp. 45-48.

24. *Ibidem*, nota 62, p. 49.

25. Convenţia din 22 noiembrie 1928. *Ibidem*, Anexa B, pp. 239-242.

26. În acest interval de timp au mai fost organizate o serie de alte mari expoziţii, cum ar fi, spre exemplu, Wembley-1924/5, Paris-1925, Sevilla-1929/30, Anvers, Liège-1930 sau Paris-1931. *Ibidem*, Anexa A, p. 338.

Capitolul II

1. ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, pp. 76-81.

2. CARLO OLMO, LINDA AIMONE, *Op. cit.*, pp. 57-58.

3. ILIE CORFUS, *Moldova la Expoziţia universală de la Londra din 1851*, pp. 6-7.

4. *Ibidem*, pp. 1, 6.

5. Decret domnesc din 27.10.1861; vezi VICTOR SLĂVESCU, *România la Expoziţia universală din 1862*, p. 166.

6. *Ibidem*, p. 169.

7. VICTOR SLĂVESCU, *Alexandru Odobescu la Expoziţia de la Paris*, p. 397.

8. Decret domnesc nr. 1.297 / 4.10.1865. *Ibidem*, pp. 396-398.

9. *Ibidem*, pp. 402-405.

10. Arhivele Naţionale Istorice Centrale – Bucureşti (A.N.I.C. – B.), fond Ministerul Lucrărilor Publice (M.L.P.), dosar 72 / 1864 / *Expunere*

de motive la proiectul de buget al cheltuielilor aproximative ce va necesita împărtăşirea României la Expoziţia universală de la Paris din 1867, f. 3: „ prin împărtăşirea noastră la expoziţia internaţională de la Paris, capitaliştii Europei vor vedea două lucruri incontestabile: 1. marea îmbelşugare a materiilor brute şi eftinătatea lor; 2. lipsa [...] completă de orice industrie mare ".

11. *Memoriu asupra Expoziţiunii Universale din Paris dela 1867*, în VICTOR SLĂVESCU, *Alexandru Odobescu la Expoziţia de la Paris*, pp. 404-405.

12. Spre exemplificare vezi A.N.I.C. - B., fond M.L.P., dosar 72 / 1864, f. 1-2 şi PETRE S. AURELIAN, „Să facem cunoscută ţara noastră la Expoziţiile internaţionale", în *Revista Ştiinţifică*, II, Bucureşti, 7 / 15. 05. 1871, p. 97. *Apud* PETRE S. AURELIAN, *Opere economice*, ediţie de Mihai C. Demetrescu, Bucureşti, Editura Academici, 1967, p. 31.

13. ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, (Corespondenţă, 1847-1879), VIII, introducere de Al. Dima; text stabilit, note şi indice de Nadia Lovinescu, Filofteia Mihai, Rodica Bichis, Bucureşti, Editura Academici, 1979, pp. 157-159 (doc. 89, scrisoarea lui Alexandru Odobescu către Iancu Alecsandri din 12 / 24 noiembrie 1866).

14. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 160.

15. ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, (Scrieri din anii 1861-1870. Antume. Postume. Anexe. Variante. Note), II, text critic şi variante de Marta Anineanu, note de Virgil Cândea, Bucureşti, Editura Academici, 1967, p. 319.

16. *Commissiunea Romana pentru Esposiţiunea Universale din Paris la 1867. Acte officiale*, Bucuresci, Imprimeria Statului, 1866, pp. 20-21.

17. ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, II, pp. 632-633.

18. *Commissiunea Romana*, pp. 30-31.

19. *Ibidem*, p. 53.

20. A.N.I.C. - B., fond Butculescu, dosar 79 / 1865, f. 3.

21. Vezi în acest sens răspunsul din 19.12.1866 al Mitropoliei Moldovei şi Sucevei la solicitarea Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice (titular: C.A. Rosetti) de a colecta şi trimite la Bucureşti cele mai reprezentative obiecte de cult din biserici: „...avem onoarea a vă face cunoscut că argintăriile ce sunt prin biserici şi care ar putea evalua un preţ sunt Sântele Vase, Sf. Evangheliі şi Sf. Cruci, care nu se pot da, căci iată ce zice canonul 21 al Soborului de la Laodiceea: să nu pipăie cu mâinile poslușnicii Bisericii vasele stăpânului Hristos, ci preuţii sau diaconii le sunt Pristol să le poarte şi să le aducă". *Ibidem*, fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice (M.C.I.P.), dosar 426 / 1867, fila 3.

22. *Commissiunea Romana*, pp. 61-76.

23. Vezi seria de articole din *Atheneul Roman*, Bucureşti, Novembre-Decembre 1866, ianuarie-aprilie 1867 sau *Romanulu*, Bucureşti, Mai-Novembre 1867.

24. ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, II, p. 331.

25. Calculele noastre se referă strict la numerele de ordine ale expozanţilor din *Catalogue spécial des produits exposés dans la section roumaine à l'Exposition universelle de Paris, en 1867*, în *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 205-344, număr ce poate corespunde şi cu mai multe persoane, în cazul în care este vorba de un stand colectiv. Această

rezervă poate explica diferența dintre numărul expozanților calculat de noi și cifra avansată de ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, p. 78 (1 061).

26. Vezi, de exemplu, cazurile producătorilor de vin și țuică Rosetti-Rosnovanu din Iași sau Jorj Vasilake din Vulturești care erau înscriși la clasa 73 (*Boissons fermentées*) și au primit medalii de argint la clasa 74, care avea ca profil, după nomenclator, *Spécimens d'exploitations rurales et d'usines agricoles*.

27. Spre exemplu IOSIF VULCAN, *Însemnări de călătorie*, I, ediție îngrijită și note de Lucian Drimba, București, Editura Minerva, 1994, pp. 29-31.

28. Vezi A.N.I.C. - B., fond M.C.I.P., dosar 598 / 1868, f. 26, 35, 37, 50, 58, 82, 126, 136, 140, 145.

29. *Ibidem*, fond „Casa Regală", dosar 69 / 1868, f. 1-6 (datat 4-6 decembrie).

30. Spre exemplu, o candelă de argint lucrată de Iordache Șerbănescu a fost donată Capelei române din Paris. Același lucru s-a întâmplat și cu mobilierul ecleziastic executat de sculptorul Bobicu, dar capela, neavând unde să-l pună, l-a vândut la licitație. *Ibidem*, fond M.C.I.P., dosar 598 / 1868, f. 172.

31. ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, II, pp. 639-640 (notele editorilor).

32. Un ducat austriac valora 32 de piaștri sau 11, 85 franci. Piastrul (leul) era unitatea monetară în Principate. *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. XXI-XXII.

33. *Ibidem*, pp. 31-32. Cf. textul Constituției în *Monitorul Oficial*, nr. 142, din 1 / 13 Iulie 1866. Reprezentanța națională număra 157 de deputați și 66 de senatori aleși în conformitate cu principiile prezentate. Precizăm că cifrele reprezentând numărul deputaților sau cel al senatorilor nu au fost menționate în *Notice sur la Roumanie* (1867).

34. *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 2-5. În LEONIDA COLESCU, *Progresele economice ale României îndeplinite sub Domnia M.S. Regelui Carol I (1866-1906)*, Bucuresci, 1907, p. 6 (*Apud* GH. IACOB, LUMINIȚA IACOB, *Modernizare-Europenism. România de la Cuza Vodă la Carol II*, I, Iași, Editura Universității „ Al. I. Cuza ", 1995, p. 17.) se indica o suprafață de cca. 123 000 km².

35. *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 12-32.

36. PIERRE LAROUSSE, *Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle; français, historique, géographique, mythologique, bibliographique, littéraire, artistique, scientifique*, Paris, 1875, VIII, art. „Grèce", pp. 1480-1494. La 100 de locuitori, aproape 45 erau muncitori agricoli și păstori, 18 se afirmau în domeniul artelor frumoase, 13 aveau profesiuni industriale, opt lucrau în comerț etc. Vezi și XIV, art. „Serbie", pp. 582-584. Serbia avea la acea dată o suprafață de 43 555 km².

37. *Exposition universelle de 1867 à Paris. Pays Bas. Catalogue spécial*, Harlem, Joh. Enschedé et fils, 1867, p. 5. (în continuare *Pays Bas*) Referitor la populația care lucra în agricultură, trebuie să spunem că aceasta se ridica la doar 253 845 oameni, aproape jumătate din numărul celor ocupați în industrie (p. 6). Întreaga suprafață a țării, exceptând coloniile era de 3 818 549 hectare (p. 1).

38. PIERRE LAROUSSE, *Op. cit.*, XV, art. „Turquie", pp. 598-608. Suprafaţa Turciei depăşea 3 000 000 km² întinzându-se pe continentul african, asiatic şi european.

39. *Catalogue spécial du Royaume de Hongrie*, Paris, Typographie Auguste Marc, 1867, p. 7. (în continuare *Le Royaume de Hongrie*) Ungaria reprezenta 54 % din suprafaţa Imperiului, respectiv 49 % din populaţia acestuia.

40. PIERRE LAROUSSE, *Op. cit.*, XIII, art. „Prussie", pp. 345-351. Suprafaţa Prusici atingea 352 194 km²; I, art. „Autriche", pp. 1014-1016; VIII, art. „France", pp. 719-752. Austria avea o suprafaţă de 633 000 km², iar Franţa de 53 028 894 hectare. Vezi şi calculele lui B.R. MITCHELL, *European Historical Statistics, 1750-1970*, London and Basingstoke, Macmillan Press Ltd., 1975, pp. 19-24.

41. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 17, 18.

42. Şcolile elementare rurale erau frecventate de 49 545 elevi, iar cele primare urbane de 12 778 elevi şi 5 436 eleve, lor adăugându-li-se şi cei care urmau ciclul primar în instituţiile private de învăţământ: 1 850 băieţi şi 1 219 fete. Colegiile aveau 1 490 elevi, în timp ce şcolile speciale şi profesionale (Şcoala Militară, Şcoala Tehnică de Arte şi Meserii, Şcoala de Arte Frumoase din Iaşi, Şcoala de Medicină şi Farmacie, Şcoala de Arte Frumoase, Conservatorul din Bucureşti, Şcoala de Comerţ de la Galaţi şi Şcoala de Agricultură de la Pantelimon) pregăteau circa 1 000 de tineri, iar universităţile, cu cele trei facultăţi care le constituiau (Drept, Litere şi Ştiinţe) şcolarizau un număr de 107 studenţi. Aşadar, conchide *Notice sur la Roumanie* (1867), la 1 000 de familii Principatele aveau şase elevi în şcolile superioare, 22 în cele profesionale, 35 în colegii şi 106 în ciclul primar, dintre care 108 erau băieţi şi 72 fete (pp. 20-21). Date apropiate la B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 750-752, 771.

43. PIERRE LAROUSSE, *Op. cit.*, art. „Serbie" În 1871 în Serbia existau 18 instituţii de învăţământ secundar, o şcoală militară şi una de comerţ; populaţia şcolară se ridica la un total de 27 761.

44. *Ibidem*, art. „Grèce".

45. *Ibidem*, art. „Autriche" / art. „Grèce" / *Pays Bas*, pp. 25-26.

46. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 25.

47. *Ibidem*, p. 24, 26. Serbia avea o armată permanentă de 5 622 militari. Împreună cu miliţia efectivele sale se ridicau la circa 70 000 de soldaţi (PIERRE LAROUSSE, *Op. cit.*, art. „Serbie"). În Austria armata pe timp de pace se ridica la 380 000 oameni (PIERRE LAROUSSE, *Op. cit.*, art. „Autriche"), iar în Turcia contingentul activ era de circa 100-150 000 de soldaţi (1869), pentru ca în 1875 el să se ridice la aproximativ 486 000 de militari (PIERRE LAROUSSE, *Op. cit.*, art. „Turquie"). Vezi şi *Pays Bas*, p. 22.

48. Din cei 2 730 de condamnaţi, 1 052 aveau vârste cuprinse între 21 şi 30 de ani, iar cele mai frecvente delicte erau cele de furt (aproape 1 973); urmau, la o mare distanţă, omuciderile (516). Din punct de vedere etnic, marea majoritate a delincvenţilor erau români (2 598) şi cei mai mulţi lucraseră în agricultură (1 939); numai 358 dintre ei fuseseră artizani, iar 318 aparţineau profesiunilor liberale; *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 24. În aceeaşi perioadă Franţa avea o rată a criminalităţii de 1 607 infractori la 100 000 locuitori (PIERRE LAROUSSE, *Op. cit.*, art. „France"),

iar Prusia de 4 310 infractori la 100 000 locuitori (PIERRE LAROUSSE, *Op. cit.*, art. „Prusse").

49. *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 33-111.

50. Pogonul era o măsură de suprafaţă echivalentă în Ţara Românească cu 0, 501179 hectare. *Ibidem*, p. XX.

51. PIERRE LAROUSSE, *Op. cit.*, art. „Grèce"; *Pays Bas*, p. 11; *Le Royaume de Hongrie*, p. 8. Cf. B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 238-248 (datele despre Franţa, Marea Britanie şi Rusia sunt lacunare).

52. Ocaua era o măsură de greutate şi echivala în Moldova cu 1, 291 kg., respectiv în Ţara Românească 1, 27186 kg. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. XXI.

53. Vadra era o măsură de capacitate reprezentând în Moldova 0,152 hectolitri, iar în Ţara Românească 0,128 hectolitri. *Ibidem*, p. XX.

54. Pentru comparaţie reţinem că producţia de vin din Ungaria se ridica în aceeaşi perioadă la 13 500 000 hectolitri. Cf. *Le Royaume de Hongrie*, p. 8.

55. Cf. PIERRE LAROUSSE, *Op. cit.*, art. „France".

56. *Ibidem*, art. „Prusse".

57. *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 143-151.

58. *Ibidem*, pp. 152-182.

59. Aceeaşi ordine o regăsim şi în calculele publicate în TUDOREL POSTOLACHE (coord.), *L'Economie de la Roumanie*, Bucarest, Les Éditions „ Expert ", 1994, p. 382, apărută sub egida Academiei Române şi a Institutului Naţional de Cercetări Economice.

60. *Ibidem*, p. 384.

61. *Ibidem*, p. 389.

62. Spre exemplu, în cursul anului 1863, 5 600 nave străine au intrat în porturile dunărene, iar 1 884 le-au părăsit; dacă adăugăm şi navele sub pavilion român ajungem la 7 311 nave intrate, respectiv 6 872 ieşite. *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 182-196.

63. *Ibidem*, pp. 26-30. Datele din *L'Économie de la Roumanie*, p. 391 nu corespund cu cele indicate în *Notice sur la Roumanie* (1867).

64. ALEXANDRU DUŢU, „Inventarea tradiţiei folclorice", pp. 1-9 (p. 7).

65. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 198.

66. Spre exemplu LUCIAN BOIA, „Elemente de mitologie istorică românească (secolele XIX-XX)", în *Mituri istorice româneşti*, Bucureşti, Editura Universităţii, 1995, pp. 7-30 (pp. 22-23) sau LIGIA LIVADĂ, „Le Passé et l'etranger dans les livres scolaires d'Histoire des Roumains", în *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, XXXIII, Bucarest, 1995, nos. 1-2, pp. 23-30 (pp. 24-25).

67. Vezi şi CATHERINE DURANDIN, *Op. cit.*, p. 363.

68. PETRE S. AURELIAN, „Romania la Exposiţiunea universale de la Paris din 1867", în *Atheneul Roman*, nr. 11-12, pp. 375-393 (p. 384).

69. ALEXANDRU ODOBESCU, *Însemnări despre monumentele istorice din judeţele Argeş şi Vâlcea*, în *Opere*, II, pp. 361-434, 633.

70. ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, VIII, p. 151.

71. *Ibidem*, p. 168.

72. *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 317-319.

73. Un scurt raport al activității acestei Comisii la ERIC DE SOMMERARD, *Op. cit.*

74. *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, Paris, A. Franck, 1868, p. 55. Textul îl reproduce pe cel din *Notice sur l'histoire du travail en Roumanie*, care însoțea obiectele expuse în Galeria *Histoire du Travail*, publicată în același volum cu *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 355-424 (p. 405). Vezi în acest sens creațiile pictorului Olivier din Buzău, respectiv ale arhitectului Christian Kaertsch expuse în cadrul Grupei I.

75. ALEXANDRU DUȚU, „Y-a-t-il une Europe Orthodoxe?", în *Cultură și solidarități în „ Europa Ortodoxă ", Sud-Estul și Contextul European. Buletinul Institutului de Studii Sud-Est Europene*, nr. VII, București, 1997, pp. 11-86 (p. 17).

76. *Notice sur les antiquités*, p. 56 sau *Notice sur l'histoire du travail*, p. 406.

77. *Ibidem*, pp. 72-73 (pp. 422-423).

78. MIRELA LUMINIȚA MURGESCU, „Figura lui Mihai Viteazul în viziunea elitelor și în literatura didactică, 1830-1860", în *Revista de Istorie*, IV, nr. 5-6, București, 1993, pp. 539-550 sau „Trecutul între cunoaștere și cultul eroilor patrioți. Figura lui Mihai Viteazul în manualele școlare de istorie, 1831-1994", în *Mituri istorice românești*, pp. 42-71 (pp. 44-52).

79. Vezi catalogul din *Notice sur la Roumanie*, p. 206. Pe lângă artiștii menționați până acum în text sau în note mai expuneau în cadrul Grupei I Mihai Popp și Alexandru Orescu.

80. LUCIAN BOIA, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 1997, pp. 239-242.

81. *Notice sur les antiquités*, p. 73 sau *Notice sur l'histoire du travail*, p. 423.

82. Vezi de exemplu ȘTEFAN LEMNY, „La Critique du régime phanariote: clichés mentaux et perpectives historiographiques", în *Culture and Society. Structures, Interferences, Analogies in the Modern Romanian History*, ed. Alexandru Zub, Iași, 1985, pp. 19-20 sau LIGIA LIVADĂ, *Art. cit.*, p. 29.

83. ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, II, pp. 4-6.

84. ALEXANDRU DUȚU, „Inventarea tradiției folclorice", p. 7.

85. *Ibidem*, pp. 1-2.

86. *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 13, 20, 38-45.

87. *Ibidem*, pp. 307-309.

88. ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, II, pp. 334-335.

89. *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 55-56.

90. PETRE S. AURELIAN, *Esposițiunea universale de la Paris*, p. 384.

91. ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, II, p. 339.

92. *Ibidem*, p. 340.

93. *Ibidem*, pp. 342-343.

94. *Ibidem*.

95. JAN PATOCKA, *L'Idée de l'Europe en Bohème*, traduit de l'allemand et du tchéque par Erika Abrams, postface Zdenek Vasicek, Grenoble, Jérôme Millon, 1991, pp. 13-53, 128, 218.

96. GHERASIMOS AUGUSTINOS, *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society, 1897-1914*, New York, Columbia University Press, 1977, p. 71.

97. OVIDIU BÂRLEA, „B. P. Haşdeu şi folclorul", în ION MUŞLEA şi OVIDIU BÂRLEA, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Haşdeu*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, pp. 9-70 (pp. 35-37).

98. *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 347-352.

99. ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, p. 78.

100. *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 347-352.

101. *Exposition Universelle de 1867 à Paris. Rapports du Jury International*, publiés sous la direction de M. Michel Chevallier, membre de la Commission Impériale, IV, Paris, Imprimerie administrative de Paul Dupont, 1868, p. 201.

102. *Ibidem*, VI, pp. 21-23; XIII, pp. 867-868.

103. *Ibidem*, XI, pp. 205-207, 371, 413, etc.

104. *Ibidem*, p. 371.

105. *Ibidem*, I, pp. 233-236.

106. *Ibidem*, pp. 305-312.

107. *Ibidem*, pp. 306-307.

108. „... le caractère claustral, humble, sombre et réfléchi". *Ibidem*, p. 306.

109. VICTOR COSSE, „L'Exposition roumaine", în *L'Exposition Universelle de 1867 Illustrée*, 39-e livraison, pp. 130-134 (p. 131)

110. THÉOPHILE BILBAUT, „L'Espagne, la Grèce et la Roumanie à l'Exposition universelle", în *Revue de l'Exposition Universelle de 1867*, Paris, Dentu, 1867, pp. 67-68 (extras).

111. FERDINAND DE LASTEYRIE, *Histoire du travail à l'Exposition universelle*, Paris, Librairie archéologique de Didrou, 1867, (extrait de la *Revue Moderne*, livraisons de 1-er septembre et 1-er octobre 1867), pp. 43-45.

112. CHARLES DE LINAS, *Histoire du travail à l'Exposition universelle de 1867*, Paris, Didrou-Arras, Rousseau-Leroy, 1868, pp. 181-182. Este interesant de remarcat că savantul francez dedica României nu mai puţin de 24 de pagini din cartea sa, mai multe decât Danemarcei, Elveţiei, Italiei, Marii Britanii, Spaniei şi Ţărilor de Jos.

113. ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, IV, ediţie îngrijită, introducere, comentarii şi note de Mircea Babeş, studii arheologice de Radu Harhoiu şi Gheorghe Diaconu, Bucureşti, Editura Academiei, 1976, pp. 7-9.

114. FERDINAND DE LASTEYRIE, *Art. cit.*, p. 44.

115. HENRI BERTHOUD, „Exposiţiunea Universale. Romania", în *Romanulu*, 31 oct. 1867, p. 928 (articol preluat după *L'Univers Illustré*).

116. *Rapports du Jury International*, I, p. 307 (raportorul Armand St. Yves făcea referire chiar la Biserica episcopală de la Curtea de Argeş).

117. FERDINAND DE LASTEYRIE, *Art. cit.*, p. 44.

118. CHARLES DE LINAS, *Op. cit.*, p. 203.

119. FRANÇOIS DUCUING, „L'Eglise roumaine", în *L'Exposition Universelle de 1867 Illustrée*, 4-e livraison, p. 52.

120. THÉOPHILE BILBAUT, *Art. cit.*, p. 63.

121. „Pavilionului românu din galeria macinelor și minunata reducere a bisericei de Argeșiu care a atrasu pe toți artiștii universului, potu da ideiă de stilulu jumetate oriintale, jumetate europianu alu monumenteloru." Extras din LÉON PLÉE, „Exposițiunea universale. Romania", în *Romanulu*, 22 oct. 1867, pp. 903-904 (articol preluat după *Le Siècle*).

122. FRANÇOIS DUCUING, *Art. cit.*, p. 52.

123. VICTOR COSSE, „Les Costumes roumains", în *L'Exposition Universelle de 1867 Illustrée*, 27-e livraison, pp. 421-423 (pp. 421-422); FERDINAND DE LASTEYRIE, *Art. cit.*, p. 43; CHARLES DE LINAS, *Op. cit.*, p. 181 etc.

124. De exemplu, CHARLES BOISSAY, „La Galerie des Machines. L'Orient", în *L'Exposition Universelle de 1867 Illustrée*, 53-e livraison, pp. 364-367 (p. 366).

125. ALEXANDRU DUȚU, „Y-a-t-il une Europe orthodoxe?", p. 17.

126. HIPPOLYTE GAUTIER, *Op. cit.*, pp. 10, 18.

127. Spre exemplu, THÉOPHILE BILBAUT, *Art. cit.*, p. 64.

128. RAOUL PERRIN, *Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie*, 1839, care aprecia la infanteristul român „eroica îndărătnicie a scitului și a dacului"; JEAN A. VAILLANT, *La Roumanie*, 1844; APPERT, *Voyages dans les Principautés danubiennes*, 1853; G. LE CLER, *La Moldo-Valachie, ce qu'elle a été, ce qu'elle est, et ce qu'elle pourrait être*, 1867. Aloyse de Carlowitz a vizitat Principatele în 1846, iar Hénoque-Meleville în 1854. *Apud* NICOLAE IORGA, *Op. cit.*, pp. 527, 538, 552, 561-562, 567, 662.

129. KLAUS HEITMANN, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german, 1775-1918*, în românește și introducere de Dumitru Hâncu, București, Editura Univers, 1995, pp. 100-103, 214-218, 302.

130. Gravurile din *Le Monde Illustré*, 11-e Année, no. 541, 24 Août 1867, p. 117.

131. THÉOPHILE BILBAUT, *Art. cit.*, p. 64; VICTOR COSSE, *L'Exposition roumaine*, p. 130; FRANÇOIS DUCUING, *Art. cit.*, p. 52 etc.

132. KLAUS HEITMANN, *Op. cit.*, pp. 112-115.

133. NICOLAE ISAR, *Publiciști francezi și cauza română, 1834-1859*, precum și *Istoria modernă a Românilor. Imaginea societății românești în Franța (1774-1848)*, pp. 84-104.

134. VICTOR DURUY, *Histoire romaine*, Paris, 1850, pp. 400-403 (manualul a avut numeroase ediții: 1858, 1865, 1886, 1892), ÉMILE LEFRANC, *Nouveau manuel méthodique des aspirants au baccalauréat ès lettres*, Paris, 1852, p. 236 sau A.C. DAUBAN, *Histoire romaine*, Paris, 1862, pp. 409-411. De remarcat că informațiile privitoare la istoria medievală a Românilor erau foarte șterse în manualele de profil franțuzești din această perioadă ; regăsim doar câteva date despre Mircea I (*Marcel*), Vlad Țepeș (*V*), Ștefan cel Mare (*L'Athlète du Christ*) – VICTOR DURUY, *Abrégé de l'Histoire des Temps Modernes depuis le milieu du XV-e siècle jusqu'aux traités de 1815*, Paris, 1856, pp. 8-9, 93-94), respectiv Iancu de Hunedoara și Matei Corvin, caracterizați drept eroi ai regatului Ungariei (VICTOR DURUY, *Abrégé de l'Histoire des Temps Modernes*, pp. 8, 93-94; ÉMILE LEFRANC, *Op. cit.*, pp. 790, 849). Referitor la istoria Principatelor în secolele XVI-XIX, trebuie să spunem

că nu am găsit date semnificative în manualele de istorie publicate la vremea aceea în Franța.

135. Descrierea aceasta, făcută de dr. KAEMPFEN, Directorul Muzeului Luvru de atunci (1867), a fost publicată în *Paris-Guide. Apud* ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, II, p. 632.

136. HIPPOLYTE GAUTIER, *Op. cit.*, p. 18.

137. VICTOR COSSE, *Les Costumes roumains*, p. 423.

138. *Ibidem*. Vezi și ERNEST DRÉOLLE, „Costumes orientaux", în *L'Exposition Universelle de 1867 Illustrée*, 14-e livraison, pp. 214-215 (p. 214) sau HIPPOLYTE GAUTIER, *Op. cit.*, p. 18.

139. ERNEST DRÉOLLE, *Art. cit.*, p. 214.

140. FRANÇOIS DUCUING, *Art. cit.*, p. 52.

141. ALPHONSE ROYER, *Aventures de voyage. Tableaux, récits et souvenirs du Levant*, II, Paris, Librairie de Dumont, 1837, pp. 267-268.

142. SAINT-MARC GIRARDIN, *Souvenirs de voyages et d'études*, I, Paris, 1852, fragmente editate de NICOLAE ISAR în *Istoria modernă a Românilor. Imaginea societății românești în Franța (1774-1848)*, pp. 111-131 (p. 119).

143. ADOLPHE BILLECOCQ, „Album moldo-valaque", în *L'Illustration*, XI, no. 284, Samedi 26 Aout 1848, p. 391-393 (p. 393), respectiv CHARLES DOUSSAULT, „La Valachie", XXII, no. 563, Samedi 10 Décembre 1853, pp. 380-382 (p. 381). Vezi și aprecierile din studiul nostru „Des Échos roumains dans la presse française: *L'Illustration*, 1843-1944", în *New Europe College Yearbook*, 1995-1996, București, Editura Humanitas, 1999, pp. 405-442 (pp. 414-418).

144. FRANÇOIS DUCUING, *Art. cit.*, p. 52.

145. VICTOR COSSE, „Les Costumes roumains", p. 423. Vezi și THÉOPHILE BILBAUT, *Art. cit.*, p. 64.

146. THÉOPHILE BILBAUT, *Art. cit.*, pp. 56, 59, 61.

147. De pildă VICTOR COSSE, „Les Costumes roumains", p. 423 sau THÉOPHILE BILBAUT, *Art. cit.*, pp. 62, 69, 70.

148. Nu numai francezilor, ci și germanilor de pildă ; vezi KLAUS HEITMANN, *Op. cit.*, pp. 280-284, 286-288.

149. VICTOR COSSE, „L'Exposition roumaine", pp. 133-134.

Capitolul III

1. ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, pp. 112-120.

2. Vorbind despre oaspeții Expoziției universale în *L'Expo universelle* (pp. 110-111), PASCAL ORY trecea în revistă tot felul de excentrici care au bătut drumurile lumii pentru a nu rata una dintre manifestările cele mai grandioase ale secolului: un austriac a străbătut Europa într-un cărucior cu rotile, un român a ajuns în capitala Franței în litieră, un rus a venit pur și simplu pe jos de la Sankt Petersburg, doi americani au traversat Atlanticul într-o barcă, alți trei austrieci au venit la Paris servindu-se de o roabă, etc.

3. IDEM, pp. 39-45. Amintim în acest context protestul comun al pictorilor, sculptorilor şi scriitorilor (1887), indignaţi de construcţia *inutilă şi monstruoasă* din centrul Parisului, care nu se încadra nicidecum în ambient, deteriorând, în opinia lor, imaginea de oraş nepereche pe care o avea Parisul acelui sfârşit de veac.

4. Vezi A.N.I.C. - B., fond Butculescu II-215, f. 10-14, respectiv II-216, scrisoarea lui Georges de Coutouly către Dimitrie Butculescu din 25.07 / 6.08.1888. Filmul complet al evenimentelor poate fi urmărit la ALIN CIUPALĂ, „Un nou pas spre Europa", pp. 34-38.

5. Detalii la GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie. Avant.Pendant. Après*, Paris, J. Kugelmann, 1890, pp. 22-27.

6. Vezi articolele din jurnalele fidele lui Dimitrie Butculescu *Exposantul* şi *Cooperatorul român* din august-septembrie 1888. *Apud Ibidem*, pp. 29-34.

7. *Ibidem*, pp. 89-93.

8. *Ibidem*, pp. 361-366.

9. George Bibescu mulţumea deopotrivă agenţiei de presă *Havas* şi corespondentului special al cotidianului *Le Temps*, de Blowitz. *Ibidem*, p. 231.

10. *Ibidem*, pp. 37-40.

11. *Ibidem*, pp. 94-95.

12. *Ibidem*, p. 44.

13. *Le Temps* din 10.01.1889, corespondenţă specială din 2.01.1889. *Apud Ibidem*, pp. 85-86 şi 427-430.

14. *Dezbaterile Adunării Deputaţilor*, (în continuare *D.A.D.*), Sesiunea 1888-1889, Bucureşti, Imprimeriile Statului, p. 364 (şedinţele din 15.12.1888 şi 18.12.1888). Din 128 de deputaţi prezenţi, 95 au votat pentru şi numai 33 împotrivă.

15. GEORGE BIBESCU, *Raport despre lucrările Comitetului Naţional Român*, p. 6.

16. A.N.I.C. - B., fond Butculescu, II-197 / 1888, scrisoare din iunie 1888 adresată lui Theodor Rosetti de Alexandru Ciurcu, f. 3-4.

17. Au fost nu mai puţin de 93 de subscriptori înregistraţi în GEORGE BIBESCU, *Raport despre lucrările Comitetului Naţional Român*, pp. 47-50. Cele mai substanţiale aparţineau lui C. Zerlenti (10 000 FF.), Banca Naţională, Epitropia Brâncoveanu, Gh. Cantacuzino şi E. Gheorghiev (câte 3 000), Prinţul G. Bibescu, Prinţesa R. Brâncoveanu, Al. Crisoscoleos, Compania Gazului, I. Marghiloman, G. Vernescu şi un anonim (câte 2 000), Crissoveloni şi Al. Filipescu (câte 1 500), I. Alexandrescu, Blank, Prinţul Al. Cuza, Elias, Prinţesa E. Filipescu, Prinţesa Gorceakov, I. Halfon, Hillel, d-na. O. Lahovary, Contesa de Montesquieu, d-na. H. Oteteleşanu şi Veron (câte 1 000) etc.

18. Calculat după *Notice sur la Roumanie* (1889), p. 133. (Autorul acestei lucrări este tot George Bibescu.)

19. GEORGE BIBESCU, *Raport despre lucrările Comitetului Naţional Român*, pp. 43-46.

20. GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, pp. 211-212.

21. ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, p. 114, avansează un număr sensibil mai mic: 547, în timp

ce în *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, p. 167, GEORGE BIBESCU susţine cifra de 736. Rezervele noastre legate de numărul de expozanţi înscris în cataloage, exprimate în cazul 1867, rămân valabile şi pentru Expoziţia din 1889.

22. GRIGORE IONESCU, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, Editura Academici, 1981, pp. 549-552. Vezi în acest sens *Bufetul* de pe Şoseaua Kiseleff (un proiect pentru Expoziţia universală, care nu s-a materializat), Casa Lahovari sau Şcoala Centrală de Fete.

23. GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, p. 96 şi *1889. Figaro Exposition*, Paris, Goupil & C-ie Éditeurs, 1889, p. 66.

24. *Voinţa Naţională. Apud* GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, pp. 119, 140.

25. VASILE ALECSANDRI, *Corespondenţă*, ediţie îngrijită şi note de Marta Anineanu, prefaţă de G. C. Nicolescu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1960, p. 155 (scrisoare din 3.05.1889) şi p. 157 (22.06.1889).

26. Vasile Alecsandri găsise printre exponatele secţiunii agricole chiar şi o barcă tricoloră. *Ibidem*, p. 155.

27. *Ibidem*, pp. 206-207 (4.06.1889). Canaques - nume dat indigenilor din Noua Caledonie (nota editorului).

28. I. SAIZU, „Les Roumains et le premier Centenaire de la Révolution française", în *La Révolution française et les Roumains*, ed. Al. Zub, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza ", 1989, pp. 353-373 (pp. 362-363).

29. *Notice sur la Roumanie* (1889), p. 30. Nu sunt oferite detalii referitoare la revizuirile constituţionale menţionate; vezi pentru aceasta *Monitorul Oficial*, nr. 232 din 13 / 25 Octombrie 1879, respectiv nr. 51 din 8 / 20 Iunie 1884.

30. În România acelor vremuri raportul între bărbaţi şi femei era de 1 068 la 1 000; media natalităţii de 33,1 la 1 000 de locuitori, iar cea a mortalităţii de 23,94 la 1 000. *Ibidem*, p. 38. Durata medie de viaţă a populaţiei atingea 35 de ani, cu un an mai ridicată decât cea calculată pentru în *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 17.

31. Cu aproape un milion de locuitori. Cf. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 13.

32. B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 19-24.

33. GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, p. 289. Cf. *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 17-18.

34. GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, p. 312.

35. În ordine după numărul de locuitori: Bucureşti (250 000), Iaşi (60 000), Botoşani (40 000), Ploieşti (33 000), Galaţi (30 000), Brăila (30 000), Craiova (22 000), Focşani (20 000). *Apud Notice sur la Roumanie* (1889), pp. 38-40. În *Notice sur la Roumanie* (1867) (pp. 5-6), populaţia Iaşiului era de 90 236 locuitori, cea a Botoşaniului de 37 594, cea a Ploieştiului de 26 468, cea a Galaţiului de 36 107, cea a Brăilei de 25 767, cea a Craiovei de 21 521 şi cea a Focşaniului de 16 939. În *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, p. 318, George Bibescu dădea alte cifre pentru populaţia acestor oraşe: Craiova (40 000), Brăila (43 000), Galaţi (46 000) etc.

36. *Notice sur la Roumanie* (1889), pp. 41-42.

37. *Ibidem*, pp. 40-41. Statisticile din *Notice sur la Roumanie* (1889) corespund în linii mari celor prezentate de Comisia princiară română în 1873 cu ocazia Expoziției universale de la Viena: *Commission princière de la Roumanie à l'Exposition universelle de Vienne en 1873*, pp. 29-30.

38. GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, pp. 295-297.

39. B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 750-759.

40. GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, pp. 333-357.

41. *Notice sur la Roumanie* (1889), p. 47.

42. *L'Économie de la Roumanie*, p. 221. Producția cerealieră a anului 1867 se ridica la 20 764 000 chintale, iar în 1889 ca atingea 41 135 000 de chintale.

43. ALFRED PICARD, *Exposition universelle internationale de 1889 à Paris. Rapport général*, VIII, Paris, Imprimerie Nationale, 1892, p. 9.

44. *Exposition universelle internationale de 1889 à Paris. Rapports du Jury international*, sous la direction de Alfred Picard, (Groupe VIII / classes 73 bis - 77), Paris, Imprimerie Nationale, 1892, p. 112.

45. *Notice sur la Roumanie* (1889), p. 49.

46. PAUL TAQUET, *Exposition universelle de 1889. Universel – Vinicole. Les boissons dans le monde entier*, Paris, Léon Carpentier, Éditeur, f.a., pp. 94, 208-209.

47. Cele mai numeroase erau ovinele (4 850 310 capete) și bovinele (peste 2 100 000). *Notice sur la Roumanie* (1889), p. 50.

48. ALFRED PICARD, *Rapport général*, VIII, p. 385.

49. *L'Économie de la Roumanie*, p. 59.

50. *Notice sur la Roumanie* (1889), pp. 75-128.

51. *Ibidem*, pp. 57-58.

52. B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 371, 417.

53. *Notice sur la Roumanie* (1889), p. 65. ALFRED PICARD, *Rapport général*, VI, p. 65 indica o suprafață de 2 221 000 de hectare, confirmând totodată locul ocupat de România în clasamentul european amintit de George Bibescu.

54. *Notice sur la Roumanie* (1889), pp. 66-68.

55. *Ibidem*, pp. 105-109.

56. *L'Économie de la Roumanie*, pp. 375, 384, 386, 389. Situația este confirmată în parte și în B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, p. 552.

57. *Notice sur la Roumanie* (1889), p. 133. Datele sunt apropiate de cele din *L'Économie de la Roumanie*, p. 391, aici fiind trecut și un mic excedent bugetar, nerecunoscut de GH. IACOB, LUMINIȚA IACOB, *Op. cit.*, I, p. 133.

58. *Notice sur la Roumanie* (1889), p. 30.

59. GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, pp. 185-190.

60. *Notice sur la Roumanie* (1889), pp. 35-36.

61. GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, p. 287.

62. *Notice sur la Roumanie* (1889), p. 37. În *1889. Exposition universelle. La Roumanie* (pp. 287-289), care apărea după încheierea Expoziției universale, George Bibescu relua, cu mici modificări, descrierile făcute în *Notice sur la Roumanie* (1889).

63. *Notice sur la Roumanie* (1889), pp. 130-131. Se referea explicit la dansul *Călușarilor*.

64. *Ibidem*, pp. 37-38.

65. *Notice sur la Roumanie* (1889), p. 30 sau GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, p. 289.

66. *Ibidem*, p. 96.

67. VIOREL COSMA, *Lăutari de ieri și de azi*, București, Editura Du Style, 1996, pp. 105-106.

68. *Notice sur la Roumanie* (1889), pp. 127-128.

69. GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, p. 242.

70. *Ibidem*, pp. 243-244.

71. *Ibidem*, pp. 245-246.

72. *Ibidem*, pp. 247-249.

73. *Ibidem*, pp. 251-259.

74. *Ibidem*, pp. 263-264.

75. *Ibidem*, pp. 265-269.

76. *Ibidem*, pp. 166-167.

77. *Ibidem*, pp. 151-161. Prințul George Bibescu era membru al Juriului superior.

78. ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, p. 114.

79. GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition Universelle. La Roumanie*, pp. 169-183.

80. Spre exemplu, articolele din presa franceză dedicate Expoziției universale din 1867 - Vezi *Supra* Cap. II, FÉLIX MARTIN, *Le Bas Danube et les Principautés danubiennes*, 1873; DE BLOWITZ, *Une Course à Constantinople*, 1884 – *Apud* NICOLAE IORGA, *Op. cit.*, p. 663, respectiv 675 sau *L'Indépendance Belge*, 19 Juillet 1889 - *Apud* GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, p. 116.

81. *Rapports du Jury International*, (Groupe I / classes 1 - 5bis), 1890, p. 84. Era evidențiat un anume Costa (?), însă pe acesta nu l-am găsit în lista expozanților din *Notice sur la Roumanie* (1889).

82. *Ibidem*, (Groupe II / classes 9 - 16), 1891, pp. 48, 319-320. Și de această dată raportul evidenția un participant pe care nu l-am găsit în lista din *Notice sur la Roumanie* (1889); este vorba de un anume Constantin Jonitui (?).

83. *Ibidem*, (Groupe III / classes 17 - 29), 1891, pp. 127, 343.

84. *Ibidem*, (Groupe IV / classes 30 - 40), 1891, p. 124.

85. *Ibidem*, (Groupe VI / classes 41 - 44), 1891, pp. 16, 377, 520, 632.

86. *Ibidem*, (Groupe VII / classe 73), 1892, pp. 258-261.

87. PAUL TAQUET, *Op. cit.*, pp. 203-213 (p. 204).

88. *Rapports du Jury international*, (Groupe VIII / 73bis - 77), 1892, pp. 275-280, 621. Vezi și *Rapport général*, VIII, pp. 443-445.

89. De exemplu, mai vechea noastră cunoştinţă, HIPPOLYTE GAUTIER, *Les Curiosités de l'Exposition de 1889*, Paris, Librairie Charles Delagrave, 1889, p. 67.

90. Preşedintele Sadi Carnot a vizitat secţiunea română a Expoziţiei universale pe data de 2.07.1889. GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, pp. 147-150.

91. *Ibidem*, p. 233.

92. *Apud Ibidem*, p. 116.

93. LÉON FRAGER, *La Roumanie à l'Exposition universelle de 1889*, Paris, 1889, p. 7.

94. G. LENÔTRE, „Courrier de l'Exposition", în *Le Monde Illustré*, 33-e Année, no. 1696, 28 Septembre 1889, p. 195; ÉMILE GOUDEAU, „Une Journée d'Exposition" (II), în *Revue Illustrée*, VIII, Juin-Décembre 1889, pp. 240-244 (p. 243); ÉMILE MONOD, *L'Exposition universelle de 1889. Grand ouvrage illustré historique, encyclopédique, descriptif*, III, Paris, E. Dentu, 1890, p. 146.

95. Spre exemplu, ULLYSE DE MARSILLAC, *De Pesth à Bucarest. Notes du voyage*, Bucarest, 1869 – traducere în limba română de Elena Rădulescu, în *Bucureştiul în veacul al XIX-lea*, prefaţă, note şi antologie de ilustraţii de Adrian-Silvan Ionescu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1999, pp. 27, 49-52; articolele „Roumanie" şi „Dacie" din PIERRE LAROUSSE, *Le Grand Dictionnaire universel du XIX-e siècle*, XIII, pp. 1452-1457, respectiv CH. DEZOBRY, TH. BACHELET, *Dictionnaire général de biographie et d'Histoire, de mythologie, de géographie ancienne et moderne, comparée, des antiquités et des institutions grecques, romaines, françaises et étrangères*, 7-e édition, Paris, 1876, p. 727 (I), p. 3065 (supplément) sau informaţiile de aceeaşi factură din manualele şcolare de istorie romană ale lui VICTOR DURUY şi A. DAUBAN (ediţiile de după 1867), E. MARÉCHAL, *Histoire romaine*, Paris, 1881, pp. 473-475; TH. BACHELET, *Histoire ancienne grecque et romaine*, Paris, 1881, pp. 477-479; ABBÉ COURVAL, *Histoire romaine à l'usage de la jeunesse*, Paris, 1884, pp. 210-211; A. AMMANN, C.C. COUTANT, *Rome*, Paris, 1890, pp. 431-432 etc. Cât despre istoria medievală sau cea a secolelor XVI-XVIII, aceeaşi discreţie faţă de evenimentele petrecute în spaţiul românesc (câteva pagini despre Iancu de Hunedoara şi Matei Corvin, eroi ai regatului Ungariei - LOUIS CONS, *Notions sommaires d'Histoire générale et révision complète de l'Histoire de France*, Paris, 1882, p. 303). În schimb, manualele de istorie contemporană erau din ce în ce mai generoase cu istoria românilor (spre exemplu, E. MARÉCHAL descria revoluţia de la 1848, unirea de la 1859, ca şi regimul politic din Principate până la proclamarea regatului - *Histoire contemporaine depuis 1789 à nos jours*, Paris, 1883, pp. 660-661, 829-830, iar DÉSIRÉ BLANCHET trecea în revistă *statele secundare* ale Europei sfârşitului de secol XIX: Spania, Turcia, Suedia şi Norvegia, Belgia, Olanda, Portugalia, Elveţia, România, Danemarca, Bulgaria, Grecia, Serbia şi Muntenegru – *Petite Histoire générale*, Paris, 1886, pp. 236-241). Aceeaşi perspectivă şi în lumea germană; vezi KLAUS HEITMANN, *Op. cit.*, pp. 114-118. 302-303.

96. *Petit Moniteur Illustré. Apud Ibidem*, p. 119. O formulă asemănătoare şi în G. LENÔTRE, *Art. cit.*, p. 195.

97. A.N.I.C. - B., fond Butculescu, dosar II-208 / 1888, f. 2. Vezi şi ALIN CIUPALĂ, „Un nou pas spre Europa", p. 37.

98. CH. ALBERT, „La Roumanie", în *L'Exposition de Paris de 1889*, no. 38, 25 Septembre 1889, p. 303.

99. LÉON FRAGER, *Op. cit.*, p. 2.

100. G. LENÔTRE, *Art. cit.*

101. „La Roumanie à l'Exposition", în *L'Illustration*, 47-e Année, no. 2 427, Samedi 31 Août 1889, p. 180.

102. „Du Danube à l'Adriatique" (III), în *Revue des Deux Mondes*, LX Année, 97, Livraison du 1-er Janvier, 1890, pp. 86-116 (p. 97).

103. GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, pp. 121, 129.

104. LÉON HUGONNET, *Six mois en Roumanie. Voyage de Bruxelles à Jassy par Cologne, Berlin, Breslau, Cracovie, Czerniowitz et de Bucarest à Gèneve par le Danube, Pesth, Vienne et Munich. Projet de confédération danubienne*, Paris, 1875 – fragmente traduse în limba română în *Prin Ţările Române. Călători străini din secolul al XIX-lea*, antologie, traducere, studiu introductiv şi note de Simona Vărzaru, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1984, pp. 147-149 (p. 149) sau CHARLES BIZOT, *Grèce, Turquie, Danube*, Paris, 1886. *Apud* NICOLAE IORGA, *Op. cit.*, p. 677. Vezi şi *Supra* Cap. II.

105. *Le Figaro*, 31.05.1889. *Apud Ibidem*, p. 121.

106. *Ibidem*, p. 122.

107. *Ibidem*, pp. 122-123.

108. G. LENÔTRE, *Art. cit.* Opinii similare înregistrate între Expoziţiile universale de la Paris din 1867 şi 1889, la CHARLES DE MOÜY, *Lettres du Bosphore. Bucarest-Constantinople-Athènes*, Paris, 1879 – fragmente traduse în limba română în *Prin Ţările Române*, pp. 162-163 sau CHARLES BIZOT, *Op. cit.*, în *Loc. cit.*

109. „Le Pavillon de dégustation des vins roumains", în *L'Exposition de Paris de 1889*, 21 septembre 1889, no. 37, p. 295. Vezi şi ilustraţia de la p. 296.

110. G. LENÔTRE, *Art. cit.*

111. O. RUS, „Cronique roumaine", în *Revue Illustrée*, VIII, Juin-Décembre 1889, pp. 355-356 (p. 356).

112. CH. ALBERT, *Art. cit.*, ÉMILE GOUDEAU, *Art. cit.*, G. LENÔTRE, *Art. cit.*, *L'Illustration*, *Art. cit.* Vezi şi *L'Indépendance Belge*, *La République Illustrée*, *Apud* GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, p. 112, 119. În aceeaşi ordine de idei şi LÉON FRAGER, *Op. cit.*, p. 6.

113. *L'Illustration*, *Art. cit.* *L'Indépendance Belge*, *Apud* GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, p. 118.

114. *L'Indépendance Belge*, *Loc. cit.*, p. 118 şi LÉON FRAGER, *Op. cit.*, p. 6. Vezi şi ADOLPHE ADERER, „La Musique à l'Exposition", în *L'Illustration*, 47-e Année, no. 2 433, Samedi 12 Octobre 1889, pp. 303-305 (pp. 303, 305). Textul lui Aderer, care relatează, printre altele, întâlnirea dintre legendarul Barbu Lăutarul şi Franz Liszt, este însoţit de câteva gravuri înfăţişând pe lăutarii români (p. 304), pe cei ruşi, sârbi şi unguri, cei din urmă fiind mult mai bine cunoscuţi la Paris în acea

vreme. ÉMILE MONOD, *Op. cit.*, p. 148 vorbea despre România ca despre o *țară a lăutarilor*.

115. Vezi *România Muzicală*, II (1891), no. 6, p. 40. *Apud* VIOREL COSMA, *Op. cit.*, p. 107, 116. Pe invitația la concertele date de lăutarii lui Sava Pădureanu erau menționate următoarele: *Orchestra românească de la Expoziția de la Paris sub conducerea domnului Sava Pădureanu*, iar în paranteză, *Diploma de onoare și Medalia de aur*.

116. ULLYSE DE MARSILLAC, *Op. cit.*, în *Loc. cit.*, pp. 29-30, 68; *Zig-zags en Bulgarie*, 1879 – *Apud* NICOLAE IORGA, *Op. cit.*, pp. 671-673; *Du Danube à l'Adriatique* (III), în *Loc. cit.*, Livraison du 1-er Janvier, pp. 97-98, respectiv (IV), Livraison du 15 Janvier, pp. 313-344 (pp. 337-338). Și nu numai francezii, ci și germanii; vezi, de exemplu, KLAUS HEITMANN, *Op. cit.*, pp. 104-108, 218-220, 293-298.

117. De exemplu, *Revue de l'Exposition Universelle de 1889*, II, f. a., p. 63. Majoritatea textelor călătorilor străini la care am făcut referință pentru perioada 1867-1889 vorbeau de simpatia românilor pentru Franța (nu e mai puțin adevărat că și observatorii francezi erau purtați de sentimente similare) sau de interesul locuitorilor din România pentru cultura și civilizația franceză.

118. ÉMILE MONOD, *Op. cit.*, p. 148.

119. *1889. Figaro Exposition*, p. 66. *L'Indépendance Belge*, 19 Juillet 1889. *Apud* GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, p. 116.

120. *L'Album de l'Exposition, 1889*, Paris, Glücq Editeur, 1889.

121. *1889. Figaro Exposition*, p. 66.

122. G. LENÔTRE, *Art. cit.*

Capitolul IV

1. PASCAL ORY, *Les Expositions universelles de Paris*, pp. 30, 32, sau FLORENCE PINOT DE VILLECHENON, *Op. cit.*, p. 30.

2. *Apud* PASCAL ORY, *Les Expositions universelles de Paris*, p. 6. Citatul este motto-ul volumului lui Ory.

3. Maurice Barrès sintetiza judecata sa asupra expoziției și a principiului de existență a acesteia în două cuvinte: *limonadă și prostituție*. *Apud Ibidem*, p. 31. Vezi și pp. 29-30.

4. ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, pp. 132-143.

5. *D. A. D.*, Sesiunea 1899-1900, ședinta din 23.06.1899, p. 119.

6. DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Op. cit.*, p. 23.

7. Legea a fost publicată pe 28.03.1898, iar Petru Poni a fost numit prin Decretul regal nr. 1.617 din 2.05.1898. *Apud Ibidem*, pp. 24-25.

8. Vezi *Epoca*, An IV, nr.. 812, Iulie 1898, p. 1 și nr. 832, August 1898, p. 1.

9. Vezi *Voința Națională*, An XV, nr. 4 048, Iulie 1898, p. 1.

10. DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Op. cit.*, pp. 23-24.

11. IDEM, *România la Expozițiunea universală din Paris, 1900*, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 10.

12. În 1889, Alexandru Ciurcu ridicase aceeași problemă. Vezi *Supra*, cap. III.

13. DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *România la Expozițiunea universală*, pp. 11-12. Vezi și IDEM, *Raport general*, pp. 42, 43-44.

14. *D. A. D.*, *loc. cit.*, pp. 118-122.

15. DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Raport general*, p. 27.

16. Calculul a fost făcut după tabelul A.69 din *L'Économie de la Roumanie*, p. 400.

17. *Ibidem*, pp. 80-91. În paginile *Buletinului Comisariatului General al Guvernului Român pentru Expozițiunea din 1900 de la Paris* (Bucuresci, Tipografia „Voința Națională", 1898-1899) a fost publicată, printre altele, corespondența dintre administrația centrală și cea locală legată de participarea românească la Expoziția universală.

18. Decretul regal nr. 2.411 / 25.05.1899 modifica prevederile celui din 22.05.1898 (nr. 1.945). *Apud Ibidem*, pp. 29-30, 51.

19. *Ibidem*, pp. 29-32.

20. DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Raport general*, p. 70.

21. Inițial, Comisia consultativă număra nu mai puțin de 446 de membri, fiind constituită din foști Miniștri ai Agriculturii, Senatori și Deputați (câte șase), din Președinții Camerelor de Comerț, Administratorul domeniului Coroanei, Șeful Marelui Stat Major și alți reprezentanți militari, ai Poștelor, ai Băncii Naționale, Directori de muzee, delegați ai Academiei Române, Rectorii și Decanii de la Universitățile din Iași și București, membri ai Societăților Politehnice, Geografice, Silvice, de Medicină umană și veterinară etc. Aceștia se grupaseră în 12 sub-comisii, în funcție de clasificarea oficială de care a uzat Expoziția universală. Decretul regal nr. 1 945 / 22.05.1898. *Ibidem*, pp. 25, 29, 30, 48-50.

22. Numiți prin Decretul regal nr. 2 617/14.06.1899. N. Filipescu, G. Al. Mavrocordat, M. Șculescu au fost înlocuiți ulterior cu G. Bengescu-Dabija, Pantazi și G. A. Scortzescu. *Ibidem*, p. 31.

23. Decizia ministerială nr. 2.075 / 28.05.1899. *Ibidem*, p. 51. Detalii despre atribuțiile agenților regionali și ale juriilor la pp. 52-53 și 66-67.

24. *Ibidem*, p. 71; 1 289 expozanți individuali, 716 colectivi și 52 de colaboratori. ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, p. 134, înregistrează 2 255 de expozanți români.

25. DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Raport general*, p. 65.

26. *Ibidem*, p. 54.

27. Decret nr. 23.442 / 3.03.1900. *Ibidem*, p. 73.

28. *Ibidem*, pp. 74-75.

29. La celelalte secțiuni numărul expozanților a fost următorul: Grupele I și III – câte 70; XI - 61; XIV - 52; XII - 37; IX - 34; II - 42; VI – 38; XVI și XVIII – câte 12 ; VIII – 1. *La Roumanie* (1900), pp. 1-187. Avem aceleași rezerve la numărătoarea expozanților pe care le-am exprimat și în cazurile 1867 și 1889. În total am reținut 1 085 de expozanți individuali și colectivi cu excepția celor de la secția retrospectivă și parțial a celor de pe Domeniile Coroanei (*Ibidem*, pp. 187-190), mai puțini, așadar, decât cei declarați de Dimitrie C. Ollănescu (2 057) sau cei înregistrați în palmaresul oficial al Expoziției (2 255).

30. DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Raport general*, pp. 44-45, 65.

31. Datele sunt de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Vezi *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné des Sciences, des Lettres et des Arts*, Paris-Tours, Imprimerie de E. Arrault et Cie, f. a., IV, pp. 782-804 şi XXVIII, pp. 1151-1226 şi LEONIDA COLESCU, *Analiza rezultatelor recensământului general al populaţiei României de la 1899*, Bucureşti, 1944, p. 29. *Apud* GH. IACOB, LUMINIŢA IACOB, *Op. cit.*, p. 17.

32. *Notice sur le Domaine de la Couronne de Roumanie pour l'Exposition universelle de 1900 à Paris*, Bucarest, Imprimerie „Gutenberg", Joseph Göbl, 1900.

33. *La Roumanie* (1900), pp. XX-XXIV.

34. *Ibidem*, pp. XIII-XIV.Vezi şi LEONIDA COLESCU, *Op. cit.*, p. 40. *Apud* GH. IACOB, LUMINIŢA IACOB, *Op. cit.*, I, p. 20; date confirmate şi de B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 19-24.

35. Cf. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 18. Pentru varianta 266 652 persoane vezi I. SIMIONESCU, *Ţara noastră*, Bucureşti, 1937, p. 88. *Apud* GH. IACOB, LUMINIŢA IACOB, *Op. cit.*, I, p. 55. Cifra de 400 000 de israeliţi fusese avansată şi de GEORGE BIBESCU în *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, pp. 289, 312.

36. Statistica a înregistrat un număr de 3 257 şcoli primare rurale, cu mult mai multe faţă de cele care erau în funcţiune în 1867 sau 1889 (2 008, respectiv 2 221). Vezi *Supra* cap. II şi cap. III.

37. B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 753, 755, 758.

38. *Ibidem*, pp. 772-773.

39. *La Roumanie* (1900), pp. XLIX-L.

40. *Ibidem*, pp. LV-LVI.

41. Acelaşi sistem a fost prezentat de Prinţul GEORGE BIBESCU în *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, pp. 337-338.

42. *La Roumanie* (1900), pp. LI-LIII. Pentru datele comparative vezi *La Grande Encyclopédie*, IV, pp. 792-793; VIII, p. 402; XVIII, pp. 297-300; XXVIII, pp. 1039-1041 şi 1185-1188; XXIX, pp. 1039-1040; XXXI, p. 516.

43. *La Roumanie* (1900), pp. LIV-IV.

44. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 23.

45. *La Roumanie* (1900), pp. LIII-LIV.

46. *Ibidem*, p. XXV. Cf. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 46.

47. *La Roumanie* (1900), p. XXV. Cf. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 54. Vezi şi B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 249-266.

48. *La Roumanie* (1900), pp. XXV, XXVI. Cf. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 46.

49. *La Roumanie* (1900), p. XXV. Cf. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 73.

50. LEONIDA COLESCU, *Statistica animalelor domestice din România*, Bucureşti, 1903, p. XLIX. *Apud* GH. IACOB, LUMINIŢA IACOB, *Op. cit.*, I, p. 77.

51. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 111. *La Roumanie* (1900), p. XXVI. Cf. LEONIDA COLESCU, *Statistica animalelor domestice*, p. XXVI. *Apud* GH. IACOB, LUMINIŢA IACOB, *Op. cit.*, I, p. 78. Remarcăm din nou diferenţe între sursele noastre statistice; cifrele sunt mai mici în *La Roumanie* (1900); se pare că ele se apropie mai degrabă de statisticile anului 1890. Cf. GH. IACOB, LUMINIŢA IACOB, *Op. cit.*,

I, p. 78., dar chiar şi aşa ordinea clasamentului la care am făcut aluzie ar rămâne neschimbată.

52. F. ROBIN, „Exposiţia universală din Paris", în *Noua Revistă Română*, 3, nr. 1, 1 Ianuarie 1901, pp. 7-12 (p. 8).

53. *La Roumanie* (1900), p. LX.

54. *Ancheta industrială din anii 1901-1902*, I, Bucureşti, 1904. *Apud* VICTOR AXENCIUC, *Evoluţia economică a României. Cercetări statistico-istorice, 1859-1947*, I, Bucureşti, Editura Academiei, 1992, tabelele 2 şi 3.

55. B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 418-420.

56. *La Roumanie* (1900), pp. XXXI-XXXIX.

57. *Ibidem*, p. XXXVIII.

58. *Ibidem*, pp. XXVIII-XXIX.

59. *Ibidem*, p. XXVIII. De asemenea, GH. IACOB, LUMINIŢA IACOB, *Op. cit.*, I, p. 141.

60. *La Roumanie* (1900), p. XL. Aşadar, România ar fi avut un excedent bugetar de aproape 13 000 000 FF. Însă potrivit calculelor bugetului real, nu cel estimat, ţara a avut în anul respectiv un deficit de peste 27 000 000 de lei. Vezi *L'Economie de la Roumanie*, p. 392.

61. *Notice sur la Roumanie* (1867), p. XIV.

62. Vezi *Supra* cap. II.

63. Despre sentimentele antidinastice ale lui George Bibescu a se vedea scrisoarea adresată de Georges de Coutouly lui Alexandru Ciurcu (A.N.I.C. - B., fond Butculescu, dosar II-208 / 1888, f. 2). *Apud* ALIN CIUPALĂ, „Un nou pas spre Europa", p. 36. De asemenea, aluzii la VASILE ALECSANDRI, *Corespondenţă*, pp. 206-207.

64. *La Roumanie* (1900), pp. XXII-XXIV, respectiv *Notice sur le Domaine de la Couronne.*

65. *Notice sur le Domaine de la Couronne*, p. 1.

66. *Ibidem*, pp. 24-38. Vezi şi *La Roumanie* (1900), pp. XXIII-XXIV.

67. *Notice sur le Domaine de la Couronne*, pp. 73-103. Era vorba de un număr de 40 de biserici şi 40 de şcoli, acestea din urmă având 408 elevi şcolarizaţi în anul 1898-1899. Vezi şi *La Roumanie* (1900), pp. XXIII-XXIV.

68. *La Roumanie* (1900), pp. XV-XVIII.

69. Vezi TITU MAIORESCU, *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, ediţie, postfaţă şi indice de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994, pp. 33-34.

70. A.N.I.C. - B., fond MCIP, dosar 197 / 1900, f. 261, 265.

71. Vezi *Catalogue des objets exposés par la Direction du Musée National des Antiquités de Bucarest*, în *La Roumanie* (1900), pp. 177-186. Muzeul Naţional de Antichităţi mai expunea câteva albume, cărţi şi reviste, dintre care amintim *Album pittoresque et archéologique des couvents de Roumanie* (cu ilustraţii de H. Tronk), prezent printre exponatele româneşti şi în 1867, *Dacia înainte de Romani* (autor: G. TOCILESCU) sau *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie. Apud Ibidem*, pp. 177-178.

72. *Ibidem*, pp. 178-179.

73. Vezi *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea 1898-1899, pp. 730-733.

74. A.N.I.C. - B., fond MCIP, dosar 197 / 1900, f. 310.

75. DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Raport general*, p. 55.
76. *Ibidem*, pp. 55, 68-69. *La Roumanie* (1900), p. LX.
77. DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Raport general*, pp. 56, 63.
78. *Ibidem*, p. 56.
79. Vezi N. MIHĂESCO, „La Roumanie à l'Exposition universelle de 1900", extras din *Revue Internationale de Sociologie*, Paris, V. Giard § E. Brière, 1901, p. 7. sau AL. TZIGARA-SAMURCAȘ, *Memorii*, I, ediție critică de Ioan Șerb și Florica Șerb, București, Editura „Grai și Suflet" - Cultura Națională, 1991, pp. 139-140.
80. A. QUANTIN, *L'Exposition du siècle*, 14 Avril-12 Novembre 1900, editat de revista *Le Monde Moderne*, p. 151.
81. *L'Album de l'Exposition de 1878*, 8-e livraison, Paris, Glücq Éditeur, pp. 32-33 și *L'Album de l'Exposition de 1889*. Pentru stilul arhitecturii grecești din secolul al XIX-lea, vezi JEAN TRAVLOS, *Athènes au fil du temps*, Paris, Jöel Cuénot Éditeur, 1972.
82. PASCHALIS KITROMILIDES, „«Imagined Communities» and the Origins of the National Question in the Balkans", în *European History Quarterly*, 19, nr. 2, April 1989, pp. 149-192 (pp. 177-192).
83. De exemplu, *La Roumanie* (1900), pp. 147-150 (costume naționale).
84. VIOREL COSMA, *Op. cit.*, pp. 150, 152, 160. Ca și Sava Pădureanu, Cristache Ciolac a compus o *Sârbă a Expoziției*. Atmosfera restaurantului (inaugurat oficial pe 1 / 13.05.1900), ca și muzica lăutarilor Ciolac și Pădureanu au fost descrise de DIMITRIE C. OLLĂNESCU în *Raport general*, p. 37.
85. AL. TZIGARA-SAMURCAȘ, *Op. cit.*, p. 140 sau SEX. TIL., „Expoziția din Paris", în *Noua Revistă Română*, 3, nr. 31, 1 Aprilie 1901, pp. 312-317 (p. 317).
86. AL. TZIGARA-SAMURCAȘ, *Op. cit.*, p. 141.
87. Vezi N. MIHĂESCO, *Art. cit.*, p. 4 și DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *România la Expozițiunea universală*, p. 26.
88. DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *România la Expozițiunea universală*, p. 25.
89. *Ibidem*, pp. 45-46.
90. Comisarul general avansa două cifre: 1 090 și 1 086 de recompense, însă în tabelele sale s-au strecurat câteva greșeli. Vezi DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Raport general*, p. 72, respectiv *România la Expozițiunea universală din Paris*, p. 22. Statistica din ANNE RASMUSSEN și BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, p. 134, situa România pe locul 11, întrucât înregistra numai 1 029 de recompense, ceea ce făcea ca Mexicul, care dobândise 1 038 de premii să o devanseze.
91. H. CREMER, *Statistica comparativă și lista completă a premianților României de la Expozițiunea universală din Paris, 1900*, Bucuresci, Stabilimentul de Arte Grafice Albert Baer, 1900, pp. 4-5. De remarcat că Franța, care a cules cei mai mulți lauri la Expoziția din 1900, lipsea din statisticile lui Cremer.
92. *Ibidem*
93. *Ibidem*, pp. 4, 7.
94. *Ibidem*, pp. 5-6.
95. DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Raport general*, pp. 40-41.

96. Vezi *Exposition universelle internationale de 1900 à Paris. Rapports du Jury international*, Paris, 1902. De exemplu, informațiile referitoare la învățământul public în România au fost preluate după volumul *L'Enseignement public en Roumanie*, publicat sub egida Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice (*Ibidem*, Gr. I, 1-e partie, pp. 895-901). Din *La Roumanie* (1900) au fost selectate datele referitoare la învățământul secundar (*Ibidem*, Gr. I, 2-e partie, pp. 82-83), Dimitrie C. Ollănescu oferind personal informații asupra vinurilor românești (*Ibidem*, Gr. X, 2-e partie, pp. 332-340).

97. *Ibidem*, Gr. X, 1-e partie, pp. 224-226.

98. *Ibidem*, p. 309.

99. *Ibidem*, Gr. XIII, 1-e partie, p. 526. De aceeași apreciere se bucura și Bulgaria.

100. *Ibidem*, Gr. VI, 1-e partie, p. 430.

101. *Ibidem*, Gr. VI, 2-e partie, p. 219. În 1889 existau 2 476 km. de cale ferată, iar în 1900, 3 092. Tot în aceeași perioadă numărul locomotivelor și al vagoanelor aproape că se dublase.

102. *Apud* DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Raport general*, p. 35.

103. *Guide illustré du Bon Marché*, pp. 58, 66 și *Guide Lemerčier*, publié par les concessionnaires du Catalogue officiel de l'Exposition universelle de 1900, Paris, L. Baschet Éditeur, Imprimerie Lemercier, 1900, pp. 120, 122, 150.

104. Lista era mult mai lungă în DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Raport general*, p. 43: *La Fanfulla*, *Il Giornale della Sera*, *L'Indépendance Belge*, *Irun and Industrial Magazine*, *L'Italie*, *Le Journal des Savants*, *Journal de Genève*, *Le Matin*, *Moniteur des Intérêts Vinicoles*, *Nuova Antologia*, *Revue Agricole et Viticole*, *Pariser Weltausstellung*, *Revue Industrielle et Métallurgique*, *Revue Medicale*, *Revue des Revues*, *Revue Technique*, *Le Siècle*.

105. *Le Figaro*, *Journal des Débats*, *Revue des Revues*. *Apud Ibidem*, pp. 37-38.

106. MAURICE LAUDET, „Les Roumains", în *Le Figaro*, 46-e Année, 3-e Série, no. 139, 19.05.1900, p. 2 (în cadrul grupajului „L'Exposition").

107. PASCAL FORTHUNY, „L'Exposition universelle de 1900", în *Revue Encyclopédique*, 1900, pp. 381-387 (pp. 383-384).

108. GUSTAVE BABIN, „Le Pavillon de la Roumanie / L'Exposition universelle", în *Journal des Débats Politiques et Littéraires*, 112-e Année, Samedi 26 Mai 1900, pp. 966-969 (p. 966).

109. ADOLPHE BRISSON, „Les Parisiens et l'Exposition", în *Revue Illustrée*, no. 11, 15 Mai 1900.

110. LÉON DE MONTERLOT, „Les Palais des Nations", în *Le Monde Illustré*, 44-e Année, no. 2 250, 12 Mai 1900, p. 68 sau „Inauguration du pavillon de la Roumanie", în *Le Temps*, 19.05.1900, p. 4.

111. *Guide illustré du Bon Marché*, p. 58.

112. „Les Pavillons de la Roumanie et de la Bulgarie", în *L'Illustration*, 58-e Année, no. 2 988, 2 Juin 1900, p. 346 (semnat M. N.) sau A. QUANTIN, *Op. cit.*, p. 157.

113. *Guide Lemercier*, p. 120 sau *Le Panorama. Exposition universelle*, Paris, Librairie d'Art-L. Baschet Éditeur, 1900 (album de fotografii).

114. L. GRANDEAU, „L'Agriculture étrangère à l'Exposition", 8.10.1900, p. 3, respectiv 24.09.1900, p. 3. Datele statistice din aceste articole proveneau din informațiile oficiale ale Comisariatelor bulgar, român și sârb.

115. Numărul din 8.08.1900. *Apud* DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *România la Expozițiunea universală*, p. 30.

116. *Ibidem*, pp. 38-39.

117. *Guide Lemercier*, p. 122, A. QUANTIN, *Op. cit.*, p. 158, *L'Illustration*, *Art. cit.* sau „L'Inauguration du pavillon de la Roumanie", p. 4.

118. *Guide illustré du Bon Marché*, p. 66.

119. *L'Illustration*, *Art. cit.*

120. Vezi discursul lui Dimitrie C. Ollănescu cu ocazia inaugurării pavilionului regal al României (5 / 18.05.1900). *Apud* „L'Inauguration du pavillon de la Roumanie", p. 4.

121. Vezi ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, p. 134.

122. *L'Illustration*, *Art. cit.* și L. GRANDEAU, *Art. cit.*

123. *Ibidem*. Vezi receptarea imaginii Principatelor Unite / României la Expozițiile universale din 1867 și 1889, ca și prezența acestor stereotipuri în alte surse de tip imagologic din ultima parte a veacului al XIX-lea. *Supra* Cap. II, III. De asemenea, putem include aici și notele de călătorie ale lui RENÉ PAILLOT, *La Roumanie. Notes de voyages*, Paris, 1899 sau informațiile despre Traian și războaiele dacice, pe care micuții francezi le studiau la clasă (manualele de școală primară ale lui G. BELEZE, *Histoire romaine mise à la portée de la jeunesse*, Paris, 1890, care atinsese în acel an a 40-a ediție sau DÉSIRÉ BLANCHET, *Op. cit.*, care a ajuns în 1910 la cea de a 29-a ediție). Mai nimic despre perioada secolelor XIV-XIX; am studiat șase manuale cu peste două-trei ediții fiecare, apărute în intervalul 1891-1901 și am constatat că nici unul nu menționează evenimente istorice românești; este vorba de cărțile școlare de istorie medievală și modernă ale lui FELIX ANSART, J. D'ARSAC, CH. BÉMONT, BERNARD, F. CORRÉARD, P. DARLES, G. MONOD, PIOLET și AMBROISE RENDU. Doar VICTOR DURUY (*Histoire de l'Europe et de la France*, Paris, 1892, pp. 287, 296-298) amintește de constituirea structurilor statale medievale din Valahia și Moldova menționând, în acest context, numele lui Radu Negru, stăruind apoi asupra luptelor purtate de Iancu de Hunedoara împotriva turcilor. Datele privind istoria contemporană a României din manualele de istorie sunt în principal legate de chestiunea orientală (spre exemplu, CH. DUFAYARD, E. GUILLOT, E. SUÈRUS, *Histoire moderne et contemporaine, 1589-1900*, Paris, f.a., pp. 571-573, 696-697). Vezi în acest context și datele lui KLAUS HEITMANN (*Op. cit.*, pp. 116-118, 281-282, 285-286, 303-304) despre receptarea acestor clișee în spațiul lingvistic german.

124. I. E. TOROUȚIU, *Studii și documente literare*, VI, Iași, Junimea, 1983, p. 340 (scrisoare adresată de Dimitrie C. Ollănescu lui N. Petrașcu). Vezi și DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *România la Expozițiunea universală din Paris*, pp. 33-36, 38-43.

125. *Apud* DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *România la Expozițiunea universală din Paris*, p. 36.

Capitolul V

1. ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, pp. 192-200.

2. *Monitorul Oficial*, nr. 35, 12. Febr. 1937, p. 1238 (Jurnal al Consiliului de Miniştri, Nr. 213). Vezi şi A.N.I.C. –B., fond Ministerul Industriei şi Comerţului/Direcţia Personal, Administrativ şi Secretariat, rola 1768, dosar 1) 1936, f. 46, 12 februarie 1936: decizie a Delegaţiunii Economice a Guvernului cu privire la participarea României la Expoziţia din 1937. (În continuare fond M.I.C./D.P.A.S.)

3. Vezi, spre exemplu, DIMITRIE GUSTI, „Ştiinţa Naţiunii", în *Sociologie Românească*, II, nr. 2-3, Bucureşti, 1937.

4. Vezi „Le Roi Carol a offert hier soir au pavillon roumain un grand dîner en l'honneur de M. Albert Lebrun", în *Le Figaro*, 16 Juillet 1937, p. 2. DIMITRIE GUSTI, *Opere*, III, texte stabilite, comentarii, note de Ovidiu Bădina şi Octavian Neamţu, Bucureşti, Editura Academici, 1970, p. 452 (notele editorilor). Vezi numirile oficiale în A.N.I.C. –B., fond M.I.C./D.P.A.S., rola 1769, dosar 11/1935-1938, f. 14-16, 12-14 mai 1936.

5. I. A. ROCERIC, HORIA OPRESCU, *Art. cit.*, p. 320. Calculul a fost făcut după datele oferite de *L'Économie de la Roumanie*, p. 393.

6. DIMITRIE GUSTI, *Opere*, p. 447 (notele editorilor).

7. *Ibidem*, pp. 443-444, 446 (notele editorilor). Vezi şi apelurile adresate artiştilor (27 mai 1936), industriaşilor şi meseriaşilor (12 iulie 1936) sau cele relative la organizarea concursului pentru pavilion (28 mai, 7 iunie 1936) publicate în jurnalul *Universul*.

8. *La Pose de la première pierre du pavillon de Roumanie (le 18 décembre 1936)*, Monitorul Oficial, Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1937.

9. *Exposition Internationale des Arts et des Techniques dans la Vie Moderne. Paris-1937. Catalogue général officiel*, I, Paris, Stenger, 1937, pp. 799-804. Dacă numărătoarea noastră ar elimina expozanţii care se găsesc înscrişi în catalog de două sau chiar mai multe ori la clase diferite, atunci numărul s-ar reduce la 115.

10. DIMITRIE GUSTI, *Op. cit.*, p. 450. Mai erau menţionate Expoziţiile culturală cehoslovacă (Brno), de igienă (Dresda), respectiv a presei (Köln).

11. *Ibidem*, pp. 444-446.

12. *Ibidem*, p. 445.

13. *Ibidem*, p. 449 (notele lui Dimitrie Gusti pentru o conferinţă radiofonică).

14. *Ibidem*, p. 451 (notele editorilor).

15. *Ibidem*, pp. 460-461 (notele editorilor).

16. *Ibidem*, p. 452 (notele editorilor).

17. NICOLAE IORGA, „D. Gusti şi Pavilionul României la Paris", în *Neamul Românesc*. *Apud Ibidem*, pp. 461-462 (notele editorilor). Vezi şi articolele elogioase publicate în jurnalele bucureştene *Le Moment* sau *Universul* din 1937-1938.

18. Vezi articolul „Romania", în *Le Livre d'Or officiel de l'Exposition Internationale des Arts et Techniques dans la Vie Moderne*, pp. 475-483.

19. *Apud Souvenir-guide de l'Exposition*, Éditions du „Guide de Paris", 1937, pp. 61-62.

20. *Monitorul Oficial*, nr. 282, 29 Martie 1923.

21. LEONIDA COLESCU, *Statistica electorală. Alegerile generale pentru Corpurile legiuitoare în 1907 și 1911*, București, 1913, p. 7 (*Apud* GH. IACOB, LUMINIȚA IACOB, *Op. cit.*, I, p. 261); *Enciclopedia României*, I, București, Imprimeria Națională, 1938, diagramele relative la alegerile din 1928, 1931, 1932 și 1933. Pentru același subiect vezi și MATEI DOGAN, *Analiza statistică a democrației parlamentare din România*, București, 1946.

22. *Enciclopedia României*, II, p. 6.

23. *Ibidem*. De asemenea, GH. IACOB, LUMINIȚA IACOB, *Op. cit.*, I, pp. 17, 19-21 sau N. POPP, „Considerațiuni etno-demografice asupra populației României", în *Rânduiala*, II, 3, 1937, extras, 37 p., p. 3.

24. Vezi de exemplu, GH. IACOB, LUMINIȚA IACOB, *Op. cit.*, I, p. 20 sau B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 19-24.

25. N. POPP. *Art. cit.*, p 7.

26. *Enciclopedia României*, I, pp. 422, 425, 428.

27. B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 761-768.

28. *Enciclopedia României*, I, p. 476.

29. B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 774-776.

30. *Enciclopedia României*, I, pp. 506, 510.

31. *Ibidem*, pp. 697-704.

32. *Ibidem*, pp. 343-344.

33. *Ibidem*, pp. 363-366.

34. „Nos alliés chez nous. La Roumanie", în *L'Illustration*, 95-e Année, no. 4917, 29 Mai 1937, Supplément, p. LXX. Tot aici și datele referitoare la suprafața cultivată a României (13 000 000 de hectare) și la cea acoperită de păduri (7 000 000).

35. GH. IACOB, LUMINIȚA IACOB, *Op. cit.*, pp. 83-85. Vezi și *L'Économie de la Roumanie*, p. 222. Cu toate diferențele între sursele statistice consultate, aproximările operate sunt confirmate și de B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 249-266.

36. GH. IACOB, LUMINIȚA IACOB, *Op. cit.*, I, p. 86.

37. *Ibidem*, p. 105. VICTOR AXENCIUC, *Op. cit.*, I, tabelul 529.

38. *Ibidem*, pp. 92-95. Vezi și *L'Économie de la Roumanie*, pp. 262, 268, 272, 275, 278, 281, 284.

39. VICTOR AXENCIUC, *Op. cit.*, I, tabelul 62. În tabel mai figurau 253 de unități din sectorul industrial chimic; 240, din industria materialelor de construcție; 164, din domeniul pielăriei; 147, producătoare de hârtie; respectiv, între 24 și 36 de unități cu profilurile electrotehnic, ceramic și al sticlăriei. Situația nu se modifica sensibil pentru 1937 (tabelul 63).

40. *Romania* (1937), p. 482. Statisticile publicate de GH. IACOB, LUMINIȚA IACOB, *Op. cit.*, I, p. 107 confirmă maximul producției de petrol obținut în 1935-1936. Calcule apropiate și la B.R. MITCHELL, *Op. cit.*, pp. 372-373.

41. GH. IACOB, LUMINIȚA IACOB, *Op. cit.*, I, p. 106. VICTOR AXENCIUC. *Op. cit.*, I, tabelul 273.

42. „Nos alliés chez nous. La Roumanie", *Loc. cit.* sau *Souvenir-guide*, p. 61. Referitor la producţia de petrol, statisticile înregistrau pentru 1936 o producţie de 8 676 000 de tone, iar pentru anul următor de numai 7 153 000 tone. În fine, producţia anuală de aur se ridica la 4 977 kilograme în 1936, respectiv 5 456 kilograme în 1937. GH. IACOB, LUMINIŢA IACOB, *Op. cit.*, I, 103, 107. Vezi şi grupajul „La Roumanie", în *Le Figaro*, Supplément du Dimanche 27 Juin 1937 (paginile referitoare la economia românească).

43. GH. IACOB, LUMINIŢA IACOB, *Op. cit.*, I, pp. 149-150. Vezi şi *L'Économie de la Roumanie*, pp. 387, 390.

44. „Nos alliés chez nous. La Roumanie", *Loc. cit.*

45. GH. IACOB, LUMINIŢA IACOB, *Op. cit.*, I, pp. 146-147. Vezi şi *L'Économie de la Roumanie*, pp. 383, 385.

46. *L'Économie de la Roumanie*, pp. 402, 405.

47. La ridicarea pavilionului au colaborat şi arhitecţii francezi E. Bertrand, P. Bertrand şi Letélié.

48. În realitate puţine pavilioane (cele ale Cehoslovaciei, Finlandei şi S.U.A.) au reprezentat cu adevărat alternativa arhitecturală modernistă. AUGUSTIN IOAN, *Op. cit.*, pp. 37-39.

49. *Ibidem*, pp. 31-36; 40-41. Vezi şi LEONARDO BENEVOLO, *Op. cit.*, p. 46.

50. *Catalogue général officiel*, II, p. 177.

51. I.A. ROCERIC, HORIA OPRESCU, *Art. cit.*, p. 317.

52. *Romania* (1937), p. 477. Vezi şi I. A. ROCERIC, HORIA OPRESCU, *Art. cit.*, p. 317.

53. *Ibidem*.

54. *Romania* (1937), p. 479.

55. *Ibidem*, p. 481.

56. GEORGES HENRI RIVIÈRE, ANDRÉ VARAGNAC, „L'Art populaire roumain à l'Exposition", în *L'Art roumain à l'Exposition de 1937*, *Beaux-Arts*, no. spécial, Septembre 1937, pp. 11-12 (p. 12).

57. JACQUES LASSAIGNE, „L'Oeuvre des Fondations Royales et l'habitation rurale en Roumanie", în *Ibidem*, p. 10 şi DIMITRIE GUSTI, *Op. cit.*, p. 454 (notele editorilor).

58. DIMITRIE GUSTI, „Muzeul satului românesc", în *Sociologie Românească*, I, nr. 5, Bucureşti, 1936. *Apud* DIMITRIE GUSTI, *Opere*, pp. 85-92 (pp. 91-92). Vezi şi notele editorilor de la pp. 439-442.

59. Vezi I. A. ROCERIC, HORIA OPRESCU, *Art. cit.*, p. 317 şi JACQUES LASSAIGNE, „L'Art au service de la documentation scientifique", în *L'Art roumain à l'Exposition de 1937*, pp. 19-20.

60. *Romania* (1937), p. 482.

61. I. A. ROCERIC, HORIA OPRESCU, *Art. cit.*, p. 318.

62. DIMITRIE GUSTI, „Ştiinţa Naţiunii".

63. *Ibidem*.

64. *Romania* (1937), p. 480. Vezi şi interviul lui DIMITRIE GUSTI acordat lui G. CHARENSOL, cu titlul, „M. D. Gusti qui a su faire de la sociologie une science vivante est actuellement à Paris", publicat în *Les Nouvelles Littéraires*, no. 785, Samedi 30 Octobre 1937, p. 8.

65. JACQUES LASSAIGNE, „L'Oeuvre des Fondations Royales", p. 9.

66. Formulă propagandistică prezentă în documentele panegirice ale epocii. Vezi mai departe discuţia privitoare la mitul politic Carol al II-lea.

67. *Romania* (1937), p. 480.

68. Vezi CAROL AL II-LEA, *Între datorie şi pasiune. Însemnări zilnice*, II, ediţie de Marcel Dumitru Ciucă şi Narcis Dorin Ion, Bucureşti, Casa de editură şi presă „ Şansa " S.R.L., 1996, pp. 17, 19 şi interviul lui DIMITRIE GUSTI acordat lui G. CHARENSOL, în *Les Nouvelles Littéraires*, *Loc. cit.*

69. *Romania* (1937), p. 476. Vezi şi p. 481. În acelaşi sens vezi interviul lui DIMITRIE GUSTI acordat lui ANDRÉ NÈDE, în *Le Figaro*, no. 145, 112-e Année, 25.05.1937, p. 2 sau grupajul „La Roumanie", în *Le Figaro*, *Loc. cit.*

70. Vezi comentariul lui LUCIAN BOIA, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, pp. 244-246 relativ la mitul politic Carol al II-lea, aducând în discuţie cartea lui CEZAR PETRESCU, *Cei trei regi*, apărută în 1934, precum şi alte câteva articole ale cunoscutului scriitor publicate în jurnalul *România* în numerele din 4 şi 9 iunie 1938. Este remarcabilă asemănarea formulelor panegirice ale lui Cezar Petrescu cu masivul grupaj intitulat „La Roumanie nouvelle", din *L'Illustration*, 97-e Année, no. 5 034, 26 Août 1939, pp. 577-584; Supplément, pp. VI-XXVII, în special articolele lui CHARLES OULMONT, „Carol II. Roi des paysans et Roi la jeunesse", pp. 578-580 şi ROBERT DE BEAUPLAN, „Un Pays de renaissance nationale et de révolution royale", pp. 581-582. Vezi şi notele noastre relativ la acest subiect din „Des Échos roumains dans la presse française", pp. 429-433.

71. *Catalogue général officiel*, II, p. 120.

72. „Le Roi Carol II a offert hier soir au pavillon roumain un grand dîner en l'honneur de M. Albert Lebrun", p. 2.

73. N. N. PETRAŞCU, *Paris-1937. L'Exposition internationale*, conférence tenue à la Fondation „ Dalles ", Bucarest, f. a., pp. 43, 44.

74. I.A. ROCERIC, HORIA OPRESCU, *Art. cit*, p. 320.

75. *Ibidem*, p. 316.

76. N. N. PETRAŞCU, *Art. cit.*, pp. 46-48. *Săptămâna românească* nu a avut loc aşa cum se stabilise iniţial, ci în a doua decadă a lunii iunie. Reţinem totodată că manifestarea a fost prima de acest gen la Expoziţia din 1937.

77. *Ibidem*, p. 47.

78. *Ibidem*.

79. I. A. ROCERIC, HORIA OPRESCU, *Art. cit.*, p. 319.

80. Într-o listă întocmită de Academia Română pe 11.03.1938 se mai găseau şi alţi autori: Grigore Antipa, Petru Bogdan, Theodor Capidan, Ioan Ciurea, George K. Constantinescu, Nicolae Cornăţeanu, Dumitru Danielopolu, Beau de Loménie, Nicolae Gavrilescu, Ion Ionescu, Gheorghe Marinescu, Vintilă Mihăilescu, Constantin Motaş, Ludovic Mrazec, Veniamin Pocitan, Traian Săvulescu, Petre Sergescu, Ion Simionescu, Nicolae Vasilescu-Karpen, R. Vlădescu şi Dimitrie Voinov. OCTAVIAN NEAMŢU, „Instrumente ale cunoaşterii şi publicisticii sociologice", în *Şcoala sociologică de la Bucureşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971, Seria „Sociologia militans", III, pp. 105-126 (pp. 107-108). Vezi şi N. N. PETRAŞCU, *Art. cit.*, pp. 48-50, I. A. ROCERIC,

HORIA OPRESCU, *Art. cit.*, p. 319, DIMITRIE GUSTI, *Op. cit.*, pp. 447-448 (notele editorilor).

81. Iată spre exemplu avertismentul de pe pagina de gardă a publicației *Le Livre d'Or officiel*: „Les textes relatifs aux participations étrangères à l'Exposition de Paris 1937 ont été remis directement aux éditeurs du *Livre d'Or* par les pays intéressés. [...] Les textes que l'on va lire, et auxquels nous avons réservé la plus impartiale hospitalité, reflètent donc uniquement les opinions de leurs auteurs; ils émanent du surplus de sources officielles pour chacun des pays participants". Tot aici includem și textele din *Catalogue général officiel*. Vezi N. N. PETRAȘCU, *Art. cit.*, p. 50.

82. Într-un discurs al lui Dimitrie Gusti publicat sub titlul „M. Gusti célèbre la bienfaisance de la pensée française", în *Les Nouvelles Littéraires*, no. 786, Samedi, 6 Novembre 1937, p. 7. Comisarul general preciza că românii citeau în limba lui Descartes în medie anual circa 500 000 de volume, 14 000 de publicații săptămânale (dintre care 10 000 în capitală), 7 500 lunare (5 000 în capitală), 2 900 de cotidiene (2 200 în capitală) și 1 200 periodice bilunare (800 în capitală).

83. Textele alese de cei doi editori aparțineau lui E. About, B. Bacheville, J. Bainville, I. Baret, L. Barthou, A. Bellessort, R. Brussel, E. Boutroux, doctorul Caillat, H. Capitant, J. Carcopino, J.L. Carra, P. Chasles, E. Chaumier, L. Claretie, G. Clemenceau, A. d'Avril, P. d'Avril, R. de Fleurs, A. de Gerando, contele d'Hauterive, Ch. de Joppecourt, generalul de Lacroix, contele de Lagarde, G. de Lannoy, vicontele de Marcellus, E. de Martonne, Ch. de Mouy, B. de Perthes, Ch. de Pertusier, E. Desjardins, contele de Rochechouart, contele de Salaberry, contele de St. Aulaire, A. de Sobiran-Ghica, Ch. Diehl, V. Duruy, M. Emerit, H. Focillon, Gambetta, P. Gaultier, T. Gautier, E. Herriot, P. Henry, J.N. Huot, Lancelot, F.G. Laurençon, P. Labbé, J. Lassaigne, J.B. Lechevalier, G. Le Cler, P. Lescalopier, P. Loti, X. Marmier, Marmont, J. Michelet, F. Mistral, P. Morand, R. Musset, A. Muzet, Napoleon al III-lea, P. Painlevé, R. Perrin, R. Poincaré, A. Pingaut, E. Quinet, E. Reclus, F. Recordon, E. Regnault, J. Reinach, L. Romier, M. Roques, St. Bellanger, St-Marc Girardin, Ch. Seignobos, E. Sergent, A. Tardieu, A. Thomas, E. Thouvenel, A. Ubicini, J.A. Vaillant, Vessereau și generalul Weigand.

84. Discursul lui Dimitrie Gusti pronunțat cu ocazia inaugurării lucrărilor la pavilionul României în 1936, *La Pose de la première pierre du pavillon de Roumanie*, p. 4.

85. „Nos Alliés chez nous. La Roumanie", *Loc. cit.*

86. ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, p. 194.

87. EDMOND LABBÉ, *Exposition Internationale des Arts et Techniques dans la Vie Moderne. Rapport général*, I-XI, Paris, Imprimerie Nationale, 1938-1940.

88. Rapoarte confidențiale în DIMITRIE GUSTI, *Op. cit.*, p. 455 (notele editorilor).

89. Lista este mult mai cuprinzătoare; noi am reținut doar jurnalele pe care le-am folosit efectiv în analiza noastră. Vezi DIMITRIE GUSTI, *Op. cit.*, p. 452 și N. N. PETRAȘCU, *Art. cit.*, pp. 45-46; mai era vorba de *L'Action française*, *Le Bulletin des Halles*, *Candide*, *Le Catholique*,

Le Charivari, *Le Choc*, *La Croix*, *Le Dimanche Illustré*, *L'Écho de Paris*, *L'Èpoque*, *L'Excelsior*, *La Femme Moderne*, *L'Homme Libre*, *La Liberté*, *Le Matin*, *Le Miroir du Monde*, *Le Monde Illustré*, *L'Œuvre*, *Le Petit Journal*, *Le Petit Parisien* şi versiunea în limba franceză a lui *New York Herald*.

90. *Le Temps*, no. 27 697 bis (no. spécial), Jeudi, 8 Juillet 1937, p. 11.

91. Afirmaţiile aparţin gazetei *L'Ordre*. *Apud* I. A. ROCERIC, HORIA OPRESCU, *Art. cit.*, pp. 319-320.

92. *Journal des Débats*, 14 Juillet 1937. *Apud Ibidem*, p. 319.

93. *Le Jour*, 24 Juillet 1937. *Apud Ibidem*

94. JEAN FAVIER, *L'Architecture. Exposition internationale, Paris-1937*, I, Paris, Éditions Alexis Sinjon, f. a., (1937), planşele 39 şi 40.

95. „Nos Alliés chez nous. La Roumanie", *Loc. cit.*

96. PHILIPPE DIOLÉ, „Ce qu'on peut voir aujourd'hui sur la colline de Chaillot", în *Les Nouvelles Littéraires*, no. 763, Samedi 29 Mai 1937, p. 1.

97. Descrieri fără personalitate ale pavilionului României găsim şi în PAUL DUPAYS, *Op. cit.*, p. 185 sau *Souvenir-guide de l'Exposition*, p. 61. Ambele preiau informaţiile oficiale ale Comisariatului român publicate fie în *Catalogue général officiel*, II, pp. 177-178, fie în *Romania* (1937), pp. 476-477.

98. L. HAUTECOUR, „L'Architecture du pavillon roumain", în *L'Art roumain à l'Exposition de 1937*, pp. 6-7.

99. F. M. CALMONT, „Roumanie", în *La Flèche*, 9 Octobre 1937. *Apud* ALEXANDRU TZIGARA-SAMURCAŞ, „Muzeul Naţional «Carol I» la Expoziţia din Paris-1937", în *Convorbiri literare*, LXXI, nr. 1-5, Ianuarie - Mai 1938, pp. 103-108 (p. 107).

100. Muzeul era bine cunoscut în Europa, obiectele sale fiind expuse frecvent la astfel de manifestări: Berlin şi Amsterdam (1909), Viena (1910), Roma (1911), Barcelona (1929), Bruxelles (1935) etc. Vezi ALEXANDRU TZIGARA-SAMURCAŞ, „Muzeul Naţional «Carol I»", p. 108.

101. Vezi ALEXANDRU TZIGARA-SAMURCAŞ, *Memorii*, p. X, 237, respectiv *La Roumanie à l'Exposition de Bruxelles, 1935*, Bucarest, f. a., (1937), pp. 11, 12, 17-20. Vezi şi articolul nostru „Images de l'identité. La Roumanie de Carol II aux expositions universelles", pp. 137-142.

102. ANDRÉ VARAGNAC, GEORGES-HENRI RIVIÈRE, *Art. cit.*, p. 12.

103. Vezi PAUL DUPAYS, *Op. cit.*, pp. 192-193; „Nos Alliés chez nous. La Roumanie", *Loc. cit.* etc.

104. *Journal des Débats*, 14 Juillet 1937 sau M.N., „En écoutant la Flûte de Pan", în *Le Figaro*, 112-e Année, 26 Juillet 1937, p. 2 („…qui ne sait que la Roumanie est, parmi les nations d'Europe, celle qui garde l'âme d'une fraîcheur inaltérable et tous les charmes de la vie naturelle").

105. JACQUES LASSAIGNE, *L'Oeuvre des Fondations Royales*, p. 10. PAUL MORAND, „La pavilionul românesc", în *Timpul*, 6.08.1937.

106. JACQUES LASSAIGNE, *L'Oeuvre des Fondations Royales*, p. 10.

107. JEAN ALAZARD, „La Peinture et la sculpture au pavillon de la Roumanie", în *L'Art roumain à l'Exposition de 1937*, pp. 14-16 (p. 14).

108. *Journal des Débats*, 15 Août 1937. *Apud* DIMITRIE GUSTI, *Op. cit.*, pp. 454-455 (notele editorilor).

109. Vezi JEAN GANDREY-RÉTY, „Georges Enesco à l'Opera de Paris", în *L'Art roumain à l'Exposition de 1937*, p. 22.

110. ROBERT BRUSSEL, „La Musique roumaine", în *Le Figaro*, 112-e Année, no. 158, 7 Juin 1937, p. 4.

111. Pentru decorațiile soților Jiquidi din pavilionul restaurant, vezi, spre exemplu, ROGER DELPEYROU, „Une fresque roumaine à l'Exposition de Paris", în *Le Moment*, Bucarest, 4-e Année, no. 710, Dimanche 4 Juillet 1937, pp. 1, 6 (mulțumim pe această cale d-nei Elena Victoria Jiquidi pentru informațiile și fotografiile din arhiva personală pe care ni le-a pus la dispoziție) sau notele, respectiv ilustrațiile din grupajul „L'Art roumain à l'Exposition de 1937", *Loc. cit.* Pentru atmosfera restaurantului, vezi mărturisirea lui Pierre Laval făcută publicistului N.N. Petrașcu: „Les Roumains savent prendre les Français par le bon côté." N.N. PETRAȘCU, *Art. cit.*, p. 44.

112. Vezi *Supra* Cap. II, III și IV.

113. PAUL MORAND, *Art. cit.*

114. PAUL DUPAYS, *Op. cit.*, p. 191 sau *Souvenir-guide de l'Exposition*, p. 62. Vezi și „Nos Alliés chez nous. La Roumanie", în *L'Illustration*, *Loc. cit.*, M.N., *Art. cit.* sau afirmațiile lui PAUL MORAND din *Le Temps*. *Apud* DIMITRIE GUSTI, *Op. cit.*, p. 453 (notele editorilor). Lui Fănică Luca i s-au decernat Palmele Academiei Franceze, obținând totodată și medalia de aur a Expoziției. În plus, Dimitrie Gusti i-a acordat un premiu de 10 000 FF. Fănică Luca a rămas la Paris în 1938, unde a jucat în opereta maghiară *Le Chant du Tzigane* și în *Le Tour du monde en 80 jours*. Fănică Luca a semnat apoi un contract cu teatrul londonez Palladium, înaintea Expoziției din 1939. *Apud* VIOREL COSMA, *Op. cit.*, pp. 212-213, 225, 237-242. Elogiile au continuat și în 1938; vezi *Paris-Midi* (12 Janvier 1938), *Paris-Soir* (16 Février 1938) sau *Gringoire* (1938). Grigoraș Dinicu (autor, ca și predecesorii săi, Sava Pădureanu și Cristache Ciolac, al unei *Sârbe a Expoziției*), Fănică Luca și Maria Tănase au participat și la Expoziția de la New York din 1939.

115. Iată câteva versuri dintr-un cântecel comic din Parisul anului 1937: „Y'a le Russ', le Chinois, l'Allemand, / L'Italien, le Roumain, l'Normand / Où, pour varier, on mange, en somme, / Toujours le mêm' bifteck aux pommes, / Servi par les mêmes serveurs / Dont l'costume peut changer d'couleurs, / Mais qui sont tous (Russ', Espagnols) / Nés pas bien loin de Batignoll's". *Apud* ANDRÉ WARNOD, *La Vie flamboyante des Expositions. Renseignements pratiques avec la carte détaillée de l'Exposition*, Paris, Les Éditions de France, 1937, p. 73.

116. JEAN BABELON, „Roumanie-1937", în *L'Art roumain à l'Exposition de 1937*, pp. 4-5 (p. 4).

117. HENRI FOCILLON, „La Roumanie, visage et âme", în *Ibidem*, p. 3.

118. JEAN BABELON, *Art. cit.*, p. 4 sau PHILLIPE DIOLÉ, „Art populaire et art moderne au pavillon roumain", în *Les Nouvelles Littéraires*, no. 792, Samedi 18 Décembre 1937, p. 10.

119. Ele se regăseau într-o măsură mai mare sau mai mică în multe din textele dedicate României de literații, publiciștii și oamenii de știință francezi: vezi, spre exemplu, articolele publicate în *L'Illustration*, în deceniile doi și trei ale secolului XX de Alain de Penennrun (care îi numea

pe soldații români „Les Prussiens des Balkans"), Robert de Beauplan, Henri Focillon, etc. (*Apud* LAURENȚIU VLAD, „Des Échos roumains dans la presse française", pp. 421-422, 425-433) sau volumele lui M. PERRET MAISONNEUVE, *Aperçus sur la Roumanie*, Rouen, 1905; A. GUILLABERT, R. GARNIER, *Notes sur la Roumanie moderne*, Nice, 1910; PAUL LABBÉ, *La Vivante Roumanie*, Paris, 1913; MARCEL GILLARD, *La Roumanie nouvelle*, Paris, 1922; LÉON BERNARD, *Impressions de Roumanie*, Paris, 1930; ANDRÉ TIBAL, *La Roumanie*, Paris, 1930; LUCIEN ROMIER, *Le Carrefour des empires morts*, Paris, 1931 (traducere în limba română și prefață de Luminița Brăileanu, București, Editura Univers, 1998); PAUL MORAND, *Bucarest*, Paris, 1935; GEORGES OUDARD, *Portrait de la Roumanie*, Paris, 1935, etc. În aceeași ordine de idei se înscriu și prezentările României din *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné des Sciences, des Lettres et des arts*, XXVIII, Paris – Tours, Impriméric Arrault et Cie, f.a., pp. 1025-1055, *Nouveau Larousse Illustré. Dictionnaire universel encyclopédique*, sous la direction de Claude Augé, VII, Paris, pp. 402-405, publicate la începutul veacului XX, cuprinzând date până la 1900, sau *Larousse du XX-e siècle*, sous la direction de Paul Augé, VI, Paris, Librairie Larousse, 1933, pp. 65-67. În ceea ce privește literatura școlară pe care am consultat-o, trebuie să spunem că ea are același profil ca înainte de 1900: informații și detalii despre Domițian, Traian și confruntările lor cu dacii (vezi, printre alții, A. PIGANIOL, *Histoire romaine*, Paris, 1925, pp. 196, 209, 242, RENÉ BLOCH, PIERRE LAVERDAN, *Histoire romaine*, 10-e édition, Paris, 1937, pp. 216, 220), date nesemnificative despre istoria românilor în secolele XIV-XIX (spre exemplu, DÉSIRÉ BLANCHET, JULES TOUTAIN, *Histoire du Moyen Âge*, Paris, 1904, CHARLES SEIGNOBOS, CHARLES ROLLAND, *Cours d'Histoire*, Paris, 1909, 1910; ROMAN D'AMAT, *La Fin du Moyen Âge et le Seizième siècle*, Paris, 1927 sau CH. AIMOND, *Le Moyen Âge jusqu'à la Guerre de Cent Ans*, 4-e édition, Paris, 1936), precum și incursiuni destul de consistente în cea a secolelor XIX-XX (am inventariat nouă manuale de istorie contemporană publicate în perioada 1909-1937 și am constatat că toate treceau în revistă teme precum constituirea Principatelor danubiene, a regatului României și, după caz, participarea la războaiele balcanice, ori la campaniile Primului Război Mondial. Vezi textele lui Jacques Ancel, H. Bejean, L. Deveille, P. Grillet, A. Huby, Jules Isaac, R, Jalliffier, Albert Malet, E. Nouvel, A. Roubaud și H. Vast).

120. PAUL MORAND în *Le Temps*. *Apud* DIMITRIE GUSTI, *Op. cit.*, p. 453 (notele editorilor). Vezi și *Voix européennes*, no. 13, Mi-Juillet 1937, p. 399. În numărul său din august, *Voix européennes* publica un articol al lui RAYMOND GAUTHIER („Remarques sur l'Exposition de Paris", pp. 471-475 / p. 474), care includea expoziția română în rândul celor ce combinau reprezentarea istorică, națională și comercială (alături de cele ale Angliei, Germaniei, Italiei, Ungariei).

121. „Nos Alliés chez nous. La Roumanie", în *L'Illustration*, *Loc. cit.*

ANEXE

Anexa 1
EXPOZIȚIILE RETROSPECTIVE ROMÂNEȘTI
DIN 1867 ȘI 1900

Catalogue des objets exposés dans la Galerie de l'Histoire du Travail (1867)

A. Orfèvrerie et boiserie

Musée d'Antiquités de Bucarest

1. Trésor de Petrossa; douze pièces en or massif, pesant 17 kil. 100, dont quelques-unes ont été rehaussées de grenats et pierres fines, enchâssées dans des cloisonnages d'or. Ce trésor, que l'on peut attribuer aux Goths primitifs de la Dacie (du II-e au IV-e s. ap. J.-C.) et dont le travail se ressent de l'influence byzantine, a été découvert en 1837, par des paysans, sur la montagne d'Istritza, dans la commune de Pétrossa, ditrict de Buzéo, en Roumanie. Les objets en or qui le constituaient étaient au nombre de vingt-deux pièces et se trouvaient en parfait état de conservation; ils ont été brisés postérieurement, et dix de ces pièces ont été perdues. Les pièces conservées au musée de Bucarest et aujourd'hui exposées sont: une *armilla* simple; une *armilla* ou grand anneau à fermoir, portant une inscription en caractères runiques; un grand disque, brisé en quatre morceaux; une aiguière ou *oenochoe* à une seule anse; une patère couverte de figures produites et repoussé et ciselées, avec une statuette de femme assise dans *l'umbo*; un collier ou hausse-col, avec pierres enchâssées; une grande fibule en forme d'aigle ou d'épervier avec cloisonnages, pierres enchâssées et pendeloques; une fibule semblable, mais moins grande, en forme d'ibis; une seconde fibule toute pareille à la précédente; une petite fibule; une corbeille octogone en or, cristaux et grenats posés en claire-voie, ayant deux anses en forme de léopards; une seconde corbeille semblable, mais à douze pans et sans ses anses; plusieurs fragments en or, grenat et cristal, appartenant aux pièces existentes et perdues.
(La vitrine qui contient ces objets est exécutée par M. Everaert, serurier à Paris, d'après les dessins de M. A. Baudry. Les panneaux, peints à huile par M. H. Trenk, de Bucarest, représentent la vue du village de Pétrossa, où le trésor a été découvert ...)

2. Fouilles exécutées en 1866 à Pétrossa [...].
3. Pelle en bois, trouvée dans une saline romaine, à Tzinta (district de Buzéo).
4. *Panaghia* ou dyptique pectoral (*engolpion*) en vermeil et émaux opaques et translucides; 1521, provenant du couvent de Bistritza, district de Vâlcea.
5. Encesoir en argent, suspendu sur chaînettes; XV-e s., prov. de Bistritza.
6. Calice en argent ciselé et émaillé; 1628, prov. du couvent d'Ardgèche.
7. Patère à anse en vermeil avec médailles antiques enchâssées; 1641, prov. du couvent de Caldaruchani.
8. Grande croix sur pied en bois sculpté, montée en vermeil ciselé; 1685, prov. du couvent de Cotrochéni.
9. Encesoir à plateau avec manche; 1686, prov. du couvent de Cotrochéni.
10. Deux coffrets pour les saintes huiles (*kivotion*), en forme d'église à cinq tours, en vermeil ciselé et émaillé; 1685, prov. du couvent de Cotrochéni.
11. Encesoir en vermeil suspendu sur chaînettes; 1662, prov. du couvent de Cotrochéni.
12. Deux *flabella* ou *ripidia* en vermeil; XVIII-e s., prov. du couvent de Cotrochéni.
13. Grande croix en bois sculpté, montée en vermeil émaillé bleu et vert, avec émeraudes; 1592, prov. du couvent de Horez.
14. Encesoir posé sur plateau en vermeil; 1692, prov. du couvent de Horez.
15. Chandelier à trois branches (*trikellion*) en vermeil, surmonté d'une croix en émail; XVII-e s., prov. du couvent de Horez.
16. Croix en bois sculpté, montée en vermeil émaillé, avec émeraudes et autres pierres; XVII-e s., prov. du couvent de Horez.
17. Croix en bois sculpté, montée en or et émaillée; XVII-e s., prov. du couvent de Bistritza.
18. Coffret pour saintes huiles (*kivotion*) en forme d'église à quatre tours, en vermeil ciselé et émaillé; 1692, prov. du couvent de Horez.
19. Crosse d'évêque, incrustée de nacre et d'écaille; 1695, prov. du couvent de Horez.

Alecsandri (L.C. Jean), à Paris

20. Croix sur pied et médaillon en bois sculpté, montés en filigrane; XVIII-e s.

Pappazoglu (Major D.), à Bucarest

21. Fouilles exécutées dans les tombeaux romains de la petite Valachie (Dessa, Celei, Rechka, etc.): poteries, fibules, clefs, anneaux, patères, etc.
22. Masque antique de femme, en bronze.
23. Statuettes en bronze: Mercure, Cupidon, Vénus, etc.
24. Pierres antiques gravées.
25. Collection de spécimens numismatiques.
26. Ornements antiques et statuettes sculptées en pierre.
27. Petite patère en bronze ciselé, avec inscription grecque.
28. Lampe chrétienne de bronze.
29. Collection de bagues en argent et en cuivre, trouvées dans les tombeaux anciens des couvents roumains.
30. Couteau et fourchette avec manches en ambre sculpté et étui en ivoire, XVII-e s.
31. Ancienne ceinture de prêtre, en cuivre ciselé et doré.
32. Ancienne écuelle en vermeil repoussé.
33. Anciens ornements pour la coiffure des femmes, en cuivre doré.
34. Ancien cadenas et balance en fer.

Odobescu (A.), à Bucarest

35. Vase grec en terre cuite à panse cannelée, trouvé dans les ruines de Tziglina, près de Galatzi.

De Ruckmann (baron M.), à Bucarest

36. Parure en camée et pierres gravées antiques – Parure en médailles d'or antique.

B. Étoffes et broderies

Musée d'Antiquités de Bucarest

37. Chasuble en velours à dessins rouges et verts, broché d'or; XIV-e s., provenant du couvent de Cozia.
38. *Epitaphion* ou tableau, représentant la mise au tombeau de Notre-Seigneur Jésus-Christ, brodé en or et soie; 1396, prov. du couvent de Cozia.
39. Tapis en velours bleu, broché d'or, avec inscription brodée; 1514, prov. du couvent de Bistritza.
40. Étoffe en velours rouge broché d'or; XVI-e s., prov. du couvent de Bistritza.
41. Étoffe brodée de figures en or et soie; 1521, prov. du couvent de Bistritza.
42. Paire manchettes pour le service religieux, représentant l'Annonciation, brodée en or, argent et soie; XVI-e s., prov. du couvent de Govora.
43. Paire manchettes pour le service religieux, représentant des dragons brodés en soie; XVII-e s., prov. du couvent de Horez.
44. Étole en satin rouge, brodé de figures en or et soie, avec perles fines; 1695, prov. du couvent de Horez.
45. Étole brodée d'or et de perles; 1692, prov. du couvent de Horez.
46. *Epitaphion* ou tableau représentant la mise au tombeau de N.-S. Jésus-Christ, brodé en or et perles par la princesse de Valachie, Marie Brancovano; XVII-e s., prov. du couvent de Horez.
47. Portière en velours rouge, avec les armes de Roumanie brodées en or; XVIII-e s., prov. du couvent de Vacaresti.

Odobesco (Madame P.), à Bucarest

48. Voiles en tissus de coton, brodés d'or, XVIII-e s.

C. Manuscrits, imprimés et peintures

Bibliothèque de Saint-Sava, à Bucarest

49. Psautier slavon, avec préface et annotations de Branco Mladenowicz, ministre du roi de Serbie, Stephan Douchan; manuscrit inédit sur vélin, écrit en Serbie; 1345, format in 40.
50. Évangile slavon manuscrit, avec en-têtes enluminés; format petit in-folio – Reliure en argent doré de 1519, provenant du couvent de Bistritza.
51. Évangile slavon manuscrit sur papier, in-folio, avec enluminures, écrit dans le couvent de Bistritza, en 1537.
52. Livre de liturgie en langue slave, imprimé en Valachie en 1508, format in 40.
53. Évangile slavon, imprimé en Valachie, en 1512, sur vélin avec titres enluminés, petit in 40 – Reliure en velours bleu et argent doré, XVII-e s.; provenant du couvent de Bistritza.
54. Psautier du diacre Coresi, imprimé en 1577, à Brachove, en Transylvanie, en langues slave et roumaine. Premier incunable roumain; format in 80.
55. Nomocanon en langue roumaine, traduction d'Uriel de Nastourelly, imprimé au couvent de Govora, en 1632; format petit in 40.

56. *Carte românésca pentru legile Imperatesci*, ancien code du prince Basile Loupo de Moldavie; imprimé en 1650, à Jassy, format in-folio.
57. *Îndreptarea legii*, ancien code du prince Matthieu Bassarabe de Valachie, imprimé en 1652, à Tergoviste; format in-folio.
58. Première Bible en langue roumaine, traduite par Cherban et Rado Gréccano, imprimée à Bucarest, en 1688; format grand in-folio.
59. Évangile gréco-roumaine, imprimé en 1673, à Bucarest; format in-folio. – Reliure en or ciselé, provenant du couvent de Horez.
Pappazoglu (Major D.), à Bucarest
60. Ancien Évangile grec, manuscrit sur vélin, avec enluminures; format petit in 40.
61. Manuscit astrologique, en langue grecque, sur un rouleau en papier enluminé.
62. Cahier de croquis pour peintures de style byzantin.
63. *Chrysobulle* (charte) en langue slavone, sur parchemin, du prince de Valachie Vlad V, 1493.
64. *Chrysobulle* en langue roumaine, sur parchemin, du prince de Valachie Grégoire Ghica, 1672.
65. *Chrysobulle* en langue roumaine, sur parchermin, du prince de Valachie N. Mavrocordato, 1728.
66. Portraits à l'huile du prince et de la princesse de Valachie N. Mavrocordato, XVIII-e siècle.
Musée d'Antiquités de Bucarest.
67. Album pittoresque et archéologique des couvents de la Roumanie; 60 planches exécutées par M. Trenk: (imagini de la Bistriţa, Cozia, Cornetu, Arnota, Govora, Horezu, Mânăstirea Dintr'un Lemn, Jghiabu, Râmnic, Curtea de Argeş, Cotmeana, Scăuani, Capela lui Bucur, Colţea, Stavropoleos, Antim, bisericile metropolitană, a Tuturor Sfinţilor, Sf. Elefterie şi Slobozia – n.n.).
César Bolliac, à Bucarest
68. Collection de monnaies et médailles rares, et tableaux numismatiques de la Roumanie, reproduits par la lithographie.

Textul reprodus de noi mai conţine o notă care precizează că nu au fost trecute în catalog obiectele înscrise la clasa 4 (Dessins et modèles d'architecture), şi anume, modelul Bisericii episcopale din Curtea de Argeş (1/14 din original), realizat de C. Storck, după planurile lui L. Reissenberger şi G. Burelli, respectiv planurile, desenele şi mulajele reprezentând Biserica Trei Ierarhi (n.n.).

Catalogue des objets exposés
par la Direction du Musée National des Antiquités
de Bucarest au Compartiment Rétrospectif et Historique
de la section roumaine de
l'Exposition universelle de Paris (1900)

I. Fouilles et travaux de M. Gr. Tocilesco,
membre de l'Académie Roumaine,
professeur à l'Université de Bucarest,
directeur du Musée National

A. Modèles en plâtre

1./2. Monument triomphal de Trajan, d'Adam-Klissi en Dobroudja, de l'an 108-109 après J.-Ch. (Fouilles exécutées en 1882-1892, 1896-1897).

3. Ruines de la cité „Tropaensium Civitas" (Tropaeum Trajani) à Adam-Klissi en Dobroudja.
4. Ruines de la cité Axiopolis (à Hinok près de Cernavoda). (Fouilles exécutées en 1898-1899).
5. Ruines du pont de Trajan à Turnu Severin, avec le château-fort mis à jour, sur la rive gauche du Danube. (Fouilles exécutées en 1898).

B. Albums, cartes et publications

6. *Album du Musée National des Antiquités de la section ecclésiastique du Musée.*
7. *Album pittoresque et archéologique des couvents de Roumanie.*
8. *Album ecclésiastique de Bucovine* (étoffes, trésor, conservés dans les monastères de Bucovine).
9. *Carte des vallums de la Dobroudja.*
10. *Carte archéologique de la Roumanie.*
11. *Monument d'Adam-Klissi,* publié par M. Gr. Tocilesco (Vienne, 1896).
12. *Dacia înainte de Romani*, publié par le même.
13. *Revista pentru istorie, archeologie și filologie* (Revue archéologique) de M. Gr. Tocilesco, 7 volumes, 1882-1890.
14. *Revista Tinerimei române*, 3 volumes, par le même.
15. *Le monastère de Curtea d'Argesh*, publié par le même.
16. *Monuments épigraphiques et sculpturaux du Musée National des Antiquités de Bucarest*, par le même.

II. Trésor de Petrossa*
(exposé dans la salle des bijoux au Musée du Louvre)

*Descriere asemănătoare celei din 1867 (n.n.).

III. Objets de la section ecclésiastique
du Musée National des Antiquités de Bucarest

A. Étoffes, tapis, broderies

1. Épitaphion ou tableau représentant la mise au tombeau de N.S. Jésus-Christ, brodé en or sur soie pourpre (1396, provenant du couvent de Cozia).
2. Épitaphion ou tableau représentant la mise au tombeau de N.S. Jésus-Christ, brodé en or sur soie pourpre (1506, provenant du couvent de Dobrovetz).
3. Épitaphion ou tableau représentant la mise au tombeau de N.S. Jésus-Christ, brodé en or sur soie pourpre (1556, provenant du monastère de Slatina).
4. Épitaphion ou tableau représentant la mise au tombeau de N.S. Jésus-Christ, brodé en or sur soie pourpre (donation du Tzar de Russie, Boris Godounoff, au monastère de Bistritza, 1601).
5. Épitaphion ou tableau représentant la mise au tombeau de N.S. Jésus-Christ, velours avec passementeries de perles (1600, provenant de l'église Saint-Georges à Bucarest).
6. Épitaphion ou tableau représentant la mise au tombeau de N.S. Jésus-Christ, brodé en or sur soie pourpre (1683, provenant de l'église Doamnei, à Bucarest; donation faite à cette église par la princesse Marie Cantacuzène).

7. Épitaphion ou tableau représentant la mise au tombeau de N.S. Jésus-Christ, brodé en or sur soie pourpre (XVIII-e siècle, provenant de l'église Stavropoléos, à Bucarest).
8. Épitaphion ou tableau représentant la mise au tombeau de N.S. Jésus-Christ, en soie rouge et broderies de perles (XVIII-e siècle).
9. Tapis en velours bleu, à broderies d'or (1514, provenant du couvent de Bistritza).
10. Tapis en velours rouge (XV-e siècle, provenant du couvent de Bistritza).
11. Tapis en velours rouge (XVI-e siècle).
12 a. Petit tapis en soie rouge.
12 b. Petit tapis.
13. Tapis en soie rouge (provenant du couvent de Horez).
14. Dalmatique en velours grenat, brochée d'or, à grands dessins rouges et verts, dite manteau du prince Mircea-Voda (XIV-e siècle, provenant du couvent de Cozia).
15. Étole de prêtre, en soie grenat, brochée d'or, avec les portraits de Barbo Basaraba et de son épouse (1521, provenant du couvent de Bistritza).
16. Étole (XV-e siècle, provenant du couvent de Govora).
17. Étole (1608, provenant du couvent de Margineni).
18. Étole (XV-e siècle, provenant du couvent de Dobrovetz).
19. Étole (provenant de l'Église de Cotroceni).
20. Étole rouge (1612).
21. Étole (1504, provenant du couvent de Bistritza).
22. Étole (1748, provenant du monastère de Vacaresti).
23. Étole (provenant du couvent de Horez).
24-26. Étoles (provenant de Cotroceni).
27. Étole verte (1692, provenant du couvent de Horez).
28. Étole (1700, provenant du couvent de Horez).
29. Manchettes sacerdotales en soie rouge.
30 a, b. Manchettes sacerdotales, soie brodée d'or et de perles (provenant du couvent de Horez).
31. Manchettes sacerdotales, soie brodée d'or et de perles (provenant de couvent de Vacaresti).
32 a, b. Manchettes sacerdotales en velours rouge, avec passementeries d'or (provenant du monastère de Cotroceni).
33 a, b. Manchettes sacerdotales, soie brodée d'or et de perles (provenant du monastère de Govora).
34 a,b. Manchettes sacerdotales en soie rouge (provenant de l'église Saint-Georges, à Bucarest).
35 a, b. Manchettes sacerdotales en soie rouge (provenant du monastère de Horez).
36 a, b. Manchettes sacerdotales en soie rouge (provenant du couvent de Bistritza).
37 a, b. Manchettes sacerdotales en velours (même provenance).
38 a, b. Manchettes sacerdotales en velours rouge (provenant du couvent de Horez).
39. *Bedernitza*, sorte d'écharpe sacerdotale en velours rouge.
40. *Idem*, ornée de pierreries.

41. Écharpe sacerdotale ornée de perles.
42. Rideau à fond noir, tissé de fil de soie.
43. Rideau à fond brun, tissé de fil de soie.
44 a, b. Rideau d'iconostase en soie, avec portrait du prince Serban Cantacuzène (1661, provenant de Cotroceni).
45. Chemise en crêpe de soie, richement brodée (XVIII-e siècle).
46. Essuie-mains, en crêpe de soie.
47-48. Essuie-mains, autres dessins.
49. Voile de gaz de soie, orné de dessins.
50. Chemise de crêpe de soie, brodée.

B. Orfèvrerie, objets en métal, boiserie

51. Plateau ou disque en argent doré (1693, provenant du couvent Dintr-un Lemn).
52. Plateau ou disque en vermeil (fin du XVII-e siècle, provenant du couvent de Horez).
53. Plateau ou disque en argent doré, avec figures en repoussé (1723, provenant du couvent de Vacaresti).
54. Plateau ou disque en argent doré et gravé, avec appliques en argent (fin XV-e siècle, provenant du couvent de Bistritza).
55. Plateau ou disque en argent (1692, provenant de Horez).
56. Patère à anse, en vermeil, avec médailles antiques enchâssées (1641, provenant du monastère de Caldarushani).
57. Patère en argent doré (1697, provenant de Horez).
58. Coupe en vermeil, dite coupe de Negru-Voda (XIII-e siècle, avec inscription dédicatoire de Mathieu Basaraba, 1642).
59. Coupe en vermeil (XVI-e siècle, provenant du couvent de Tismana).
60. Soucoupe en vermeil, ornée de figures en repoussé (fin du XVII-e siècle).
61. Calice en vermeil avec émaux (1636).
62. Calice en vermeil (1723, provenant du monastère de Vacaresti).
63. Hanap en vermeil, figures en repoussé, représentant des sujets de chasse (XIV-e siècle).
64. Encesoir en vermeil, suspendu sur chaînettes (1652, provenant de Margineni).
65. Encesoir en vermeil, suspendu sur chaînettes (1662, provenant du couvent de Cotroceni).
66 a,b. *Flabela* ou *ripidia* en vermeil (XVIII-e siècle, provenant du couvent de Cotroceni).
67. Croix en bois de cyprès noir sculpté, à trois branches, bords d'argent doré filigrané (1558, provenant du couvent de Slatina, donation du prince Alexandre Lapusneanu et de sa femme Roxandre).
68. Croix en bois de cyprès blanc, gaîne d'argent doré, filigrané (1501, provenant de Slatina).
69. Croix simple en argent doré filigrané (fin du XVII-e siècle, provenant de l'église de Saint-Georges, à Bucarest).
70. Croix simple en bois d'aloés, gaîne et pied en métal doré avec émaux et pierreries (fin du XVIII-e siècle, provenant du couvent de Horez).
71. Croix simple en argent doré filigrané (fin du XVII-e siècle, donation de M San-Marin au Musée).

72. Croix simple de bois, gaîne d'argent doré (XVI-e siècle, provenant du couvent de Cozia).
73. Croix de bois, gaîne d'argent doré avec inscription sur le manche (fin du XVII-e siècle, provenant du couvent de Sadova).
74. Croix de bois, gaîne d'argent filigrané et émaillé (1690).
75. Croix de bois, ornée de perles fines (XII-e siècle).
76. Croix de bois, enveloppée dans la nacre gravée et sculptée, à deux branches avec la barre transversale au milieu (XVI-e siècle, provenant de l'église Mihai-Voda, à Bucarest).
77. Diptyque pectoral (engolpion), en argent doré, (commencement du XVI-e siècle, provenant du couvent de Bistritza).
78. Diptyque pectoral, en vermeil, avec émaux opaques et translucides (1521, provenant de Bistritza).
79. Triptyque en bois d'aloès, avec gaîne d'argent (1770, provenant de la collection de Michel Kogalniceano).
80. Triptyque en argent (XVII-e siècle, même provenance).
81. Triptyque en bois simple (1770, même provenance).
82. Patère à anse en argent doré, avec médailles antiques enchâssées (1649, provenant du couvent de Tismana).
83. Rhyton en argent de l'époque romaine, figures en repoussé (provenant de Poroïana, district de Mehedintzi).
84 a,b. Petit plateau et aiguière y afférente, en argent doré, de l'année 1612.
85. Aiguière en argent doré du XVII-e siècle.
86. Aiguière en argent doré, de la même époque.
87. Coffret pour les saintes Huiles (Chivotion), en forme de croix, en argent, à quatre tours, représentant l'église épiscopale de Curtea de Argesh (1784).
88. Coffret pour les saintes Huiles (Chivotion), en vermeil ciselé et émaillé (1692, provenant du couvent de Horez).
89. Coffret pour les saintes Huiles (Chivotion), représentant une église du type carré à cinq tours, en vermeil ciselé et émaillé (XVII-e siècle, provenant de Cotroceni).
90. Coffret pour les saintes Huiles (Chivotion), du même type, en argent, à trois tours (1788, provenant du couvent de Cotroceni).
91. Coffret pour les saintes Huiles (Chivotion), du même type, en argent doré et émaillé, à cinq tours (fin du XV-e siècle, provenant du couvent de Bistritza).
92. Encesoir en vermeil (1686, donation du prince Sherban Cantacuzène au monastère de Cotroceni).
93. Encesoir en vermeil (fin du XVI-e siècle, provenant de Bistritza).
94. Icône en métal doré, à fond émaillé, représentant Saint-Constantin et Sainte-Hélène (fin du XVII-e siècle, provenant du couvent de Horez).

C. Manuscrits, imprimés, reliures

95. Évangéliaire manuscrit slavon, dit de Stefan-Voda (1495, provenant de l'église Saint-Nicolas, à Jassy).
96. Évangile imprimé en grec et roumain (1693, reliure de 1698).
97. *Idem* (1693).

98. Évangile manuscrit slavon, écrit en 1405 par S. Nicodème (provenant du couvent de Tismana).
99. Évangile manuscrit slavon (XV-e siècle, reliure en argent ciselé).
100. Évangile imprimé sur gros parchemin, en slavon, de 1512, orné d'enluminures en tête de pages, relié en velours nacarat et argent (XVII-e siècle, provenant du couvent de Bistritza).
101. Psautier, dit „Psaltirea lui Coresi", imprimé en 1577 à Brasov (Kronstadt, en Transylvanie), en langues slave et roumaine (provenant du couvent de Bistritza).
102. Liturgie manuscrite ornée d'enluminures, par Mme Marie Stourdza, de Mieleucheni.
103. Manuscrit religieux.

Surse: „Catalogue des objets exposés dans la Galerie Histoire du Travail", în *Notice sur la Roumanie* (1867), p. 427-436; „Catalogue des objets exposés par la Direction du Musée National des Antiquités de Bucarest au Compartiment Rétrospectif et Historique de la section roumaine de l'Exposition universelle de Paris", în *La Roumanie* (1900), pp. 177-186.

Anexa 2
ROMÂNIA LA EXPOZIȚIA INTERNAȚIONALĂ DE LA PARIS DIN 1937

(Trocadéro)
Pavillon officiel

Groupe I

Classe
4 Le Théâtre Ion Iancovesco, Bucarest – (Maquette de *La Vie est belle*).
4 Le Théâtre Maria Ventura, Bucarest – (Maquette de *Loups d'airain*).
4 Le Théâtre Regina Maria, Bucarest – (Maquette de *Le Simoun*).
4 Le Théâtre National de Bucarest – (Maquette de *Borgia*. Maquette du *Plateau tournant démontable*).
4 Opéra Roumain – (Maquette de *Harap Alb*. Maquette de *Brancoveanu*).

Groupe I bis

Classe
1f Mac Constantinesco – (Cartes avec les produits du sol).
1f P. Grant (Ministre de l'Agriculture).
1f La Société Mica, de Bucarest – (Spécimens de livraisons d'or à l'état naturel).
1f/h Mac Constantinesco, Octav Doicesco, Pierre Grant – (Photomontages et maquettes représentant les richesses agricoles de Roumanie; cartes et maquettes représentant les richesses du sous-sol de Roumanie).
1h C.A.M., Bucarest – (Tabacs).

Groupe II

Classe
8b Institut Social Roumain – (Maquettes, circulaires et statistiques représentant l'activité de l'Institut; chambres de paysans).

1b Institut de Géographie Roumain – (Stand avec photos).
1b Musée de la Langue Roumaine – (Stand avec photos).
8c Les Chemins de Fer Roumains – (Stand représentant l'organisation des loisirs, du travail et de la santé ouvrière).
8c Société Minière Petrosani – (Stand représentant l'organisation des loisirs, du travail et de la santé).
8c C.A.M. – (Caisse Autonome des Monopoles).
8c Ministère du Travail et de l'Assistance Publique (Stefan Constantinesco, peintre) – (Stand et maquettes représentant la politique sociale de la Roumanie).

Groupe III

Classe
13 I.P.P.R. (Inspectorat de la Préparation Prémilitaire en Roumanie) – (Maquette et photomontage).
13 Office de l'Éducation de la Jeunesse Roumaine (O.E.T.R.) – (Vitrails, cartes, dioramas, décoration des murs, photomontages).
13 Organisation de la Jeunesse (Strajerul) – (Cartes, dioramas, photomontages).
13 Exécution par les peintres Bratasanu et Feodorof.

Groupe IV

Classe
14 Associations de Presse et Publication de Bucarest et Associations de Presse de différentes régions de la Roumanie – (Stand dans le Pavillon Roumain, représentant la presse et les syndicats de journalistes).
16bis Société de Radiodiffusion – (Cartes et peintures murales avec les programmes).

Groupe VI

Classe
27 Teodoresco-Sion – (Frises représentant l'Histoire de la Roumanie depuis l'âge préhistorique).
28 Onofrei, Brancusi, Mac Constantinesco – (Buste de S.M. le Roi. Sculpture en bronze. Sculpture en sel d'une femme).
Professeur Dimitrie Leonida – (Carte en relief avec les richesses du sol et sous-sol, les stations climatiques et légendes illuminées).
Jalea – (Bas-relief au-dessus de l'entrée représentant l'union de la Roumanie).
Medrea – (Bas-relief au-dessus de l'entrée représentant la fondation de la Moldavie).
28 Medrea – (Statue de S.M. le Roi Carol II).
29 École d'Arts et Métiers de Bucarest – (Deux chandeliers sculptés en bois; deux fauteuils sculptés en bois).
29 Lycée Industriel de Barlad – (Un chandelier sculpté en bois).

Groupe VII

Classe
31 Schmiedigen, Bucarest – (Revêtement de marbre originaire de Roumanie; colonnes d'albâtre et murs d' albâtre originaire de Roumanie).

31 Caisse Autonome des Monopoles (C.A.M.), Bucarest – (Colonnes de sel et plafond en sel).
Nora Steriadi – (Bas-relief en mosaïque).

Groupe VIII

Classe
38 Institut d'Études des Arts Ménagers – (Tapis avec 1 500 motifs).
42 Lycée Industriel „Madona Dudu", Craiova – (Broderie blanche Saint-Georges).
42 Lycée Industriel „Tudosca Doamna", Bucarest – (Milieu de table, broderie).
42 Lycée Industriel „Gh. Chitu", Bucarest – (*Le char à boeuf* d'après la peinture de Grigoresco / broderie blanche/. Une *Troïtza*).
42 Lycée Industriel „Bobesco" (?), Bucarest – (D'autres broderies blanches).
42 Le Gymnase Industriel de Campu-Lung (Muscel) – (Broderie blanche sur voile représentant *Au pâturage* d'après une peinture de Grigoresco).
42 Conseil Supérieur de l'Industrie à Domicile près le Ministère de l'Industrie et du Commerce – (Broderies, robes, linges de table, tapis, etc.).
42 L'Union de l'Industrie à Domicile – (Broderies, linge de table, tapis, etc.).
42 Mme Sever Bocou – (Broderies, robes, linge de table, tapis, etc.).

Groupe IX

Classe
45 Jean Baras – (Vases de verre).

Groupe X

Classe
51a L'Union des Fondations Culturelles Royales de Roumanie (arrangement par V.I. Popa) – (Livres, reliures maquettes).
53 Mlle Bellu – (Socles en cuir repoussé; reliures de livres).
53 M. Carelcicof – (Reliures de livres).
53 Institut de Recherches Archéologiques – (Maquettes des dernières fouilles en Roumanie).
53 Les Éditions des Fondations Culturelles Royales – (Livres).

Groupe XI

Classe
55 Société Mica, Bucarest – (Armoiries en or de la Roumanie).
55 „Chihlimbar", 8, Pasagiu Roman, Bucarest – (Objets et morceaux d'ambre de Buzau).
58 École Industrielle „Tudosca Doamna", Bucarest – (Costume dace).
59 G. Ene Filipesco, Bucarest – (Chaussures).
60 Les Elèves de toutes les Ecoles Professionelles de Roumanie – (Broderies blanches, robes, nappes, linge de table, etc.).
61 Le Lycée Industriel „Tudosca Doamna", Bucarest – (Poupées en costumes nationaux).
61 Scherg, Brașov – (Tissus de vêtements).

Groupe XII

Classe

65a Malaxa, Bucarest – (Maquettes de locomotive et du train électrique de S.M. le Roi Carol II).

66a N.F.R. (Navigation Fluviale Roumaine), Ministère des Communications – (Maquette du bateau fluviale „Carol II").

67b I.A.R., Brasov et I.C.A.R., Bucarest – (Maquettes d'avion).

69a Direction de la Chasse (Ministère de l'Agriculture et des Domaines) – (Toutes les variétés du gibier de Roumanie / bêtes empaillées).

69a Office National du Tourisme Roumain – (Photos des régions touristiques et cartes des routes nationales et internationles en Roumanie, trajet roumain du Danube).

Pavillon International

Groupe I bis

Classe

1f Société Mica, Bucarest – (Or à l'état naturel).

1f Crédit Minier Franco-Roumain, Bucarest – (Dioramas et tableaux statistiques).

Groupe III

Classe

10 Office National des Écoles, Bucarest – (Stand de l'activité).

Groupe VI

Classe

27, 28 Musée Ethnographique, Bucarest – (Divers spécimens de l'art populaire: tapis, broderies, poteries, sculpture sur bois, etc.).

Groupe XII

Classe

65a Régie Autonome des Chemins de Fer, Bucarest – (Carte de la Roumanie avec communications ferroviaires et tableaux statistiques).

65a Office National du Tourisme Roumain, Bucarest – (Carte de la Roumanie peinte sur toile avec traits caractéristiques au point de vue du tourisme des différentes régions).

69a Stand de la Petite Entente avec les possibilités politiques et touristiques.

Palais des Communications

Groupe XII

Classe

65a Régie Autonome des Chemins de Fer, Bucarest – (Communications ferroviaires et maritimes; spécimens d'ouvrages exécutés par les ateliers d'apprentis mécaniciens).

Habitation rurale

Groupe V

Classe

23b Les Fondations Royales, Bucarest – (Maquettes représentant la méthode employée par les équipes d'étudiants pour le relèvement du village roumain; modèles de villages roumains; modèles de foyers culturels paysans).

Pavillon de la Presse

Groupe IV

Classe

16 Ministère des Affaires Etrangères, Direction de la Presse, Bucarest – (Présentation de la presse roumaine).

Pavillon de l'Artisanat

Groupe II

Classe

9 Constantin Mihoci, rue Popa Nan, 115, Bucarest – (Garniture de cheminée en fer forgé, couronne en fer forgé genre feuille).
9 Trifu Balaban, rue Vasile Gheorghiu, 11, Bucarest – (Candélabre en fer forgé, fleurs et feuilles en fer forgé).
9 Sc. Mateesco, rue Mos Ajun, 15, Bucarest – (Bélier en bronze forgé).
9 C. Ruffer, rue Popa Savu, 42, Bucarest – (Plafonnière et autres objets en bronz forgé; pièces en céramique).
9 Bica Stefanesco, rue Principele Nicolas, 72, Giurgiu – (Chaudière pour la fabrication de la „Tzuica" – boisson roumaine, eau-de-vie de prunes et autres objets en cuivre).
9 V. Botez-Caucaz, rue Calea Vacaresti, 110, Bucarest – (Fourneau de cuisine).
9 Vasile Gavrila, rue Galati, Braila – (Cages pour les oiseaux).
9 D. Dinesco, rue Piata Oborului, 14, Buzău – (Filtre pour le vin).
9 I. Dobosan, Timisoara – (Trépied).
9 Société Coopérative des Artisans Installateurs, rue Domnita Anastasia, Bucarest – (Modèles de tuyaux / plomb).
9 Nico Petresco, rue Cuțitul de Argint, 69, Bucarest – (Arcs pour les autocamions).
9 Ghita Georgesco, rue I. Creanga, 9, Bucarest – (Escaliers chêne).
9 I. Nicolesco, rue Florilor, 43, Bucarest – (Fauteuils noyer).
9 Gh. Ionesco, rue Brasoveni, 43, Bucarest – (Vitrine)
9 Ionesco Gheorghe, rue Sebastian, 1, Bucarest – (Tonneaux et tonnelets).
9 T. Teodoresco, rue Vasile Craiu, 67, Bucarest – (Trictrac).
9 Iosif Biuro, rue Ing, Zablovski, 39, Bucarest – (Roue en bois).
9 Raoul Tabaco, rue Academici, Bucarest- (Chaussures pour hommes et femmes).
9 Ion Francu, rue Uranus, 87, Bucarest – (Chaussures pour hommes et femmes).

9 G. Popesco, rue Cobalcesco, 2, Bucarest – (Bottes et chaussures militaires).
9 Gh. Patru, Bucarest – (Chaussures orthopédiques).
9 St. Diaconesco, Str. Regala, 109, Braila – (Bottes pour les pêcheurs).
9 N. Cojocariu, rue Gén. Moşoiu, 21, Bucarest – (Chaussures).
9 Sovarel, Giurgiu – (Chaussures).
9 Ioan D. Nicolesco, rue Filaret, 31, Bucarest – (Pièces en céramique; vases en bois / pyrogravure).
9 Fr. Tompa-Turda, Buzesti, 23, Bucarest – (Pièces en céramique).
9 Chercioiu, Bucarest – (Bocal en terre émaillée).
9 N. Laludis, Sos. Viilor, Bucarest – (Différentes pièces en marbre).
9 Teodorascu, rue Domnească, Galaţi – (Candélabre).
9 Andrei Boicu, rue Colentina, 73, Bucarest – (Lustres et panoplie en coquille).
9 V. Rosca, rue Romana, 175, Bucarest – (Candélabre en bronze et en bois).
9 Stefan Toma, rue Virgiliu, 22, Bucarest – (Tuniques pour officiers d'artillerie et de cavalerie).
9 Lica Panaitesco, rue Wilson, 2, Bucarest – (Habit et jaquette).
9 Lycée Industriel pour Jeunes Filles, Târgul Jiu – (Costume national du département de Gorj).
9 Chirita Savu, Bd. Carol, 50, Bucarest – (Livres reliés).
9 I. Zambolai, rue Memorandului, 23, Cluj – (Tableau en cuir imprimé).
9 Gh. Mircioiu, Bucarest – (Icônes en bois et argent).
9 Teodoresco Pandele, Bucarest – (Icône en bois sculpté).
9 S. Selman, rue de la Victoire, 35, Bucarest – (Tableaux / Photos).
9 P. Misale, rue Gén. Angelesco, 137, Bucarest – (Tableaux en broderies).
9 D. Tuta, rue Ferentari, 159, Bucarest, - (Différents objets en argent).
9 Torcatoru Ticu, Cal. Vacaresti, 14, Bucarest – (Chapeaux pour hommes).
9 E. Herman, rue I. Bratianu, Timişoara – (Balance miniature).
9 S. Cheresztisi, Tuşnad / Odorhei – (Tableaux artistiques).
9 Gh. Nicolesco et P. Atanasio, rue Gén. Berthelot, 10, Bucarest – (Panoplie à pièces orthopédiques).
9 Nicolas Micila, rue Lt. Ghinesco G., 10, Bucarest – (Tableau symbolique).
9 Victoria Simionesco, rue Cazarmei, 14, Galaţi – (Couverture brodée).
9 „Unic", rue de la Victoire, 14, Bucarest – (Objets en maroquin).
9 Rubin Lazarovici, rue Sf. Vineri, 12, Bucarest – (trois tableaux en broderies artistiques).
9 Gh. Cioflec, rue Regele Carol, 43, Braşov – (Violons).
9 Westend, Oravitza – (Panoplie avec gants modèles).
9 Académie de Couture et Création de Modèles (Institution créée pour le perfectionnement technique des jeunes ouvrières avec l'autorisation du Ministère du Travail et de la Chambre de Travail de Bucarest. Fondatrice Mme Marie Malumuceano, Cal. Victoria,

Bucarest) – (Voile en „Borangic", soie fillée par les paysannes roumaines, 13 pièces. „Borangic", soie fine, 5 pièces. Fichus en „Borangic", 4 pièces. Robes en „Borangic", mélange coton et soie roumaine, 4 pièces. Tailleur en „Borangic", assorti à la robe. Cape mauve en crêpe satin. Robe en taffetas. Robe en toile roumaine. Robe en „Borangic", toute soie, broderie en feuille de chêne. Robe en „Borangic" épais. Costume national du département de Mehedinți. Jupe pour le costume national du Banat. Jupe du département d'Argeș. Jupe du département du Muscel. Blouse en toile roumaine brodée. Chemises en toile roumaine. Pyjama. Pièces différentes pour les costumes. Pièces en soie. Fleurs brodées. Pièces pour les robes. Albums, moulages, chapeaux, etc.).

Sursa: *Exposition Internationale des Arts et des Techniques dans la Vie Moderne – Paris, 1937. Catalogue général officiel*, I, pp. 799-803.

Anexa 3
LISTA PREMIANȚILOR ROMÂNI LA EXPOZIȚIILE UNIVERSALE DE LA PARIS 1867, 1889, 1900 și 1937

1. 1867

Medalii de aur: *Grupa V* - Guvernul României (două medalii); *Grupa VIII* - Prințul Al. Moruzi (Svoriște) și Prințul B. Știrbei (București).
Medalii de argint: *Grupa V* - Expoziție colectivă / lână, Faulquier & Blank (Galați) și Școala de Agricultură de la Pantelimon; *Grupa VIII* - T. Brătianu (Pitești), Comisia expozițională Iași, N. Rosetti-Rosnovanu (Iași), Al. Slătineanu (București), Școala de Agricultură de la Pantelimon și J. Vasilache (Vulturești).
Medalii de bronz: *Grupa II* - Ministerul Lucrărilor Publice; *Grupa IV* - I. Asmarandi (Piatra), J. Brandt (București), Dimonisie (Ocna), Expoziție colectivă / mătase, N. Ilie (București), M. Kogălniceanu (Neamț), N. Mincovici (București) și M. Vitlimescu (Iași); *Grupa V* - C. Fialla, V. Georgescu (București), Hagi-Ștefan (Mihăilești), P. Iancovescu (Ploiești), I. Marghiloman (Buzău), Muzeul de Istorie Naturală, Papazoglu (București) și Tulceanu (Ismail); *Grupa VI* – V. Georgescu, Waler & Hartmann (București); *Grupa VIII* - M. Anastasievici, C. Bosianu (București), I. Brătianu (Pitești), G. Cosandini (Neamț), I. Marghiloman (Buzău), N. Mimi, N. Paclianu, C. Râureanu, N. Roșu (București), Russo (Iași), D. Simulescu (Drăgășani), Școala Tehnică – Iași, Al. Vasescu (Botoșani) și Waler / Hartmann (București); *Grupa X* - S. Odobescu (București) și I. Bunea (Rucăr).
Mențiuni onorabile: *Grupa II* – Carniole și C. Szatmary (București); *Grupa III* - L. Bogdan (Grozești) și Carpati (București); *Grupa IV* - L. Cojocaru (Târgoviște) și C. Ianache (București); *Grupa V* - văduva G. Asan, C. Bucholtzer (București), Carp (Vaslui), N. Cristescu, Coemzopuolos, Corporația tăbăcarilor (București), Comuna Duda, Ghica (Comănești), Jussici, Lucowici (București), Mânăstirile din România,

Penitenciarul Mărgineni, J. Răducanu (Bucureşti), T. Rosetti (Bacău), Săvoiu (T. Jiu), G. Stănulescu (Bucureşti) şi J. Vasilache (Vultureşti); *Grupa VI* - Vidaci (Craiova); *Grupa VII* - E. Atanasiu, Balaban (Galaţi), Borghetti & Gerbolini (Brăila), C. Nicolae (Succava), Petcu (Brăila), Powel Cie (Galaţi), Prinţul G. Suţu (Iaşi), C. Urlăţeanu (Chiţorani) şi J. Vasilache (Vultureşti); *Grupa VIII* - T. Marin şi Roman (Bucureşti); *Grupa X* - doamna Lucasiewitz (Bucureşti), călugăriţele de la Mănăstirea Viforiţa şi doamnele Racoviţă (Goleşti).

2. 1889

Mari Premii: Comitetul Naţional Român (produse agricole) şi Prinţul G. Bibescu (organizarea expoziţiei române).
Medalii de aur: *Grupa II* - Lăutarii din Bucureşti şi W. Stazek (Bucureşti); *Grupa III* - Fabricanţii de covoare din România şi M. Paisu (Câmpulung); *Grupa IV*- Societatea „Furnica" (Bucureşti); *Grupa V* - Administraţia Salinelor, Col. Bereşteanu, Comisariatul Expoziţici române, Dr. Istrati (Bucureşti), Fraţii Konya (Iaşi), Th. Mandrea Cie., G. Manu şi Regia Tutunului (Bucureşti); *Grupa VI* - Ministerul de Război (Bucureşti); Grupa VII - Alexiu (Bârlad), Th. Calimachi (Botoşani), Capşa (Bucureşti), Danaricu (Tg. Jiu), Gen. Fălcoianu (Bucureşti), N.N. Rosnovanu (Paşcani), Societatea Morilor cu Aburi (Botoşani), Solacoglu şi Zappa (Bucureşti / ultimul a obţinut două medalii).
Medalii de argint aurit: *Grupa VII* - Lăutarii Anghelus şi Crăciunescu din Bucureşti.
Medalii de argint: *Grupa I* - Grigorescu, Mirea şi G. Senticri (Bucureşti); *Grupa II* - Haiman, L. Levêque şi Lidner (Bucureşti); *Grupa III* – Canano (Vereşti), J. Puşcariu (Brazi), Schipkoff (Paris) şi Societatea Bazaltului şi Ceramicii; *Grupa IV* – G. Becker, Constantinescu, Djaburov, Fain, Francke, Lempart, Th. Mandrea Cie. (Bucureşti), M. Neuwirth (Focşani), I. Niţă (Slatina), V. Oslenzki, S. Prager (Bucureşti), Sofronie (Lazu - Vaslui), N. Ştefănescu (Bucureşti) şi S. Vitlimescu (Iaşi); *Grupa V* – Fraţii Asan (Fălticeni), Fraţii Axerio, F. Dianu (Bucureşti), A. David (Fălticeni), A. Eskinazy (Craiova), Gen. Florescu, G. Gallerin (Bucureşti), I. Henţescu (Buzău), Huber (Iaşi), Junique & Renard (Azuga), G. Poumay (Craiova), S. Prager (Bucureşti) şi I. Theiler (Bacău); *Grupa VI* – Angely, S. Avram, N.G. Daniilescu, Th. Mandrea, Doctorii Petrescu şi Urbeanu, Col. Popescu, Cap. Pretorian şi Şcoala de Arte şi Meserii (Bucureşti); *Grupa VII* – Administraţia Eforiei Sf. Spiridon (Iaşi), T. Atanasiu (Tecuci), A. Baican (Odobeşti), G. Burea (Bârlad), S. Cesianu (Bucureşti), A. Cincu (Tecuci), Gr. Cozadini (Climeşti), Dobrovici (Bârlad), Greceanu (Odobeşti), M. Florian (Câmpulung), I. Iordache (Bucureşti), F. Koenig (Vaslui), I. Marghiloman (Buzău – două medalii), Millas & Fiii (Brăila), Naville & Comp (Ulmeni), Pâcleanu (Buzău), S. Staicovici, Gr. Suţu (Bucureşti) şi Weinreb & Fehr (Iaşi).
Medalii de bronz: *Grupa I* – Galleron, Georgescu, Gottereau, Pascali şi Valbudea (Bucureşti); *Grupa II* - E. Caudela (Iaşi), Haşdeu (Bucureşti), Musicescu, B. Reischer, Tipografia Naţională (Iaşi); *Grupa III* – E. Alcaz (Neamţ), Z. Baicanoi (Slatina), M. Balutescu (Tituleşti), A. Botez (Fălticeni), I. Bunescu (Rucăr), S. Constantinescu (Bucureşti), Maica D. Dumitrescu (Nămăeşti), Foscalina (Bucureşti), E. Giuglănescu (Pucheni),

Frații Konya (Iași), E. și R. Negulescu (Câmpulung), Ch. Poulard, Societatea pentru Instrucția Poporului, Școala de Arte și Meserii (București), Școala de Arte și Meserii (Ploiești) și Tronberg (Iași) – acestora li se adaugă alte două medalii obținute de expozanți neidentificați pentru țesături; *Grupa IV* – M. Bădescu (Tr. Măgurele), Briol (București), Bucowski (Galați), S. Bunescu (Pitești – două medalii), S. Bunescu (Rucăr – două medalii), Czarnecki (București), Maica D. Dumitrescu (Nămăești), C. Georgescu (Craiova), C.D. Giorgiu (Tutova), S.I. Giuglănescu (Pucheni), C.A. Grulich (Piatra), Hochmann (Iași), P. Ion (Ploiești), I. Ionescu (Tr. Măgurele), I. Ivancea (Bârlad), Jacobson & Herdan, Krauss (București), E. Lucescu (Pitești), Manu, F. Martin (București), A. Marinescu, T. Mihăilescu (Câmpulung), E. Nestor (București), M. Paisu (Câmpulung), G. Poenăreanu (Poenari / Muscel – două medalii), I. Popp (București), Porumboiu (Ploiești), Z. Repezeanu (Teleorman), Scheffer (Focșani), Frații Simian (R. Vâlcea), I. Simionescu (Iași), Al. Stavrescu (Tr. Măgurele), G. Stănescu (Craiova), P. Stănilescu, N. Stănilescu (Huși), Teodolin, C. Theiss, Voinescu (București) și B. Varo (Tr. Măgurele); *Grupa V* – Bamberger & Margulis (Iași), Prințesa Brâncoveanu (București), Comitetul din Buzău, Fermo (București), I. Goroveanu (Ploiești), C. Grădișteanu (Albești), I. Grigorescu (Târgoviște), Halperin (Fălticeni), Marghiloman (București), Miclescu (Vaslui), Offenheim & Singer (Ploiești), Gr. Olteanu (Slatina), Petrovici / Gheorghevici (Brăila), Preotul G. Rotaru (Bârlad), Societatea „Moldova" (Piatra), Teiller & Offenheim (Bacău), T. Teodorini (Tr. Măgurele), C. Tinc (Galați), Tronberg, Vitlimescu (Iași), B. de Wesembeck (Dersca – două medalii) și D. Wortman (Iași); *Grupa VI* – Eforia Sf. Spiridon (Iași), Frații Simian (R. Vâlcea), Societatea „Viitorul" (Craiova), L. Ștefănescu (București), Wachtel / Dinescu (Iași) și C. Welter (Ploiești); *Grupa VII* – M. Antonescu (Craiova), N. Bene (Odobești), I. Cernătescu (Teleorman), C. Costache (Drăgășani), B. Crețoiu (Tulcea – două medalii), C. Grădișteanu (București), A. Goilav (Helești), C. Isăcescu (Vaslui), I. Ionescu (București), Mareș (Mizil), I. Negrea (Vaslui), U. Negroponte, Al. Sabitay (Brăila), P. Sechilar (Romanați), Al. Stavridi (Ploiești), Th. Stănescu (Craiova), J.J. Sucher (Constanța), Dr. Varlam (Vaslui) și G. Vlădescu (Boteni); *Grupa VIII* – Nicoleanu (București) și B. de Wesembeck (Dersca).

Mențiuni onorabile: *Grupa I* - E. Ghica (Iași), Obedeanu (București), Popovici (Paris), Reinicke-Chettner (Iași), Stăncescu, Storck (București), Șt. Emilian (Iași), Tătărescu și Voinescu (București); *Grupa II* – Cosmovici (Iași), Degenmann, Expoziție colectivă de instrumente muzicale (București), Fiktin & Finkelstein, I.P. Florentin, N. Heck, Hirsch & Goldner (Iași), Preotul Ionescu, C. Ionițiu (București), A.E. Pârâu, Popp (Iași) și Școala de Arte și Meserii (București); *Grupa III* – Dr. Codrescu (Bârlad), două expoziții colective ale olarilor bucureșteni și focșeneni, Kandel (București), S. Goldenthal (Iași), V. Linde (Rm. Sărat), E. Lucescu (Pitești), M. Niță (Câmpulung), Ropalla (Iași), Societatea „Marmura" (Fălciu) și Stoenescu (București); *Grupa V* – Anapliotis (București), M. Gelber și Frații Rosenbaum (Iași); *Grupa VI* – G. Constantinescu (Câmpulung), I. Pison și I. Pușcariu (București); *Grupa VII* – G. G. Asan (București), Al. Baican Șt. Bălanu (Odobești), Gr. Breadu (Muscel), Carancioc (Iași), N. Cassianu (Bârlad), V. Chilargiu (Întorsura - Dolj), C.N. Corbu (Mălăești), L. Costin (Bârlad), I. Dimitrescu (Argeș), G. Djuvara (Bârlad), Drossulis (Iași), Hina & Rizo (București), Isachie, Isescu

(Vaslui), N. Ioan (Gropniţa - Iaşi), Gh. Mihăilcanu (Bucureşti), Naville & Comp. (Ulmeni), I. Niculea (Bârlad), F. Rivalet (Iaşi), C.A. Ruscscu (Vaslui), N. Simon (Bucureşti), D. Teodorescu (Ploieşti – două menţiuni), B. de Wesembeck (Dersca) şi Gr. Zadic (Vaslui).

3. 1900

Mari Premii: *Grupa I* – Academia Română, Administraţia Domeniului Coroanei, Ministerul Agriculturii, Ministerul Instrucţiei Publice (două mari premii) şi Primăria oraşului Bucureşti; *Grupa III* – Socecu Cie; *Grupa IV* – Direcţia Generală a Drumurilor de Fier şi A. Saligny; *Grupa VII* – Administraţia Domeniului Coroanei (trei mari premii), G.Gr. Cantacuzino, N.St. Cucu, Al. Marghiloman, Şcoala Centrală de Agricultură, Prinţul B. Ştirbei şi C.G. Vernescu; *Grupa IX* – Administraţia Domeniului Coroanei (două mari premii) şi Ministerul Agriculturii (două mari premii); *Grupa X* – Gr. Capşa, Ministerul Agriculturii, U.V. Negropontes şi Societatea Morilor „Abramovici" (Botoşani); *Grupa XI* – Administraţia Domeniului Coroanei, Direcţia Generală a Monopolurilor Statului (Saline), Ministerul Industriei şi Agriculturii, Societăţile „Amsterdam" şi „Steaua Română"; *Grupa XIII* – E. Cornescu; *Grupa XIV* – Gr. Alexandrescu (Bucureşti), Direcţia Generală a Monopolului Tutunului, Institutul Central de Chimie şi Dr. B. Lindway; *Grupa XVI* – Administraţia Domeniului Coroanei, Eforia Spitalelor Civile, Dr. I. Kalinderu şi Serviciul Sanitar al României; *Grupa XVIII* – Comandamentul Bucureştilor, Direcţia Geniului Militar (două mari premii) şi Ministerul de Război (două mari premii).

Medalii de aur: *Grupa I* – Casa Şcoalelor, Ministerul Agriculturii, Ministerul Instrucţinii Publice (două medalii), Primăria oraşului Iaşi, Societatea Geografică, Şcoala Centrală de Agricultură de la Herestrău, Şcolile de Poduri / Şosele şi de Medicină Veterinară; *Grupa III* – Dattelbaum, Carol Göbl (două medalii), Institutul Militar, Socecu & Comp şi N. Petraşcu; *Grupa V* – Al.C. Cotescu, Direcţia Generală a Drumurilor de Fier, Direcţia Generală a Poştelor / Telegrafelor şi Col. Ghica; *Grupa VI* – S. Baiulescu, A. Beckmann, I. B. Cantacuzino, Direcţia Monopolurilor Statului, Direcţia Portului Constanţa, Gheorghiu, G. Manu, G. Mironescu, Primăria oraşului Bucureşti şi Serviciul Navigaţiei Maritime; *Grupa VII* – Administraţia Domeniului Coroanei, Administraţia Domeniului Pocni, G. Antohi, S. G. Apostoleanu, Balş, S. Baroneea, L. Bogdan, G.G. Buicliu, G.Gr. Cantacuzino, E. Cantemir, G. şi L. Ciomac, N. Cincu, G. Codreanu, E. Constantinescu, Fraţii Costiner (două medalii), Cozadini, Direcţia Docurilor, N. Dobrescu, Dombrowski, L. Dreyfus (două medalii), J. Elias, Ferma model Studina, N. Fleva, J. Franc, J. Friedman (două medalii), H.P. Gancevici, I.E. Garfunkel, I. Gheorghiu, Fraţii Goilav, S. Herşcovici, Gr. Iamandi, I. Igiroşeanu, Judeţele Bacău, Brăila, Constanţa, Covurlui, Dâmboviţa, Dolj, Gorj, Ialomiţa, Iaşi, Mehedinţi, Muscel, Neamţ, Olt, R. Sărat, Roman, Romanaţi, Suceava, Tecuci, Teleorman, Tulcea, Tutova, Vaslui, Vlaşca, Vâlcea, B. Juster, B. Lascăr, C.C.V. Leonida, G. Liteanu, N. Lupaşcu, Col. P. Macca, B.C. Maltezeanu, A. Mavrocordat, Ministerul Domeniilor, C.G. Mavrodin, V.C. Munteanu, G. Negroponte, U.V. Negroponte, G. Nicoleanu, S. Oprea, T.I. Oroveanu, C.I. Oteteleşanu, L. Petrovici, N.N. Pop, I.C. Prodan, Dr.E. Riegler, S.St. Simionescu, E. Stroici, C.I. Stoicescu, Succesiunea G-ral. A. Berindei, Şcolile de Agricultură

(două medalii) şi de Medicină Veterinară, Gr. Ştirbulescu, Vasilescu, G. Al. Văsescu, G.Vârvoreanu, C. Vidraşcu şi Gr. Zadic; *Grupa VIII* – Ministerul Agriculturii; *Grupa IX* – Administraţia Domeniului Coroanei, D. Alter, Dr. Antipa, Bucher & Dürer (Bucureşti), E. Lessel, Ministerul Agriculturii (două medalii) şi Societatea Anonimă „Goetz"; *Grupa X* – G.S. Apostoleanu, V. Apostoleanu, Fraţii Asan, I. Bratu, I.C. Brătianu (două medalii), I. Brunner, Gr. Capşa (două medalii), Colectivitatea fabricanţilor de licoruri (Bucureşti), S. & L. Costiner, C. Danariu, Fabricile de zahăr din Chitila şi Sascut, B. I. & G. Goilav, C. Herescu, E. Ionescu, I. Feierstein, Fraţii Keppler, S. Luther, Marinescu – Bragadiru (două medalii), Al. Marghiloman, D. Matak (două medalii), C. T. & C. Metaxas, Moara Doamna, J. Naville, Oeneanu, Z. Olmazu, Oroveanu & Lehrer, Pâcleanu, Al. Peride (două medalii), A. Rosetti – Teţcanu, M. Scărlătescu, Societatea de zahăr din Mărăşeşti, C.I. Stoicescu, V. Stoker, Prinţul B. Ştirbey, S. Topali, Al Vericeanu şi X. Vlasto; *Grupa XI* – Alimănişteanu, N. St. Cucu, F. Dianu, V. Istrati, Societatea Minieră Română, N. Zane şi Zdranovici; *Grupa XII* - Bucher & Dürer, Direcţia Generală a Închisorilor, Expoziţia colectivă a fabricanţilor de tapete şi stofe naţionale pentru mobile, C. Georgescu, E. Lessel, I. Mincu şi Şcoala de Arte şi Meserii; *Grupa XIII* – S. Fein, Ministerul Domeniilor (două medalii), Elisabeta, Regina României, S. Prager, A. Roth şi Societatea „Furnica" (două medalii); *Grupa XIV* – V. şi G. Asan, S. Fildermann (Bacău), Gr. Manu, Schick & Paneth (Piteşti), Schiel & Comp, Societatea „Steaua Română" şi B. Weithase & Comp (Bucureşti); *Grupa XV* – Socecu & Comp; *Grupa XVI* – Epitropia Sf. Spiridon din Iaşi, Institutul de Binefacere şi Caritate „Leagănul Sf. Ecaterina", Ministerele Agriculturii, Domeniilor (două medalii) şi Internelor, Primăria oraşului Craiova, Societăţile „ Asilul Elisabeta" şi Funcţionarilor Publici; *Grupa XVIII* – Arsenalul Armatei / Pulberăria regală / Serviciul pirotechnic, Generalii Bengescu – Dabija, Brătianu şi Demostene, Fabrica Mandrea & Comp, Coloneii Hârjeu, Ionescu şi Paraschivescu, Manutanţa militară şi Spitalul Militar.

Medalii de argint: *Grupa I* – Dr. V. Babeş, Fermele model Laza şi Studina, Institutul Meteorologic, S. Ionescu, Dr. C. I. Istrati, Ralian & Samitca, Şcoala Profesională „Elisabeta Doamna" şi M. Vlădescu; *Grupa II* – Simonidy, G.P. Sterian şi F. Storck; *Grupa III* – Administraţia Domeniului Coroanei, F. Broehm, I. Guerin, *L'Indépendance Roumaine*, A. Koebke, F. Mandy, C. Micota, I. Paleologu, P. Pestemalgioglu, Ralian & Samitca, I. Schenk şi E. Storck; *Grupa IV* – J. Fernic & Comp; *Grupa V* – Brătescu, I. Iacobescu şi Teirich & Comp; *Grupa VI* – I. Cantacuzino, Th. Mandrea, Schmidt, D. Sentpétéry şi Societatea Bazaltului şi Ceramicii; *Grupa VII* – Administraţia Domeniului Coroanei, T. Anastasiu, Fraţii Antachi, C.P. Antonescu, Gen. I. Argetoianu, P. Arghiropol, C.C. Asderol, C. Atanasiu, T. Babic, T. Barm, C. I. Bălăceanu, Beligrădeanu, I. Benţig, Berechet, J. Bermann (două medalii), I. E. Bobocescu, Soţii Bogdan (două medalii), Fraţii Boicescu, Burileanu, S. Candianu, C. Cantacuzino, G. Cantacuzino, Baron G. Capri, N. Capri, V. Cârnu, J. Ceacu, G. Cernat, Dr. I. Cernătescu, Al.G. Chiţu, Fraţii Ciomac (două medalii), V. Ciuntu, Gr.C. Cogălniceanu, Colonic, D. Condopol, C. Constantinescu, N. Constantinide, Gh. Corjenoschi, G. Cosmovici, D. Danariu, Al. Delimarcu, F. Dicu, G. Dimitriade, D. Drăgănescu, C. Donic, Drueman, D.C. Dumitrescu, D. Eremia, S. Eremia, Expoziţia colectivă de sericicultură, S. Ferechide, Th. Floresceanu, D.A Florescu, I.E. Garfunkel, I. Georgescu, Th. Geor-

gescu, A. Gheorghiade, G. Gherolimatos, I. Giotti, Frații Goilav (două medalii), C. Golescu, I. Grădișteanu, D. Guran, St.N. Hagianov, G. Holban, L. Hristea, G. Iliescu, I. Ionescu, M. & T. Isvoranu, B. Juster, G. Karotcinov, J. Kaufman, C. Lepădatu, N. Luțescu, G. Macarescu, Mache, E. Manea, Dr. N. Manolescu, G. Manoliu, G. Manu, I. Marathea (două medalii), P. Marino, C.A. Mavrodin, Maior Mărășescu, Marghiloman, S. I. Mătăsaru, C. Miclescu, A. Mitache, I.T. Miulescu, D.P. Moruzi, I. Munteanu, I. Nanescu, A. Negruzzi, I. Nicolaide, I. Nicolau, C. Nicolescu, D. Nicolescu, I. Noica, I. Peșiacov, C. N. Petropol, C.A. Plataniotti, St.I. Pleșia, E.D. Poenaru (două medalii), D. Popescu, I. Popescu, Primăriile Caraula și Giurgița, Proprietatea Lița, D. Protopopescu, G. A. Pruncu, N. Racoviță, Rafail & Elenberg, H. Rapaport, G. Rădulescu, S. Rădulescu, N. Răpeanu, Ronetti – Roman, C. Roman (două medalii), I. Roman, S.L. Rusănescu, N. Sachelaride, A. Samoilă, N.D. Seceleanu, A. Siegler, S. Simionovici, St. Simionovici, T. Soloviev, D. Staicovici, G. P. Sterian, A. Stolojan, Prințul Gr. Sturdza, D. Suditu, G. Șentea, I.I. Șerbănescu, I. Ștefănescu, Prințul D.B. Știrbei, G.S. Tamaș, Al. Tătăranu, V. Teodorescu, Trandafirescu, G.Al Vasescu, C.G. Vernescu, B.St. Vlădoianu, T. Vorabie, Voia, Zaharia & Frații Fischer, G.G. Zafiropol, C. Zamfirescu și P. Zotu; *Grupa IX* – I. Gutmann & Comp, G. și U.V. Negroponte, S. Prager, C. Scheslinger, Societatea Anonimă Română pentru Industriile Forestiere, Societatea „Furnica", Societatea „Moldova", Stăncescu și Fiii, C.I. Stoicescu, Școala de Arte și Meserii din Iași și Prințul D.B. Știrbei; *Grupa X* – C. Amărășteanu, Frații Amira, G.C. Ardeleanu, S.G. Ardeleanu, Al. Avrămescu, Balș, Bădescu & Comp, S. Brand, C. Busnea, V. Calalb, St. Cănescu, I. Cialicov, C.I. Cireșeanu, Danaricu (două medalii), Daniel & Wechsler, I. Demetriade, I. Don (două medalii), I. Drăgănescu, Economu (două medalii), G. Ellemberg, Ph. Eminger, Expoziția colectivă a morarilor, Fabricile Unite Române din București, M. Filipescu (două medalii), St. Filipescu, B. Finkelstein, D.D. Gagiulescu, Frații Galiațatos, I. Giovanni, A. Giurgea, H. Goilav, S. Ianclidis, E. Ionescu, G. Juvara, G. Kefaleas, G. Linke, Lobel, J. Ludwig & Comp, I. Manoliu, V. Miclescu, Ministerul Agriculturii, R. Moisescu, A.S. Montandon, H. & C. Müller, A.G. Negroponte, C. Oppler, I.T. Oroveanu, L. Pineles & I. Last, E. de Plagino, D. Prodrom, Prosalentis, A.T. Purcăreanu (două medalii), Rădoi, H. Rădulescu, C. Rivalet, A. Rohr, J. Rosen & Turi, A. Sabitay, Societatea Română de Viticultură, D. Staicovici, S. Stancovici, I.L. Steinberg, Șuțu, V. Teclu, Al.I. Teohari, P. Violatto, T. Vrabie, Walter & Comp, I.I. Werner și Z. Zamfirescu; *Grupa XI* – I. Catz, C. Costa - Foru, E. Costinescu, N.C. Gărdăreanu, E. Manoel & Comp, R.C. Mircea, U.V. Negroponte, R. Pascu, Dr. Popovici - Hațeg, D. Schileru, Societatea „Albina", A. Solomon, F. Weigel și E. Wolf; *Grupa XII* – Administrația Domeniului Coroanei (două medalii), Atelierul penitenciarului Mislea, Colectivitatea micii industrii de țesătorie și frânghierie, W. Dietz, Direcția Generală a Închisorilor, H. Herdlicka, Rosen & Fiii, Societățile Bazaltului / Ceramicii și „Furnica" (două medalii), Școala de Arte și Meserii din București și M. Wachtel; *Grupa XIII* – Administrația Domeniului Coroanei, Asilul „Elena Doamna", Cismăria „Progresul" din București, B. Djaburov (trei medalii), Expozițiile colective ale fabricanților de broderii, costume naționale, dantele, mică industrie și țesături, Fabrica de postav din Buhuși, V. Georgescu, C. Gheorghiu, T. Pavlescu

(două medalii), Societatea „Zweifel" din București, Tunghioiu și Vitli-mescu - Mironeanu; *Grupa XIV* – A. Altân, C.V. Correni, Cristeanu, Expoziția colectivă tăbăcarilor, Fabrica „Stella" din București, M. Gelber, Gheorghiu & Comp, Hanciu & Schlandt, Ioachimescu, T. Sapatino, Societatea „Amsterdam", Societatea „Letea", G. Trandafirescu și I. Vlădoianu; *Grupa XV* – Administrația Domeniului Coroanei, Fabrica „Progresul" din Ploiești, P. Mikler, T. Radivon și L. Wolf & Comp; *Grupa XVI* – Epitropia Sf. Spiridon din Iași și Epitropia Spitalului „Elisabeta Doamna" din Galați; *Grupa XVIII* – Arsenalul Marinei Militare, Lt. Col. Cantea și D. Staicovici.

Medalii de bronz: *Grupa I* – S.M. Andrian (Pitești), Atelierele pentru învățarea țesutului în mânăstiri, Agapia, Horezu și Valeni, Bucher & Dürer, Societățile Medicilor și Naturaliștilor din Iași, de Științe și Politehnică, Școlile Forestiere / de Agricultură din Armășești, Brănești, Roman, Striharet și „I. Zosima"; *Grupa II* – P. Antonescu, C. Bălăceanu, I. Deșliu, V. Garguromin, W. Hegel, D.D. Mirea, G. Popescu, D. Serafim și H. Strâmbu; *Grupa III* – Mr. Boerescu, Carniol & Fii, Colecțiunea fotografică română, Direcția Generală a Închisorilor (două medalii), J. Engelleiter, I. Gheorghiu, Iliescu & Grosu (două medalii), G. Ionescu (două medalii), I.S. Ionescu, Cap. Mărgăritescu, Ministerele Agriculturii și Instrucțiunii Publice, Mischonznizky, V.C. Nădejde, I. Nicolescu, Socecu & Comp, Spirescu (Curtea de Argeș), D. Vulpian și St. Zaleski; *Grupa IV* – Compania Generală de Conducte de Apă și L. Leyendecker; *Grupa VI* – B. Aldasaro, Erler & Comp, E. Manoel, Fr. Novak, H. Rieber, Roemeter & Frères, Steinberg & Brüll, Ștefănescu, I. Vaio și Zahariade; *Grupa VII* – Albeanu & Pop, I. N. Andreiu, P. Antohi, Frații Assan (două medalii), A. Baiburi, D. Baltazar, T. Banu, Benchi, Bob, Bogdan, N. Borș, Dr. C. Bucșenescu, Butculescu, G. Butoiu, N. Butu, V. Calomnos, C. Cantacuzino - Pașcanu, G. Căpăstraru, St.Th. Christiade, V. Cioban, C. Climescu, I. V. Crăciun, G. Crăcescu, G. Cristescu, V. Dajbia, V.S. Dan, G. Dimitrescu, R. Dimitriu, I. Donici, D. Dumitrache, Al. Enacovici, Expoziție colectivă - Constanța, T. Ezincu, S. Ferechide, A.D. Florescu, G. Fulger, H.S. Gancevici, N. Gapra, I. George, Th. Georgescu, C. Gheorghiu, R. Ghețu, G. Golescu, I. B. Gruel, Gutmann, N. Hagianov, H. Haim, G. Hristache, I. Hristodorescu, A. Hyneck, I. Igiroșanu, P. Iliev, H. Ioanide, T. Iorga, S. Irimia, Isaac & Goldammer, I. Iupceanu, P. Ivănescu, Ivănuș & Dimitrescu, G. Juvară, I. Kalinderu, N. Kircea, Al. Em. Lahovary, V. Lascăr, Lăpușneanu, B. Leontopol, A. Manea, E. Manea, A. Manu, Marț, I. Mavrocordat, C. Mălcanu, I.S. Mătăsaru, Frații Mielescu, Mihăilă, T. I. Miulescu, B. Nicolescu, Niculae al Sandei, V.I. Nițu, C. Olteanu, D. Panciu, C. Păunescu, Al. Pâcleanu, Periețeanu - Buzău, I.I. Popea, C. Popescu, Prefectura Bacău, Proprietățile Ciocile, Gulianca, Mitoc și Negoiu, Râpeanu, A. Rigani, I. F. Robescu, Romanul, Rosetti, P. Secăreanu, S. Simionovici, A.C. Smerea, Al. Staicu, G. Stroici, R. Strul, Școala de Agricultură, St. Șendrea, I. Ștefănescu, R. Știucan, Trandafirescu, D. Triandafil, I Țigănuș, E. Urinovski, G. Vasilescu, V.P. Vasiliu, N. Voia, Voicu, S. Vrionis, N. Xanto, G.P. Zafiropol și I. Zissu; *Grupa IX* – Administrația Domeniului Principesei de Schönburg - Waldenburg, D.G. Bassarabeanu, S. Cohn, Dracea, Expoziția colectivă a fabricanților de rogojini, L. Juster și R. Lessmann; *Grupa X* – N. Adam, Frații Agapian, I.I. Albescu, Gr. Arsenescu, Văduva A. Baras, C. Cârlova, N. Cherecea, C. Con-

stantinescu, Fr. Costiner & Haim, P. Demetrescu, I. Dinulescu, Economu, B. Eighes, Fabricile Unite Române, D. Focşaner, T. Georgescu, C. Gheorghiu, Al. Ghiţescu, E. Grădişteanu, Haier, C.N. Herescu, Horn – Ghersim, I. Iacobovici, G. Iorgulescu H. Jecu & Raiciu, Juster, E. Manca, Al.D. Măciuceanu, St. Mihăilescu, Gr. Nicolescu, S.I. Nissim, C. Paraschivescu, S. Papaiani, Al. Pâcleanu, E.D. Polizu (Ploieşti), C.D. Rebedea, Rhein & Comp, J. Samuel & Comp, R. Scheeser, Societatea Română pentru Comerţul Vinurilor şi Licorurilor, D. Ştefănescu, Teoharescu, R.G. Ţiţeriu, P. Vicato, I. Vlădoianu şi Th. Zamfirache; *Grupa XI* – C.V. Andrieş, E. Arghiriadi, Dr. I. Edeleanu, Fermo, O. Geldern, L. Goldenstein, J. Haug, S. Hornstein şi Fraţii Ortony; *Grupa XII* – Administraţia Domeniului Coroanei, E.G.C. Aslan, Birman & Fiul, Bucher & Dürer, Direcţia Generală a Închisorilor, B. Djaburov, Drăghiceanu & Comp, S. Emmanuel, Expoziţia colectivă a ţesătorilor, Fabricile „Cometul" şi de ceramică (Bucureşti), L. Held, G. Ionescu, I. Kohen & I. Kraid, C. Naphliotis, E. Năsturel, Fraţii Simian, Societăţile Bazaltului / Ceramicii şi Sticlăriei, S. Sternberg, Sticlăria din Bogdăneşti (Bacău), Şcoala de Arte şi Meserii din Craiova, Teirich & Comp, L. Tonola şi S. Weigel; *Grupa XIII* – G. Cerchez (două medalii), C. Davidel (Iaşi), Direcţia Generală a Închisorilor (trei medalii), Expoziţia colectivă a pălărierilor, St. Focanescu, E. Grădişteanu, P. Ioan, A. Juster - Lipa, T. Mateescu, T. Pavlescu, I. Popp, I. Salomon, R. Scheeser & Comp, V. Schuster, H. Stănilescu, C. Stătescu, Stroer & Kohlert, I. Tunghioiu (două medalii), G. Vasilescu şi O. Vladimir; *Grupa XIV* – Alsinger, Fabrica Scăeni, S. Ioanide, P. Munzer, G. Nicolaevici, St. Popini şi O. Wiviţov (Bârlad); *Grupa XV* – L. Bach, Bucher & Dürer (două medalii), Direcţia Generală a Închisorilor (două medalii), S. Kohn, Lazăr & Fiu, H. Margulius, P. Milker, C. Sfetea, H. Zalcovici şi B. Zigmann; *Grupa XVI* – Primăria oraşului Piatra; *Grupa XVIII* – Mr. Jipa.

Menţiuni onorabile: *Grupa II* – P. Capidan, Al. Fălcoianu, K. Loghi, Mărculescu, Th. Palade, N. Tintoreanu şi N. Vermont; *Grupa III* – Bucher & Dürer, E. Caţafani, Cercul de amatori „Lumina", Z. Dimitrescu, G. Dimitriu, E. Drossino, B. J. Flittmann, Cap. Ghimpa, Gross, N.D. Miloşescu, J. Nancovici, I. Rasidescu, M. Richard şi J. Schafhütl; *Grupa VI* – J. Jacobescu, U.V. Negroponte şi Prinţul D.B. Ştirbei; *Grupa VII* – A. şi F. Abeles, Bartologlu, P. Bâznoşanu, G. Boca, L. Bogdan, I. Bursicescu, I.O. Ceauşescu, A.G. Drapanioti, C. Gheorghescu, E.C. Grădişteanu, C.I. Feraru, L. Lazarovici, Th. Miulescu, N. Lutescu, P. Onescu, Al. Pistol, A. Popescu, G. Rădulescu, I. Rei, A. Sexu, I. Stoian, C.I. Stoicescu, I.I. Şerbănescu, H. Ştefănescu, A. Talfan şi D. Veleescu; *Grupa VIII* – Administraţia Domeniului Coroanei; *Grupa IX* – A. Blosel; *Grupa X* – A. Arişan, C. Bemches, N.N. Bute, S. Bohos, D. Christescu, G. Dumitrescu, Preoţii Eftimie şi Popescu, Expoziţia colectivă a cofetarilor, C. Fontăneanu, T. Giuglean, Fraţii Goldhammer, Gr. Hermes, S. Ianclidis, C. Ionescu, C. Lupaşcu, G. Mateescu, B. Mendel, C.Th. Metaxa, St. şi Th. Mihăilescu, C. Nacu, A. Papadatos, Dr. C. Petraş, A. Popovici, H. Rapaport, N. Stroescu, N.I. Tunaru, A. Zafiris şi Zaharia; *Grupa XI* – Anghelescu, G. Atanasiu, V. Bajol, L. Caprari, T. Dimitrescu, G. Popescu, D. Săvulescu, V.I. Şoroagă, Prinţul D. B. Ştirbei, Pr. Vojen şi C. Weizner; *Grupa XII* – Administraţia Domeniului Coroanei, Cuţarida & Comp, Maica D. Dumitrescu, Fabricile „Cometul", „Fortuna", Roman, şi Similcasca, Expoziţia colec-

tivă a tapițerilor, E.C. Grădișteanu, A. Nicolici, Dr. S. Steiner, E. Succin și Școala Județeană din Ploiești; *Grupa XIII* – Administrația Domeniului Coroanei (două mențiuni), S.D. Banu, Th. Bucovski, Colectivitățile fabricanților de bonete, cămăși și încălțăminte (București), E.P. Diaconescu, Direcția Generală a Închisorilor, Expozițiile colective ale fabricanților de țesături din peri de capră și lână, Z. Filiti, E.Th. Fleva, A. și C.I. Frumușanu, Gros, C. Grün, I. Ionescu, O. Macovei, Ministerul Domeniilor, Petrescu, Șapira (două medalii) și I. Theodolin; *Grupa XIV* – I. Babad, I. Berbecaru, I. Bogdan, Fabricile Unite Române și „Stella", Fischer & Comp, S. Ionescu, A. Ițcan, Moessner & Mersing, I. I. Steinberg, Strich și I.I. Verner; *Grupa XV* – Bucher & Dürer, Colectivitatea fabricanților de coșarie, marochinărie, perii și strungărie, Ministerul Domeniilor, I. Resch & Fiii și Baroana M. de Steyger.

4. 1937

Academia Română, Academia superioară de croitorie și modă, Raul Ady, Asociația industriașilor de petrol din România, Alfred Alexandrescu, Pia Alimăniștcanu, Piu Anastasescu, M. Andricu, D. Andronic, I. Anestin, E. Aroneanu, Atelierele Văcărești, I. Bassarab, Trifu Balaban, I. Bădulescu, Al. Bădăuță, Dan Băjenaru, Lucreția Bălăceescu, Ioan Barasch, Baraski Mușat, Bauer, Bijuteria Elitei, Bindea, Iosif Biro, Andrei Boicu, Prund Borgo, Borgovan, Al. Brătășeanu, I. Bredieeanu, C. Brighiu, Brogoin, I. Bujoi, Emanuel Bucuța, C. Bunescu, Al. Busuioceanu, Al. Călinescu, Ella Cancicoff, Căpitănescu Călugărul, H. Catargi, Casele autonome de amortizare, a drumurilor, a monopolurilor, a muncii și asigurărilor sociale, a pădurilor, Casa școalelor, V. Cheresztisi, Gh. Cioflec, A. Ciupe, D. Cobb, Lena Constante, St. Constantinescu (C.A.M.), Paul Constantinescu, Mac Constantinescu, Gr. Constantinescu, A. Corbu, T. Cornescu, Corul „Carmen", Margareta Cosăceanu, Cecilia Cuțescu-Storck, D. Cuclin, C. Czacki, Creditul minier S.A.R., N. Dănilă, At. Demian, St. Diaconescu, Grigoraș Dinicu, Direcția cadastrului municipiului București, Direcția presei (Ministerul Afacerilor Străine și Serviciul de publicitatea și propagandă), Direcția P.C.A., I. Dobosan, A. Doicescu, O. Doicescu, Dudulcanu, Micaela Eleutheriade, G. Enacovici, N. Enea, Fabricile Buhuși, Caucaz-Botez, Scherg, Federația română de rugby, Victor Feodorov, Feynes fiul, Ene Gh. Filipescu, Fundația „Principele Carol", Cristina Georgescu, Ghiță Georgescu, I. Gheorghiu, Gheorghiu – Societatea „Mica", N. Ghica-Budești, I. Gigurtu, G. Gollner, Petre Grand, B. Grand, Olga Greceanu, Lucian Grigorescu, D. Hociotă, Grott, V. Iagolnitza, Marcel Iancu, D. Imbrescu, Imprimeria Națională, Institutele demografic al României și social român, I. Ioachimescu, Gh. Ioanițiu, C. Ionescu, Gh. Ionescu, Gogu Ionescu, Ionescu-Sisești, Victor Ionescu, Virgil Ionescu, Magda Iorga, Iosif Iser, Ion Jalea, Ana și Aurel Jiquidi, R. Kernescher, Leahu, Leonida, Librăria Pavel Suru, Liceele industriale Bârlad, Burdujeni, C-lung Muscel, Cetatea Albă, Tg. Mureș (de fete), Gh. Macarie, Maria Malamuceanu, Georges Man, Rodica Maniu, Al. Manoilescu, J. Manoliu, Sabin Manuilă, Duiliu Marcu, H. Maxy, Al. Mazlescu, Nazil Mazilu, C. Medrea, S. Medrea, C. Mihoci, Ministerele Educației Naționale și Muncii, G. Emil Mircioiu, Monitorul Oficial, Paul Miracovici, Al. Moscu, S. Mutzner, Navigația fluvială

română, Octavian Neamțu, M. Negrea, Ion Nicolescu, C. Nottara, Oficiul național de turism, G. Oprescu, V. Orăscu, V. Osiceanu, Nona Ottescu, Th. Palladi, Paianu, Pașcanu, D. Pascota, Ionel Perlea, D. Petrașcu, Milița Petrașcu, Costin Petrescu, Nicu Petrescu, Victor Ion Popa, Elena Popea, I. Popeneiuc, C-tin. Popescu, Cezar Popescu, Nicolae Popescu, Nae Popescu, M. Popescu, Sebastian Popescu, Ștefan Popescu, V. Popescu, Regia autonomă C.F.R., Camil Ressu, N. Roșca, E. Ruffer, Ion Marin Sadoveanu, M. Săulescu, N. Sburcu, August Schmiedigen, H. Simionescu, Victoria Simionescu, Societățile „Chihlimbarul", compozitorilor români, cooperatiste ale instalatorilor și meșteșugarilor, I.A.R.-Brașov, „Mica", „Petroșani", „Petrila", „Sovarel"-Giurgiu, Turda, Henri Stahl, Jean Steriadi, Nora Steriade, Margareta Sterian, Soare Sterian, V. Stinghe, Eustațiu Stoenescu, Fr. Storck, Straja Țării, Școlile profesionale Craiova, „Elena Doamna", „Tudosca Doamna", Școala superioară de arte și meserii, Fr. Șirato, B. Ștefănescu, Raul Tabacu, Pandele Teodorescu, Nic. Teodorescu, Teodorescu-Sion, Terzieff, Tipografiile „Adevărul", „Autorii asociați", „Bucovina", „Cartea românească", „Cugetarea", „Cultura națională", „Graft și Drotleff", „Luceafărul", „Națională", „Scrisul românesc", „Socec", „Universul", Al. Tomescu, N. Tonița, N. Trandafir, N. Todirașcu, G. Tulea, Uniunea Fundațiilor Regale, Uzinele Malaxa S.A.R., I.C.A.R., Gh. Vesa, V. Velisarato, R. Vuia, Westend S.A.R.-Oravița, I. Zambolai și I. Zadik.

Surse: *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 347-352; GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie*, pp. 169-183; DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Raport general,* pp. 427-449 și jurnalul *Universul* – numerele din 14, 27 și 30 ianuarie 1939.

Anexa 4
A. Câteva date statistice privind numărul reprezentanților României și al premiilor obținute de aceștia la Expozițiile universale din 1867, 1889 și 1900

I. Arte frumoase

An	Număr expozanți	Număr premii
1867 / (Grupa I).	14	0
1889 / (Gr. I).	22 / 18*	17 (trei medalii de argint, cinci de bronz și nouă mențiuni onorabile)
1900 / (Gr. II).	42 / 38*	19 / 19* (trei medalii de argint, nouă de bronz și șapte mențiuni onorabile)

*Diferențele provin din faptul că statisticile lui Dimitrie C. Ollănescu prezintă câteva greșeli de calcul, cataloagele standurilor nefiind întocmite în mod unitar. De asemenea, trebuie să precizăm că și în listele corespunzătoare anilor 1867 și 1889 am găsit o serie de repetiții care generează confuzii în ceea ce privește numărul de expozanți (n.n.).

II. Materiale şi aplicaţii ale artelor liberale
- Educaţie / Învăţământ.

An	Număr expozanţi	Număr premii
1867 / (Grupa II)	52	Trei (o medalie de bronz şi două menţiuni onorabile)
1889 / (Gr. II)	45	22 (două medalii de aur, trei de argint, zece de bronz şi 12 menţiuni onorabile)
1900 / (Gr. I)	70 / 73*	41 / 41* (şase mari premii nouă medalii de aur, zece de argint şi 16 de bronz)
1900 / (Gr. III)	70 / 70*	54 / 54* (un mare premiu, şase de aur, 13 de argint, 20 de bronz şi 14 menţiuni onorabile)

III. Agricultură, viticultură şi produse alimentare

An	Număr expozanţi	Număr premii
1867 (Grupa VII, VIII)	194	34 (două medalii de aur şase de argint, 15 de bronz şi 11 menţiuni onorabile)
1889 (Gr. VII, VIII)	154	81 (un mare premiu, zece medalii de aur, două de argint şi 26 de menţiuni onorabile)
1900 (Gr. VII, X)	622 / 699*	610 /610* (14 mari premii, 138 medalii de aur, 233 de argint, 168 de bronz, şi 57 menţiuni onorabile)

IV. Industrie şi procedee industriale
a. Industrie minieră (+ mică metalurgie) şi forestieră

An	Număr expozanţi	Număr premii
1867 (Gr. V cls. 40-42)	126	13 (două medalii de aur, două de bronz, şi 9 menţiuni onorabile)
1889 (Gr. V, cls. 41-43)	34	20 (3 medalii de aur, 7 de argint şi zece de bronz)
1900 (Gr. IX, XI)	95 / 124*	80 /80* (7 mari premii, 21 medalii de aur, 26 de argint, 10 de bronz, şi 12 menţiuni onorabile)

b. Procedee industriale mecanice

An	Număr expozanţi	Număr premii
1867 (Gr. V I)	73	două (o medalie de bronz, şi o menţiune onorabilă)
1889 (Gr. VI)	37	18 (o medalie de aur, 8 de argint 6 de bronz şi 3 menţiuni onorabile)
1900 (Gr. IV)	6 / 6*	trei / trei* medalii, una de argint şi două de bronz

c. Mobilier şi decoraţiuni

An	Număr expozanţi	Număr premii
1867 (Gr. III)	111	Două (două de menţiuni onorabile)
1889 (Gr. III)	71	33 (o medalie de aur, 3 de argint 18 de bronz şi 11 menţiuni onorabile)
1900 (Gr. XIII)	37 / 65*	47 /47* (7 medalii de aur, nouă de argint, 19 de bronz, şi 12 menţiuni onorabile)

d. Ţesături şi vestimentaţie

An	Număr expozanţi	Număr premii
1867 (Gr. IV)	310	Zece (8 medalii de bronz şi două menţiuni onorabile)
1889 (Gr. IV)	339 / 340*	58 (2 medalii de aur, 14 de argint şi 42 de bronz)
1900 (Gr. XIII)	98 / 123*	86 /86* (un mare premiu 8 medalii de aur, 22 de argint, 30 de bronz, şi 25 de menţiuni onorabile)

e. Alte domenii industriale fără o prezenţă semnificativă în 1867 şi 1889: electricitate, geniu civil, industrie chimică, farmaceutică, telefonie şi telegrafie etc.

An	Număr expozanţi	Număr premii
1900 (Gr. V, VI, XIV)	94 / 118*	82 (6 mari premii, 22 medalii de aur, 22 de argint, 17 de bronz şi 15 menţiuni onorabile)

B. Statistica reprezentanților României și a premiilor obținute de aceștia la șase din Expozițiile universale din perioada 1867-1937

An	Oraș-gazdă	Nr. expozanți	Nr. premii
1867	Paris	1 062 / 1 061	86 / 89
1873	Viena	1 498 / 1 236	237
1889	Paris	736 / 547	278 / 265
1900	Paris	2 057 / 2 255	1 090 / 1 029
1935	Bruxelles	137	97 / 97
1937	Paris	115-129	236

Surse: *Notice sur la Roumanie* (1867), pp. 205-352; *Commission princière de la Roumanie à l'Exposition de Vienne en 1873*, f.a.; *Notice sur la Roumanie* (1889), „Liste des exposants"; GEORGES BIBESCO, *1889. L'Exposition universelle. La Roumanie*, pp. 166-183; *La Roumanie* (1900), pp. 1-175; DIMITRIE C. OLLĂNESCU, *Raport general,* pp. 72, 427-449; *La Roumanie à l'Exposition de Bruxelles - 1935*, f.a., pp. 28-39; *Exposition Internationale des Arts et des Techniques dans la Vie Moderne – Paris, 1937. Catalogue général officiel*, I, pp. 799-803; ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, pp. 78, 86, 114, 134, 189, 194.

Anexa 5
ROMÂNIA ÎN EUROPA. CLASAMENTELE EXPOZIȚIILOR UNIVERSALE PARIZIENE (NUMĂR PARTICIPANȚI, RECOMPENSE)

1867*

1. Franța - 15 200 expozanți / 10 103 recompense
2. Marea Britanic - 6 077 / 1 747
3. Prusia - 2 489 / 1 174
4. Austria - 2 044 / 1 061
5. Belgia - 1 918 / 981
6. Italia - 4 140 / 801
7. Spania - 2 648 / 521
8. Rusia- 1 414 / 511
9. Elveția- 1 006 / 356
10. Suedia și Norvegia - 1 083 / 329
11. Portugalia - 1 883 / 270
12. Țările de Jos - 591 / 202
13. Würtenberg - 265 / 187
14. Bavaria - 407 / 186
15. Danemarca - 293 / 134
16. Hesse - 245 / 108
17. Baden – 204 / 104

18. Principatele Unite – 1 061 / 89
19. Grecia – 482 / 77
20. Statele Pontificale – 186 / 51
21. Luxemburg – 7 / (nu cunoaştem numărul recompenselor atribuite)
* Menţionăm că regatul Ungariei care a participat la Expoziţia universală, nu a fost inclus în palmaresul oficial în formula prezentată de sursa noastră (n.n.).

1889*

1. Franţa - 33 937 expozanţi / 18 834 recompense
2. Spania - 2 706 / 1 471
3. Portugalia - 2 005 / 1 270
4. Belgia - 1 668 / 1 211
5. Marea Britanie - 1 937 / 1 151
6. Rusia şi Finlanda - 998 / 698
7. Grecia - 1 018 / 538
8. Italia - 703 / 491
9. Serbia - 1 044 / 373
10. Ţările de Jos - 566 / 338
11. România - 547 / 265
12. Norvegia - 332 / 254
13. Austro-Ungaria - 405 / 253
14. Danemarca - 265 / 151
15. Suedia - 161 / 63
16. San Marino - 90 / 50
17. Luxemburg - 49 / 37
18. Elveţia - 1 150
19. Alsacia şi Lorena (Germania) - 71
20. Monaco - 55
21. Andorra - 12

* Nu cunoaştem numărul recompenselor obţinute de Elveţia, regiunea Alsacia şi Lorena din Germania, Monaco şi Andorra (n.n).

1900

1. Franţa - 38 253 expozanţi / 23 619 recompense
2. Italia - 3 130 / 2 017
3. Germania - 2 696 / 1 983
4. Marea Britanie - 3 193 / 1 865
5. Rusia - 3 179 / 1 754
6. Ungaria - 3 299 / 1 351
7. Portugalia - 3 151 / 1 331
8. România - 2 255 / 1 029
9. Austria - 1 092 / 875
10. Belgia - 1 413 / 810
11. Spania - 1 526 / 711
12. Elveţia - 879 / 561
13. Grecia - 653 / 350
14. Olanda - 453 / 314
15. Bulgaria - 577 / 292

16. Norvegia - 464 / 288
17. Suedia - 447 / 265
18. Danemarca - 331 / 227
19. Serbia - 408 / 209
20. Bosnia și Herțegovina - 132 / 129
21. Turcia - 133 / 51
22. Luxemburg - 69 / 45
23. San Marino - 54 / 35
24. Monaco - 61 / 34
25. Andorra - 7 / 2

1937*

1. Franța - 10 114 recompense
2. Germania - 962
3. Italia - 780
4. Belgia - 481
5. Austria - 400
6. Olanda - 369
7. Cehoslovacia - 348
8. Polonia - 275
9. Ungaria - 243
10. România - 236
11. Grecia - 194
12. Danemarca - 122
13. Iugoslavia - 120
14. Finlanda - 118
15. Bulgaria - 90
16. Lituania - 89
17. Letonia - 77
18. Marea Britanie - 67
19. Luxemburg - 57
20. Portugalia - 57
21. Estonia - 43
22. U.R.S.S. - 34
23. Monaco - 24
24. Spania - 8
25. Albania - 6

* Nu cunoaștem numărul recompenselor atribuite Elveției, Norvegiei, Statelor Pontificale și Suediei (n.n.).

Sursa: ANNE RASMUSSEN, BRIGITTE SCHROEDER-GUDEHUS, *Op. cit.*, pp. 76, 78, 81, 112, 114, 118, 132, 134, 139, 194, 198.

BIBLIOGRAFIE

I
Izvoare

A. 1867

1. Construcţia imaginii şi propaganda identitară

a. Documente oficiale (circulare, memorii, rapoarte, etc.)

Arhivele Naţionale Istorice Centrale - Bucureşti; fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, dosare 426 / 1867, 598 / 1868, 178 / 1869 şi fond „Casa Regală", dosar 69 / 1869.

Commissiunea Romană pentru Exposiţiunea universale din Paris la 1867. Acte officiale, Bucuresci, Imprimeria Statului, 1866 / (două volume).

ODOBESCU, ALEXANDRU, „Dare de seamă despre ducerea şi expunerea tezaurului de la Pietroasele, la Paris şi la Londra, în anii 1867 şi 1868", în *Opere (Scrieri din anii 1861-1870. Antume. Postume. Anexe. Variante. Note)*, II, text critic şi variante de Marta Anineanu, note de Virgil Cândea, Bucureşti, Editura Academici, 1967, pp. 351-357, 638-640.

IDEM, „Insemnări despre monumentele istorice din judeţele Argeş şi Vâlcea", în *Ibidem*, pp. 361-408, 423-434, 641-666, 672-674.

IDEM, „Memoriu asupra Exposiţiunei universale din Paris de la 1867", în VICTOR SLĂVESCU, „Alexandru Odobescu la Expoziţia din Paris de la 1867", în *Revista Fundaţiilor Regale*, IX, nr. 5, Bucureşti, 1942, pp. 396-405 (pp. 402-405).

IDEM, „România la Exposiţiunea universală din 1867, la Paris. Memoriu asupra participării sale. Extracte din circularele şi instrucţiunile către consiliile judeţene şi comunale, către prefecţi şi către agricultori şi industriaşi", în ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, II, pp. 315-357, 631-640.

b. Texte de informare şi propagandă

(AURELIAN, PETRE S., ODOBESCU, ALEXANDRU), *Notice sur la Roumanie, principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale suivie du catalogue spécial des produits exposés dans la section roumaine à l'Exposition universelle de Paris, en 1867 et d'une notice sur l'histoire du travail en ce pays*, Paris, Librairie A. Franck, 1868.

ODOBESCU, ALEXANDRU, *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, Paris, Librairie A. Franck, 1868.

c. Corespondență, însemnări de călătorie

ODOBESCU, ALEXANDRU, *Opere (Corespondență, 1847-1879)*, VIII, introducere de Al. Dima, note și index de Nadia Lovinescu, Filofteia Mihai, Rodica Bichis, București, Editura Academiei, 1979, pp. 145-200, 470-485.

VULCAN, IOSIF, *Însemnări de călătorie*, I, ediție de Lucian Drâmba, București, Editura Minerva, 1994.

d. Presă

AURELIAN, PETRE S., „Romania la Exposițiunea universale de la Paris din 1867", în *Atheneul Roman*, revistă mensuală, Bucuresci, Anul I, nr. 6, 7, 1866, pp. 189-203; nr. 8, 9, 1867, pp. 296-314; nr 10, 11, 1867, pp. 375-393.

IDEM, „Exposițiunea universale de la Paris", în *Romanulu*, diariu politicu, comercial, literar, Bucuresci, 8-9 Maiu, p. 379; 26-27 Maiu, pp. 433-434; 14 Iuniu, pp. 489-490; 20 Iuniu, pp. 510-511; 8 Iuliu, pp. 566-567; 25 Iuliu pp. 618-619; 20 Augustu, pp. 702-703; 8 Septembre, pp. 763-764; 11-12 Septembre, pp. 772-773; 10 Octobre, p. 864; 11 Octobre, p. 868; 26 Noembre, pp. 1012-1013.

IDEM, „Să facem cunoscută țara noastră la Expozițiile internaționale", în *Revista Științifică*, II, 7-15.05.1871, p. 97. *Apud* PETRE S. AURELIAN, *Opere economice*, ediție de Mihai C. Demetrescu, București, Editura Academiei, 1967.

2. Receptarea imaginii

a. Lucrări de specialitate și rapoarte

CHEVALIER, MICHEL (dir.), *Exposition universelle de 1867 à Paris. Rapports du Jury international*, I - XIII, Paris, P. Dupont, 1868.

Exposition universelle de 1867 à Paris. Catalogue général, I - II, publié par la Commission Imperiale, Paris, E. Dentu / Londra, J. M. Johnson, 1867.

LASTEYRIE (DE), FERDINAND, *Histoire du travail à l'Exposition universelle*, Paris, Librairie archéologique de Didrou, 1867 (extras din *Revue Moderne*).

LINAS (DE), CHARLES, *Histoire du travail à l'Exposition universelle de 1867*, Paris-Didrou / Arras-Rousseau-Leroy, 1868.

b. Broșuri de popularizare

GAUTIER, HIPPOLYTE, *Les Curiosités de l'Exposition universelle de 1867*, Paris, 1867.

c. Presă

BERTHOUD, HENRI, „Exposițiunea universale. Romania", în *Romanulu*, 31 Octobre 1867, p. 928 (articol preluat după *L'Univers Illustré*).

BILBAUT, THÉOPHILE, „L'Espagne, la Grèce et la Roumanie à l'Exposition universelle", în *Revue de l'Exposition Universelle de 1867*, Paris, Dentu, 1867 (extras).

BOISSAY, CHARLES, „La Galerie des Machines. L'Orient", în *Exposition Universelle de 1867 Illustrée*, Paris, E. Dentu, 1867, 53-e livraison, II, pp. 364-367.

COSSE, VICTOR, „Les Costumes roumains", în *Ibidem*, 27-e livraison, I, pp. 421-423.

IDEM, „L'Exposition roumaine", în *Ibidem*, 39-e livraison, II, pp. 130-134.

DUCUING, FRANÇOIS, „L'Église roumaine", în *Ibidem*, 4-e livraison, I, p. 52.
DRÉOLLE ERNEST, „Costumes orientaux", în *Ibidem*, 14-e livraison, I, pp. 214-215.
PLÉE, LÉON, „Exposițiunea universale. Romania", în *Romanulu*, 22 Octobre 1867, pp. 903-904 (articol preluat după *Le Siècle*).
Le Monde Illustré, 11-e Année, no. 541, 24 Août 1867, p. 117 (gravuri).

B. 1889

1. Construcția imaginii și propaganda identitară

a. Documente oficiale (memorii, rapoarte, etc.)

Arhivele Naționale Istorice Centrale - București; fond Butculescu, dosare II-197 / 1888, II-208 / 1888, II-215 / 1888, II-216 / 1888.
BIBESCU, GEORGE, *Exposițiunea universală din Paris, 1889. Raport despre lucrările Comitetului Național Român de la 20 Iulie 1888 la 20 Martie 1890*, Bucuresci, Tipografia Curței Regale, F. Göbl și Fiii, 1890.
Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea 1888-1889, Bucuresci, Imprimeriile Statului, p. 364.

b. Texte de informare și propagandă

(BIBESCO, GEORGES), *Notice sur la Roumanie. Productions-Industries*, Paris, J. Kugelmann, 1889.
IDEM, *1889. Exposition universelle. La Roumanie. Avant. Pendant. Après*, Paris, J. Kugelmann, 1890.

c. Corespondență

ALECSANDRI, VASILE, *Documente literare inedite. Corespondență*, ediție îngrijită și note de Marta Anincanu, prefață de G. C. Nicolescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1960.

d. Presă

Extrase din articole publicate în *Adevərul*, *Cooperatorul*, *Epoca*, *Exposantul*, *Naționalul*. *Apud* GEORGES BIBESCO, *1889. Exposition universelle. La Roumanie. Avant. Pendant. Après*, pp. 29-34, 231.

2. Receptarea imaginii

a. Lucrări generale, de specialitate și rapoarte

MONOD, ÉMILE, *Exposition universelle de 1889. Grand ouvrage illustré, historique, encyclopédique, descriptif*, I-III + album, Paris, E. Dentu, 1890.
PICARD, ALFRED (dir.), *Exposition universelle internationale de 1889 à Paris. Rapports du Jury International*, I - XIX, Paris, Imprimerie Nationale, 1890-1892.
IDEM, *Exposition universelle internationale de 1889 à Paris. Rapport général*, I - X, Paris, Imprimerie Nationale, 1891-1892.
TAQUET, PAUL, *Exposition universelle de 1889. Universel – Vinicole. Les Boissons dans le monde entier*, Paris, Léon Carpentier Éditeur, (1889).

b. Albume și broșuri de popularizare

Album (L') de l'Exposition de 1889, Paris, Glücq Éditeur, f.a.
FRAGER, LÉON, *La Roumanie à l'Exposition universelle de 1889*, Paris, 1889.

Gautier, Hippolyte, *Les Curiosités de l'Exposition de 1889*, Paris, Librairie Charles Delagrave, 1889.

c. Presă

„À travers l'Exposition", în *Figaro-Exposition*, Paris, Goupil & C-ie Éditeurs, 1889, pp. 66-68.

Aderer, Adolphe, „La Musique à l'Exposition", în *L'Illustration*, 47-e Année, no. 2 433, Samedi, 12 Octobre 1889, pp. 303-305.

Albert, Ch., „La Roumanie", în *L'Exposition de Paris de 1889*, no. 38, 25 Septembre1889, pp. 302-303.

Goudeau, Émile, „Une Journée à l'Exposition" (II), în *Revue Illustrée*, VIII, Juin-Décembre 1889, pp. 240-244.

Lenôtre, G, „Courrier de l'Exposition", în *Le Monde Illustré*, 33-e Année, no. 1696, 28 Septembre 1889, p. 195.

„Pavillon (Le) de dégustation de vins roumains", în *L'Exposition de Paris de 1889*, no. 37, 21 Septembre 1889, pp. 295-296.

„Roumanie (La) à l'Exposition", în *L'Illustration*, 47-e Année, no. 2 427, Samedi 31 Août 1889, p. 180.

Rus, O., „Chronique roumaine", în *Revue Illustrée*, VIII, Juin-Décembre 1889, pp. 355-356.

Extrase din articole publicate în *Le Figaro*, *L'Indépendance Belge*, *Petit Moniteur Illustré*, *La République Illustrée*, *Le Temps*. *Apud 1889. Exposition universelle. La Roumanie. Avant. Pendant. Après*, pp. 112-125, 427-430.

Revue de l'Exposition Universelle de 1889, II, 1889, p. 63.

C. 1900

1. Construcţia imaginii şi propaganda identitară

a. Documente oficiale (memorii, rapoarte, etc.)

Arhivele Naţionale Istorice Centrale - Bucureşti; fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, dosar 197 / 1900.

Buletinul Comisariatului General al Guvernului Român pentru Expoziţiunea din 1900 de la Paris, Bucuresci, Tipografia „Voinţa Naţională", 1898-1899 (14 fascicole).

Dezbaterile Adunării Deputaţilor, Sesiunea 1899-1900, Bucuresci, Imprimeriile Statului, pp. 118-122.

Dezbaterile Senatului, Sesiunea 1898-1899, Bucuresci, Imprimeriile Statului, pp. 730-733.

Ollănescu, Dimitrie C., *Raport general asupra participării României la Expoziţia universală din Paris (1900)*, Bucuresci, I. V. Socecu, 1901.

b. Texte de informare şi propagandă

Catalogue. La Roumanie à l'Exposition universelle de 1900 à Paris, Paris, Imprimerie Lemercier, 1900.

Notice sur le Domaine de la Couronne de Roumanie pour l'Exposition universelle de 1900 à Paris, Bucarest, Imprimerie „Gutenberg", Joseph Göbl, 1900.

c. Conferinţe, corespondenţă, memorii

Ollănescu, Dimitrie C., *România la Expositiunea universală din Paris, 1900*, Bucuresci, Imprimeria Statului, 1901.

TOROUȚIU, I. E., *Studii și documente literare*, VI, Iași, Editura Junimea, 1983.
TZIGARA-SAMURCAȘ, ALEXANDRU, *Memorii*, I, 1872-1910, ediție critică de Ioan Șerb și Florica Șerb, prefață de Dan Grigorescu, București, Editura „Grai și Suflet", Cultura Națională, 1991.

d. Presă

ROBIN, F., „Expoziția universală din Paris", în *Noua Revistă Română*, III, nr.. 1, 1 Ianuarie 1901, pp. 7-12.
SEX. TIL., „Expoziția universală din Paris", în *Ibidem*, III, nr. 30 și 31, 15 Martie și 1 Aprilie 1901, pp. 262-266, respectiv 312-317.
Epoca, An IV, nr. 832, 1898, p. 1.
Voința Națională, An XV, nr. 4 048, 1898, p. 1.

2. Receptarea imaginii

a. Lucrări generale, de specialitate, rapoarte și statistici

CREMER, H., *Statistica comparativă și lista completă a premianților României de la Exposițiunea universală din Paris, 1900*, Bucuresci, Stabilimentul de Arte Grafice Albert Baer, 1900.
Exposition universelle internationale de 1900 à Paris. Rapports du Jury international, I - VII, Paris, 1902-1903.
MIHĂESCO, N., „La Roumanie à l'Exposition universelle de 1900", în *Revue internationale de sociologie*, Paris, V. Giard & E. Brière, 1901.
QUANTIN, A., *L'Exposition du Siècle. (14 Avril – 12 Novembre 1900)*, Paris, „Le Monde Moderne", f.a.

b. Albume și ghiduri

BASCHET, R., *Panorama. L'Exposition universelle*, Paris, Librairie d'Art L. Baschet, 1900.
Guide illustré du Bon Marché. L'Exposition et Paris au vingtième siècle, Paris, 1900.
Guide Lemercier, Paris, Imprimerie Lemercier, 1900.

c. Presă

BABIN, GUSTAVE, „Le Pavillon de la Roumanie / L'Exposition universelle", în *Journal des Débats Politiques et Littéraires*, Samedi 26 Mai 1900, pp. 966-968.
BRISSON, ADOLPHE, „Les Parisiens et l'Exposition", în *Revue Illustrée*, no. 11, 15 Mai 1900.
FORTHUNY, PASCAL, „L'Exposition universelle de 1900", în *Revue Encyclopédique*, 1900, pp. 381-387.
GRANDEAU, L., „L'Agriculture étrangère à l'Exposition", în *Le Temps*, 8.10.1900, p. 3.
Ibidem, 24.09.1900, p. 3.
„Inauguration du pavillon de la Roumanie", în *Le Temps*, 19.05.1900, p. 4.
LAUDET, MAURICE, „Les Roumains", în *Le Figaro*, 46 Année, 3-e Série, no. 139, 19 Mai 1900, p. 2.
MONTERLOT (DE), LÉON, „Les Palais des Nations", în *Le Monde Illustré*, 44-e Année, no. 2 250, 12 Mai 1900, Supplément, p. 68.

(NORMAND, MAURICE) / M.N., „La Rue des Nations. Les Pavillons de la Roumanie et de la Bulgarie", în *L'Illustration*, 58-e Année, no. 2 988, 2 Juin 1900, p. 346.

IDEM, „La Rue des Nations. La Grèce. La Perse. La Serbie. L'Autriche", în *Ibidem*, no. 2 990, 16 Juin 1900, pp. 378-381.

Extrase din *Bulletin des Halles* şi *Revue des Revues*. *Apud* DIMITRIE C. OLLÀNESCU, *Raport general asupra participării României la Expoziția universală din Paris (1900)*, p. 43.

D. 1937

1. Construcţia imaginii şi propaganda identitară

a. Documente oficiale

Arhivele Naţionale Istorice Centrale – Bucureşti; fond Ministerul Industriei şi Comerţului / Direcţia Personal, Administrativ şi Secretariat, role 1 768 şi 1 769 (dosare 1 / 1936 şi 11 / 1935-1938).

Monitorul Oficial al României, Nr. 35, 12 Februarie 1937, p. 1238 (Jurnalul Consiliului de Miniştri, nr. 213).

b. Scrieri, discursuri propagandistice şi interviuri

CHARENSOL, G., „M. D.Gusti qui a su faire de la sociologie une science vivante est actuellement à Paris", în *Les Nouvelles Littéraires*, no. 785, 30 Octobre 1937, p. 8.

„M. Gusti célèbre la bienfaisance de la pensée française", în *Les Nouvelles Littéraires*, 112-e Année, no. 786, 6 Novembre 1937, p. 7.

NÈDE, ANDRÉ, „Ce que dit au *Figaro* M. D.Gusti", în *Le Figaro*, 112-e Année, no. 145, 25 Mai 1937, p. 2.

Pose (*La*) *de la première pierre du pavillon de la Roumanie (le 18 décembre 1936)*, Bucureşti, Monitorul Oficial, Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, 1937.

„Romania", în *Le Livre d'or officiel de l'Exposition internationale des Arts et Techniques dans la Vie Moderne. Paris, 1937*, Ministère du Commerce et de l'Industrie, Éditions SPEC, f. a., pp. 475-483.

Universul – seria de articole dedicate Expoziţiei din 1937 din perioada 1936-1939.

c. Articole, conferinţe şi memorii

CAROL AL II-LEA, [*Între datorie şi pasiune. Însemnări zilnice*], II, ediţie de Marcel Dumitru Ciucă şi Narcis Dorin Ion, Bucureşti, Casa de editură şi presă „Şansa" S.R.L., 1996.

DELPEYROU, ROGER, „Une fresque roumaine à l'Exposition de Paris", în *Le Moment*, Bucarest, 4-e Année, no. 710, Dimanche 4 Juillet 1937, pp. 1, 6.

GUSTI, DIMITRIE, „Ştiinţa Naţiunii", în *Sociologie Românească*, II, nr. 2-3, Bucureşti, 1937.

IDEM, „Muzeul satului românesc", în *Opere*, III, texte stabilite, comentarii note de Ovidiu Bădina şi Octavian Neamţu, Bucureşti, Editura Academiei, 1970, pp. 85-92, 439-442.

IDEM, „Participarea României la Expoziţiile internaţionale din Paris (1937) şi New York (1939)", în *Ibidem*, pp. 92-95, 442-463.

PETRAȘCU, N.N., *Paris-1937. L'Exposition internationale*, Bucarest, f. a. (conferință ținută la Fundația „Dalles", publicată în colecția Societății „La Pensée européenne", patronată de Elena Văcărescu).

d. Presă

„Roumanie (La)", în *Le Figaro*, 112-e Année, Supplément du 27 Juin 1937, 8 p.

2. Receptarea imaginii

a. Cataloage, lucrări de specialitate și rapoarte

„Art roumain (L') à l'Exposition de 1937", în *Beaux-Arts*, no. spécial, Septembre 1937, 22 de pagini (texte semnate de Jean Babelon, Raymond Cogniat, Henri Focillon, L. Hautecoeur, Jacques Lassaigne, Pierre Leroi, Jean Gandrey-Réty, Georges-Henri Rivière și André Varagnac).

Exposition internationale des Arts et des Techniques dans la Vie Moderne. Paris, 1937. Catalogue général officiel, I - II, Paris, Stenger, 1937.

LABBÉ, EDMOND, *Exposition internationale des Arts et des Techniques dans la Vie Moderne. Rapport général*, I - XI, Paris, Imprimerie nationale, 1938-1940.

b. Albume, broșuri de popularizare și ghiduri

DUPAYS, PAUL, *Voyages autour du monde. Pavillons étrangers et pavillons coloniaux à l'Exposition de 1937*, Paris, Henri Didier, 1938.

FAVIER, JEAN, *Exposition internationale, Paris-1937. L'Architecture*, Paris, Éditions Alexis Sinjon, f. a.

Souvenir-guide de l'Exposition, Paris, Éditions du „ Guide de Paris", f. a.

WARNOD, ANDRÉ, *La Vie flamboyante des Expositions*, Paris, Les Éditions de France, 1937.

c. Presă

„Au seuil de l'Orient … sur le bords de la Seine ! La Bulgarie / Arts et techniques d'un peuple", în *L'Illustration*, 95-e Année, no. 4 917, 29 Mai 1937, Supplément, p. LXXV.

BRUSSEL, ROBERT, „La Musique roumaine", în *Le Figaro*, 112-e Année, no 158, 7 Juin 1937, p. 4.

„Comment se mesure l'effort d'un peuple. La Pologne", în *L'Illustration*, 95-e Année, no 4 917, 29 Mai 1937, Supplément, p. LXIX.

DIOLÉ, PHILIPPE, „Ce qu'on peut voir aujourd'hui sur la colinne de Chaillot", în *Les Nouvelles Littéraires*, no. 763, 29 Mai 1937, p. 1.

IDEM, „Art populaire et art moderne au Pavillon Roumain", în *Ibidem*, no. 792, 18 Décembre 1937, p. 10.

„Exposition (L') de Paris", în *Voix Européennes*, no. 13, Juillet 1937, p. 399.

„Exposition (L') internationale de 1937", în *Le Temps*, no. spécial, no. 27 697 bis, Jeudi, 8 Juillet 1937, pp. 5, 7, 9, 11, 22, 24.

GAUTHIER, RAYMOND, „Remarques sur l'Exposition de Paris", în *Voix Européennes*, no. 15, 16 Août 1937, pp. 471-475.

„Le Plus petit livre du monde", în *Le Figaro*, 112-e Année, no. 113, 23 Avril 1937, p. 2.

MORAND, PAUL, „La pavilionul românesc", în *Timpul*, 6.08.1937.
M.N., „En écoutant la Flute de Pan", în *Le Figaro*, 112-e Année, 26 Juin 1937, p. 2.
„Nos alliées chez nous. La Roumanie", în *L'Illustration*, 95-e Année, no. 4 917, 29 Mai 1937, Supplément, p. LXX.
„Roi (Le) Carol a offert hier soir au pavillon roumain un grand dîner en l'honneur de M. Albert Lebrun", în *Le Figaro*, 112-e Année, 16 Juillet 1937, p. 2.
Extrase din *La Flèche*, *Gringoire*, (29.10.1937), *Le Jour*, *L'Ordre*, *Paris-Midi*, *Paris-Soir*. *Apud* I. A. ROCERIC, HORIA OPRESCU, „Expozițiile", în *Enciclopedia României*, IV, București, 1943, pp. 277-325 (pp.319-320), ALEXANDRU TZIGARA-SAMURCAȘ, „Muzeul național «Carol I» la Expoziția din Paris-1937", în *Convorbiri Literare*, LXXI, nr. 1-5, Ianuarie-Martie 1938, pp. 103-108, respectiv VIOREL COSMA, *Lăutarii de ieri și de azi*, ediția a II-a, București, Editura Du Style, 1996, pp. 237-240, 248.

E. Alte surse

1. Documente oficiale

Monitorul Oficial, nr. 142, din 1 / 13 Iulie 1866.
Monitorul Oficial, nr. 232 din 13 / 25 Octombrie 1879
Monitorul Oficial, nr. 51 din 8 / 20 Iunie 1884.
Monitorul Oficial, nr. 282 din 29.03.1923.

2. Albume, cataloage

Album (L') de l'Exposition de 1878, Paris, Glücq Editeur, 1878.
Catalogue spécial du Royaume de Hongrie, Paris, Typographie Auguste Marc, 1867.
Commission Princière de la Roumanie à l'Exposition universelle de Vienne en 1873, 1873.
Exposition universelle de 1867 à Paris. Pays Bas. Catalogue spécial, Harlem, Joh. Enschedé et fils, 1867.
Roumanie (La) à l'Exposition de Bruxelles, 1935, Bucarest, f. a. (1935).
SOMMERARD (DE), ERIC, *La Commission française des Monuments Historiques à l'Exposition de Vienne, 1873*, Paris, Imprimerie Nationale, 1876.

3. Articole din periodice, broșuri, relatări de călătorie, volume dedicate României

BEAUPLAN (DE), ROBERT, „Le Dixième Anniversaire de l'Union Roumaine", în *L'Illustration*, 87-e Année, no. 4 499, 25 Mai 1929, pp. 639-640.
BERNARD, LÉON, *Impressions de Roumanie*, Paris, 1930.
BILLECOCQ (DE), ADOLPHE, „Album moldo-valaque", în *L'Illustration*, 11-e Année, 26 Août 1848, pp. 391-393.
DOUSSAULT, CHARLES, „La Valachie", în *L'Illustration*, 16-e Année, no. 563, 10 Décembre 1853, pp. 380-382.
„Du Danube à l'Adriatique" (III-IV), în *Revue des Deux Mondes*, LX-e Année, 97, Livraisons du 1-er Janvier, 15 Janvier 1890, pp. 86-116, 313-344.

FOCILLON, HENRI, „L'Exposition d'art roumain", în *L'Illustration*, 83-e Année, no 4. 296, 4 Juillet 1925, p. 16.

GILLARD, MARCEL, *La Roumanie nouvelle*, Paris, 1922.

GIRARDIN, SAINT-MARC, *Souvenirs de voyages et d'études*, I, Paris, 1852, fragmente editate de Nicolae Isar în *Istoria modernă a Românilor. Imaginea societății românești în Franța (1774-1848)*, pp. 111-131.

GUILLABERT, A., GARNIER, R., *Notes sur la Roumanie moderne*, Nice, 1910.

HUGONNET, LÉON, *Six mois en Roumanie. Voyage de Bruxelles à Jassy par Cologne, Berlin, Breslau, Cracovie, Czerniowitz et de Bucarest à Gèneve par le Danube, Pesth, Vienne et Munich. Projet de confédération danubienne*, Paris, 1875 – fragmente traduse în limba română în *Prin Țările Române. Călători străini din secolul al XIX-lea*, antologie, traducere, studiu introductiv și note de Simona Vărzaru, București, Editura Sport-Turism, 1984.

LABBÉ, PAUL, *La Vivante Roumanie*, Paris, 1913.

MAISONNEUVE, PERRET, M., *Aperçus sur la Roumanie*, Rouen, 1905.

MARSILLAC (DE), ULLYSSE, *De Pesth à Bucarest. Notes du voyage*, Bucarest, 1869 – traducere în limba româna de Elena Rădulescu, în *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, prefață, note și antologie de ilustrații de Adrian-Silvan Ionescu, București, Editura Meridiane, 1999.

MORAND, PAUL, *Bucarest*, Paris, 1935.

MOÜY (DE), CHARLES, *Lettres du Bosphore. Bucarest-Constantinople-Athènes*, Paris, 1879 – fragmente traduse în limba română în *Prin Țările Române. Călători străini din secolul al XIX-lea*.

OUDARD, GEORGES, *Portrait de la Roumanie*, Paris, 1935.

PAILLOT, RENÉ, *La Roumanie. Notes de voyages*, Paris, 1899 - fragmente traduse în limba română în *Prin Țările Române. Călători străini din secolul al XIX-lea*.

PENENNRUN (DE), ALAIN, „L'Armée roumaine", în *L'Illustration*, 74-e Année, no. 3 835, 2 Septembre 1916, p. 216.

ROMIER, LUCIEN, *Le Carrefour des empires morts*, Paris, 1931 (traducere în limba română și prefață de Luminița Brăileanu, București, Editura Univers, 1998).

„Roumanie (La) Nouvelle", în *L'Illustration*, 97-e Année, no. 5 034, 26 Août 1939, pp. 577-584 + Supplément, pp. V-XXVII.

ROYER, ALPHONSE, *Aventures de voyage. Tableaux, récits et souvenirs du Levant*, II, Paris, Librairie de Dumont, 1837.

TIBAL, ANDRÉ, *La Roumanie*, Paris, 1930.

4. Manuale școlare

AIMOND, CH., *Le Moyen Age jusqu'à la Guerre de Cent Ans*, 4-e édition, Paris, 1936.

AMAT (D'), ROMAN, *La Fin du Moyen Âge et le Seizième siècle*, Paris, 1927.

AMMANN, A., COUTANT, C.C., *Rome*, Paris, 1890.

ANCEL, JACQUES, *Histoire contemporaine, depuis le milieu du XIX-e siècle*, 3-e édition, Paris, 1934.

ANSART, FELIX, RENDU, AMBROISE, *Histoire de l'Europe et particulièrement de la France depuis 1610 jusqu'en 1789*, 3-e édition, Paris, 1882 (5-e édition, 1890).

ARSAC (D'), J., *Cours d'Histoire de France et d'Histoire générale*, 2-e édition, Paris, 1892.

BACHELET, TH., *Histoire ancienne grecque et romaine*, Paris, 1881.

BELEZE, G., *Histoire romaine mise à la portée de la jeunesse*, 40-e édition, Paris, 1890,

BÉMONT, CH., MONOD, G., *Histoire de l'Europe et en particulier de la France de 395 à 1270*, Paris, 1891.

BERNARD, PIOLET, *Histoire de l'Europe et particulièrement de la France de 395 à 1270*, 2-e édition, Paris, 1901.

BLANCHET, DÉSIRÉ, *Petite Histoire générale*, Paris, 1886 (29 de ediții până în 1910).

BLANCHET, DÉSIRÉ, TOUTAIN, JULES, *Histoire du Moyen Age*, Paris, 1904.

BLOCH, RENÉ, LAVERDAN, PIERRE, *Histoire romaine*, 10-e édition, Paris, 1937.

BOREAU, VICTOR, *Histoire générale des Temps Modernes de 1453 jusqu'à nos jours*, 3-e édition, Paris, 1862.

CHÉVALET, ÉMILE, *Précis d'Histoire moderne et contemporaine*, Paris, 1866.

CONS, LOUIS, *Notions sommaires d'Histoire générale et révision complète de l'Histoire de France*, Paris, 1882.

CORRÉARD, F., *Histoire de l'Europe et de la France depuis 395 jusqu'en 1270*, 2-e édition, Paris, 1892.

COURVAL, ABBÉ, *Histoire romaine à l'usage de la jeunesse*, Paris, 1884.

DARLES, P., *Histoire des Temps Modernes et particulièrement de la France (1453-1789)*, Paris, 1891.

DAUBAN, A.C., *Histoire romaine*, Paris, 1862.

DEVEILLE, L., *Histoire contemporaine de 1815 à 1920*, 2-e édition, Paris, 1922.

DUFAYARD, CH., GUILLOT, E., SUÈRUS, E., *Histoire moderne et contemporane, 1589-1900*, Paris, f.a.

DURUY, VICTOR, *Histoire romaine*, Paris, 1850 (manualul a avut numeroase ediții : 1858, 1865, 1886, 1892).

IDEM, *Abrégé de l'Histoire des Temps Modernes depuis le milieu du XV-e siècle jusqu'aux traités de 1815*, Paris, 1856.

IDEM, *Histoire de l'Europe et de la France*, Paris, 1892.

HUBY, A., *Histoire contemporaine jusqu'au milieu du XIX-e siècle*, 3-e édition, Paris, 1935.

ISAAC, JULES, ALBA, ANDRÉ, *Histoire contemporaine depuis le milieu du XIX-e siècle*, Paris, 1930.

ISAAC, JULES, BEJEAN, H., *Histoire de Fance*, Paris, 1937.

JALLIFFIER, R., VAST, H., *Histoire contemporaine*, Paris, 1909.

LEFRANC, ÉMILE, *Nouveau manuel méthodique des aspirants au baccalauréat ès lettres*, Paris, 1852.

MALET, A., GRILLET, P., *XIX-e siècle (1815-1914)*, Paris, 1917.

MARÉCHAL, E., *Histoire contemporaine depuis 1789 à nos jours*, Paris, 1883.

IDEM, *Histoire romaine*, Paris, 1881

NOUVEL, E., *L'Epoque contemporaine (1789-1905)*, Paris, f. a.
PIGANIOL, A., *Histoire romaine*, Paris, 1925.
ROUBAUD, A., *Histoire contemporaine, depuis le milieu du XIX-e siècle*, Paris, 1932.
SEIGNOBOS, CHARLES, ROLLAND, CHARLES, *Cours d'Histoire*, Paris, 1909, 1910.

II
Repere bibliografice
(nu toate textele menţionate aici se regăsesc şi în aparatul critic al studiului nostru):

1. Instrumente de lucru

BULEI, ION, MAMINA, ION, *Guverne şi guvernanţi, 1866-1916*, Bucureşti, Editura „Silex", 1994.
DEZOBRY, CH., BACHELET, TH., *Dictionnaire général de biographie et d'histoire, de mythologie, de géographie ancienne et moderne, comparée, des antiquités et des institutions grecques, romaines, françaises et étrangères*, I - II + supl., 7-e édition, Paris, 1876.
Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900, Bucureşti, Editura Academici, 1979.
Enciclopedia României, I, II, IV, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1938, 1943.
Grand Larousse universel, VI, Paris, Libariric Larousse, 1983.
Grande (La) Encyclopédie. Inventaire raisonné des Sciences, des Lettres et des Arts, XXVIII, Paris-Tours, Imprimeric de E. Arrault et Cie, f. a.
LAROUSSE, PIERRE, *Grand Dictionnaire universel du XIX-e siècle: français, historique, géographique, mythologique, bibliographique, littéraire, artistique, scientifique*, Paris, 1875.
Larousse du XX-e siècle, sous la direction de Paul Augé, VI, Paris, Librairie Larousse, 1933.
MITCHELL, B.R., *European Historical Statistics, 1750-1970*, Londra şi Basingstoke, Macmillan Press Ltd., 1975.
Nouveau Larousse Illustré. Dictionnaire universel encyclopédique, sous la direction de Claude Augé, VII, Paris, 1897-1904, 1907.
RASMUSSEN, ANNE, SCHROEDER-GUDEHUS, BRIGITTE, *Les Fastes du progrès. Le Guide des Expositions universelles, 1851-1992*, Paris, Flammarion, 1992.
ROSETTI, DIMITRIE, *Dicţionarul Contimpuranilor*, Bucuresci, Editura Populară, 1897.
STOICESCU, NICOLAE, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti*, Bucureşti, Editura Academiei, 1960.

2. Studii generale şi speciale

AUGUSTINOS, GHERASIMOS, *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society, 1897-1914*, New York, Columbia University Press, 1977.
AXENCIUC, VICTOR, *Evoluţia economică a României. Cercetări statistico-istorice, 1859-1947*, I, Bucureşti, Editura Academiei, 1992.
BÂRLEA, OVIDIU, „B. P. Haşdeu şi folclorul", în ION MUŞLEA şi OVIDIU BÂRLEA, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Haşdeu*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, pp. 9-70.

BENEVOLO, LEONARDO, *Histoire de l'architecture moderne*, I -III, Paris, Bordas, 1978 (prima ediţie, Gius. Laterza e Figli Spa., Roma-Bari, 1960).
BOIA, LUCIAN, „Elemente de mitologie românească", în *Mituri istorice româneşti*, sub direcţia lui Lucian Boia, Bucureşti, Editura Universităţii, 1995, pp. 7-30.
IDEM, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997.
CHASTEL, ANDRÉ, „La Notion de patrimoine", în *Les Lieux de la mémoire. La Nation*, Paris, Gallimard, pp. 405-450.
COSMA VIOREL, *Lăutarii de ieri şi de azi*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Du Style, 1996
DOGAN, MATEI, *Analiza statistică a democraţiei parlamentare din România*, Bucureşti, 1946.
DURANDIN, CATHERINE, *La Politique française et les Roumains, 1878-1913. À la recherche d'une influence*, thèse pour le doctorat d'État préparée sous la direction de Monsieur le Professeur Georges Castellan, Paris, I-III, 1980.
DUŢU, ALEXANDRU, „Inventarea tradiţiei folclorice", în *Viaţa Românească*, LXXXIX, nr. 1, Bucureşti, 1994, pp. 1-9.
IDEM, „Y-a-t-il une Europe Orthodoxe?", în *Sud-Estul şi Contextul European*. Buletin al Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, (Cultură şi solidarităţi în „Europa Ortodoxă"), coordonator: Alexandru Duţu, culegere îngrijită de Elena Scărlătoiu, în colaborare cu Virginia Blânda, Simona Nicolae şi Laurenţiu Vlad, VII, Bucureşti, 1997, pp. 11-86.
Économie (L') de la Roumanie, coord. şt. Tudorel Postolache, Bucarest, Les Éditions „Expert", 1994 (apărută sub egida Academiei Române şi a Institutului Naţional de Cercetări Economice).
GEORGESCU-BUZĂU, GH., „Aspecte ale dezvoltării manufacturilor în Ţara Românească şi Moldova", în *Studii privind unirea Principatelor*, Bucureşti, 1960.
HANEŞ, V.V., *Formarea opiniunii franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, Craiova-Bucureşti, Scrisul Românesc, 1929.
HEITMANN, KLAUS, *Imaginea românilor în spaţiul lingvistic german*, traducere din limba germană de Dumitru Hâncu, Bucureşti, Editura Univers, 1995.
IACOB, GH., IACOB, LUMINIŢA, *Modernizare-Europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, I - II, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1995.
IOAN, AUGUSTIN, *Celălalt modernism. Spaţii utopice, butaforie şi discurs virtual în anii treizeci*, Bucureşti, Institutul de Arhitectură „Ion Mincu", 1995.
IDEM (coord.), *Arhitectura care nu există (imaginar, virtual, utopie)*, Bucureşti, Editura Paideia, 1999.
IONESCU, GRIGORE, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, Editura Academiei, 1981.
IORGA, NICOLAE, *Istoria românilor prin călători*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Adrian Anghelescu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1981.
ISAR, NICOLAE, *Publicişti francezi şi cauza română, 1834-1859*, Bucureşti, Editura Academiei, 1991.

IDEM, *Istoria modernă a Românilor. Imaginea societății românești în Franța (1774-1848)*, București, Editura Universității, 1992.

KASTERSZTEIN, J., „Les Stratégies identitaires des acteurs sociaux: approche dynamique des finalités", în *Stratégies identitaires*, Paris, P. U. F., 1990, pp. 27-41.

KITROMILIDES, PASCHALIS, „«Imagined Communities» and the Origins of the National Question in the Balkans", în *European History Quarterly*, 19, no. 2, April 1989, pp. 149-192.

LASSWELL, HAROLD, *The Signature of Power. Buildings, Communication and Policy*, Transaction Books, New Brunswick, New Jersey, 1979.

LĂZĂRESCU, DAN A., *Imaginea poporului român în conștiința europeană*, București, Editura Sport-Turism, I / 1985, II / 1986, III / 1995 (Oradea, Editura Cogito), IV / 1999 (București, Editura Agir).

LEMNY, STEFAN, „La Critique du régime phanariote: clichés mentaux et perspectives historiographiques", în *Culture and Society. Structures, Interferences, Analogies in the Modern Romanian History*, ed. Al. Zub, Iași, 1985.

LIPIANSKI, E. M.; LEONETTI, I. T.; VASQUEZ, A., „Introduction à la problématique de l'identité", în *Stratégies identitaires*, pp. 7-26.

LIVADĂ, LIGIA, „Le Passé et l'étranger dans les livres scolaires d'Histoire des Roumains (deuxième moitié du XIX-e siècle)", în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, Bucarest, XXXIII, no. 1-2, Bucarest, Éditions de l'Académie, 1995, pp. 23-30.

MAIORESCU, TITU, *Istoria politică a României în vremea lui Carol I*, ediție, postfață și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1994.

MURGESCU, MIRELA-LUMINIȚA, „Trecutul între cunoaștere și cultul eroilor patrici. Figura lui Mihai Viteazul în manualele școlare de istoric, 1831-1994", în *Mituri istorice românești*, pp. 42-71.

NEAMȚU, OCTAVIAN, „Instrumente ale cunoașterii și publicisticii sociologice", în *Școala sociologică de la București*, București, Editura Științifică, 1971, pp. 105-126.

IDEM, „Serviciul social", în *Ibidem*, pp. 153-169.

OPRESCU, GEORGE, *Țările Române văzute de artiști francezi (secolele XVIII-XIX)*, București, Cultura Națională, 1926.

PATOCKA, JAN, *L'Idée de l'Europe en Bohème*, traduit de l'allemand et du tchéque par Erika Abrams, postface Zdenek Vasicek, Grenoble, Jérôme Millon, 1991.

POPP, N., „Considerațiuni etno-demografice asupra populației României", în *Rânduiala*, II, 3, 1937, extras, 37 p.

RABREAU, DANIEL, „Le XIX-e siècle", în *Le Grand Atlas de l'Architecture Mondiale*, Paris, Encyclopaedia Universalis France S.A., 1988, pp. 336-338 (prima ediție: *Great Architecture of the World*, c. Mitchell Beazley Publishers).

RAGON, MICHEL, *Histoire de l'architecture et de l'urbanisme modernes*, I-III, Paris, Casterman, 1986.

ROCERIC, IOAN-ALEXANDRU, *Prin reclamă și propagandă la cunoașterea și valorificarea produselor și muncii românești*, București, „Cuvântul românesc", f. a.

SAIZU, I., „Les Roumains et le premier Centenaire de la Révolution française", în *La Révolution française et les Roumains*, ed. Al. Zub, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", 1989, pp. 353-373.

TRAVLOS, JEAN, *Athènes au fil du temps*, Paris, Jöel Cuénot Éditeur, 1972 (Vezi imaginile Atenei din secolul al XIX-lea).

VLAD, LAURENȚIU, „Des Echos roumains dans la presse française: *L'Illustration*, 1843-1944", în *New Europe College Yearbook*, 1995-1996, București, Editura Humanitas, 1999, pp. 405-442

3. Studii asupra Expozițiilor universale

AIMONE, LINDA, OLMO, CARLO, *Le Esposizioni universali 1851-1900*, Torino, Umberto Allemandi, 1991 (*Les Expositions universelles, 1851-1900*, traduit de l'italien par Philippe Olivier, Paris, Bellin, 1993).

ALCOUFFE, DANIEL, BASCOU, M., DION-TENENBAUM, ANNE, THIEBAUT, PHILIPPE, *1851-1900, le arti decorativi alle grandi esposizioni universali*, Milano, Idea Libri, 1988.

ALLWOOD, J., *The Great Exhibitions*, Londra, Studio Vista, 1977.

AUBAIN, LAURENCE, „La Russie à l'Exposition universelle de 1889", în *Cahiers du monde russe*, Paris, XXXVII (3), Juillet-Septembre 1996, pp. 349-368.

BACULO, ADRIANA, GALLO, STEFANO, MANGONE, MARIO, *Le grandi esposizioni nel mondo, 1851-1900*, Napoli, Liguori, 1988.

BLOCH, JEAN-JACQUES, DELORT, MARIANNE, *Quand Paris allait „à l'Expo"*, Paris, Fayard, 1980.

BOUIN, PHILIPPE, CHANUT, PHILIPPE, *Histoire française des foires et Expositions universelles*, Paris, 1980.

CORLAN, SIMONA, „American Mesianism and European Nationalism. World Exhibitions: Chicago 1893-Paris 1900", în *Analele Universității București*, Seria „Istorie", XLII-XLIII, 1993-1994, pp. 113-119.

DEMY, ADOLPHE, *Essai historique sur les Expositions universelles de Paris*, Paris, A. Picard, 1907.

Expositions (Les) universelles: histoire d'un siècle, 1855-1937, Paris, 1987 (*Les Grands dossiers de L'Illustration*).

„Expositions (Les) universelles", în *Le Mouvement social*, Paris, no. 149, Oct-Déc. 1989 (autori Rebérioux, M., Schroeder-Gudehus, Brigitte, etc.).

„Expositions (Les) universelles à Paris", în *Revue de l'économie sociale*, Paris, 1990.

FRIEBE, WOLFGANG, *Architectur des Weltausstellungen, 1851-1970*, Leipzig, 1983.

GILMORE-HOLT, ELISABETH, *The Art of all Nations, 1851-1873*, Princeton-New York, Princeton U. P., 1981.

IDEM, *The Expanding World of Art, 1874-1902*, Yale U. P., 1988.

GREENHALGH, PAUL, *Ephemeral Vistas. The „Expositions universelles", Great Exhibitions and World's Fairs, 1851-1939*, Manchester U. P., 1988.

ISAAC, MAURICE, *Les Expositions internationales*, Paris, Librairie Larousse, 1936.

ISAY, RAYMOND, *Panorama des Expositions universelles*, Paris, Gallimard, 1937.

Livre (Le) des Expositions universelles, Paris, Union centrale des arts décoratifs, 1983.
MAAG, GEORG, *Kunst und Industrie im Zeitalter der ersten Weltausstellungen: synchronische Analyse einer Epochenschwelle*, München, 1986.
MAINARDI, PATRICIA, *Art and Politics of the Second Empire: the Universal Exhibitions of 1855 and 1867*, Yale U. P., 1987.
MARQUIS-GOLDFARB, ALICE, *Hopes and Ashes: the Birth of Modern Times, 1929-1939*, Londra / New-York, 1986.
ORY, PASCAL, *Les Expositions universelles de Paris*, Paris, Ramsay, 1982.
IDEM, *1889. L'Expo universelle*, Paris, Complexe, 1989.
Paris-1937. Cinquantenaire de l'Exposition Internationale des Arts et Techniques dans la Vie Moderne, Paris, Institut Français d'Architecture, 1987.
PLUM, WERNER, *Les Expositions universelles au XIX-e siècle; spectacles du changement socio-culturel*, traduit de l'allemand par Pierre Gallissaire, Bonn-Bad Godesberg, Friederich-Ebert Stiftung, 1977.
POIRIER, RENÉ, *Des Foires, des Peuples, des Expositions*, Paris, 1958.
REBÉRIOUX, MADELEINE, „Approches de l'histoire des Expositions universelles à Paris du second Empire à 1900", în *Bulletin du Centre d'histoire économique et sociale de la region lyonnaise*, no. 1, 1979.
ROCERIC, IOAN-ALEXANDRU, *Expoziții și târguri*, București, Tipografia „Libertatea", 1935.
VILLECHENON (DE), FLORENCE-PINOT, *Les Expositions universelles*, Paris, P.U.F., 1992.
TAMIR, I., *Les Expositions internationales à travers les âges*, Paris, Bucher, 1939.
1889. La Tour Eiffel et l'Exposition universelle, Paris, Réunion des musées nationaux, 1989.

4. Studii asupra participării României la Expozițiile universale

CIUPALĂ, ALIN, „«O operă eminamente națională, în interesul țării». Participarea României la Expoziția universală de la Viena-1873", în *Erasmus*, nr. 7, București, 1998, pp. 34-41.
IDEM, „Un nou pas spre Europa. Românii la Expoziția universală din anul 1889 de la Paris", în *Erasmus*, nr. 8, București, 1998, pp. 34-42.
IDEM, „Românii și Europa. Participarea României la Expoziția universală din 1867", în *Timpul istoriei – Memorie și Patrimoniu. In honorem emeriti Dinu C. Giurescu*, coordonatori: Ioan Scurtu și Mihai Sorin Rădulescu, București, Universitatea din București - Facultatea de Istorie, 1998, pp. 185-203.
CORFUS, ILIE, *Moldova la Expoziția de la Londra din 1851. Misiunea lui Mihail Kogălniceanu*, București, Editura Fundației Culturale „Mihail Kogălniceanu", 1946 (extras din *Arhiva Românească*, X, 1946).
SLĂVESCU, VICTOR, „Participarea României la Expoziția universală de la Londra în anul 1851. Rolul lui Mihail Kogălniceanu", în *Arhiva Românească*, VI, București, 1941, pp. 77-81.

IDEM, „Alexandru Odobescu la Expoziția din Paris din 1867", în *Loc. cit.*
IDEM, „România și Expoziția universală din 1862", în *Revista Fundațiilor Regale*, nr. 4, București, 1943, pp. 163-177.
ROCERIC, IOAN-ALEXANDRU, *Expoziții și târguri*.
ROCERIC, IOAN-ALEXANDRU, OPRESCU, HORIA, „Expozițiile", în *Loc. cit.*
VLAD, LAURENȚIU, „România la Expoziția universală de la Paris din 1867. Imaginea identității naționale. Propagandă și receptare", în *Sud-Estul și Contextul European*, Buletin al Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, coordonator: Alexandru Duțu, culegere îngrijită de Elena Scărlătoiu, II, București, 1994, pp. 21-29.
IDEM, „Arhitectura efemeră și imaginea identității. O istorie a pavilioanelor României la Expozițiile universale pariziene, 1867-1937", în *Ibidem*, III, București, 1995, pp. 61-86 (vezi și varianta din *Arhitectura care nu există (imaginar, virtual, utopie)*, coordonator: Augustin Ioan, București, Editura Paideia, 1999, pp. 143-169).
IDEM, „Latinitate, ortodoxie și ruralism în construcția identitară. Principatele Române la Expoziția universală de la Paris din 1867", în *Timpul istoriei – Memorie și Patrimoniu. In honorem emeriti Dinu C. Giurescu*, pp. 169-184.
IDEM, „Images de l'identité. La Roumanie de Carol II aux Expositions universelles", în *Pouvoirs et mentalités*, textes réunis par Laurențiu Vlad à la mémoire du Professeur Alexandru Duțu, Bucarest, Babel, 1999, pp. 137-155.

RÉSUMÉ

Notre étude cherche à décrire un dialogue culturel entre deux types de représentations politiques, dont l'enjeu a été l'appartenance de la Roumanie à la culture et à la civilisation européenne; d'un côté, une image identitaire de nature propagandistique, construite par les autorités de Bucarest à l'occasion des Expostions universelles parisiennes (1867, 1889,1900, 1937), et de l'autre côté, un reflet de celle-ci dans les différents milieux d'information française.

En 1867, l'image officielle des Principautés Unies a été celle d'un pays qui avait acquis depuis peu de temps une identité politique européenne, conférée par son nouveau souverain et qui avait un potentiel humain et économique, en particulier dans les domaines des industries textiles, extractives et alimentaires (d'ailleurs, 29,63 % du total des exposants roumains avaient des stands dans le cadre du groupe des tissus, 26,48% dans celui des produits miniers bruts ou usinés, enfin, 18,54% avaient apporté à Paris des produits alimentaires frais ou conservés). Du point de vue culturel, les Principautés se révendiquaient des deux de plus brillantes civilisations antiques et médievales (Rome et Byzance). En outre, les responsables de Bucarest qui devaient représenter le pays à l'Exposition de 1867, mettaient en discussion le composant héroique de l'histoire roumaine. Ses protagonistes, auxquels les Romains avaient voué *leur courage et vigueur*, étaient considérés *les vaillants défenseurs de la foi orthodoxe*. Celle-ci était devenue dans le temps, selon l'opinion de Alexandru Odobescu, le Commissaire général de la Roumanie à Paris, tout en lisant l'architecte Dimitrie Berindei, *le fondement de l'existence nationale (Notice sur la Roumanie, principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale* et *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, Paris, Librairie A. Franck, 1868).

Les efforts fournis par la Commission princière n'ont pas trouvé l'écho attendu dans l'opinion publique française (*Les Curiosités de l'Exposition universelle de 1867*, Paris, 1867; *Exposition universelle de 1867 à Paris. Rapports du Jury international*, Paris, Imprimerie P. Dupont, 1868; *Histoire du travail à l'Exposition universelle de 1867*, Paris,

Didrou-Arras, Rousseau-Lerroy, 1868; *L'Exposition Universelle de 1867 Illustrée*, *Le Monde Illustré*, *La Revue Moderne*, *La Revue de l'Exposition Universelle de 1867*, *Le Siècle*, *L'Univers Illustré*, etc.). Pas trop développées du point de vue technologique les Principautés ont occupé dans la compétition la 18e place entre les pays européens des 22 participants, respectivement la 21e place au monde, d'un total de 49 pays. Mais beaucoup de visiteurs des stands roumains, qu'il s'agissait des spécialistes ou des amateurs, ont remarqué les perspectives économiques qu'avaient les Principautés, *à la condition du détachement total des contraintes historiques, ce qui aurait put faire d'elles la Bélgique ou la Suisse de l'Orient*. Le premier pas avait été réalisé par l'intronisation du prince Carol de Hohenzollern, d'une famille souveraine de l'Europe, qui devait délivrer l'esprit autochtone des obsessions rétrospectives qui ne suggéraient aux observateurs qu'une culture hybride. Souvent, ceux-ci identifiaient l'espace roumain soit avec *un pont entre l'Orient de la poésie, de belles femmes, des sentiments voluptueux et l'Occident technique, modéré, performant, soit avec le milieu asiatique qui cachait l'ignorance derrière des couleurs criardes et sauvages*. Et tout cela dans les conditions de l'acceptation de l'assertion de la propagande officielle relative à l'appartenance des Roumains à l'aire culturelle latine; mais il restait une question sans réponse: *comment a été possible qu'un peuple latin fréquente l'église de rite grec (schismatique)*?

À l'occasion de l'Exposition du Centenaire, le Comité National Roumain, sous la présidence de George Bibescu, a mis en circulation l'image d'un pays qui désirait être *le plus occidental des pays balkaniques*, en ce sens-là, témoignent les progrès économiques réalisés pendant les années '80-'90 du XIXe siècle. En même temps, à l'exemple de son prédécesseur de 1867, le Prince George Bibescu a misé sur les mêmes stéréotypes: la Roumanie était un pays de tradition culturelle romaine-byzantine, avec une histoire glorieuse et un potentiel matériel et humain d'exception (en tête se trouvaient les industries textiles et alimentaires, 46,37 %, respectivement 20,51% du nombre total des exposants roumains illustrant ces domaines - *Notice sur la Roumanie. Productions-Industries*, Paris, J. Kugelmann, 1889 et *1889. Exposition universelle. La Roumanie. Avant. Pendant. Après*, Paris, J. Kugelmann, 1890).

Le palmarès de l'Exposition universelle de 1889 a enrégistré une meilleure classification de la Roumanie par rapport à l'année 1867 (la 11e place entre les pays européens, présents à Paris d'une manière officielle ou non-officielle, en nombre de 22, respectivement la 16e place au monde, des 54 pays). Toutefois la presse française, qui a été même assez retenue à l'adresse des pavillons roumains, à l'exception du restaurant, extrêmement apprécié par la société mondaine de Paris, a approfondi les stéréotypes préférés de la propagande dont le Prince George Bibescu a fait usage. En outre, il a insisté de situer la Roumanie à l'intérieur de l'espace culturel européen: ce pays n'était *ni l'Orient barbare ou le pont entre l'Asie et l'Europe, ni le plus occidental des pays balkaniques, c'était, en effet, l'Orient de l'Europe* (*Les Curiosités de l'Exposition universelle de 1889*, Paris, Librairie Charles Delagrave, 1889; *Exposition universelle de 1889. Grand Ouvrage illustré, historique, encyclopédique, descrip-*

tif, Paris, E. Dentu, 1890; *Exposition universelle de 1889. Rapports du Jury International*, Paris, Imprimerie Nationale, 1890-1892; *L'Exposition de Paris de 1889*, *L'Illustration*, *Le Monde Illustré*, *Revue de l'Exposition Universelle*, *Revue Illustrée*, *Le Temps* etc.).

L'année 1900 a marqué certaines nouveautés dans la manière de définir l'identité de propagande (*Catalogue. La Roumanie à l'Exposition universelle de 1900*, Paris, 1900 et *Notice sur le Domaine de la Couronne de Roumanie pour l'Exposition universelle de 1900 à Paris*, Bucarest, Imprimerie „Gutenberg", Joseph Göbl, 1900). En plus des clichés utilisés, le Commissaire général de la Roumanie, a donné une autre dimension à l'image de la dynastie, qui s'est absentée en 1889, et a ajouté quelques notes à l'égard du développement des branches de l'industrie extractive, ainsi qu'à l'égard de l'apparition de nouveaux domaines industriels, inconnus entre 1867 ou 1889 (les secteurs représentatifs restaient les mêmes: 55,12% des exposants roumains étaient inscrits pour les groupes agricoles et alimentaires, et 15,41% se retrouvaient dans les stands destinés aux tissus). Selon l'opinion de Dimitrie C. Ollănescu, la Roumanie de l'année 1900 était *la preuve de la civilisation européenne* (occidentale), *de ses origines préstigieuses* (Dacie de Trajan), *jusqu'à l'époque contemporaine du début de siècle.*

Les prix accordés par le Jury international de l'Exposition universelle ont situé la Roumanie sur la 8ᵉ place entre les 25 pays européens présents à Paris, respectivement sur la 11ᵉ place au monde, des 41 participants. La presse et d'autres publications occasionnelles ont reflété en bonne mesure le programme de propagande des autorités roumaines (*Guide illustré du Bon Marché. L'Exposition et Paris au vingtième siècle*, Paris, 1900; *Exposition universelle internationale de 1900 à Paris. Rapports du Jury international*, Paris, 1902-1903; *L'Illustration*, *Le Journal des Débats*, *Le Monde Illustré*, *La Revue Encyclopédique*, *La Revue Illustrée*, *Le Temps*, etc.). La perception d'une Roumanie qui venait d'être rendue à la civilisation occidentale, à laquelle appartenait, au fond, s'associait avec la situation concrète de celle-ci du point de vue géopolitique et culturel dans l'Est de l'Europe. La nouveauté était évidente, parce que dans les rédactions antérieures (1867, 1889) on retrouvait assez fréquemment les clichés *oriental* et *balkanique*. Mais pas toutes les opinions exprimées à Paris ont été positives; certains observateurs ont remarqué aussi quelques vices du caractère des Roumains, non seulement *la vaillance sur le champ de bataille ou la sagesse en temps de paix*, vices dont Dimitrie C. Ollănescu lui-même en était conscient: ses compatriotes faisaient la preuve d'être souvent *négligents, fanfarons, prétentieux, gaspilleurs et snobs.*

Quatre décennies plus tard, Dimitrie Gusti, le Commissaire général roumain à l'Exposition de 1937, construisait l'image de l'identité nationale sans renoncer aux éléments qui l'avaient consacrée en 1867, 1889 ou 1900. Mais sa conception avait une cohérence nettement supérieure, ses points de repère étant le cadre naturel et l'histoire qui définissaient matériellement et psychologiquement le monde rural, respectivement la civilisation urbaine (c'est-à-dire industrielle - les statistiques étaient extrêmement généreuses et concluantes en ce sens-là). Ces quatre références

s'inscrivaient d'une manière évidente dans le schéma qui a été le fondement théorique de la rédaction de l'*Encyclopédie de la Roumanie*, existant toutefois des étapes de recherche nécessaires dans le processus de l'édification de la science, de l'éthique et de la politique de la nation (c'est peut-être à cause de cela que la majorité des exponats roumains se retrouvaient dans les stands de la Groupe II, qui avait pour objet les questions sociales). On comprend ainsi la présence, au milieu du projet identitaire, du soutien politique de Dimitrie Gusti, le roi Carol II. On peut dire que toutes ces notes *légitimaient la Roumanie d'un souverain énergique, expliquaient la solidarité du peuple autour de lui, marquant toutefois la force et la grâce d'une nation, qui construisait son avenir (La Pose de la première pierre du pavillon de la Roumanie - le 18 décembre 1936*, București, Monitorul Oficial, Imprimeriile Statului, 1937 et *Romania - Le Livre d'Or de l'Exposition internationle des Arts et des Techniques dans la Vie Moderne. Paris - 1937*, Paris, Ministère du Commerce et de l'Industrie, Éditions SPEC, s.d.).

L'image de propagande de la Roumanie de l'année 1937 était entièrement reflétée dans les pages de la presse parisienne et des autres livres occasionnels, même jusqu'à la reproduction des panégyriques des publications bucarestoises (*Souvenir-guide de l'Exposition*, Paris, Éditions du „Guide de Paris", s.d.; *Exposition internationale des Arts et des Techniques dans la Vie Moderne. Rapport général*, Paris, Imprimerie Nationale, 1938-1940; *Le Figaro*, *Gringoire*, *L'Illustration*, *Le Jour*, *Le Journal des Débats*, *L'Ordre*, etc.). Une explication pourrait être donnée par l'esprit de sa participation à l'Exposition, complètement délivré du complexe de la propre européanisation. Un rôle important l'ont eu aussi la qualité et les performances de la présence roumaine dans les pavillons et les stands expositionnels; suite aux prix obtenus, la Roumanie se retrouvait sur la 10e place en Europe, des 29 participants, respectivement sur la 11e place au monde, de 48 pays. Mais on ne doit pas négliger les dépenses importantes que le gouvernement de Bucarest a faites avec la propagande par l'intermédiare de la presse; d'ailleurs, à l'occasion de l'Exposition de Paris, celles-ci se sont situées à environ 11% du total alloué pour toute la manifestation.

La présentation de quelques éléments qui ont participé à l'édification de l'identité de propagande de la Roumanie dans le contexte étudié, nous permet donc de constater l'existence d'un fond de stéréotypes, qui parcourent les discours officiels en 1867, 1889, 1900 ou 1937 et qui sont assumés, en grandes lignes, avec certaines nuances, qu'on a marquées en temps opportun, par les publications françaises (l'héritage latin et la tradition artistique byzantine de la culture du peuple roumain, le héroïsme et sa continuité historique, étroitement liés à l'appartenance à la confession orthodoxe, les valeurs archétypales et la fraîcheur du monde rural, etc.). À part celles-ci, les Commissaires généraux roumains ont cherché d'imposer aussi une série d'images-cadre, qui auraient caractérisé le moment historique où se trouvait leur pays; si en 1867, les Principautés Unies devaient offrir l'image d'un jeune État qui désirait sa reconnaissance européenne, en 1889 et 1900, l'enjeu a été plus grand, tout en précisant la manière de laquelle la Roumanie faisait partie de

l'Europe du temps, l'étape (le stade de développement / le statut politique), où se trouvait la Roumanie dans le système respectif et non pas la modalité d'accès à l'intérieur de celui-ci. La perception des Français n'a pas toujours coïncidé avec l'intention de la propagande roumaine, ainsi que la presse et les autres publications de l'Hexagone, soumises à des idées préconçues de la première partie du XXe siècle et peut-être même plus tôt, ont colporté toutes sortes d'images relatives à l'appartenance des Principautés Unies / de la Roumanie soit *à un Orient sauvage ou poétique ou à un espace culturel qui combine l'Asie et l'Europe* (1867), *soit à un Orient de l'Europe* (1889) *ou à l'Europe de l'Est, attirée par les valeurs de la civilisation occidentale* (1900). On ne retrouve plus rien de tout cela en 1937. La propagande très bien orientée de la Roumanie, a fait que les observateurs français soient fascinés par l'efficience d'un système politique et social qui avait créé des solidarités profondes autour de Carol II. La Roumanie était consciente du fait qu'elle se trouvait en Europe et pour cela, n'avait pas bésoin de l'affirmer. *Le pays construisait son avenir sur la fondation d'un passé authentique, patriarcal* (le monde rural) *et sur un présent garanti par Carol II, celui qui deviendra le roi des jeunes et des paysans*, c'est-à-dire des groupes les plus dynamiques et plus importants du point de vue numérique dans la Roumanie des années '30.

CUPRINS

imagini ale identității naționale

Lucrarea descrie dialogul cultural între două tipuri de reprezentări politice, a căror miză a fost apartenența României la cultura și civilizația europeană; pe de o parte, o imagine identitară de natură propagandistică, construită de autoritățile de la București cu ocazia Expozițiilor universale pariziene (1867, 1889, 1900, 1937), iar pe de altă parte, o reflectare a acesteia în diferitele medii de informare franceze. Formulele stereotipe din discursurile oficiale românești (moștenirea latină, tradiția bizantină, eroismul, continuitatea istorică, etc.) nu au coincis întotdeauna cu percepția francezilor despre România (*Orient sălbatic sau poetic* [1867], *Orientul Europei* [1889], *Europa de Est, atrasă de valorile civilizației occidentale* [1900]). Nimic din toate acestea nu mai persistă în 1937, când propaganda extrem de bine orientată a României a făcut ca observatorii francezi să fie fascinați de eficiența sistemului politico-social care crease solidarități profunde în jurul lui Carol al II-lea. România era conștientă de faptul că se găsea în Europa și de aceea nu mai trebuia să o afirme.

90000

ISBN 973-33-0442-5